

MEZŐKÖVESDI
ÚJFALVY SÁNDOR
EMLÉKIRATAI

SAJTÓ ALÁ RENDEZTE ÉS KIEGÉSZÍTÉSEKKEL KÖZREADTA

DR. GYALUI FARKAS

KOLOZSVÁR
AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET KIADÁSA
1941

Felelős kiadó: Dr. Gyalui Farkas.
Minerva Rt. Kolozsvár. 10809. — Felelős vezető: Lengyel Albert, igazgató.

Mezőkövesdi Újfalvy Sándorról

Lehetőleg röviden óhajtom itt Újfalvy Sándor életrajzá-
nak legfontosabb adatait elősorolni. Annál is inkább kerülném
a terjedelmességet, mert ő maga, az Emlékiratok szerzője itt
közrebocsátott művében részletesen és érdekesen mondja el éle-
tének folyását, ő nevé a régi idők szokásokhoz képest Újfalvi-
nak írta, székely nemesi családból származott. Az egykori,
ősi Marosszéken, Csejden és Székesen, két szomszédos kisköz-
ségiben volt ősi fészke. Apafi Mihály fejedelem, 1672-ben kelt
Gyulafehérvárott adott ármálisában mezőkövesdi Újfalvy Já-
nost, hadi szolgálatainak és érdemiéinek elismeréséül nemesíti
és neki címert adományoz.

Kék hadi pajzsban zöld ruhás vitéz áll, kinyújtott jobb-
jában lándzsát tartva. A pajzsot koronás zárt sisak fedi, kék-
arany és vörös-ezüst színű takarókkal, amint ezt a címeres
levél leírja, szabályos részletességgel. A címeres nemesség ado-
mányozásával jószág nem járt, csak a nemességgel járó és szo-
rosabban körülírt jogokat juttatta a család birtokába. Ez a
család hetven esztendővel a-nemesség adományozása előtt, már
— hivatalosan kimutatható — hadi szolgálatban állott, úgyne-
vezett szabad, azaz szabad gyalog székely, latinul pixidárius
volt. A lovas, nemes székelyt, aki saját lován vett részt a há-
borúban, *lófő székelynek* hívták, latinul primipilusnak. A csa-
ládban, mely később szerezte meg a titulushoz a *vitulust*, a
birtokot a joghoz, az első Sámuel nevű nemesnek második fele-
ségétől, Borbálától két gyermeke született: második Sámuel és
Krisztina, aki Máté Jánosné lett és 1761-től 1808-ig élt.
Újfalvy Krisztina e néven tehetséges író, költő, kinek
főnmaradt dalai életének csalódásait festik. „Ez az élet úgy
se sok — használják az okosok” versének e kezdő sorait még
ma is idézzetik.

IV

Krisztinának bátyja, a második Újfalvy Sámuel, havadi Máté Katát vette nőül. Ebből a házasságból kilenc gyermeke származott. Legidősebb gyermekük, fiuk: Sándor a XIX. század egyik leghíresebb vadásza Erdélyben es a nagy Wesselényi Miklósnak, az „árvízi hajósnak”, akit a pesti Frencrendiek templomának falán érc-dombormívű tábla s régebb Zilahon Fadrusz remekműve tisztelt meg, leghívebb barátja és bizalmasa. A családról még annyit, hogy főhősünk, az emlékiratíró Sándor öccse: Samu, e keresztnéven negyedik a famíliában, 1814-ben huszár főhadnagy, majd tizenkét év múlva huszárkapitány. Döbrentei Gáborhoz Szicíliából leveleket írt, melyeket a Felső Magyarországi Minerva 1818-ban közölt is, a mi nagy dolog volt. Ennek a vitéz írónak fia szintien nevezetes ember: Újfalvy Károly híres utazó, néprajzi tudós és nyelvtudós, 1866-ban Parisban telepedett meg. A francia kormány megbízásából 1876-ban és 1880-ban Középázsiaiban nagyobb utakat tett nejével, Bourdon Máriával. Újfalvy Károly nemcsak utazásáról adott ki hat kötetre terjedő, francia nyelvű művet, de egy sereg más tanulmányt is írt és franciára fordított Petőfi és más költőink műveiből. Az Újfalvy családban az írói tehetség egészen kétségtelen. E családról 1906-ban, „*A mezőkövesdi Újfalvi család*” címén a család genealógiai jeles X története jelent meg, néhai *Persian Kálmántól*, aki hősi halált halt az 1914—18. világháborúban.

Újfalvy Sándor nagyapja *tehetős*, jómódú szülőiktől származott és két szerencsés házassága után, egyike lett Küküllőmegye vagyonosabb birtokosainak. Megyei főbíró, még pedig dirigens bíró volt hosszú időn át és megyéjében köztisztvisletben! és közszeretben állott, unokájának kegyeletes feljegyzése szerinit. Unokája Dicsőszentmártonban, a megye levéltárában látta arcképét egy levéltartó szekrény külső tábláján; ülve hallgatja ki a panaszos feleket. Tudtommal ez a szekrény az Orsz. Levél-

tárba került föl. Ennek a nagyapának: Újfalvy Samunak második neje özvegy Palatkai Ferenczné, Zsombori Borbára volt. Egybekelésüket megelőző levelezésük közül három levelet Újfalvy Sándor az akkori levelezés és társalgási modor jellemzésére megőrzött és emlékiratába is beleszótt. Egybekelésükkor Újfalvy Samu főbíró, Sándorunk nagyatyja 62 éves volt. Újfalvy-nénak első férjétől nem volt gyermeke. Most, késő éveiben született Krisztina a költőnő és négy évvel később Samu, az emlékirat szerzőjének atyja, akinek életéről és kalandjairól sok érdekes és mulatságos esetet jegyzett föl ez emlékiratban, fia. Kortársai dicsérték Samut esze, igazságszeretete és nagy tekintélye miatt, de említették arról is, hogy „hivatala tekintélyeért erején felül költve”, megcsökkent^s vagyoni állásában halt meg.

Újfalvy Sándor 1792-ben született. Atyja II. Sámuel, anyja havadi Máté Kata volt. A nagyenyedi nagyszerű Bethlen kollégiumban nevedett, melynek diákéletéről, közte Körösi Csorna Sándorról pompás adatokat fog közölni emlékirataiban. Jogi tanulmányokra Kolozsvárra, majd Marosvásárhelyre került, hová atyja *patvaristának*, (gyakornoknak) küldte. A jogi neveléshez szükséges kiegészítés, ez a gyakorlat. Főnöke: gr. Teleki Mihály, Újfalvy elbeszélése szerint; annyira durván bánt az ifjakkal, hogy Újfalvy otthagya. Atyja kívánságára 1814 őszén Bécsbe ment az udvari kancelláriához, hivatalos szolgálatba. Újtközben beteg lett. (Szamosújvárról Nagyváradig négy napig utazott). Tizennégy napig utazás utáni ért föl Bécsbe és ott az udvari kancellária szolgálatába léptették. „Az őszinte, férfias kört — írja — szolgálalkú nyegleség váltta fel. Ők lenéztek engem szabad modoromért s én őket szolgálalkú-kért.” Öt és fél évig szolgált Bécsben, hol komoly tanulmányokat is folytatott. Az egyetemet is látogatta szorgalmasan. Már 700 forint fizetésre vette föl, de atyja, saját végét érezve, egyik jószágába telepítette, fiának is nagy öröme, hogy

VI

gazdálkodjék és — more patrio — a megyei élethez lásson. Nemsokára magával vitte fiát Désre s ott bemutatta *Haller* István gróf főispánnak. Jellemzően komikus volt ez a bemutatkozás: Az ifjú megbotránkozással tapasztalta, hogy szigorú apja, tisztársaival együtt, mily megalázkodással állottak a főispán előtt. Ezért ő bécsi, hetyke hangon beszélt a főispánnal, atyja kétségbeesve nézte, de a főispánnak ez a fecsegő modor tetszett és nagyon megdicsérte elámult atyjának fiát.

A gazdálkodó Újfalvyt apja egy nyári forró napon, mikor mezei munkásai künn izzadnak, a hűvös szobában lepi meg *könyvet* olvasva. Sőt mi több, egyik szobájában valami 300 drb. könyvét látta. Az öreg kétségbeesett e lustaságon. Fiát a legsürgősebb mezei munkától a könyv csábítja el. Kétségbeesetten vádolja maga-magát, miért küldte Bécsbe, ott megzavarták fejét. Eszelősnek marad. Tüstént otthagya a fiát és soha se jött hozzá. Mindig sajnálkozva nézett reá s, hogy ki nem tagadta, egyedül annak köszönhette, hogy megkülönböztetve szerette. Az öreg Újfalvy attól félt, hogy fia, mint a fiának nagyatyja, tudományokkal foglalkozván, elhanyagolja gazdaságát és szegénységre jut.

Most már Újfalvy Sándor atyja kívánságára megnősült. Feleségül vette 1820-ban Lészai Lőrinc — főkormányszéki tanácsos és neje: Inczedy Anna leányát, Júliát, kit élete végéig, sőt felesége halála után is szeretett. Hivatalt nem vállalt, sőt írja róla Kőváry László — egy megyegyűlésen atyjával véleménykülönbsége volt s elkedvetlenedve a megyei élettől is visszavonult. Apja fényes lakodalmat tartott s a „fösvény” ember tízezer forint ajándékot adott át fiának. Nemsokára, 1824-ben meghalt, boldogan, hogy fia kedve szerint nősük meg.

Újfalvy gazdálkodott szakaturai (Romladéknak nevezte el) szolnokdobokamegyei birtokán s ott jobbágyaik javára, atyai jósággal és anyai gondossággal valósággal utópisztikus

VII

államot rendeztek be feleségével. Br. Wesselényi Miklósnak bizalmas barátja, vadásztársa volt, heteket töltött Zsibón, hol a vadászösszejöveletek által Wesselényi *edzeni* akarta barátait s ahol a közélet eseményeiről vitatkozások folytak. Emlékiratában is és az Erdélyi vadászatokról írott memoirjában is Újfalvy részletesen leírja Wesselényi vadászatait és jellemzi az „árvízi hajóst”, mint vadászt is.

1831-ben feleségével Balaton Füredre ment. Ekkor ismerkedett meg Pesten többek közt *Széchenyi* Istvánnal, aki három óra hosszat beszélt vele, meglátogatta továbbá Budán *Döbrentei* Gábort, aki szerinte „különcz” és hypochonder lett. Majd Füredre utazott, hol barátságba jutott Deák Antallal, a híres alispánnal, Deák Ferenc bátyjával. Aztán meglátogatta Sümegen *Kisfaludy* Sándort, kinek feleségét betegen találta. Kisfaludyval meleg barátságot kötött, mely szeretetteljes levélváltás formájában is nyilvánult. Újfalvy jellemzően írja le a fürdői életet Balaton-Füreden és környékét is beutazva éppoly érdekes, mint becses följegyzéseket tesz közzé emlékiratában. Bőséges és rendkívül becses levelezését is közli Kisfaludy Sándorral és más nevezetességekkel. A kolera kitörvén. Újfalvyék hirtelen hazautaztak.

1841-ben mint az országgyűlés: egyik királyi hivatalosa Kolozsvárra tette át lakását. 1848 júniusában István nádor királyi hivatalosnak hívja meg a pesti országgyűlésre. Újfalvy aztán Kolozsvárra éli át a forradalmat, mely alatt birtokát kirabolták, hiában tett annyi jót ott egykori jobbjágyaival. Forradalom után, mikor arról győződött meg, hogy az ország alkotmányát „eljátszottnak” tekintetitek, hatalmasan előtérbe lépett ellenzéki gondolkodása és minden lehető mozgalomban résztvett. Így 1854-ben Bárra doktor, a humánus, közkedvelt orvos halála alkalmával felszólítást bocsátott ki ő is és emléket állfciatótít neki, összegyűjtve közadakozásiból a költségeket.

VIII

1852-ben lehetett, mikor egy alkalommal „sajátságos előadásának teljes fűszerével” beszélgetett (mint Kőváry László írja) a két Wesselényiről. Kőváry László a történetíró felkérte, hogy kísértse meg emlékirat alakban papírra tenni élményeit. Vonakodott s nem tette meg. Ám felesége kérésére és, *Naláczi* József bárónak a *Heti Lap-bon* (Kolozsvári Hetilap, 1853. évfolyamában) megjelenít emlékirat töredékei hatása alatt hozzákezdett 1854-ben emlékiratainak megírásához. Művének programját Emlékirata előszavában, rendkívül szerencsés írói érzéssel írja le.

1854—55-ben írta meg emlékiratait. Ugyanez idő alatt papírra tette vadászati emlékeit és tapasztalatait. Irodalmi munkásságáról külön adok számot, e kötetben közölt levelezése után.

1858-ban, február 6-án, irtózatos csapás érte. Felesége meghalt. Fájdalmában Pestre ment, ott a halálra készült. Beteg is volt már, életkedve is elveszett, úgy hogy egy-két közeli rokonához írt kétségbeesett levelei sejteni engedték, hogy öngyilkosságra készül. Nem csoda, mert lelki fájdalmai mellett, azt hiszem már akkor kezdődött kínos vesekő-betegsége. Életkedvét, mint egy levele tanúsítja, Kőváry László, a történetíró adta vissza. Hazajött Kolozsvárra és átesve a nagy lelki krízisen, befejezte vadászati emlékeit, dolgozott vadászati folyóiratokban. 1865-ik évben, mint királyi hivatalos részt vett az országgyűlésen. Mint Pestre meghívott *regalista* (azaz királyi hivatalos) fölutasított Pestre s az ellenzékkel a parlamenti kormányforma mellett szavazott. Betegség lepte meg újra s egyedül maradva, felesége után búsulva, szenvedve, 1866. július 16-án Kolozsvárt, házában, (mely a mai mentő-egyleti épület helyén volt), agyonlőtte magát.

Felesége mellé temettette magát. Egyenlő alakú, nagyságú, ma is jókarban levő sírköveiken felesége gyönyörű sírfeliratát — mint *Dózsa Endre* nyűg. alispán s az Erdélyi Irodalmi Tár-

IX

saság t. elnökétől hallom, az ő atyja, *Dózsa Dániel* a jeles poéta és író írta. Felesége sírfeliratáról négy sor hervadhatatlan virágszál:

Zord sziklák közt, bércek ormán
A vadakkal harcra keltem
S egy szelíd galamb halálán
Mégis megtört szívem-lelkem.

Levelezése után közöljük végrendeletét, melyben kivált a kolozsvári Magyar Nemzeti Színháznak 1400 holdas birtokát hagyta, mely lehetővé tette, hogy 1906-ban Tisza István új épületet emeltessen a színháznak. Az Erdélyi Múzeum-Egyletnek már megindulásakor sietett jelentékeny adományával alapítói közé lépni. Halála után könyvei, értékes festményei és több muzeális érdekű tárgyai jutottak, végrendelete szerint az egyesület tulajdonába. A nagyszerű alapítványok közt, melyeket magyar közművelődési intézményekre hagyott, egy kéziratot is ajándékozott az Erdélyi Múzeum-Egyletnek, emlékiratait, lepecsételve, csak 15 év múlva, rendeletéhez képest, volt szabad fölbontani.

1906-ban az Erdélyi Múzeum Egylet bölcsészet-, nyelv-és történettudományi szakosztályában ismertettem ezt a kéziratot. S Újfalvyt Emlékiratait, valamint másik, kéziratban maradt műve, az Erdélyi 'régebbi és közelebbi vadászatok alapján, melyben ő, korának egyik legnagyobb vadásza, a híresebb vadászatokat írta le, a tizenkilencedik század Apor Péterének nevezhettem. Az általános meghatottságban, melyet a nagyértékű mű megismerése, jobban mondva fölfedezése keltett. Márki Sándor elnök, a nagy történetíró, azt a kívánságát fejezte ki, hogy ez a kéziratban maradt „Emlékirat” nyomtatásban is jelenjék meg az Erdélyi Múzeum Egylet kiadásiában.

Az Egyesület el is határozta az Emlékirat kiadását, megbízva engem a sajtó alá rendezéssel és kinyomtatással. Sajnos, több akadály mindmáig megakadályozta, hogy ez az értékes

mű napvilágot láthasson. A késedelem első oka az volt, hogy föl akartam kutatni Újfalvy levéltárát. Az a sejtetem sarkalt erre, hogy bizonyosan megtalálom. Ez esetben sok új adathoz jutok is egyben az Emlékiratba másolatban beleszórt leveleket a levélírók eredeti leveleiből, betűhíven szóról-szóra közölhetem, úgy, hogy hitelességükhöz szó sem férhet. Sejtelmem szerencsésen valóra vált. Újfalvy levelesládáját, benne egész levelezését megtaláltam, s azokat a nevezetes leveleket, amelyek 1849 után érkeztek hozzá, bevehettem, a kor eseményeit 1849-ig tartalmazó Emlékirat végére, mint függelékét. Oly becses ez a levéltár, hogy minden késedelemért kárpótolt.

1910 nyarán hoztam be a levéltárt s teljes erővel hozzáfogtam a kiadáshoz. A tervezett kiadvány nagyrésze, 400 nyomtatott oldal, 1911-re már készen is állott. Ekkor az Emlékirat kiadásiának útjába újabb súlyos akadály került, Egy előkelő és kiterjedt család magasrangú fia aggályosnak, személyére nézve pedig kellemetlennek találta az Emlékiratnak az ő elődeiről szóló néhány részletét. Bár aggodalma alaptalan volt, de a kegyelet érzése nyilvánult meg benne, ezért kerülni óhajtottuk az Egyesület érdekében az ebből származó bonyodalmat. Vártunk. Közbejött a háború, minden izgalmával, veszedelmeivel és következményeivel. Így a könyv kinyomatása félbemaradt. A háború után, a román megszállás alatt, még súlyosabb természetű akadály állotta útját az Emlékirat megjelenésének. Újfalvy helyenként olyan dolgokat írt le 1848—49. eseményeiről, főleg pedig az Élőpatakon nyaraló romániai vendégekről, hogy bár teljes tárgyilagosságában a józan kritika nem ütközhetett meg, ám bizonyosak lehettünk arról, hogy belénk kötnek román részről és az Egyesületen is kitöltik bosszújukat. Anélkül is ellenséges indulattal voltak e legnagyobb és legtevékenyebb, sőt értékeiben leggazdagabb magyar kulturális intézmény iránt. Vártunk tehát, meg állapodva így, az egyesület vezetőivel. Addig is *Letűnt világ* cí-

men, a Minerva kiadásában megírtam Újfalvy életének regényét és a kor rajzát, kiegészítve az Emlékirat anyagát 1848-tól 1866-ig, amikor már Újfalvy és neje elpihent a régi házsongárdi temetőben. Újfalvy emlékiratából, ízelítőül is eredeti zamatos stílusából, valamint hiteles tanúságtételezt is, ott

Az Újfalvy-család címere.

ahol kellett, részleteket közöltem. Meg voltam győződve arról, hogy munkámban kiadott részletek, melyekben Újfalvy meseteri leíró- és elbeszélő művészete tükröződik, fel fogják kelteni az érdeklődést az *Emlékirat eredeti, teljes szövege iránt*, annak megjelenése pedig fényes gyarapodása emlékirat-irodalumnak, most már. Újfalvynak másik nevezetes műve az erdélyi régi vadászatokról, mondhatnám kiegészíti Emlékiratait. Ebből a művéből is közrebocsátottam néhány fejezetet a dr. Tavaszy Sándor által szerkesztett Minerva Könyvtár 8-ik számában. Újfalvynak e kéziratban maradt műve szintén az Erdélyi Múzeum Egylet kéziratárának tulajdonában van. A

XII

kézirat áll 3—8 levél és 1 lap előszóból, 8 levél utószóból és 1—447 oldalból, ebből 130 lapra terjed az 1927-ben általam kiadott rész, melyhez 16 lapra terjedő életrajzát írtam meg Újfalvynak. Ez utóbbi füzetben megjelent részeket *Kelemen* Lajos múzeumi és levéltári főigazgató barátom választotta ki, rendezte sajtó alá és ellátta jegyzetekkel is. Ugyanő calála meg az Emlékiratok kéziratának második kötetét, mely egy könyvtárban lappangott. Meg kell jegyeznem, hogy Újfalvy nevét, ott, ahol ő leírta, i-vel, mi pedig ahol említjük y-al adtuk. E művét Emlékiratnak nevezte. Ahol idézzük, ott e iszót használjuk, egyébként terjedelmének és tartalmának megfelelő „Emlékiratokénak nevezjük.

Hiszem, hogy a most „post tot discrimina rerum” — annyi akadály után megjelenő ez *Emlékiratok*, a régi kor meseteri felelevenítése és művészi leírása által Újfalvy kéziratban levő vadászati művének teljes kiadására is sort kerítenek.

Gyalui Farkas

EMLÉKIRAT

1854

ÚJFALVY SÁNDORTÓL

I-SŐ DARAB

A magyar nemzet élni fog, még pedig nemcsak maga, hanem az európai testvér népek, a fölébredt emberiség érdekében is: amely mai lankadásra hajló korunkban legkevésbé sem nélkülözhet egy oly életteljes elemet, mint minőnek a magyar... kivált a múlt évtizedben ... magát kimutató.

Az igazi hazafi, kinek jelszava: A hon minden felett... az Igazi férfiú, ki a balsors csapásai által meg nem rendítették: az igazi ember, ki az esküszegést és érszakot épp úgy utálja a politica világraható viszonyaiban, mint az élet parányiségiben, az ilyen időkben vagy keres magának oly utat, mely a zsarnokok minden törekvései daczára, még nincs egészen elzárva az igazságtól, vagy elhallgat és jobb időre vár.

Hangok a múltból.

ELŐSZÓ.

Erdély hazám történelme többire végnélküli változás, nyugtalanság és szenvedéseknek volt alárendelve; nagyobb mértékben tán, mint bármely más országé. Bámolni lehet, hogy csak egy magyar ember létezhet benne.

Erdély múltjának minden pontja új meg új szeme az országos izgalmak szomorú lánczolatának. A jóllétnek látszó perez csak pihenő pont, de nem nyugalom helye volt. Vértükkel állanak azok a történet kinyomott és ki nem nyomhatott lapjain!.. . a hol vasönkény a' fájdalom panaszát elnyomá a hazafi keble rejtekeibe ... biztatásul: hogy ők is érzik bár a' balsors nehéz karjait... hazát hagyhatnak mégis utódaiknak örökül.

Egy sor évtized alatt szokatlan csend lön Erdélyben ... aludni látszott... megirigylé balsorsa a szünidőt. Jött az 1848-ki vészterhes év... viharzó vérözönnel vonult el különböző nemzetiségei fölött, mint még eddig soha. Hirtelen, reménytelenül jött... menykőcsapáshoz hasonlíthatni.

Nekünk, kiket már most elleneink ... az ármány fegyverével győzelmeskedő ellenek .. . szívesen neveznek Erdély utolsó magyarjainak: nekünk jutott a szomorú hivatás, hogy ölelő karjaink közt haldokolni lássuk a' jó anyát, a' drága szép hazát.

Balsorsunk sebére írt, a jövőre biztatást nem nyújt a' búskomor jelen: a borúit láthatárról reménysugár nem mosolyg felénk.

Egyetlen birtokunk az emlékezet!

Pygmalion forró ölelései életre gerjesztik a szeretett kőszobor hideg követ: a hű emlékezet múltunk szebb korára birhat e delejes erővel: s ha anyánkat, a' szép hazát kora sírjából nem támasztja is fel, de fenntartja közöttünk szellemét, hogy a szüntelen változó formák közt, majd ha eljön egy új chaosz kora, a' teremtő kéz korcsítás nélkül találja meg a régi szellemet.

Ezen szempontból, most, midőn néhány évtized békéjét az 1848-ki év oly gyászos eredményű viharral szakítá félbe 's nemzetiségünk ércszobra felett a kérlelhetlen halál öldöklő anygala a végórát felszámllalta ... most vagyon égető szükségé múltunk emlékezetét az utókor számára fenntartani.

Sorsosaim nagyobb részével magam is, kirabolt s elpusztított falusi lakomból kiszorítva, éltem megszokott rendszeréből kizaklatva, éltem alkonyán Kolozsvárra menekültem. Fiatalságom óta mindig fáradalmas és tevékeny életet folytatva, mostani tétlen napjaimmal sehogy sem lehetek képes kibékülni. Telt egy nap a más után, de éltem felforgatott rendszerét az idegen elemek közt felépíteni nem tudva, csak vendégnek néztem magamot. 'S bár mint igyekeztem magamot viszonyaink borongó ködén túl tenni, nem tudtam.

Tétlenségben folydogáló napjaim a visszaemlékezés és elmélkedésre sok szomorú órát hagytak.

Születésem évitől ... 1792 ... nagy idők, fontos események vonultak el a' világ s abban Erdély felett! melyeknek ha nem is tényezője, de gondolkodó tanúja valék. Gyakran szomorúan gondoltam: mennyi minden megy feledésbe, mi e napokat öröme vagy fájdalomra izgatá, emlékezetet vagy reményt költvén fel keblünkben, melyek a történet közfolyamára hatással voltak és lesznek. A tények nyílt mozgalmi erősebb tollak által följegyezték: de sehol sem látom a családi élet izgalmait 's metamorphosisait. A kül események beléletünket is roppant reformoknak tették ki. Milyen volt

családi életünk legközelebbi múltja, mi változásokon ment 's megy át... e hiányt pótolni gyakran vágya volt lelkemnek. Főkép most, midőn a' romlatlan keblű magyarnak százszorozott kegyelettel kell csüngenie múltja emlékein.

Ily gondolatok közt lepett meg a „Héti Lap” egyedüli erdélyi folyóiratunknak azon számaival, melyekben báró *Nalácz* Józsefnek emlék iratait közíé. Azon kegyelet, melyei ez őszinte szavakat mindnyájan olvasók... a' melyek kedvező körülmények közt csekély hatást gyakoroltak volna ... szunnyadó írni akaratomat fölébreszté. Kedélyvilágom szép lelkű nemtője, szeretett nőm, sejtve lelkem tartózkodását, új ösztönt hoz: s így történt, hogy szeretett nőm meleg óhaj-tására fölvevém a' tollat, hogy éltem röögös terén gyűjtött tapasztalataimat s a körülmem fölmerült eseményeket lejegyezzem.

Engedtem e nemes felszólításnak. Végig futék emlékeim borús és derűs fonalán. Visszapillantok hát még egyszer már is fátyolozott múltamra. Hanyatló éveim, honom s nemzetem jelen búskomor helyhezete, lehetlenné teszik soraimban azon rendet és egybefüggést, mit fiatal éveimben, kedvezőbb körülmények közt tán képeesebb lehettem volna, tenni. Jelen napjaim rendszere is rendetlen lévén, nem enged időt emlékem kellő rendezésére. Mégis úgy hiszem, hogy örömtelen éltem lehunytával, ha kebel 's elvbarátaim lapozni fogják egykori igénytelen lapjait szerény emlékemnek: azon örömöket és fájdalmakat, melyeket én éreztem 's melyek közt írtam, vélem érezve ... némi felvilágosításokat is találhatnak benne.

I.

(Bevezetés, — A családi élet változásai. — Hogyan kérte meg a szerző nagyatyja szíve választottját. — Jegyesének válasza. — Újfalvy Krisztina története. — Újfalvy Samu, a szerző nagyatyja. — Mint csap föl huszárnak, maha ismét katonának. — Patvarista lesz; életének szerelmi regénye. — Pintye rablóbandája. — A főispán megleckézteti Újfalvyt, mire ez új életet kezd. — Hivataloskodása Dézsen Teleki gr. főispánnál. — József császár a megyék ellen. — Az új szolgabíró kalandjai. — Szökött katonák. — A bécsi sikkasztó sóhivatalnokok. — Nyugta a foglyokról. — Az önkényes megyefőnökök. — A szolgabíró mint tányérhordó. — Gr. Bethlen Sándor tönkremenetele. — Gr. Haller János százados fáit kivágyják, ígéret huszonöt botról. — Gr. Haller Jánosné regénye. — A kikapós férj. — A cigányprimás a császár előtt. — Újfalvy szerelmi történetének folytatása. — Leányrablása favágó áruhában. — A szökevény pár esketése főispáni rendeletre. — Milyen a *magyar hivatalnok* s milyen a bürokrata. — Id. br. Wesselényi Miklós elfogatása, titkos irományai. — Wesselényi hálája.)

Eleim másfél század óta származtak ki Marosszékről. Családom székely eredetű volt, bárha a hosszas künnlakás után a székelyföldön levő birtokomon kívül más összekötésem nem maradt származásom helyével. Egyik szép atyámnak Apafy Mihály fejedelem, bizonyos harcziás kitüntetésért nemességet adományozott. Székely származásomat örömet nyilvánítom ugyan, amennyiben ez által őstörzsökös erdélyi magyarnak vallhatom magamat; de nem azon elfogultsággal, mint azt némelyek a székelység iránti túlságos előszeretetnél fogva veszik; a székely bír ugyan nagy erényekkel, de fájdalom! főkép a nyers tömeg, nagy vétkekkel is.

Jelleme fényoldalai: erőteljes életrevalóság, a mezei gazdaság szeretete, takarékoság, a bajnak, nehézségnek

szamba nem vevése; ősi szokásainak, szabadságának, törvényeinek bálványozása, bátorság és vas kitűrés ... spártai módon. Ezekén kívül a kiművelt székely képes minden szépre és jóra; tudományokra és művészetekre képességében minden mívelt nemzetekkel versenyezhet. Nehézfejű ugyan, de találós, mint ritka nemzet. A közelebbi forradalom alatt álgyut, lőport, gyutacsot ő maga gyártott, mind maga, mind a többi erdélyi harcosok számára: a célnak megfelelőleg, holott gyárokról nem, csak rögtönzött műhelyekről rendelkezhetett.

De főképp a míveltségnek alanti fokán álló székely jellemében lehet találni szomorú árnyoldalakat is. Vad, kegyetlen, vérszomjuzó, ha indulatait felzaklatod, sőt e nélkül is képes ravasz és bosszús lenni, a ragadomány ingere ellenállhatlan csáberővel hat reá, feledve ilyenkor, mint vad beduin, dicsőséget és kötelességeit.

A páratlan hadvezér *Bem* mindég dicsérve szólt a székely hősi bátorságról, de jellemét a harcztéren csak szigorú fegyelem alatt dicsérheté.

Petőfi, ki különben túlzott eszményi ember volt, vágyai édenkertét a székelyföldön keresé, hová a polgárosulás bűnei még nem hatottak el s hol a magyar faj a lehető legromlatlanabb eredeti őstisztaságban él. Bámulat és kegyelettel csüggött ő a székely népen, mint példányán az igénytelen léleknagyságnak és bibliai egyszerűségnek.

Petőfi a távolból véleményezhetett is így; mert ő a székelyt nem hon, csakis a csatatéren látta, *Bem* szigorú fenytéke alatt; útját zárva a ragadomány előtt; de képzelt földi édenében egyszer meghonosodva, aligha nem kívánczik vala vissza *Petőfi* is szülötte helyére ... az általa oly szépen megénekelt szabad alföldi síkságra; mert honn sok ferde felfogásai megmételtyezik e nép eredeti jó indulatát. Ha egykor communismusrai hajlamát s az általa az irigység bizonyos nemével... posztógúnynásnak nevezett osztály iránti gyűlöletét levetkezi, akkor, de csakis akkor illetendí Őt *Petőfi* eszményi rajza.

Nagyatyám tehetős szülőktől származott s kétszeri szerencsés házasságai után egyike lett Küküllő megye vagyonszámba tartott birtokosainak. Megyei dirigens főbíró volt hosszazon s megyéjében köztiszteletben és szeretetben állott.

Dicső Szt Mártonban a megye levéltárában láttam arcképét egy levéltartó szekrény kültábláján; ülve hallgatja ki a panaszos feleket. Kortársaitól szép esze- igazságszeretete- és nagy tekintélyéről hallottam őt említeni; s arról, hogy hivatala tekintélyiért erején felyül költve, megcsökkent vagyoni állásában halt el.

Második neje Özvegy *Palatkai* Ferenczné, *Zsombori* Borbára volt. Egybekelésüket megelőzőtt levelezéseik közül három darab kezeim között van s az akkori levelezési és társalgási modor jellemzésiért szórói-szóra ide iktatom.

Drága Asszonykám ...
Ifjú asszonyom!

A mit én eddig titokban tartottam, ímé tovább már nem tehetem; török, szakad, ki kell mondanom. Hanem drága asszonyom! a mit kimondani vonakodom, ha a menyebéli Úr Isten is úgy akarja, én az asszony kellemetes személyét magam udvarába, ide Szőkefalvára hoznám, hogy ha az asszonynak ez terhére nem volna; s a mindenható kegyelmes akaratjából, hitves társammá tenném. Feleljen már erre asszonyom, mert én többet nem irhatok. Ezt is csak magam tudhatom, hogy mennyi praecautiokkal tettem: még is azt az egyet, hogy kegyes és örökös szívességébe ajánlott, maradtam ...

elkötelezett kész szolgálója:

Szeben 31. Aug. 1759.

Újfalvy Samu

A külborítékon:

Néhai Tekintetes nemzetes *Palatkai* Ferencz úr elmaradt drága özvegyének, Tekintetes nemzetes *Zsombori* Borbára Asszonynak, különös jó asszonyomnak, az asszonynak ő kegyelmének ...

Palatkára.

Nagy anyámnak ezen megkérő levelére tett *válasza*:

Aug. 31-én datált s hozzám bocsátani méltóztatott levelét az urnák 8-ik septemb. vettem; kedvesen és nagy örömmel; annyival is inkább, minthogy tapasztalom belőle terhes dolgai között is szenvedhető egészségit az urnák melyet Isten ő szent felsége erősítvén, tartson meg továbbra is tiszta szívből kívánom. E mellett levelében tett és nekem jelentett hozzám való szíves indulatját egész alázatossággal köszönöm és kívánom, hogy az a mindeneken szabadosan és hatalmasan uralkodó úr Isten, a kiben én gyermekségem óta minden reménységemet helyeztettem, és a ki én velem sok keserves változásaim között is sokszor édes atyai kegyelmességit megismertette, adjon nekem erőt arra, hogy én az urnák teljes életemben örömét nevelhessem, megtartván és nevelvén e mellett az urnák hozzám való szívességeit is: hogy szent rendelése szerint való egybekelés után végezhessek páros életünket ő felsége szent nevének dicsőségére, éltünk öröme, lelkünk örök idvességére. Ha méltóztatik az úr szebeni újságokkal bővíteni, kedvesen veszem; a midőn pedig Isten ő szent felsége alkalmatosságot szolgáltat arra, hogy én az urnák kedves személyét szegény házamnál megtisztelhessem tartom nyereségemnek. Addig is pedig magamot az urnák tapasztalt szívességibe ajálván vagyok... az urnák, jó uramnak

becsülettel való igaz szolgálója:

Palatka 9-ik Sept 1759   árva *Zsombori Borbála* m. k.

Külső czíme:

Tekintetes, nemzetes Újfalvi Sámuel uramnak, az úrnak, nekem bizodalmas kedves jó uramnak, egész becsülettel.

NagySzebenbe.

Nagyatyámnak még egy levele.

Drága Asszonykám!

Ifjú asszonyom!

Közelítvén az idő, melyben országunk gyűlése elbomlik, én is jó Istenem kegyelméből rég elhagyott házamhoz visz-

szatérven, óhajtott kötelességemet Palatkán akarom tenni, kedves személyét az asszonynak személyesen tisztelhetni. De míg ez lenne, minthogy már Istené a dicsőség! tudvalevő dolgunk annyira ment, hogy csak az egybekelés volna hátra, mely szerint míg fennebb irt személyes udvarlásomat tehetném, bátorkodom az asszonynak jelenteni, és egyszersmind ily kérésemet szívére kötni. Resolválja az Asszony magát, hogy midőn most közelebb teendő udvarlásomat teljesíteni kívánnám, melyei october első hetire irányzottam, ekkor nemcsak az egyben való esküvéshez, hanem egyben való kelésünk tökéletességihez is hadd legyen grátiám. Nem látom miért halasszuk a dolgot, sőt jobbnak tartom minden czere-monia nélkül, míg másoknak híre lenne, addig célunkat vigyük egész tökéletességre.

Kedves Ifjúasszony! az ország eddig, úgy most is nem egyébbel bíbelődik, hanem minthogy a király a rendes adó felett kér százhatvan ezer forintot, oly titulus alatt: hogy ezzel azt a mivel a szegénység tartoznék a quartéjosnak, mintegy megváltaná az ország úgy hogy ide hátra a paraszt a katonának ingyen semmit se adjon. Szüntelen keresik a fundust, a honnan kisülhetne az a rengeteg nagy summa; egyéb újság nincsen, melylyel udvarolhatnék. Továbbá midőn szíves kérésemre teendő kegyes válaszát várnám, kegyes és örökös szívességébe ajánlott maradtam ... az asszonynak

elkötelezett kész szolgálja:

Újfalvi Samu m. k.

Egybekelésükkor nagyatyám 62, nagyanyám 42 évet számláltak; az utóbbinak első férjétől nem volt gyermeke, de most késő éveiben,”; közbámulatra-születtek Kristina s négy évre később Samu gyermekei. Mindkettő erős testalkatú s nagy lelki előnyökkel felruházva, mint a hogy az egykorúak közül kevesen. Kristina, némi családi viszonyoknak feláldoztatva, anyja kívánságára 16 éves korában „meghűtölt *Mátéh* Jánossal, egy szelíd tudományos egyéniséggel, de a ki iránt

legyőzhetetlen ellenszenvvel viseltetett. Költőiségig fölemelkedett lelke nem lelhető föl életboldogságát e viszonyban, melyet reá kényszer erőszakolt s nem önvonzalma kötött. Szokásos azoknál, kik az élettől ábrándos álmaik valósulását várják ... végzetök által rajok mért életpályájukban még akkor sem találni fel magokat, ha szabad akaratból választák azt s küzdve vívták ki birtokát. Annál természetesebben éré e sors költői lelkű Krisztina nénémet, ki reá erőszakolt férjével sehogy se tudván kibékülni, rugonyos lelkéről visszapattant sorsának nyomása, s mintsem szeretetlen életet éljen háza tűzhelyénél, hol ifjú szívét szerelem hiányában jólét s az anyagi élet kényelerei ki nem elégíték, inkább megvonta magától az élet nyugalmit, s házát kerülvén, 32 évet mind idegenek közt töltött. Gazdasszonysággal nem foglalkozva, ideje maradt vele született elmetehetségeit oly magas fokra emelni, mint Erdélyben akkor kevesen. *Molnár Borbálávali* levelezései sajtó alá jöttek. A tudományos mívelt Erdélyi s magyarhoni tekintélyekkel levelezésben állott; gyakran versekben fejezte ki gondolatait, melyek többnyire elégületlen kedélyének bús jellegét hordozzák. Tudományos értekezéseit és költeményeit emléke és lángesze iránti kegyeletből egybeszerestem s 846-ban *Döbrentéinek* átadtam, hogy sajtó útján irodalmunk történetét ezen becses adatokkal szaporítsa; de a forradalom s *Döbrentei* közbejött halála meggátlá azoknak sajtó alá jutását. Akármennyit kutattam azután, nem tudék nyomokba akadni; s hihetőleg gondatlan kezekre jutva, végkép elenyésztek. Nagynéném kiképzettsége körül meg kell jegyezni, hogy idegen nyelveket soha nem tanult, de azt nemcsak nem tartá hiánynak, sőt mindég büszkén említé: s valóban méltán is: akkori hiányos irodalmunk mellett egyedül ön lelki erejére kellestván támaszkodnia. Nagy néném által szerzett két szomorú jelentést, miknek még birtokában maradtam, esze s érzése bizonyságául ide zárom:

Édes anyja *halálára* írt szomorú jelentése:

A született szegénynek ínségeit a jobblét nem ismerése a mennyire könnyíti, a volt gazdagnak szegénységét ellenkező érzés nehezíti.

Ezen szomorú hasonlatosság vadárnya alá hozott most a sors minket is, édes anyánktól elmaradt két testvér; s minden az étellel, mint víznek a cseppekkel együtt folyó szokott viszontagságok közt is boldogok voltunk egy olyan anya élete mellett bírt dicsőséggel, a ki alapos keresztény s minden emberi kötelességek híven teljesítéseknek eleven tükre volt.

Véle jár a dicsérettel, hogy az ellenség fogyassza, s a jó barát növelje ... de a leggyarlóbb koldustól föl a bővülő nagyokig minden ösmerősök igazolják, hogy az anya dicsérete még a gyermeki nyelven sem több, sőt kevesebb az érdemnél.

Az öröm sohasem tart soká ... a jó ember eleget nem élhet. A bölcső s koporsó közt 84 esztendő s félre nyúlt élte jó anyánknak; fájdalom! már csak néhai *Zsombori Borbárának*... számlálva sok s csaknem időmértéket túlhaladott élet-sor ... de kevés gyermekeinek; s rövid azoknak, kik benne az öregséget második gyermekség nélkül tisztelték, az elme jelenlétét becsülték, és a bánatlan maradt lelkiismeret csendességét tisztos képeről lemosolyogni szemlélték.

A nem mindennapi dolgok több megjegyzést érdemelnek: Édes anyánk, ki elébb, mint néhai *Palatka Ferencznek* özvegye, hogy korán elvesztett édes atyánk *Mezőkövesdi* néhai *Újfalvi Sámuelnek* felesége lőn, már élete 42-ik esztendőjét számlálta, mikor azt a szép örömet érte, hogy előbször édes anyának neveztessek; s mégis már unokája gyermekének is van annyi érzése, hogy szeretett szülő anyjáért könnyüket hullasson; a ki most múlt pünköst hava 28-án három napig tartott gyengélkedése után, háládatos lelke csak a napot várván fel az égre, hogy a melynek fénye alatt oly sok esztendőig lakta érdemes sátorát, annak világánál búcsúzzék el tőle ... elaludt egy boldogabb jövőre oly eleven reménységével, mely csak a jól töltött élet jutalma és a melynek megnyugottsága, még a holt arczról is szelíden biztatott. Miután éltiben jelentett akaratját holta után is parancsoltnak tisztelvén, hült tetemeit itt Kaczkón a sztegyház mellé, a hová

és a hogy maga rendelte elhelyeztettük .. s gyászos kötelességünket bevégezván, ezt, hogy utolsó könnyeinket áztatott sírjánál ott hagytuk, magunkkal hoztuk onnét vesztességünknek mély fájdmát, a mi egész életünket kíséreni fogja.

A beteg, ha nyeghet, a szomorú ha sírhat és a kártvallott ha panaszolhat, legalább a képzelődésbe ott van, hogy azzal könnyebül. Alig több a semminél, de a mit úgy lenni óhajtunk, készek lévén reménleni is .. . abban bizonyosok vagyunk, hogy a nemesült érzés embertársa fájdmát részvétellel enyhíti; ennél fogva gyászos változásunkat bús szívvel jelentjük.

Kaczkón, Szent-Iván hava 4-én 1808.

*Újfalvi Krisztina és
Újfalvi Sámuel.*

Férje *Mátéh János* halálára írt szomorú jelentés.

A világgal egy a mulandóság s a változás... természetben lévén mindég kezdeni és végezni, főbb s annál fogva sérthetőbb eszközük a halál által közelebből sok vidám színt festenek komorrá és sok ép házat bontanak fel: több férj, feleség, gyermek, testvér s jó barát keserű könnyét áraszták meg ... sok ideig nem ismert fájdmakat osztva részökben.

Közelebből engem is részesített... midőn Férjemet *Mátéh Jánost* tovább élni nem engedé.

Minden kezdet s végzet közt, mit még a sebes villám sem tehet másként, van közbe valami ... de van a kezdő élet s végző halál közt egy lételfolyam, mit ama jóság és szeretet főalkatója minden azt kellemessé tehető módokkal meg is ajándékozott... s mégis mi gyakoribb, mint a panasz?... minden sóhajt valamiért, és az eredeti ok mellett mind csak hidegvérrel halad el.

Az élet során, mint még gyermek, boldog: mert még játékkal beéri, ifjonta elég neki szíve s szeme. Az egyedüli ember csak félig él, de a mi a megért korra tán a siron tul is boldogíthatna ... azt a párosok önalkotta világokban kel-lene föllelni: de fájdalom! ritkasága miatt nagy újság ez is.

A felvilágosodottság külfénye, s azután a virtust hirdető-
nek hangja csaknem vakit és süketít. Azonban a részrehajlás

mint álszent magát mindenüvé belopva, kárt örülő lelke legvésezebben a párosultak világába tör bé: s a hol észreveszi, hogy parancsolva nem károsíthat e földön, eget ígéréssel köti bé a szemet... s utóbb neveti, ha azt könnyűkre nyithatá fel.

Egy ily pontból indult ki a sors, minket is két merőben különböző természetűeket egyesíteni férjemmel, midőn 34 s fél esztendővel ezelőtt minket is a párosok sorába állíta. Azonban az erőszak mívét a kötelesség mikor tehetted kedvessé? .. . Létem legyőzhetlen unalmai s a magam iránti tartozás bús harcra kízzák lelkemet folytonosan. De hogy az általam nem fedező, sőt csak titkolni sem akaró idegenségem után is nékem mindenben kedvező Férjemnek azon egy kívánatát... hogy nevét ne vetkezzem le... teljesíthessem; legyőzve az önszeretet nem kis erőszakát... határozásom termésre ért. S utóbb is állandóvá tehetem azon páros életet, avagy csak pusztá hangba. De a mit mégis csak úgy tartogathattam fel, ha e hosszú idő alatt házunkon kívül lehetek. Szomorú győzelem!... mert jó hirem s nevem vesztibe került! Mi fájhat inkább, mint a mikor kárunkért senkire se haraghatunk?... s egy minduntalan járó kelő s házat kerülő asszonyról ki vélekedhet másként?... a közönségtől elkárhoztatni nem elég e már csak a gyanú is?...

Így szédelgének le esztendeink egymás után! melyből 32, sok szépet és kellemetést ígérve kezdett éltém szebb kora... mint bús áldozat leégve... most két esztendeje, addig mindég egészséges férjem, vízi betegségbe esett: s remény nélkül szenvedvén, nyomorának lelkemhez jutott látása, elég erős lőn az oly hosszas egyformaság felbontására ... És forró hála érte ... én hozzá azonnal szívből jó lehetek ... A körülte dajkálás kedves kötelességemmé válva, jutalmaznom nem engedé később, hogy több idej szenvedésiből közbámulatra, ucsudni kezdve, örvendeztetni engede képzelődésem: hogy életünk bús reggele s kedvetlen délutánja után, annak östvéjét egyik a másikon segítgetés közt, a régebb csupa mesének vélt egyességben együtt rekeszthetjük bé. De reményem itt is, mint mindenütt, csalt: mert egészségit már már visszanyert Férjem folyó hónap 21-én, csakis egy östvétől reggelig tartott gyengülés után itt hagyá a rá nagyon kevés örömet hagyott világot: a hol 63 esztendőkre terjed tudományos s közhasznú életét egy más társ mellett kitünőbb, ae mindenesetre hasznosabbá teheti vala.

Miután földi tárházát, a hová ő maga kívánta elhelyeztem, az ő jó emlékinék becsülése s fenntartása lévén s maradván már részemre, mit érte tehetek ... fájdalmas tartozásommá vált kötelességgel jelentem halálát szomorúan ... de egyszersmind köteles igazsággal: tartozván azzal az ő árnyékának, enmagamnak... és mindazoknak, a kik mindkettőnknek tudásos ismerete után tőlem méltán meg is várhatták.

Mező Csáváson. Böjtmáshava 25-én 1815.

Újfalvi Krisztina m. k.

Az irodalomba avatott ismerősei elmeműveit nagy tetszéssel fogadák, philosophiáját *Schilleréhez*, költészetét *Csokonaiéhoz* hasonlíták. Élte fájdalmai után meglelvén végre a halál nyugalját, a feledés árnya borult költői emlékére is; mert a kor, melyben élt, részvétlenebb volt lángesze iránt a mostaninál; s minket, kik irományait összeszedve sajtó alá akarók adni, meggátla emléke örökítésében irományainak véletlen eltévedése.

Nagy szülőim második gyermeke volt atyám Samu. Négy éves volt ő, midőn nagyatyám halálával vezetés nélkül maradt. Véralkata rendkívül sebes volt, melynek az anyai kényeztetés nemhogy gátat vet vala, de még tüzét éleszté; s így gyermekora éveiben többet pajzanság és kihágások, mint tanulással foglalkozott. Alig 15 éves volt, midőn egy toborzaton közhuszárnak felcsapott. Magyar zene és a huszár díszruha könnyen hozák apáinkat első fiatalságukban azon lelkesültségre, hogy szülői akarat ellenére is egyikévé válnak azon vitézeknek, kiknek édes kötelességök volt veszélyektől védeni hazát és királyt. A könnyelműség, mely az ily tetteken előmlött, sok nemes lelkesültséget rejte magában. A közelebbi forradalom lenyomásával eltűnt az ilyszerű ifjúi tűz, mert ketté metszetett a lánctz, mely honfiút és katonát egy eszmévé zára; de a lelkesülés, mely nemzeti dalaink hallatára hősiségre törő vágyakban dobog fel a magyar kebel-

ben, él még: s míg ez így van, lehet még jobb jövőre reményünk.

Az anyai gyöngéd szeretet nem szívlelheté fiát ily alárendelt s nélkülözésekkel küzdő helyzetben és sietett őt tetemes pénzáldozattal kiváltani; de reáerőszakolt tanulóí pályáján nem tudván magát feltalálni, egy év múlva újra katonának állott, s a József huszár ezredben két évet szolgált, míg végre anyja unszolására másodszor is kiengedé magát váltani. Kedve ellenére cselekedett, s mindvégig is bánta e tettét: erős hite maradott, hogy lelkileg úgy mint testileg a katonai pályára termett volt, s a hosszas francia háború alatt sokra viheti vala. *Récsei Ádámmal* együtt álltak katonának, ki közelebbről nagy uraságban mint tábornagy halt el, számos érdemjelekkel. Kortársai állításai szerint atyámnak sok előnyei voltak Récsei felett testben s lélekben is: s bizonyosan többre viheti nálánál.

Visszakerülvén atyám a szülői tűzhelyhez, innen, hogy elhanyagolt tanulását bár a törvényes szakban némileg után pótolhassa, M-Vásárhelyre patvariára küldetett; *Máthé Izsák* nagyhírű jogtudor mellé; ki gazdagsága, jogtudománya és becsületes jelleme által magát mint k. táblai ügyvéd társai felett kitüntette. A csinos patvarista, szorgalmas tanulás helyett, csakhamar szerelmi viszonyt köte ügyvéde serdülő szép leányával. Ellenökre volt ez a szülőknek, mert az ifjúban sok hiányzott azokból, mik egy nőszülő nemes ifjú kellekei közé számítottak. Jó születésű, csinos külsejű fiatal volt ő ugyan, de atyjának zavart pénzügyi állása, halála után az özvegy gyenge kezében, vagyonukat csaknem semmire olvasztá, s másfelől hiányos nevelést nyervén, idejét tanulás helyett dözsléssel szereté tölteni. Így a szülők röviden megtagadták tőle leányuk kezét s jól kikurholva házuktól elutasíták. Vissza kellé térni atyámnak a szőkefalvi anyai házhoz.

E házban született három század előtt a nagy *Verbőczy István*, ki mint törvényünk első rendezője a magyar nemzetiség szilárdításában oly őszinte honfi indulatot fejté ki, s azt három

századon át, míg az események hatalma, az erőszak s részint az utódok gondatlansága az általa alapjában oly magasra intézett alkotmányunkat egybe nem onták... bölcs törvényei által fenntartani is tudá. Törvényei, a jogok és kötelességek osztálya körül részrehajlóknak tetszetek ugyan újabb korunk sok honfíúi előtt; de a hiba nem *Verbőczy* méltánytalanságában, hanem a kérlelhetetlen végzet azon akaratában volt, melynél fogva a magyar nemes, ki *Verbőczy* szerint a magyar nemzetet egyedül képviselé, 6 század töredelmes harczai után azon sikamlós térre vezetett, honnan békén nézze cl, hogy a lőpor feltalálásával egészen máskép alakított európai rendes hadsergek alkalmazásával; főleg az osztrák birodalomba lett kebelezés után a magyar nemesi rend harczias kötelességei elenyésszenek. Eldobák ők kötelességeiket: és jogaik élvezetének mámorában feledék, hogy a jog kötelesség nélkül épület melynek alapja nincs. Menhelyet találhatsz árnyában, míg tiszta fölötted az ég; de ha jön a vihar, nyakadba nehezedik egész súlyával s egy percz alatt romjai alá temet mindent... mindent, még utódaid jövőjét is. Véleményem szerint e hiba, a magyar nemzetiségnek magyar szűkkeblűség által előidézett bukása, nem a *Verbőczyé*, vagy bármely más nemzedéké, hanem a történetek folyása által előidézett szerencsétlen eredmény. Miként a határaidat elpusztított jégvihar-nál a természetbűvár csak azt tudja biztosan, hogy a nap áldott melege idézi elő az esős felleget, de nem határozhatja meg, honnan és miért keletkezett a szél, mely a termékenyítő eső cseppjeit pusztító jéggé alakítá: úgy mi magyarok, *Verbőczy* bölcs törvényei által biztosítani célzott nemzetiségünk romjainál, csak azt tudjuk biztosan, hogy miként a nap melege, áldott volt *Verbőczy* törvényeinek hatása; s ha az általok fenntartott boldog kort most a végromlás bánata követé, ki merné meghatározni, kinek lehetett és kellett volna előretett intézkedések által biztosítani boldogságunk alkotmányát.

Verbőczy neve örökre nagynek fog maradni: mert szent

czél, a magyar nemzetiség szilárdításának magas célja vezérlé, s e célra fölkeresni s megtalálni is tudá korának szelleméhez legáltalóbb szereket; s ha intézményei szép célja kivitelére oly hamar váltak korszerűtlenné s az utolsó forradalmi Crisisben a nemzetnek gyámolára nem voltak; oka az, hogy oly időben élt, mely után csakhamar az ő törvényei által élesztteni célozott hősiesség kora lejárt s a magyar nemes a reá nézve új kényelmes élet mámorában felejté, hogy a nemzetiség támaszát, a magyar nemesi hadsereget elveszte, s helyette annak biztosítására elmulasztá teljesíteni a kor igényeit — a nemzeti közérzület fejlesztését. Sámson elaludott fáradalmi után Delila ölében ... Sámson erős volt,... de fáradalmasak a hősnek útai... és fáradalmok után ingerlők a kényelem csábjai. *Verbőczy* alkotmánya volt a magyar Sámson, ki elveszte erejét Delila ölében, de nem tudá, hogy fűrtéiben van annak titka, különben megőrizte volna azokat. Sámson gyengülten is hős, mert nem emberi erő vett rajta győzelmet, csak végzete telt be ... hódolnia kellé az ármánynak.

Atyám a szülői háznál munkátlan órái unalmának osztatására, romlott ifjak társaságában a küküllőmenti jó bort túlságig megkedvellé; s anyja által rosz hajlamai kényökre hagyatván, végeljasulással fenyegetek jellemét.

Ez időben egy *Pintye* nevű híres oláh rabló dühöngött Erdély több vidékein. A kormánynak sehogy se sikerült kézbe keríthetése, mígnem azon cselet intézé el, hogy a rabló fejére élve vagy halva nagy jutalmat tűzött. A rabló kézrekeríthetése sok veszély és fáradtsággal járt, de mégis találkozott tíz könnyelmű, életükkel keveset gondoló ifjú, kik e célra szövetkeztek. Ezeknek egyike atyám volt. Sikerült is nekik hosszas utánjárás után a rablófőnök és társai lefűlelése. Kiállott viszontagságai után az érdemlett pénzjutalommal térvén haza az ifjú s így már több módja lévén kedvtelése kielégítésére, merőben azoknak szentelé idejét: mit sem gondolva gazda-

ság vagy más komolyabb foglalkozással; midőn a véletlen őt tévedéseiből fölébresztvén, helyes útra téríté.

Egy megyei szolgabíróság megürülvén, főispán *gróf Bethlen Sándorhoz* megy az ifjú s rendbeszedett szavakban kéri tőle a szolgabírótságot. Elégülten tekint az az ajánló külsejű kérére; de nevét hallván elkomolyodik s haragosan kiált reá:

„Hallod! gyönyörű neved híre elhatott hozzám; e megyében nincs nő, kit el nem csábítál; s nincs férfi, kit meg nem botoltál... szolgabírótságot nem, de börtönt érdemelnél szép madár”.

E bős szavak feltárák előtte könnyelműsége vészes terét, s élte hibás rendszere megváltoztatására rögtön fogadást tett. Magánkívül tántorgott haza s búsan szóla nénjéhez:

„Nekem itt nincs helyem többé, nevem s becsületem veszve van, holnap kivándorlok kaczkói jószágunkba; bírja ked néne az idevalót békében, nagyobb s jövedelmesebb a kaczkóinál, de nőnek többek is szükségei”.

Anyja és nővére szíves marasztalásai nem tudák megváltoztatni az ifjú erős akaratát; a főispán dorgáló szavai még mind visszhangzottak agyában s másnap végkép Kaczkóra utazott. Ott nem tudják tévedéseit s elől kezdve az életet, kedvező jövőre számíthat. Fogadását híven teljesíté; ital, korhelység, tivornya helyett munkásság s szorgalom lett életpályája, melyen példátlan kitéréssel haladott mindvégig s nemcsak családjára, de honára nézve is egy lett a leghasznosabb egyéniségek közül. A tévútra tért ifjakkal fontos tanúság e rögtöni változás, s bizonyosága annak, hogy erős akarat előtt gyengeség és szokás meghajolnak; s csak a magát eleresztés szülőanyja annak, hogy a tévedt ifjú becsületnélküli férfiúvá s családjának, honának s az emberiségnek ostorává váljon.

Most kísérjük őt kaczkói kis elpusztult jószágába. Átlátá, hogy ha becsülettel akar megélni, két kézzel kell nyúlni az

eszközökhöz. Pár hét múlva Dézsre megy Főispán *gr. Teleki Ádámhoz* s magát bemutatván, bátor hangon nyilváníta: hogy a megyében szolgálni óhajtana s ha szolgabírói állás ürül, kineveztetésit kéri. A gőgös excellentiás úr merésznek tartá ugyan e kérést, de nem vévé rász néven:

„Hallod öcsém!” szól atyámhoz; „szolgabírónak igen ifjú vagy még, lehet még idő erre is, de addig kezd adóbiztosságon; ha képes vagy, ott is lesz résed magadat kitüntetni. De tud meg, hogy velem tréfálni nem lehet, hogy pontatlan, rest embert kezem alatt nem tűrök, s hogy figyelmet mi sem kerüli ki ...

Adóbiztos lett e szerént atyám, három hónapig folytatá e hivatalt s akkor szolgabíróvá neveztetett... fájdalom! nem a megyei többség, hanem kirekesztőleg a Főispán által, mint a ki azon időben a megyei hivatalokat szabad önkénye szerint osztogató: mert e kor József császár emlékeztetett kora volt... József császár átlátá, hogy az osztrák birodalmi egységre törő vezértervének mi sem áll annyira utában, mint a nemzetiségéhez hön ragaszkodó magyar nemzet. Mélyen belátó esze felfogá, hogy a magyar nemzetiség fennállásának legbiztosabb erőssége a megyei rendszer; ezt kellé neki megsemmisíteni kitűzött célja elérhetésére. Az országgyűlések, a kormányzések, s a megyegyűlések megszüntetésével a főispánok nem az ország törvényeinek végrehajtói, hanem a német kormány szolgálói voltak. És örök nemzeti bűn és gyalázat, hogy nemzeti lételünk pusztulására szennyes haszonkeresésből, nemzetünk kebeléből számosan nyújtanak segédkezet: s ha szép magyar alkotmányunkat az örkődő gondviselés megmenté ez úttal a végenyészettől, azt nem nemzeti erény, hanem kirekesztőleg Isten tartá meg.

Most mintegy hetven évvel ezen kor után, midőn e sorokat írom, a magyar forradalom megbukása után nemzeti lételünket és országos önállóságunkat a birodalmi egység ezerelvének diadala nemcsak veszélyei fenyegeti, de vég-

kép előlni látszik, annyira, hogy országos feltámadásunkhoz alig maradt a reménynek egyetlen biztató sugara, de balsorsunk közepette vigaszt nyújt azon öntudat, hogy hazánk, a jó édes anya kórágya fölött, mi mint hü fiák örködve állottunk; s nem mi, hanem az önkénynek idegen zsoldosai voltak azok, kik mint vész madarai rágódni eljöttek az elesett nagy halott tetemén ... E körülmény nemzeti szellemünk szilárdulásának csálhatlan bizonyága. A test meghalt, de a lélek él, önmegtagadásra s áldozatokra készebben, mint valaha. Az életteljes fa nem száradott ki, csak a tél fagya a gyökérre szorítá az éltető nedveket. A tél szigorú lehet s hosszú, de míg áll az ég s vannak a napnak sugarai, a kikeletnek elmaradni nem lehet.

Visszatérek tárgyamra. A főispán, bár születése magaságát túlságig érezte, hivatala folytatásában rendkívüli tevékenységet fejt ki s alárendeltjeitől is hasonlót követelt. Nagy örömmel látá ő ifjú szolgabírójában a pontosságot és kiviteli erélyt, miben ez legkorosabb tisztársait felül múlni látszék s a főispán nem is mulasztá el ezt felhasználni. Néhány jelentékenyebb erélyes eljárásait feljegyzem; gondolva, hogy némileg az akkori megyei administratio ismertetésére szolgálандnak.

A *pecsétszegi* határon levő *szeletruki* magány csárdában néhány szökött katona lappangott, kik eledelüket a szomszéd pásztori tanyák és utasok kirabolásaival szokták megszerezni. A főispán erről értesülvén, mindamellett, hogy Szeletruk nem tartozott ifjú szolgabírója járása falvai közé, mégis neki rendelni a körülmények kinyomozását, s arról két huszonnégy órák alatti jelentés tételét. Esti 8 órakor veszi e rendeletet s fegyveres panduraival rögtön a kijelölt csárdához indul, a három szökött katonát ital közt tánczolva találja, késedelem nélkül megrohanja s szerkerére kötözve virradtra Dézsre szállítja. Az ezcells úr álomban szunnyadoz még, midőn az inasok ellenzése daczára bátor léptekkel belépő szolgabíró zajára fölébred s indulattal rivall elébe:

„Mit keressz itt, tán nem vevéd tegnapi rendeletemet?”

„Kegyelmes úr, az udvaron áll mind a három zsvány”... volt felelete.

Bécsből két kincstári főhivatalnok küldetett Dézsre az erdélyi sőügyek rendezésére. Egykor szakácsuk azon észrevétele, hogy Dézsen létük óta bélpecsenyét azért nem kaphatott, mert a dézsaknai sőtisztek azt előre elhordatják., azon gondolatra viszi ezen urakat, hogy e költséges életmód a sőtisztek kis fizetéséből ki nem telhetik, ha tilos úton nem szerzik ki. Titkos nyomozás után nevezetes kihágások tudására jönnek, a' mit szigorú eljárások nyomon követe. Atyám rendelést vesz főispánjától, hogy pontban éjféleli 12 órakor Dézsaknán egy kijelölt háznál bekopogtatván, ott a kincstári hivatalnokok parancsát betű szerint teljesítse. Atyám megjelenvén, a német urak közül egyik zúgolódva jegyzi meg társának: „Bámulnom kell, hogy a főispán ily nehéz kivitelre ez ifjú tisztet bízá meg, ki azt sem fogja tudni, hol kezdje a dolgot” ...

A szolgabíró két évi katonáskodása után a német nyelvben bírván némi kis jártassággal, méltatlanítva érzé magát s viszonzá:

„Köszönjék főispánomnak nagy uraim, hogy nem rendelte nekem önök letartóztatását, mert Istenemre most messi járnánk innen” ...

E férfias felelet, mint mindenütt, itt is megtéve hatását. A német úr tévedését jóvá teendő, a kezében tartott finom szeszes üveget nyújtá a szolgabírónak; ez nem ivott, de pandúrjainak nyújtá, kik azt fenéig kiüríték.

„Én csak önt kínáltam s nem pandúrjait” szolt neheztelve a német úr.

„Nagy uram! mikor szolgálatban vagyok még víz sem kell, felelt atyám ... embereim gyalog jöttek s fáradtabbak, mint én; hadd költsék el e kevés jót, miben úgyis ritkán részesülnek” ...

A bécsi urak rendeletére a kamaraispány, ellenőr és

mázsamester még azon éjjel letartóztatnak és szamosújvári államfogdába vitetnek. Itt a szolgabíró nyugtát kér a beszolgáltatott foglyokról; s midőn ezt megadni a várnagy vonakodnék, a szolgabíró elhatározólag kiállt reá: „Úgy én várnagy urat magát viszem főispánom elébe ...”

Kívánata azonnal teljesítve lett.

Hibásak voltak-e a sótisztek, titok marada mindvégig: mert az ellenőki ügyfolyam nem nyíltan, hanem bécsi módon... egész titokban járt le. Tíz év múltával *Pradetis* kamaraispány börtönéből kiszabadulván, menhelyet a nyomor ellen atyámnál lelt, hol több éveket élt még csendesen és sírját is nála lelé; mindvégig ártatlan voltát erősítvén. Egyik fiát később, mint kincstári hivatalnokot többször láttam Bécsben: vagyonos és tekintélyes állapotban.

Ezen önkényes időkben a megyei főnökök feljogosítva érezek magukat altisztjeiket némi lealázó szolgálatokra alkalmazni. Így, ha a főispány utazott, ifjú szolgabírájának hatlovas hintaja előtt kellé nyargalni: s az ily kényelmetlen lovaglást még irigylendő megkülönböztetésnek kelletvén venni. Egy ily utazás alkalmával, midőn e nehéz szerep atyámnak jutott, Gernyeszegen *gróf Teleki Sámuelnél* megállapodnak. Ebéd alatt *gr. Teleki Ádám* széke mellett tángyérrel kezében kellé a szolgabírónak udvarolnia, midőn az ebédülő vendégek közt jelenlévő küküllőmegyei főispánnak szemébe ötlött:

„E suhanczot én már láttam, monda, de hol, nem jut eszembe” ... *Gr. Teleki Ádám* mosolyogva felelé:

„De ő tudja ám, mert jól lekurholva üzted el magadtól, s én ezért köszönettel is tartozom neked, mert feddő szavaid jó útra teríték s nekem egy talpig derék szolgabíráját ajándékozáll benne. Nem átalom ezt előtte bevallani: dicsérő szavaim őt csak buzdítani, de elhittségre vezetni nem fogják”...

Kitérek itt a történet egy különös fordulatra. A fennemlitett igen gazdag *gr. Bethlen Sándornak* fia, ugyancsak Sándor, később 1818-ik évben atyámtól jelentékeny összeg

pénzt kölcsönzött, mit rendetlen költései miatt soha nem tudván visszafizetni, az egykori szolgabíró egyik fia, egy *Frimont* huszár százados, hosszas hurczoltatás után törvényes elégtétellel, Udvarházát és egész jószágát lefoglalván, vett fel rajta s gróf *Bethlen* kénytelen lón jószágán kívül vejjeinél bujdokolni. Tanúságteljes képe a történet változandóságának!...

A szolgabíró hivatalos eljárásaira visszatérve: A kosályi patak egy nagy fellepszakadás következtében megáradván, a hidat elsepré. Az éber figyelmező Főispány rögtön a helyszínére sietvén, szolgabírójának megparancsolja, hogy miután a közlekedés siető helyreállítását nem lehet bevárni, míg a távoli erdőkből a szükséges fa leszállíthatnák, sietve rendeljen fejszés embereket és Kapjonban a *gr. Haller János* kastélya előtti jegenye és kőrisfákból 3 nap alatt a hidat állítsa helyre. A rendelet azonnal elégtételbe vétetett Hasztalan ellenzé a kapjoni udvarbíró a hatalmaskodást; minden fenyegetőzéseire daczára leontatának néhány percz alatt a fák, melyeknek századok adták meg díszöket. A magánjognak ezen erőszakos megtámadása József császár alatt történt, midőn az ilyszerű fellépések gyakran zavarák a kiváltságosok birtoklását.

Ez időben *gr. Haller* Bécsben időzött fiatal bájos nejjével, ki bizonyos tekintetekért az udvarnál nagy megkülönböztetésben részesült. Pár hóval e történet után a gróf nejjével Kapjonba érkezik s hintójuk a várkapun berobogván, bámulva látják a százados sorfák puszta helyét. Szokatlan dühbe jő a gróf s főbelövással fenyegeti az udvarbíró, ki önmentségére reszketve mondja el a szolgabíró hatalmaskodását. Erre a gróf haragja fordulatot vesz s dühvel kiáltja: „a gazembert huszonötig vágatom” ... Az udvarbíró értesíti a szolgabíró ura fenyegető szavairól, Istenre kérvén őt, hogy siető távozás által mentesítse személyét urának bosszúállásától. De mekkora volt bámulása, midőn másnap reggel a szolgabíró minden gond nélkül a kastély udvarára vidáman belovagolni

látja: ki huszonöt fegyveres pandúrjait a várkapu közt hagyva egyedül ő maga vidámon sétál fel a palotába.

„Hogy hívják kendet?” kérdi a büszke gróf...

„Újfalvi Sámuel úrnak” felel a kérdező.

„Tehát a szolgabíró!! ... s az úr merészelte drága faszoromat kivágtatni?”...

„Én ... főispányom rendeletére”.

„Ez gyalázatos rablás! Ilyet főispány nem rendelhet s szolgabíró nem teljesíthet” ...

„Csalatkozik Gróf úr! Ha főispányom a fák levágatása helyett a kastély szétrombolását rendelte volna nékem; Istenemre! most kő nem állana itt kövön” ...

„S képes volna-e az úr ily rendeletnek is engedelmeskedni? ...

„Az alárendelt tiszt teljesíti kötelességét. A főnök számol tetteiről” ...

„Szolgabíró úr! ma nálam marad ebédre” ...

„Ma nem, mert hivatalom másuva szólít, de holnap igen, ha hivatalom engedi” ...

Másnap ebéd felett a leszelidült Gróf tréfásan jegyzé meg:

„Úgy hallom, szolgabíró úr, tegnap többedmagával jött volt látogatásomra” ...

„Úgy van! a' Gróf úr első haragjában kegyes volt nekem huszonöt botot ígérni, de megvallom, soha még gyermekkoromban sem kaptam verést, s tudtam, hogy terhemre lesz. Ezért hoztam huszonöt pandúraitam, hogy helyettem egy-egy botot szívesen elszenvednek. Így mindnyájunkon segítve leendett” ...

„S gondolja szolgabíró úr, hogy elmés feleletét betűszerint veszem” ...

„A mint tetszik gróf úr! De én ma ebédre s jó kedvvel jöttem; s igen hiszem vígon is távoزم”.

„Szolgabíró úr engem letett s kérdéseimmel felhagyok:

hanem! folytatá poharat emelve: legyen bizonyos becsülsemről, s feledje fenyegetőzéseimet”.

A gróf beválta szavát, mert ez idő oltá mindvégig becsülte és szívességekkel árasztá őt el. Évenként két hízott ártánt, egy hordó jó bort: s a grófné finom fejjerneműt küldtek neki, miket az mint jó szívök eredményeit hálával emlegetett föl minden alkalommal. *Gróf Haller Jánosné*, koros éveiben, mintegy 1820-ban halt el. Ifjúságát némi regényes jelek tevék emlékezetessé. Az *atyjai gróf Nemes János* nagyon gazdag excellentiás úr, mint udvari tanácsos Bécsben lakott: báró *Miske Zsófi* nejétől visszas házi élet után megkülönbözött. Mialatt Zsuzsa kitűnő szép leánya kifejlödve, a magosabb körökben szokott dicsérő hízelgéssel tömjéneztek a szép magyar hölgynek-----

----- Mária Thrézia
a szebeni apácza zárdába rejté el. De a nagyvilág tömjénitől felzigatott ifjú lány elzárkózott unalmai egy francia tanítóban leltek szórakozást, ki a zárdai szoros szabályok szerint egy kis púpos hátú jelentéktelen: minden inkább, mint vész hirdető, ocsmány, törpe kis egyéniség vala:-----

-----

Az ifjú zárdai növelt, -----
még szebben fölvirult, szépségit s erélyességit, mint kiváló ritkaságot magasztalák a magosb körökben. József császár ekkor erdélyi körútjából Szebenbe érkezvén, pihenő óráiban ellenállhatlan vágyat érze a regényes híró apácztát láthatni és a császár ingerlékeny vére azonnal lángra lobbant... Nagy titokban sietve Graczbé szállítatá ... hol a termékenység rendre két szép fiúba érlelődék meg. A kik látták őket, a császár szép idomú arcvonalait, a villogó nagy szemeket, a hősies fölemelt homlokot elmagyarázhatatlan hasonlatos-

ságban lelték meg rajtok: rendre elhaltak, az utolsó mintegy 1791-ben ...

Hanem *József* szemei újabb élvezet tárgyra akadván, *gróf Nemes Zsuzsái gr. Haller János* által hymen oltára elébe vezetted: a magosabb régióknak szokásos rendin... Azonban a kérlelhetetlen véletlen szeszélyének úgy tetszett, hogy a gróf szikár, alacsony termetű ocsmány kis alak, főleg púpos háttal, a francia nyelvésznek hasonmássá légyen. A változtatás kelyhét megízeltet, főképp a szépsége bámulóitól elkényeztetett nő, választásában rendszerint túlcsigázott szokott lenni: azonkívül a szép külsőjű és lelkes császári társalgás után a gróf Haller külsőjében s modorában szembezőelő ellentét lévén ... mindezek a grófné környezetét sajnálkodó észrevételekre is fakaszták. Hanem a grófné mindemellett meg volt elégedve: férjét szerette s mindvégig hű maradt hozzá: ellenkezőleg mint az, ki torz külsője mellett, páratlan szép neje mellett Kapjoni és Gorbai kastélyában odaliskokkal megrakott háremeiben kéjelgett, kik közt favorit szultánné a *Csucsuj* cigány hegedűs elrabolt neje volt, a kiért *Csucsuj József császár* előtt személyesen panaszt emelvé, rövid, élczes válaszszal útasítatik el... „hogy az ízlés nagyon különböző s nem mindég tehetni róla”... A szegény *Csucsuj* azután késő vénségiben is danolgatá nekünk hegedű mellett vesztését és fájdalmait.

Dr. Haller kicsapongásai következtében korán elhalálozván, temérdek vagyonainak egyedüli örököseivé nejét hagyta... még *Verbóczinek* az özvegyeket megkülönböztető lovagias törvényei is jóval felül. De az Özvegynek fiatalabb évei alatt kivívott fényes érdemei előtt, a követelésekkel Bécsig zörgető utódok panaszaí hajótörést szenvedvén, a grófné mindvégig csendes birtokukban maradt. Gráczból Stíft dámákat hozatott magának, jelesen valami *Wunnbrandt* nevű Stildámát tartott magánál több évekig társalkodónőül. Daliás termete s szép arczpirosága korosb napjaiban sem hagyták el, gyermeke nem ma-

radt; mindvégig földhetetlen életet folytatott. József császár képe minden szobáiban látható vala: többet Kolozsvárt a mostani népkerti kastélyban időzvé, az épület külön osztályokban tizenhárom alakzatban, festvény, márvány és gypszben volt látható. Emlékeinek s beszélgetéseinek magasztaló tárgya kiválólag a császár maradván minden időkben.

A grófné ifjú nőrokonát a mind máiglan pártá alatt lévő hajadon *báró Huszár Nánit, báró Bánffy Farkas* megkérvén, tagadó válasszal utasítá el. Gr. Hallerné egy társas östvélyén, szokott lepegő hangján, sokak jelenlétiben megszólítá az ifjú, kosarat adott hölgyet...

„Édes öcsém! még se jó a kérőt fitymálni: mert a pártá mindég nehezebb, mint a púposhátú nem szép férfi; az igaz, hogy Bánffy Farkas boldogult férjennél is kinőttebb hátú, jelentéktelenebb alak: de lásd! én jól jöttem ki férjemmel s választásomat soha meg sem bántam” ...

Az ifjú lány élczésen viszonzá:

„Lássá a kinek tetszik, de hála Isten nem vagyok kén-tetve, kell, nem kell, férjhez menni” ...

Ez utóbbi jelenetet *Özvegy gr. Teleki Pálné* beszélé el nekem a múlt napokban: a ki nagyon tiszta emlékező tehet-ségivei a régibb családi viszonyok legaprólékosb részleteit, személyeket, időt s helyet mind nagyon tisztán elbeszélgeti, és azért a mostaniaktól eleven levéltárnak is neveztetik.

E rövid kitérés után tárgyamra: a szív nem enged jogai-ból s csoportos elfoglaltatásai közt sem feledheté a szolgál-bíró a vásárhelyi szép leánykát: kihez távolság daczára szí-vének hő szerelme köté. Nem leheté reménye nyílt úton boldogulnia: mindamelltt, hogy szerelmese állandóságában bizott, mert a leány atyja meghalt, de az anyánál is, ki tudva leánya hő szerelmét, gondosan óvá őt e viszony folytathatásától ... csak hasonló ellenszegülésre számíthatott. Az aka-dályok csak nevelék vonzalma erejét, mint erősebb lelkeknél szokott... és meghallván, hogy az anya egy koros, gazdag

német ezredeshez akarja leányát erővel nőül adni s őt jelenleg *Kebele* helységében *Vásárhely* mellett egy nagynénjénél tartja szoros felügyelet alatt... csakhamar elhatározza magát. Főispánjához siet és szokott őszinteségével nyilvánítja, hogy szíve választottját czélja elrabolni, kivételére két heti szabadságot kér és engedelmet hat megyei pandúrt magával vihetni... A főispány nem rosszalja a merényt s e különösen hangzó szavakkal ereszi őt útra:

„Résen légy fiú, hogy rövidet ne húzz, mert különben örökre kitelt nálam időd; a mennyire gyűlölöm a gyáva szeles embert, szintúgy becsülöm a merész ügyességet”. Két nap múlva már Kebelében van a helység végén levő csárdában, de fölfedeztetvén a leány azonnal Vásárhelyre vitetek anyjához. Kettőzött figyelemmel őrzé most leányát az anya; de a szolgabíró nem volt szokva visszariadni az akadályoktól ... Egy jó reggel mint favágó napszámos, közszekely öltözetben, haját üstökbe fonva, eltorzított arczal és görbe testtartással jelenik meg a mindenkitől, de főkép idegenektől gondosan elzárt rózsautczai háznál s késő östvig szorgalmasan aprítja a fát: ekkor kifizetik a napi bérét, de kemény lerészegedést színlelve, a cselédség sem szép, sem rút bánása nem képes őt mozdulatra hozni: s egy konyha lóczán hosszat nyúlva horkolás közt tanúsítja, hogy fáradalmas napi munkáját boldog mámorok közt épen itt és nem másutt akarja kialudni. Miután úrnő és cselédség mély álomba merültek, a nagyon is józan napszámos szerelemtől edzett vállain emeli ki vágyai szép tárgyát a magos deszka-kerítésen. Az utsza szögletén készen várja szekere s néhány ifjú barátja és pandúrjai kíséretében villámsebesen száguld becses ragadományával a mezőségen keresztül kaczkói lakába.

Kívánt úton ment eddig minden; de most is ott talál ellenszegülésre, hol legkevésbé reménylette. A kaczkói lelkész semmi áron nem akará a szökevény párt meghűtölni. És ki hárítja el ezen akadályt... a főispány: ki rögtön írásban

rendelkezik, hogy a lelkész azonnal meghűtlje, hivatalvesztés terhe alatt. E különös főtiszti rendelet nálam meg van. E körülmény az elmélkedések hosszú sorát tárja fel: Mit tett volna egy hideg szolgálalkú burocrata? Törvénykönyve szavaihoz szorosán ragaszkodva a szülői házhoz visszaerőszakolandja őt: azon házhoz, hol szeretet közt, a boldogság ölében álmodá végig gyermekora szép álmait: s hol most szégyen és megvetés közt rá a kétségbeesés ólom karja vár. Társnői megvetéssel fordultak volna tőle el, s az idegen ifjak távol kerültek volna ismeretségét. S e kínos élet helyett, melynek terhei alatt roskadozva a tévedett leány ezerszer óhajtá vala ifjúkora széttépett reménykoszorúja helyett a halál lilimát... E kínos élet helyett a tiszta felfogású magyar Főispány megnyitja előtte a tért, melyre hanyatt-homlok rohant: elhárítja az akadályokat, hogy az, gondtalan futtában szét ne zúzza homlokát s közte s az üldözők között bevonja a törvényesség vas kapuját. A szigorú burocrata teljesíti vala az emberek törvényeit; de a főispán szíve sugallatát; azt a sugallatot, mely a szív tévedéseire a megváltó szent tana nyomán bocsánat íráj rendeli. Mert hisz vannak ugyan lények kik tévednek, de tévedésök nem a szív, s csakis a szívtelen könnyelműség kifolyása; borítsátok az ilyeket... ha tetszik .. . megvetés hínárjával: de a jól született, mívelt nevelésű, édes anyja és köre szeretetén és becsülésén áhítattal csüngő mívelt leány nem szenvedte-é át ezer halál öldöklő kínait a rövid napok alatt, míg gyenge női lelke elszáná magát a merész tette: az ellene felzúdult habok közé vetni szeretete legszentebb kincseit, hogy lemondva mindenről .. . még az emlékekről is ... melyek eddigi életéhez oly édesen köték, bátrabban evezhessen új szerelme nagyon is kétes kikötőjéhez. Miért büntetni őt, hisz ő már kiszenvedett.

De a burocrata hitet tett megtartani törvénye szavait s kidobja a bűnös nőt a kajánság marczangoló körmei közé s könyörtelenül szól:

„Kövezzétek meg őt” ...

Midőn a magyar főispány kiemeli a tévedései súlya alatt roskadót s így szól:

„Légy hív mind halálig és tévedésed megbocsátva lesz”.

A főispány eljárása a *Verbőczy* törvénykönyve által felállított *kettős lelkiismeret*... duplex conscientia .. . kifolyása, mely nem egyszer használtatott fel ugyan bűnösön; de nemes indulatú hivatalnokok előtt a keresztény indulatok gyakorlásának a legszebb terét tárta fel. A magyar hivatalnok nem volt kéntelen soha megtagadni lelkiismeretét, mert törvénykönyvének alkotója nem feledé a megváltó bölcs szavait: „a betű megöl”.

Szülőim regényszerű nőszerűsök után nemsokára *Báró Wesselényi Miklós*, némelyek állítása szerint *gr. Hallerjános*-nak gorbói kastélyán tett merényért; de voltaképp némi bátor honfi nyilatkozataiért, *József császár* önkényes parancsára Bátoson elfogatván német katonaság által M Vásárhelyre hurczoltatott. Főispán *gr. Teleki Ádám* a fogolynak közeli rokona volt, s néhány fontos irományokat kellé néki minden áron kézbeszolgáltatnia. A kényes feladatot elszántságáról ismert szolgabírájának kellé kivinnie. A fiatal hivatalnok koczára tesz mindent: szabadságát, vagyonát, életét s a leveleket kézbesíti. A fogoly bátor lelkületét nem tudták leigázni az önkény békói és most hálaérzettel szorítá meg a merész ifjú jobbját: ...

„Ifjú barátom, én még leszek szabad, még lennem kell. Nemes tettetted soha nem feledem; majd eljön az idő, hogy meghálálhatom. Vidd üdvözetemet azon honfiaiunknak, kik megérdemlik; s míg ütne a viszontlátás órája, légy igaz hive szerencsétlen honodnak s nemzetednek, hogy mint ilyek szoríthassunk kezet egykoron!” ...

Őt s félévre nyíltak meg a szerencsétlen fogoly előtt Kufstein vasajtói: ki most zsidói kastélyába érve ... „Keresétek fel” kiálta, ki szabadságát, s ezzel mindenét akkor tévé

koczkára érettem, midőn honfitársaimtól elhagyatva magamra álltam istenemmel: hadd ossza most örömemet is” ...

Néhány nap múlva korán, midőn szemeit fölnyitá, ágya előtt állt a szolgabíró, kinek szemében könnyük: de már nem a bánat, hanem a honfi öröm könnyüi tündököltek. A kiszenvedett fogoly most ősei kastélyában a szabadság édes álmait álmodá, előtte pedig ébren állott jó nemtője ... Így nevezé őt *Wesselényi* mindvégig s változatlan szíves maradt hozzá. E nevezetes ponton veszi eredetét a Wesselényieknek boldogult atyám, egész családom, de főkép személyem iránti rokonszenvök: mit kölcsönösen csak a sír olthat el.

II.

(A Wesselényiek. — Legenda a Wesselényieit származásáról. — Wesselényi Ferencz tragédiája. — A bécsi udvar bosszúja a halottai. — Wesselényi Pál, a kurucz vezér. — Fiai és utódai. — A zsigósi sírbolt titka. — Wesselényiek családi jelleme. — Honnan ered hevességük? — Id. Wesselényi Miklós. — Kemény Zsigmond br. és Wesselényi. — Széchenyi István gr. és Wesselényi, egymás jelleme kiegészítői. — Id. Wesselényi Miklós szerelmi regénye Cserei Ilonával. — A Wesselényi-leányok ravatala s a bürokrata. — Özvegy Wesselényiné szenvedései, üldöztetése. — Támadás ellene, versben. — Verses válasz a támadásra. — Id. Wesselényi Miklós indulatosságáról. — Fiát vasravereti sikertelen vizsgájáért. — Ifj. Wesselényi gyermekkorában lebukik lováról. — Id. Wesselényi, a nyugodt köztisztviselő. — Tiszti ülések a zsigósi lovardában. — Példák a két Wesselényi rettenthetetlen bátorságáról. — Wesselényi megfelel a királynak. — Vadászkalandja. — Színház a zsigósi kastélyban. — Id. Wesselényi vadászjelenetet mutat be a színpadon. — Id. Wesselényi és a színészet. — A zsigósi ménés. — Nagylelkűsége a szegények iránt. — Vendégszeretete. — A hű családfő.)

A Wesselényiek emléke elvonja itt tollamat eddigi tárgyaimtól, hogy lejegyezsek néhány vonást két nagy honfiúról, az atyáról és fiúról... a két *Wesselényi Miklósról* E név nemzeti büszkeségünk legdrágább gyöngye, mely Zsigónak sok gyászt ért homlokáról tündököelve fogja mindég átra-gyogni a balsorstól megtört késő unokák sötét éjjelét.

Nem fényét akarom emelni e gyöngynek, melynek ragyogása a legtisztább honfi lelkesültség hő tüzénél gyúlt ki; csak felakarom mutatni azt a késő nemzedéknek, úgy miként én magam közlől szemlélhetem hosszas éveken keresztül.

A Wesselényi-család a magyarok közt jövevény; némelyek lengyel, mások török származásnak tartják. De *Cserei*

Ilonától hallottam beszéltetni, hogy cseh eredetűek, hogy a családnak nagyobb része később Lengyelhonba menekült politikai üldöztetés elől, s csak kevesen maradtak új hazájukban. Hogy állítólagosán *Wesselényi László Paar* cseh gróf jobbjára egy kitűnő jó lovas jött be előbb a magyar földre, hol nemsokára a fejedelem udvari főlovászmesterévé emelkedett. Tiszta eszével a szerencse párosulván, roppant vagyont szerzett s hagyott gyermekeire; a kikben fő jellemvonás maradt mindvégig a nagy lószertet.

Utódjai közt később két kitűnő egyéniséget látunk, Ferencz és Pál testvért. Az első, ország nádora, ki a Leopold bosszúja kikerüléséért, főleg nemzetének leigáztatása miatti fájdalomában magát megétette. Neje, a hős *Szécsy Mária* mellett alussza örök álmát a murányi családi sírboltban. A bécsi rettenetes bosszú halála utánra is kiterjedt: Nótán minden magyarhoni birtokai lefoglaltattak, hallatlan tény valakit halála után büntetni.

Pál testvére a kuruczok kitűnő pártvezére hasonlóul nótáztatván, minden jószágai elkoboztattak; utódjaiknak csak Erdélyhoni jószágaik maradván meg. Nagy szerencséjükre Erdélynek akkor még fejedelmi korában: mert különben itt is el kellett volna jární a szomorú nótát, mit *Verbőczy* írt volt ki, de a magyar nemzet elleni és nem annak halálos ellensége a német elleni hűtlenségre.

Pálnak két fiai Ferencz és István. Itt kétfelé ágasodik a család. Ferencz fia Farkas, kinek 4 fia marad. István fia Miklós. István építi a zsibói nagy lóistállót és a családi sírboltot. A fia Miklós tizedik szülöttjét a sírboltban letéve, ajtaját keményen bevakoltatá: s átok alatt meghagyá, hogy azt többé senki se merészelje felbontani; egy nagy családi titkot rejtván az magában. Utódjai a hagyomány iránti kegyeletből, halottjaikat azóta a régi sírbolt alatt épített kisebbszerű boltozatos ív alá helyeztetik.

Ifjabb Wesselényi Ferencz 1852-ben csehországi útjában

Prágában a Racsin (Hradsin) szentegyház balfelöli oldalán olvasott hajdon a hussiták által kiölt több családi nevet s köztök a Wesselényit is. E két adaton kívül mit se hallottam mástól a cseh származásról. Valódiságok fölött kétkedni sok okaim vágnak.

A Wesselényiek családi jellemök: szelídség, állhatatoság, vallásosság, ember és honszeretet. Öreg *Wesselényi Istvánnak* neje *Dániel Polixéna* indulatos és türelmetlen véralkatát becsempészte utódai ... a Miklósok... erőbbe, míg a más ágon leszármazott Wesselényiek mai napig meglárták eredeti szelídségöket. A szerencsétlen Dániel vér okozá: hogy István fia, az idősb Miklós... kényeztető hibás nevelés hozzájárultával.. . ingerlikeny s néha dühig indulatos ... de e szerencsétlen természete mellett minden fölséges tehetségekkel áldva volt. Feddhetetlen élet, jó indulat, nyomorban szenvedők iránti részvét, tevékenység, honának s nemzeti-ségének imádásig bálványozása s azon felemelkedett gondolkozás, mely a rideg mindennapi életet magasabb szempontból tudá felfogni, oly férfiúvá emelek őt, kin bámulattal csüng kora, s kinek emléke előtt tisztelettel hajlik meg az utókor, mely előtt az ilyszerű patriarchális magos jellem ... fájdalom már csak hirben él.

Kemény Zsigmond a Magyar Szónokok tárában mások közt a két *Wesselényi Miklós* életrajzát adja, beereszkedve családi viszonyaikba is. De e rajzok véleményem szerint... hibások; mert árnyékban állnak rajta az erős oldalak, míg a gyöngék bosszantólag rínak ki az előtérből: főleg az előtt, ki sok ideig szemtanúja lehetett annyi magasztos jeleneteknek. Jellem, árnyoldal nélkül, nem lehet; s ez árnyoldalak az egyéniség rendkívülisége arányában növekednek. Ezen árnyoldalkat nem mondom, hogy *Kemény Zsigának* az olvasó elől merőben elvonnia kellett volna, de nem kell vala bizonyára a páratlan erőteljes jellem rovására azokat az előtérre tolvá, úgyszólva nevetségessé tenni. Oly kevesek nagy férfaink

s ezek is csak múltunk emlékei közt élnek már: s ezeknek emlékek örökítésében kegyelet nélkül járni el, nemzeti bűn mindenkitől, de főleg ez esetben *Keménytől* kit *ifjabb Wesselényi Miklóshoz* a tiszteleten kívül, melylyel neki minden egykorú hazafinak adóznia kellé ... a hála is kötött, a zsidói vendégszeretet több évi élvezéseért. *Kemény* nekem jó barátom s múlt évi Pesten létem alkalmával nem mulasztám el e nézeteim nyilvánítását. El kell ismerni az írónak a Szónoktár lapjain kifejtett nagy észtehetségét, s e botlást nem ítélet hiányának, csak elfogultságnak kell tulajdonítanom. *Széchenyi* gróf kitüntetéséért mellőzi ő a *Wesselényiek* érdemeit. Harmincznyolcz év óta vagyok *Széchenyinek* személyes ismerője: nem mint ilyen, de mint magyar s hazafi tisztelettel hajlok meg a magos érdemek előtt, melyeket ő nemzete javára s dicsőségére tettekben örökített. Nagy volt *Széchenyi*: mint a béke gyakorlati embere, tétlenségbe merült népét az európai polgárosulás ingerére ébreszteni. De *Széchenyi* békeszerető tevékeny honszeretete mellett nem szükség lealázni a *Wesselényikét*, kik bár a gyakorlat terén kisebbek s az európai polgárosulásnak nem is voltak oly fölkont apostolai... de bírtak az ősi magyar erőteljes lelkületnek az unokák sorain meggyérült azon jellemével, mely nem tapogat a fontolgatás mankóin, hanem a hon érdekében kigyúlt szent lelkesülés lángpallosával sújt, hol ellent lát kérlelhetetlenül: kik nemzetük emelésére nem keresik a mellékutakat, ha szinte biztosabbak is: de egyenesen törnek előre a buzdító szent czél felé, ha szinte ezer örvény tátongó öblei fenyegetnék elnyeléssel. *Széchenyi* a gyakorlat: a *Wesselényik* az eszményi lelkesülés emberei voltak ... *Széchenyi* nagy mint kormányember, *Wesselényi* mint népbarát, buzdító s izgató. Nem ellentétei voltak ők egymás jellemének, csak kiegészítői. A jó hazafi egyiránt magasztalhatja mindenik emlékét. Így kell vala tenni *Keménynek* is; s nekem erős hitem, hogyna *Széchenyi* Döblingben olvasta a szónoktárt, valószínűleg hibáztatta azt.

A Wesselényiek életrajzából mellőzöm azokat, miket *Kemény* már közzétett s csakis olyakat kívánok följegyezni, mik ott mellőztettek.

Idősb Wesselényi Miklós katonai szolgálatából Zsibóra hazakerülve, gyakoribb látogatói s keresettebb barátai valának a *Cserei* testvérek Krasznáról. Elragadtatva szóltak ők gyakran fiatal nővérök *Cserei Ilonáról*, ki akkor Szebenben az apácza zárdájában neveltetett, hévvel, tüzsel fölemlíték, hogy mily szomorító fiatal nővérök kitűnő testi és lelki képességeit, melyek egy méltó férjnek büszkeségét és boldogságát eszközölnék, az apácza elvont életben hervadozni látni, melybe a szülők vallásos érzelgése miatt rövid időn végkép be fog avatattani. *Wesselényi* heves, ábrándozó lelkülete hő szerelmi lángra gyúl az ismeretlen apácza növendék iránt. E szerelem első s utolsó szerelme volt... de oly hő, mint páratlan forró véralkata. *Wesselényi* nem tartozott azok közé, kik vágyaik után némán s tétlenül esengnek. Titkon Szebenbe utazik s a nélkül, hogy *Cserei Ilonát* látná, vagy bár érzelmeiről értesítené, élet s halál veszély között a zárdából megszökteti és drága ragadományával Zsibóra sietvén, őt nejevé teszi... mi több: az egyedül boldogító hitről eretnek Kálvin vallására téríti ... Ha *Cserei Ilona* egyike lett volna azon könnyelmű lényeknek, kik, hogy bírassák az élet élveit, oda dobják magukat az elsőnek, ki előttök azokat megnyitja.. . úgy e körülmény igen keveset számítana: de a gondolkodó *Cserei Ilona*, ki fölemelkedett lelkületével az élet hiúságairól lemondva, mint apácza növendék, csak vallásán csüngött szeretettel... nem nehezelt a férfiúra, ki őt attól elvonja, sőt lelke egész hevével a legőszintébb vonzalomra gerjed irányába s e vonzalmát mindvégig megtartja. Ki az erdélyi Csereieknek a catholica hithezti túlságos buzgólkodásukat ismeri; csak annak lehet igaz fogalma azon magos elkötelezettségről, mi *Cserei Ilonát* vallása elhagyására bírható. Később e nő lelkijereje nagy tűzpróbákra állíttatott. Férjét

hatodfél hosszú évekig Kufstein vasajtói választák el tőle: mi alatt politikai és vallásos üldözések egyre kínták a bánatos özvegy vérző sebeit. A vallásváltoztatás miatti felbőszült papság két leányait kikívánták, mint akik az áttérés előtt lévén születte ... a catholica vallásban neveltessenek. Kérésökre a kormányzék egy tanácsost küldte Zsibóra katonai kísérettel: a két leánynak erőszakkal átvétele s a szebeni apácزازdába szállítása végett.

A tanácsos előterjesztését a bánatos anya megvető tekintettel hallgatá, nem felelt; némán inte annak, hogy kövesse. Egy mellékteremben a gyászravatal előtt megállván, fájdalmas hangon szóla:

„Itt vágnak leányaim földi maradványai, rendelkezhetik Ön felettök: de mennyei részeik a főbb ítélő bíró előtt állanak, hová a mindenható szebeni kormány zsarnoksága sem képes behatolni”.

Soká törte fejét a szolgálalkú bureaucrata, hogy kötelességszerűig a két hullát Szebenbe szállíttassa. Utóbb is a fődözetére rendelt katonatiszt férfias ellenszegülése menté meg ezúttal a kormányt az örök időkre megbélyegzendő botrányos jelenettől.

Azután minden birtokai bírói zár alá tétetvén szegénységben s hontalan kellé bujdosnia. Utóbb Bécsben *gróf Teleki Samunál* talált menhelyet s onnan folytatá férje kiszabadíthatása fölötti éj-napi kínos harczait.

A bánatos özvegy zörgetéseire beleunt bécsi kormány, hogy menekülhessen, különös kegyelemből megengedte, a még mind terhes fogságban sínló férjének zsiói kastélyában lakhatást: nagyon csekély pénzbeli illeték mellett. Mert mind saját, mind férje birtokait legfelsőbb rendelet szerint tömeggondnok kezelvén, az özvegynek csakis mint vendégnek engedtetett meg ott lakhatása; legkisebb rendelkezhetés nélkül.

De jelentéktelen állása s elvonultsága sem védhették

öt szellemi megtámadásoktól. Egyebek közt Szebenből páter H ... név alatt versekben találtatott meg, a következő versekben szerkesztett levéllel:

Istenes Intés.

Hogy a türeelmet a császár kiszabta,
Két úriasszony lett osztán kálvinista.
Mind a kettőnek eltérését okozta
Férjöknek kedvező szeretete hozta.

Mindketten példásan Istentől verettek
Kiknek hódítások után tévelyegtek.
Istennek, császárnak haragjába estek,
Tisztból és hazából rútul kivettettek.

Mi örömöd lehet oh Wesselényiné!/?
Avagy töpörödött bőrű Dánielné!/?
Hitek szegett egyes gonosz pár Báróné,
Hogy lettetek együtt Cálvinus Jánosné!/?

Hitegető íérjed tőled elvétellett:
Másiknak tisztból kivetkeztetettett,
Kikért elhagyatok igaz hitetöket:
Azonban vétkeitek nagyon büntetettett.

Halálnál keservesbb történt elrablását,
Egyiknek s másiknak tisztból lecsapását.
Gyermekeiteknek lett halálozását.
Nem ismeritek e Istennek csapását?...

Volt keserves sorsa még más két asszonynak
Kik hirtelen adták férjüket halálnak
Hogy azokért rútul hittől elállának:
Légyetek címere s példája világnak!

Térjetekek hát vissza igaz hitetekre:
Ne várjatek többet bünös fejetekekre:
Nem késik isteni ostor nehézbeke
Ha nem józanodtok meg e fenyítékekre.

Ne késsél oh bűnös asszonyi állapot megtérni az úrhoz
és ne halogasd napról napra; mert hirtelen eljön az ő ha-
ragja és a bosszúállásnak idején elveszt téged gyehennára.

Nagyságodnak

idvességet kívánó szolgálja:

N. Szeberi 20^a Mártii. Ao.Dni. 1785.

Páter fi ... m. p.

Válasz.

Vettem leveledet ijesztgető lélek! ...
De tudd meg, hogy attól legkevésbé félek.
Bárha a mint látom megijesztésemre
Két igen hatalmas fegyvert használsz benne:
Ijesztő szavait bigott vallásodnak
És méltó haragját kegyes császárodnak.
Föltehetsz ilyesmit a gyenge lelkekről,
De a balsors által megedzett keblekről
Visszapattan dühös fegyvered csapása:
Nincs az ilyesminek ezekre hatása.
De ha ennyiben van, halld meg gyónásomat:
S tudd meg mért hagyám el régi vallásomat:
A bigott Cseréik familiájából
Én valék utolsó az asszonyi ágból
S lelkemre mondom a catholica hüten
Különös részvéttel és hű szívvel csüngtem.
S mint magad úgy én is égi malasztomat
Abban leltem s minden lelki vigaszomat.
Szívem bálványáért Miklósért árttertem
Nem meggyőződésből, szerelmem hevében,
Talán még zsidó is lettem volna érte,
Midőn ő szívemet s szerelmemet kérte.

Így Dánielnét is hitváltoztatásra
Senki más, mint szíve választotta bírta.
Később minden bajok reám nehezettek
Fejem fölé bánat felhők kerekedtek.
Hű férjem mellüllem messze hurcoltatott:
Szegény özvegy fejem magára hagyatott.

Kedves gyermekimet rendre eltemettem.
 Jóságim sequestrum útján elvesztettem,
 Végre földönfutó s bujdosó lettem
 Vallásos üldözés kísért minden lépten.
 Búsultam sokáig: nem megtérésemért;
 Hanem elszalasztott ártatlan férjemért.
 Sírtam érte gyakran s magamban jajgattam:
 De szám nem panasztolt, sőt szentül hallgattam.

Végre szenvedésim nagy iskolájába'
 Belejöttem a szívképző olvasásba.
 Kitisztult az elmém, és gondolkodásom:
 S a sok olvasásból merített vallásom
 Azt a meggyőződést szülte keblemben,
 Hogy az idvesség nem áll a pusztá hitben;
 Hanem a léleknek igaz jóságában
 S a bennünk dobogó szív tisztaságában.
 Ezeket így érte igen boldog lettem,
 Nincs lelki gyötrelmem, sőt megcsendesedtem.
 S bár néha szívemet a bú általjárja,
 Megvidul még hiszem, megjő éltém-párja.
 Meghozza még Isten kedves Miklósomat,
 S nyugodtan tisztelem véle Jézusomat.
 Egy szóval most sírok, de örömet várok,
 Vígsgát remélek, ha most gyászba járok.

Hát Dánielnének mi gondod bőrére?
 Tartozik-e az a lélek szépségére?
 Nézd lelkének tiszta szép bőrét s meglátod
 Hogy tisztább mint sötét, bigott tudományod.
 Igaz, hogy őtet még kínzóbb csapás érte
 Mint engem, mert hozzá hűtelen lett férje,
 De ez is csak használt lelke edzésére,
 S őt semmi sem bírná ősei hitére.
 A sokféle próbák rendre egy nagy hitet
 Teremtnek benne, mint kőszál erősét.
 Mit nem ingathatnak meg semmi csapások
 S nem eszközölhetnek test-sanyargatások
 Mint poenitentia, böjtölés és gyónás,
 És a mindennapi szokott kereszthányás.

Királyod haragja is csak azt érheti,
 A ki annak kegyét vadássza, keresi,
 Különben ő is csak a halandó testet
 Büntetheti, de nem a halhatlan lelket.

Most hát szavaid jó Páter! elhangzottak,
 De csak a pusztában, eredményt nem hoztak.
 A legendából bár holtodig tanulhatsz
 De azért is bennünket el nem tántoríthatsz.
 Hagyj fel hát térítő s intő szándékkal
 S bajlódjál e helyett a magad bajoddal.
 Mint igaz keresztyén térj végre eszedre:
 Több ostobaságot ne halmozz fejedre.
 Intő szavaidat legfennebb csak szánom
 S észretéredet szívemből kívánom.

Zsibó, 16^a Julii Ao. 1785.

Cserei Heléna m. k.
árva Wesselényi Miklósné.

Mily férfiú lehetett az, kiért egy ily nő ennyit s oly készen áldozott? Cserei Ilonával sokszor s órákig beszélgettem férjéveli viszonyáról: mindég lelkesedve emlékezett a múltakról s tettét megbánás soha nem kísérte. Tagadhatatlan ugyan, hogy boldogult férje gyakran fellobogó indulatosságainak a háziak s köztük neje is gyakran voltak szenvedő tanúi: de a mindent oly híven áldozó nő férje páratlan tiszta jóindulata s főleg földhetetlen erkölcsisége által kárpótolva érzé magát s róla mindvégig szent kegyelettel emlékezett.

E nagy kegyelet a férj erkölcsösége iránt egy közel félszázados tapasztalásomat jegyezheti fel: a tiszta erkölcsű, érzékeny nő férje gyöngeségeit, hibáit eltűri, de hűtlenségét soha nem feledi. A vallás ellen vétkező reménylheti Istentől bűnei bocsánatát: a hűtlen barát számíthat még barátja őszinte ölelésére, ha hibáját bevallá: a társaság pár napi vagy évi megvetés után körébe fogadhatja újra azt, ki szabályai ellen vétett: polgári bűn elkövetője lelhet még nyugalmat éppen azon hazában, melynek életét megtámadá, miután kiállotta

büntetését: korhelség s kicsapongások megboszulják ugyan magokat, de sikamlós útjokról vissza lehet nyom nélkül térni a testi nyavalya is meglelheti gyógyszerét: de a házasság elleni botlás sírodig kísér... Ennek nincsen gyógyszere. A házi nyugalom az életnek egyedüli boldogsága: s mégis hányan nem áldozzák fel azt egyetlen kába pillanat csábjainak s pedig e pillanat képes megmérgezni az egész hosszú életet... melynek gyötrelmeit a legkeserűbb megbánás sem enyhíti. Boldog az, ki szebb örömeit e keserű megbánás nélkül élvezheti s nem kénytelen élte alkonyán a bánkódás e sikertelen nemével felsóhajtani ... ha újra élhetné napjait, az ily gyarlóságtól leginkább óvna magát. Ha akad valaki, kit e sorok olvasása az ilyszerű tévedések kerülésére bír, bizony síromban is boldogítand.

Wesselényi Miklósban a szerencsétlen *Dániel* vér s a kényeztető növelés meglelők hatásukat, a legnagyobb fokra emelvén benne az indulatosságot. Véralkatnak tulajdonítani lelki hiányainkat annyi, mint gúnyiratot írni az erkölcsészek-től magasztalt emberi szabad akaratnak. S mégis nincs különben. A páratlan lelkierő *Wesselényi Miklós* csendes pillanataiban erkölcsi vétekek tartá indulatosságát s annak fékezésére mindent elkövet: szeszes itallal vagy fűszerrel soha nem él, húst csak ritkán eszik, télen-nyáron hideg jeges vizet iszik, fejét és mellét azzal szüntelen locsolja: de ereiben forró vérét mindezek nem képesek csillapítani, s az indulatosságán ezerszer könnyezve bánkódó erős férfiú a legelső alkalommal újra nem ura önmagának, mert a heves vér ördöge gúnyjátékot üz lelki erejével. Indulatosságában imádván szeretett nejét s egyetlen fiát sem kímélte; dühe csillapultával pedig mindent elkövetett hibája helyrehozatalára. Élte pályája telve van ily jelenetekkel: följegyzek néhányat közülök, hadd okuljanak azokon ... főkép unokái.

1845-ik végén ifjabb *Wesselényi Miklós* barátom levélben megkért Kolozsvárt kormányzó gr. *Teleki Józseffel*

tudatni Miklós fia születését s e fölötti atyai nagy örömét. Mint mindég, úgy most is készséggel teljesítém kérését. Követségem előterjesztését, szokás szerint hidegen hallgatá végig *gr. Teleky* s hidegen viszonzá:

„Én az atyai örömekeket nem ismerem ugyan, de Miklós barátomnak szívesen kívánok azokhoz állandóságot; s úgy hiszem, gyermekkori növeltetése mostohább részein okuland, simább utakon vezetni be első szülöttét az élet eléggé röggő utaira”.

Itt *gr. Teleky* szokása ellen beszédesebb Ión s a szokotnál derültebb arcot váltta. Ekkor Tordamegyei egykori főispány *Ugron István* szokott szeles léptekkel toppant be *gr. Teleky* elébe, sajátságos hajlongásai és zavaros szónoklat közt mutatván be Sándor fiát: *gr. Teleky* hidegen mutata székét, de felém fordulva folytatá:

„Miklós barátom atyai örömének velem tudatásával alkalmat veszek magamnak ön előtt, mint ki Miklóssal szorosabb viszonyban áll, egy gyermekkori jelenetet föllebbenteni. Miklós barátom boldogult atyjával közel rokonságban állottunk. Egykor, szülőim Magyarhoni szüretjükre utazván, én s két fivérem a Kolozsvári tanodában maradtunk: *Wesselényi* unokabátyánk nevelónkkal együtt a szüreti szünnapokra Zsibóra vitetett. Vígan telt az első nap, változtatott kedvtelések között. Jön a második nap, kezdetében hasonlóan az elsőhöz, nagybátyánk többnyire köztünk mulat, olykor tudományos értekezletekbe bocsátkozva. Észrevételeinkkel elégültnek látszott, s így szólt: úgy látom öcsém, életkorotokhoz eleget tudtok: az én Miklósom fiatalabb ugyan, de ő sincs elmaradva, sokat tud már a kujon és elmésségét néha magamnak is bámulnom kell. Rögtön hivatja *Tőkést*, fia nevelőjét és megrendeli fiával azonnal próbatételt tartani. Kívánata rögtön teljesítették: s apa és anya örömkönnükben úszó szemekkel foglalnak helyet a nagy teremben szép reményű fiók időelőtti észfejlettsége tudatában; de várakozásuknak az eredmény

most nem felelt meg, mert a hosszas egyedüllét után a velünk élvezett változatos játékok annyira elfoglalták Miklósunk figyelmét, hogy nevelőjének minden iparkodása daczára feleletei mindinkább hiányosak és zavartak lónek. Atyja elkomorodék s előbb csendes, de később heves hangon inté őt rendre; de Miklósunknak sehogy sem sikerült figyelmét rendbe szedhetnie. Rendkívül sérté ez atyja ambícióját: míg bosszúsága dühre változott: tele torokkal kiáltá fel a hajdú tizedest, fiát vasra vereté és fegyver között a kastély börtönébe kísérteté.

Testvéreim s nevelőnk magunkon kívül tántorgánk szállásunkra, szelíd növeltetésünk után ily bánásmód túlhaladá képzetünk határait. Később mellékutakon a bárónéhoz mentünk, sírva esedezvéen előtte fia kiszabadításáért.

„Fiaim! monda szokott nyugodt hangján, még nem jött el ideje, de ha csillapul atyjának haragja, tudatni fogom veletek”...

Egy idő múlva magához hívatván, vidáman monda: „Férjem indulata lejárt s kérésötök sikeres léend” ...

Reszketve közelíténk mi nagybátyánkhoz, ki esedezésünkre derült arczczal viszonzá:

„Nem érdemli a gaz poronty ... feleletjeiből azt lehetne hinni, hogy mit sem tanult, pedig sokat tud s épen ezért nem értem az ilyes tréfát: csakugyan most az egyszer értetek szép öcséim” ...

Ezzel lekiáltott, s Miklós fegyveres hajdúk között felkísértetvén, a vasból kiveretett és szigorú megdorgálás után szabadon bocsátaték. Azonnal játékhoz fogtunk és Miklós barátunk oly vidáman játszadozva köztünk, mint szigorú büntetése előtt: mi bennünket azon gyanúra vitt, hogy nem egyszer kellé neki e szigorú büntetésben részesülnie.

Ezt beszélé nekem ily, aprólékosságokra terjeszkedve annyi foglalkozásai között a komoly kedélyű gróf *Teleky* ... gyáva elleneink állítása szerint, Erdély utolsó főkormányzója. Mily leverő ennek gyakori hallása, szintoly vigasztaló azon remény, mely nélkül a szerencsétlen erdélyi magyarnak élni

nem lehet, élni nem szabad ... hogy jön még idő, midőn a szerencsétlen Erdély lelkes fiai ön választott kormányzójuk alatt élvezhetik a velők született s verőkbe gyökeredzőit szabad élet magasztos örömeit.

Följegyzek ide *Wesselényi* dicsvágyából eredett más indulatossági jelenetet. Családi köre után legtöbb figyelmet pompás lóólaira és méneseire fordított. Tavasszal a szép ménesnek a telelő aklokból legelőre hajtása, rendszerént sajátos ünnepélyességgel történt meg. A kolompokkal és csengetyűkkel rakott, veres posztóval és szalagokkal fölékített kanczákat és csikókat, maga, fia, tisztjei, lovászhai s vendégei mind lóháton, csinosan öltözködve harsona hang melleit kísérik ki a zsbói páratlan legelőkre. Ez nála a kikelet ünnepe volt: mit főként földművelő népnek soha sem kellene elmulasztani: mintegy hálaadásul a szép örömekért, melyekben a természet ura részelteti azokat, kik fölkeresni akarják s fölfogni képesek e szép örömek élvezetét. *Wesselényinek* fővonása az eredetiség lévén, ezen ünnepélyt mindig saját modorában ülte meg. Egy ilyenén magam is jelen voltam. Harsona riadás és ostor pattogás közt vonult el a diszes menet *Zsibó* tágas utczáin: midőn a zajtól néhány, a mostani szeszgyáron alóli kertek mellett aluvó sertés sajátos rőföggéssel fölrezzenvén, erre az ifjú *Wesselényi* tüzes paripája oly hatalmas oldal szökést tesz, hogy a rajta ülő fővel hull a kemény göröngyök közé s azonnal elájul. Néhány perczig halottnak hívők őt: *Atyja* lováról leszökvén a kétségbeesés hangján adja bánata tanúságait: míg utóbb halottnak vélt fia heves ölelése közt a rendkívül erős férfiú egyberogyik. Mi hideg vízzel locsoljuk az ifjút, ki néhány percz múlva eszméletre jó. Az öröm hangokra magához tér az apa, fia pedig talpra szökik. Az atyai kétségbeesés most a harag túlságába szökik át, s fia eszméletre jöttének örömet túlsúlyozza a lóróli lehullás szégyene. Fiát dühösen mellen ragadja s ökleivel fenyegeti a szégyenért: mit még ájulással, a gyönges s

elpuhult testalkat e járványával, mert tetézni. Csak sok kérések, esdeklés után sikerült az elevenére sértett atyát lecsendesíteni. Utóbb az ünnepélyes menet tovább vonult s be is végződött szokott vigalommal. De *Wesselényi*, fia esetét soká nem feledhette s bosszúsán emlegette fel, mint ő nevezé ... a nagyon gyáva esetet.

Indulatosságának többire családi és házi köre volt kitéve, idegenekkel szemben tudta magát mérsékelni. Középszolnoki főispányi helyettes korában, mind a mellett, hogy a hivatalos tárgyalásokra kitűnő figyelmet fordított, hivatala körében nem volt indulatos. Hihetlenséggel határos, hogy kit családi vagy társalgási körében oly hamar lehetett dühre lobbantani, a hivatalos terén kivétel nélkül csendes vérell működött. De minden tette, szava, sőt mozdulatja és nézése is a legnagyobb eredetiség bélyegét hordván magukon, ezen eredetiségeket hivatalos körében sem igyekezett szabályozni. Zsibón a tisztii üléseket többire a nagy lovardában tartotta: elrácsozott és zöld asztallal és székekkel ellátott körben *Laskay*, *Böölöny* alispánok s több középszolnoki megyei tisztekkel, mialatt ott legkitűnőbb paripái lovagoltattak. Jóllehet a hivatalos tárgyalások körül észrevételeit a legcsekélyebb tárgy sem kerülé ki, de mindemellett körül lovagló lovászhai hibás mozdulatait soha sem hagyta megrovás nélkül. „Ferkó! egyenesen ülj!” „Peti, szedd össze jobban a Rárót... Térd be, sark ki” sat... Folytassa főjegyző úr.” De indulatossága sehogy sem tört ki: csendes kedélylyel nézett s hallgatott el mindent, s jóllehet a lovardái körüllovaglás nagy ellentétben látszott a hivatalos komoly tárgyalással, de mindamellett derekabb határozatok hozattak, mint némely gyalár tisztii ülés zárt termeiben.

Hivatalán kívül is, voltak bizonyos tekintélyek, főképp a vénebbek és nők, kiknek társaságukban indulatát fékezni tudá. Egykor *Wesselényi* István és József firokonai nejeikkel együtt látogatására jöttek.. Ebéd felett szóba jön *Carnot* hazafias jellege; de a két rokon Carnot ellen nyilatkoztak. Miklós haragra

lobban s hirtelen az asztalt felforgatván poharat, tángyért s mindent összetör. István feddő hangon szólítja meg:

„Ha minket nem, tekintené ked a nőket, mindkettő megáldott állapotban, van s az ily ijedség nem válhat hasznukra ...”

„Patvarba! hát mért nem mondták ketek előbb ...”

Azonnal térdre hullva kért bocsánatot, s e pillanat oltá Egész nap megelőző módossággal udvarolt nőrokonainak. Más alkalommal Drágba érkezik *Wesselényi Farkas* nagybátyja látogatására: szokása szerint délczeg paripán.

„De nézze csak bátyám e csikót, most tanul, de pár hétre a világ legnagyobb embere is megülheti” — szóla ő, míg lovát az udvaron körülszökteti.

„No ennek ritka párja: felelé bátyja ... születve van úr alá ...”

„De arra is készül ám, *Bonaparte* fogja ezt mielőbb lovagolni s a félvilágot beveszi rajta”.

Erre békétlen rázza meg fejét a bátyja s komoran mondja:

„Ez már nem járja öcsém! Ne feledje ked, hogy *Bonaparte* a mi királyunknak ellensége: s még azt sem, hogy még áll *Kufstein* ...”

A feddő szavak dühbe hozák az ingerlékeny Miklóst; szája tajtékzik, lovát hirtelen megfordítja s szó nélkül kiszárgul a kapun, de egy idő múlva csakugyan visszatér.

„Bátyám! igazságtalanul bánt ked velem: Istenemre, mtnástól nem szenvedném, de az őszfürtöknek megbocsátom”.

E szavak után egész nap szótlán és könnyben úszó szemekkel ült székén, érzékeny hangulatba, de indulat kitérés nélkül.

Más alkalommal a gazdag gróf *Károlyi* meglátogatja Zsibón *Wesselényi*-t; itt kedve jön Drágban *Wesselényi Farkas* is meglátogatni. *Wesselényi* gyors futárt küld előre nagybátyjához: de az sértve érzi magát, mintha előtudatás

nélkül nem leendett képes a gazdag *Károlyit* illően fogadni. A bejelentett vendégek a kijelölt estvére berobognak a drági kastélyba: de a házi úr belszobájában maradván, udvari hajdújával tudatja, „hogy kenyere s bora van, ezekkel szívesen szolgál, de ő maga nem megy ily nagy urak közé”.

Károlyi ingerülten, de Miklós nyugodtan hallgatja végig az udvariatlan bántó izenetet.

„Hallod! vidd válaszomat! kiált Wesselényi a hajdúra, ha más tesz ilyet, bizony légbe röpítem kastélyával együtt, ... de bátyámnak jó éjt. Gróf Károlyit az életben soha: de engem még látand akárhányszor, egyébiránt kenyerét s borát költse jó kedvvel, adott Isten nekünk is ...”

Az árnyékot, mit *Wesselényi* jellemére az indulatosság vetett, jellemének más két nemes vonása, a tántoríthatatlan honszeretet és rendületlen személyes bátorság szétűzék, mint ködöt a nap sugarai. E két vonást mint Westa tüzet őrzé keble szentélyében s végsóhajaiban is hálát rebegett érte, hogy e két magos tulajdonát tisztán, sértetlenül viheti terem-tője elébe.

Fölemlítve a két *Wesselényi* egyiránt kitűnő személyes bátorságukat, nem hagyhatom a képnek e tündöklő oldalát bővebb világitás nélkül.

A férfias bátorság... nemzeti büszkeséggel állíthatom... nálunk nem ritka tünemény. Történelmünk lapjai telvék hősi tettekkel s közel múltunk ezekkel mutatja fel a bátrakat, kik nem tekintve életet s vagyont, hősiesen harczolva és bátran halva el, dicsőség babérjával örökíték emléküket. A bátorságot az eredeti magyar jellem fő tulajdonának tartom s mind e mellett a sok bátor jellem közt kitűnő fényben első helyen előttem a *Wesselényiik* állanak. A két *Wesselényinek* nem jutott osztályrészükbe a nemzeti férfias tettek korában élni ... az ők kora már az elpuhultság tétlen kora volt. Hol látjuk e korban, főkép idősb Miklós korában nemzetünk értelmiségét és előkelőségét? A tevékeny részt

hivataloszobák porlepte irományai között vesztegelve: elhitette ön magával, hogy honáért megtett mindent, ha annak adóját beszedte, a közbátorság eszközlésére pár gonosztevőt börtönre ítelt, vagy néhány újonczot katonának besorolt. S hol volt s mit tett országunk előkelősége? Bécsben: míg magyarságát jól elfeledte s ha ebben czélt ért s ősei való érdemmel szerzett javai nagy részét elfecsérlé, akkor bejött hazájába hosszan hímzett frakkjával s magosra behajporozott czópfjával a honmaradott gyarlóknak mintául szolgálni: s ha szükség vagy pénzhiány ösztönzé, Bécsben nyert befolyásukat arra felhasználni, hogy hasonló módon elfecsérelt ősi javait joggal vagy jog nélkül visszaperelje. S az elfajulás e szomorú korszakában a két *Wesselényi* képes nemcsak kiválni kortársaiktól, hanem önmagok erős jellemében ... fölelevenítve múltunk szebb emlékeit... példányképét állítani fel a rendületlen személyes bátorságnak, mely a vész minden nemeivel hősileg daczol, s a mi rendkívüli testi erővel párosulva gyakran túlszárnyalá a hihetőség határait.

Láttuk őket megszilajult paripán ugaron, árkon, mocsáron, bokron átfuttatni: az így elvadult lóval több öl magosságról a Szamosba ugratni, s ezt átúsztatva s a túlpárt meredekjével megküzdve, tovább száguldani.... Láttuk kedvtelésből a radnai borvízkút melletti szirtcsúcs tetőre, hová legelni a szarvasmarha soha fel nem hatolhatott, délczeg paripán felmászni, s e nyaktörő meredekségen paripáján visszaereszkedni. Láttuk őket szilaj lovaktól megragadott szekeren csendes nyugodtsággal ülni, mint triumphanst, s nyugalommal nézni szembe a kikerülhetetlennek látszó semmivé léttel .. . Így Zsibón túl Rónánál a Szamosba veti magát, s kedvtelésből az egy jó mértföldre eső Czikó aljáig úszik s itt sietve felöltözvén, a társaságba oly kimerültség nélkül lépik be, mintha kocsija kényelmes rugonyairól pattant volna le... .

Máskor a Balaton hánykódó hullámai úzásra hangolják, S Tihanynál a Balatonba ereszkedve hatalmas neptuni karja-

val bátran küzd a bős hullámok erejével s Füredig úszik, mely távolság Boszporus szélességénél nagyobb s itt a fürdői fényes vendégek közt oly kimerültség nélkül társalog, mintha mi sem történt volna.

Az 1838-ik évi pesti árvízkor daczolja az ár bősült hullámaival Wesselényi lóra pattan s egy vezeték paripa kíséretében ezer veszélylyel küzdve s minden percen koczkáztatva életét, 38 órán át éhen, szomjan százakat mentett meg a bizonyos haláltól. Párbajban mint ércszobor állt arcának legkisebb változása nélkül. Ország- és megyegyűlésen, hol lelkes hangjának viharával ellenpártja egész hadát szenvedélyre lobbanta, a megtámadások fürgetegét nyugodtan fogadá, mint kihívó keztyü dobást. A kufsteini és budai börtönökben foglárjai között mint parancsosztó uradalmár lépett föl mindkettő, s bátor rátartásukat pillanatra sem változtatván, alárendeltté csak tapasztalt szem ismerheté ki a fogolyt s várparancsnokot.

Egy pozsonyi országgyűlés alkalmával egy udvari es-télyen, a fölség feddő hangon szólítja meg:

„A báró ősei közül sok egyén választá tévútat és lön szerencsétlenné, igyekezzék kerülni azoknak hibáit” .. .

Wesselényinek elődei iránti kegyelete felforralá vérét s büszkén emelve föl fejét, szólt:

„Fölség! Őseim közt igaz voltak szerencsétlenek, de ártatlanok; kiket az erőszak csak szenvedni tanított meg, de félni nem, s a kiszenvedett ősoket az unokáktól kegyelet, de föddés nem illeti” ...

Én a két *Wesselényit* ijedten soha, sőt csak megreb-benve se láttam, sem senkitől nem hallottam. Hosszas éveim alatt a kiket módodom volt közelebbről ismerni, ezt bár egyik-ről sem mondhatom el.

A *Wesselényiik* rendületlen személyes bátorsága, a lovag-lás és vadászat férfias kedvtelései voltak legszembetünőbbek. Nem egyszer küzdtek ők vadkannal és medvével bátran, hősileg s egykedvűen mint fázánvadászaton. A vadászati

hősies önfeltalálásnak egy szép jelenete merül itt fel emlémben. Csiglen őserdein, hajtós vadászaton *Wesselényinek* akkor még csak 9 éves fia Miklós tőle 40 lépésre van felállítva; a hajtás nagy robajjal foly már, és egy roppant nagy vadkan tör ki egyenesen az ifjúra; ez tétovázás nélkül rálövi fegyverét s lövése talál, de nem halálra. A sebhedt vadkan bőszerűen rohan az ifjúra, míg atyja szemtanúja fia veszedelmének. A segélyre csak egy percz idő van még .. csak két előszökés s a szépreményű fiú menthetetlenül veszve van ...

A hős atya nem késik felhasználni e perczet... fegyvere roppan, s a dühös állat hörögve karikázik fia elébe, ki ha gyorsan ki nem szökik, terhe leüti lábáról. E kimenetel lett legyen a szerencse, akár az atya hősies önfeltalálása műve, de annyi áll, hogy ily tette csak *Wesselényi* volt képes .. A fegyver roppanáskor az állat csak négy öltre volt fiától és a lövés éppen úgy érthette volna fiát, mint az állatot, mert postával s nem egyes golyóval történt a lövés; mennyire széleszt pedig a posta 40 lépésre, tapasztalt lövész előtt eléggé ismeretes. A későbbi időkben gyakran felmerült közöttünk ezen eset: mi csak a véletlen szerencsének tulajdonítok e jó lövést; de *Cserei Ilona* és fia kirekesztőleg *Wesselényi* bátorságának és lövészi biztosságának. Miklós küzdött ez eset után kétszer sebhedt vadkannal, de néhány kék folton kívül, baj nélkül jött ki mindkettőből. Míg a rendületlen személyes bátorság a *Wesselényiik* magánéletét oly magasztos fényben tünteté föl, addig az áldozatra kész honszeretet nagygyá emelé őket, mint közembereket... mint honpolgárokat.

Idősb Wesselényi Miklós kora a nemzeti tétlenség szomorú korszaka volt. Európa véres csatáknak volt évtizedeken át színhelye. Arról volt szó, hogy a forradalom erényeiből s bűneiből kivetkőzött s csak hősiséget öröklött napóleoni hadsereg legyen-e győztes, vagy a zsoldosok, kik pénzért küzdöttek ismeretlen ügyért? Kezdődjék-e a népjogok felállításával egy

új aera, vagy fennálljanak a százados bitorlás által önkényesen szentesített s bűnösön istenieknek nevezett jogok ...

A harcz nagy volt ...

S ez óriás harcz közepette mit tettek honfiaink...
mit tett nemzetünk?

Subsidiumokat adott... és nem gondolkozott...

Évtizedek múlva találólag írta Vörösmarty páratlan magyar költőnk nemzetünk e tétlen gyászkoráról e szavakat:

Neve: szolgálj s ne kérj bért,

Neve: fizess és ne tudd mért,

Neve: halj meg más javáért,

Neve: szégyen; neve: átok

Ezzé lett magyar hazátok.

E korban élt *Wesselényi*... Ólomkarokkal nehézkedett rá korának átka. Pygmaeusok körében hasztalan emelte volna fejét magasra ő, az egyedüli gygás. De tette érezé magát hivatva mégis; számot vete nemzete körülményeivel s átlátá, mikép hívatlan vendég a magyar ott, hol Európa népei sorsdöntőleg koczkáznak ... s miért? Mert a magyar nincs, nem volt nemzetiségi önérzetére fölemelkedve. Ezen akart *Wesselényi* segíteni és megalapítá az első magyar színházat.

Színház! Régen csak comediaháznak hívták, hol a bámész tömeg s a comedias egymás rovására mulattak... De *Wesselényi* korát túlszárnyaló lelke átlátá, hogy a nemzeti közérzület fejlesztésének a kéznél levő eszközök közül a színház leend leghatalmasabb emeltyűje. Itt tanulhatandja ismerni és szeretni majd nyelvét a magyar, itt képződhetik s ébredhet gondolkozásra az éretlen tömeg.

Vállalatának sok akadályokkal kellé küzdenie; de vasakarata legyőzé az akadályokat. A megyékből sok fáradtsággal és rábeszéléssel kellé összetoborzania azon néhány képes egyéneket, kiket később oly jeles színészekké képezett *Kocsi*, *Emyi*, *Láng-Sáska-párok* és az eredeti *Jancsó* a zsidói

kastélyban rendezett színházban képezék ki magukat magas elhivatásukra: s pár év múlva bebizonyíták, hogy a polgárosulás tényezőit képes elsajátítani a magyar, mint bármely más nemzet. A nemzet szent kegyelele illeti a jó honfiakat, kik mint első színészek az előítéletek e kétes mezejére vetek magukat: de kettős kegyelet illeti a nagy honpolgárt, ki mint a magyar színészet megalapítója érvényre tudá emelni azon anyagi és szellemi képességeket, melyekkel sorsa őt mint vagyonos előkelőt és lángeszű férfiút megáldá.

Az év kedvezőbb részein a Sólumos alatti vadaskertben fölállított színpadon adattak színdarabok, rendesen ünnep és sokadalmi napokon. A Szilágyiak és Szamosmentiek mind meghívtak belépti díj nélkül és rendesen igen nagy sokaság gyűlt össze. A vadaskert melletti úton és réten állott a sok szekér s mellette a kifogott hámos és háti lovak; itt-ott fellobogó nagy tüzek párolgó bográcsokkal valódi arab karaváni képet nyújtanak. A színdarabban ritkán hiányzott valamely vadászati jelenet: a mikor Wesselényi a színpad feletti szálas erdőt meghajtatván, ő maga a színpad hátulján rejtve állt lőfegyverrel kezében s midőn a színpadi vadászat kifejlődött, a hátulsó függöny felgördülvén, egyszerre a nézők előtt állt a többé már nem színi, hanem valódi vadászcselekedet. A színész czéloz a rohanó vadkan, szarvas vagy dámvadra ... a rejtve lévő Wesselényi fegyvere roppan ... a vad egybehull, a színésznek tudtván fel a lövés érdeme. A megfeszített szorgalom daczára csak öt év múlva sikerült Wesselényinek házi színészeit Kolozsvárt bemutatni, hol is közkevesességben részesültek: s fellépésük eredménye lett a Kolozsvári nemzeti színház megalakítása. Magyarhonban a színészet megalapítása még megkísértve sem volt, midőn Wesselényi e nevezetes nemzeti ügy létesítésénél Erdélyben czélt ért. Nem kiméivé fáradságát s híven áldozva fel e nemzeti célra vagyónát. Wesselényitől többször hallottam: hogy nagy kiterjedésű jószágaiból sok jövedelme lévén, mindég szükséges

fölül volt pénze: de a színészet lepassztá, adósságba jött s azóta mindhalálíg pénzhiányban sínylett.

Ugyancsak ő alakítá vasszorgalommal a világhírűvé vált zсібaj ménest: mire méltán volt büszke Erdély s mi sok külföldieket s köztök angolokat is hozott be Erdélybe. Ő építette a zсібói kastélyt, melyei a történeti nevezetességű tájképet kiegészítvén, pompás panorámává alakítá. Adakozása kiterjedett minden közintézetekre: s tudok több esetet, feledésből elmellőztetvén, a mint meghallá, megszólítás nélkül küldé el segélyezését. Főkép a nyomorban sínlők iránt kitűnő részvéttel viseltetett.

Ügynököt járatott faluról-falura, az igazi s önhibájukon kívüli szegényeket kipuhatoltatván, azonnal segédkezet nyújtott nekik. Némely még életben levő szegényektől mái napig atyjoknak neveztetik s bő adakozása a nép között szájról-szájra jár.... Vendégszeretete országSZerte ismeretes volt. Vendégfogadójának homlokzatán írva volt:

„Ez az ivók és tánczolók kedvére épült, de becsületes embernek kastélyomban készen áll asztalom, szobám és ólaim.”

A kasznár éjjel-nappal a pincze pitvarában ült s hált is, s az ott megjelenőknek minden különbség nélkül egy ital bort nyújtott.

Jelleme, mint férjnek annyira földhetetlen volt, hogy ezt még tréfából sem engedte érdekeltetni. Egykor unokafivére *B. Bánffy György*, kit minden rokonai felett megkülönböztetve szeretett, tréfálva említi.

„Ügy tetszik bátya! mintha a bájos *Kócsiné* hófehér kerekded szép karjait mégis kelletténél több áhítattal szemlélgetné ...”

Wesselényi azonnal elkomorodik, szótlan marad, vére hosszasan küzd, utóbb bő izzadás ömlik el arczán, mi nála a forró vér válsága szokott lenni, végre megtörli arczát s így szól:

„Öcsém! ilyesmit tréfából se mondj máskor; én kímé-

lek mást, de engem se bántson senki: Lásd! még egy ily gondatlan szód a köztünki gyöngéd kapcsot végkép elpatantaná, mi mind kettőnket nagyon búsítana ... azért óvakodj máskor”.

Ilyen volt az az idősb Wesselényi; egyiránt kitűnő, mint honfi, emberbarát s családfeje. A házi igénytelen erény a síron túl csak az első ivadék ajkán él; de a honfiérdemek az örökkévalóságon át a halhatatlanság örökzöldjével koszorúzzák a homlokot, mely hona érdekében annyit tett és annyit szenvedett. Ő volt első, ki lovagias modorú rendületlen személyes bátorsága és lelkes felszólalásai által fölverni kezdé nemzetét az álomból, melybe a német politica oly mélyen ringatá. Szavai sikerét életében nem élvezheté; követői kevesen voltak, de benyomást hagy hátra s atyja nyomdokain bátrabban haladhata a nemzeti emancipatio szent célja felé törő méltó fia. Vajha két kis unokáinak is nyilnék még mező az ősöktől öröklött honfi erényeknek kifejtésére.

Wesselényinek házi életében is igen nagy előnyeinek kellett lenni: mert özvegye és fia mindvégig igen szép, mondhatni vallásos kegyelettel emlékeztek róla, mindannyiszor föl-villanyozva, s könnyükben lábbogó szemekkel: annyi magasztost beszéltetni halála után soha senkiről sem hallottam.

III.

(ifjabb Wesselényi Miklósról. — Gyermekkora. — Megvédi atyját. — Lovasdandárt vezényel 13 éves korában. — Elcsapott nevelője: Tökés. — Új nevelője: Pataki. — Ifj. Wesselényi hálája Pataki iránt. — Milyen volt az ifjú Wesselényi. — Fogadása nyolcz dragonyos tiszttel. — Győzelme Kakas nevű lovával. — Az 1817. évi nagy éhínség. — Wesselényi az alkotmány védelmében, 1819-ben. — Vasakarata, megtanulja a szépírást. — Jogi tanulmányai. — Tréfái jogtanárával. — Gazdasága veszedelemben. — Hogyan segít tanácsdal Újfalvi Sámuel. — A székely nyakasság. — Ifj. Wesselényi ajándéka, melyet Újfalvi nem fogad el. — A zsbói birtok elhanyagolt volta. — Hogyan lopták meg Wesselényit? — Az új gazdasági igazgató. — Cserei Ilona kegyelete. — A fáczánok. — A gazdaság felvirul. — Gazdasági tanulmányok a zsbói mintagazdaságban. — Széchenyi fogadalma Wesselényinek. — Széchenyi búcsúja.)

Ifjabb Wesselényi Miklós egyedül maradt életbe tizenegy testvérei közül. Szülői úgy nézték, mint szemök fényét, de még sem kényeztették; nagy hibát követtek el az által, hogy fióknak némely korán megért szavait s megjegyzéseit magasztalva emelték ki: minek tudása őt természetesen elhitte tévé s ifjú szívében korán suprematiai hajlamokat fejttet ki. Később sokszor beszélte nekem, hogy ezen korán megfogamzott hajlamok néki az életben igen sok akadálylyal voltak, s e miatt némi szép tettek kivitele maradt el tőle. Atyja még zsenge korában megedzette testét, hideg, meleg, ³ szomj és koplaláshoz megszoktatta: Álmatlanság, gyaloglás, erős lovaglás, hosszas futás és birkózás mind napirenden lévén. Hetedik évében már szilaj paripát lovagolt, nyolczad évében hajtóvadászaton farkast lött. Nyolcz évet számlált,

midőn atyja Zilahon egy megyei közgyűlésen főispány *gróf Toldalaginak* bizonyos bátortalan habozása ellen, minden kímélet nélkül, kemény kitörésben nyilatkozott. A gyenge főispány, szokás szerént nagy népszerűséggel bírván, a közgyűlés jelentékenyebb tagjai főispányjokat védtek.

Az ingerültség nőttön-nőtt. *Wesselényi* utóbb megragadtatik s az ablak felé huczoltatik s minthogy nyakasán vonakodik szavát visszavonni, sőt mindazokat, kik főispánnya menthetetlen félénkségit pártolni akarják, egytől-egyig gyáváknak kiáltá, az ablakon akarák kidobni. A kis Miklós talpig nemzeti díszruhában öltözve, rimánkodik atyja mellett s a felbőszültek előtt térdre esik. Mind hiába! A fiú most föl-egyenesedve kardot ránt s kemény hangon kiált rajok:

„Aki atyám ellen még egy lépést mer tenni, irgalom nélkül összevagdalom ...”

A hős szavak megtermék szokott hatásukat, a bőszültség érzékenységre válik; a lelkesült fiút ölbe ragadván, rendre csókolgatják és azonnal feledve lőn minden.

Másszor *Wesselényi* gyöngélkedő egészsége miatt kénytelenítettven honmaradni, a középszolnoki nemes fölkeltekkel tizenhárom éves fiát küldé Nagykárolyba: felsőbb rendeletre a szomszéd megyék fölkelteji is mind oda húzatván össze. A középszolnoki 300 lovasból álló dandárt az ifjú Miklós vezénylé, egy hétig naponta hadigyakorlatokat tartván ott velők.

Főherczeg *Maximilián* különös figyelemmel kísérte az ifjú dandárfőnököt és kimeríthetlen volt dicséretében. A főherczeg szintén, mint más jelenvolt főbb urak az ifjú *Wesselényinek* hadi kitüntetései és sebes előmeneteléről a legnagyobb jövendőt jósollak, de a mik soha nem valósulhatnak.

Szellemi növeltetését kirekesztőleg anyja *Cserei Ilona* vezénylé. Elégületlen lévén nevelőjével, személyesen oktató fiát. *Tőkés* nevelő egy elpuhult minden férfiasság nélküli

gyalár egyéniség, többet rontani, mint helyes irányt adni volt hivatva. Szerencsére nem sokáig, mert egy alkalommal valami aljas pletykán éretvén, az ilyes tréfát nem ismerő idősb Wesselényi gonoszul megkardlapozván, házatól azonnal elhajtá. Szigorú eljárás biz ez, s az ifjú növeltre vészes példaadás. Ugyancsak most az egyszer nem rosszul ütött ki, mert a második nevelő választásban a szülők nagyobb gonddal járván el: *Pataki Mózes* egy tiszta felfogású, nagy tekintélyű, férfias ifjú, *Tőkésnek* merő ellentéte veszi át az elhibázott növelés dudvait kiirtani. A mi nagy erőmegfeszítést és mindég éber figyelmet igényelt... s valóban, ha a gondviselés *Patakit* most még jó idején elé nem állítja, az ifjú Miklós veszve vagyon. Sokszor beszélte ő nekem s mindig elragadtatással: hogy ő mindent a *Pataki* lelkes nevelésének köszönhet és hogy a gondviselés *Patakit* jelölte ki az ő jó nemtőjének. Hálás érzetei kísérték őt mindvégig. Később *Pataki* Kolozsvárt rosszul lesz, az orvosok minden erő megfeszítése és az ifjú éjjel-nappali gondos ápolása mellett, elhal. Miklós most Zsibóra viteti feledhetetlen nevelője hulláját, ott a családi sírboltban atyja koporsója mellé helyezteti, később derék anyját másfelől teszi. *Pataki* e két, a Wesselényi előtt legkegyeltebb koporsó közt nyugszik. Utóbb végrendeletileg önmaga porait is a három becses maradványok lábaihoz tétetni rendeli. A végrehajtás szomorú kötelessége harmadéven az én részembe jutott. *Pataki Mózes* nővéreinek pénzbeli szép hagyományt tett *Wesselényi*.

Az ifjú Miklós atyjának lelki és testi erélyeit mind örökölte; sőt nagyobb mértékben mint atyja bírta. Amannál magosabb, válasabb és csontosabb testalkatú, hangja annyira vastag és harsány, hogy ezer hangok közül ki lehetett ismerni; kiálló nagy pofacsontok, széles nagy homlok, bozontos haj és szakái, rendkívül izmos tagok, széles kiálló mel, izmos karika lábak, széles tenyér és talpak, az egész test sűrű szőrrel annyira fődve, mint a szentírás szavai szerint Ézsaué, úgy

hogy mellét és karjait rendesen füsülte, szintén mint fején a haját. Teste rendkívül megedzve: gyaloglást, futást, álmatlan-ságot, koplalást és szomjúságot mind hihetetlen módon tűre. Lelki ereje szintén mint a testi hamarabb fejlődtek ki, mint másnál, 10 éves korában ott állta, mint más 20-ik évében. Indulatosságot nagy mértékben öröklött atyjától: de Pataki-nak megfeszített igyekezete és az önmaga szilárd erős akara-ta nagy mértékben mérséklék, annyira, hogy őt heves, in-dulatos véralkatja mellett is szelíd és érzékeny embernek nevezhetni. A testi erő gyakorlatra szintén, mint a lelkiekre sok időt és nagy szorgalmat fordita: minden európai mívelt nyelvek birtokában, rendkívüli emlékező s ítélő tehetséggel oly magas fokon állott, hol az egykorúak közül bár egy sem. Mind ez haza s emberi szeretettel és nagy bátorsággal párosulva mennyi szép és nagy reményekre jogosítanak mindnyájunkat!...

Tizenötödik éviben Zsibón s környékén egy János her-czeg dragonyos osztály szállásolt. Ezredesök, ha jól emlék-szem, valami *Szombati* nevű Tokaji születésű birtokos magyar ember Zsibóra megy osztálya megtekintésére. Az osztály többi tiszteivel együtt ebédre marasztalják. Mely kitüntetésre csakis magyar származása s főleg őszinte magyar jelleme, s kitűnő nagy elméssége juttatták az ezredest; mert *Cserei Ilona* fiával együtt legyőzhetlen ellenszenvvel viseltettek minden osztrák katona irányában, mióta az idősb *Wesselényi Miklós* Dátosról emberiséget lealacsonyító kegyetlenséggel hurczol-tatott volt Vásárhelyre; miről ők mindég vérfagyalva emlé-keztek. Azért mikor csak kikerülhették, katonai látogatást egy-általában nem fogadtak el, sőt társaságukat is kikerülték. A tisztek jól találták magukat az ebéd fölött; lovakról, verseny-ről jó lovaglásról s futtatásról beszéltek. Az ifjabb tisztek, mint rendszerint némi túlságos dicsekedésbe ereszkedtek. *Wesselényi* megragadja a kívánt alkalmat, türelmet nem vesztve, szól:

„Uraim! ha tetszik futtassunk a zsbai réten... Önök nyolczan egy magam ellen, ezredes úr határozzon verseny s díj felett...”

A merész kihívás készséggel fogadtatik: csak az ezredes tesz némi kifogásokat s ellenvetéseket az ifjú kihívó érdekében ... de ez kimondott ajánlata mellett marad, módosítást nem fogad el. Tehát az ezredes elrendezi: *Wesselényi* a tér közepe tájt lévő emelkedett ponton megáll, valamint a nyolcz tiszt kijelölt helyeiken: ha két órai futtatás alatt valamelyik közülök *Wesselényit* megragadhatván, köntös darabja kezében marad, legyőzöttnek tekintetik és Kakas nevű versenyző paripája annak sajátja lesz; de ha két óra alatt meg nem történik, az ezredes négy akó finom tokai bort ígér Zsibóra szállíttatni. Hanem a tapasztalt koros ember fejcsó-Málva jegyzé meg:

„Természetes, hogy az én érdekem derék tisztjeim részén áll, és lehetőségin tekintve a dolgot részükön a diadal; de a kihívás oly bátor és nagyszerű, hogy nekem mégis szívből kell szerencsét kívánnom az ifjú báró részére; mind a mellett is legyen szabad nekem a valóság felett kételkedni ...”

Harsona rivallgásra megindul a verseny: száguld már *Wesselényi*; a tisztok mindenfelől utána ... kétszer szorítják a Szamosnak... a magas partról beszöktet a széles folyóba s átúsztat. Bevágtat sűrű bozót s mocsárokba, bé a legsűrűbb erdőbbe; lováról leszökve gyalog tör utat: míg újra szabadra juthat s újra vágathat. Cserei Ilona az ezredessel a tér közepén kocsiból távcsövezik, körültek a sok néző. Az anya szokott nyugodt hangján szól az ezredeshez:

„Fiam nyertes lesz ... mert ő a halált eleibe tenné a legyőzetésnek; tízszer annyi sem győzné le, mikor ilyesre kerül ...”

A kitűzött két óra már vége felé jár: *Wesselényi* a solymosi völgyről az országúton Zsibó felé kanyarodva el-

lenei közül egyiket sem látván maga előtt, vidáman vágat hazafelé. De az egyik tiszt a bujákai híd túlsó végén egy agg fűz mellé megbújva ólálkodik a már-már bizonyos ragadományra. Wesselényi a rejtve lévőt nem előbb, mint azon pillanatban látja meg, mikor már a hidra ért; villámgyorsan megfordul, de hátulról még négy tiszt rohan nyomába. Rög-tön oldalt fordítja tajtékzó paripáját s a hídon fejül a három ölnyi széles mély patakárkot keresztül szökteti. És ezt oly gyorsan s villámsebesen, hogy a lesben álló tisztnek nem marad ideje útját állani, s pedig a köz csak néhány lépt. A tiszt sebesen utána, kevés ideig nyomába is ... de Kakas mintha éppen most indulna ki versenyre, oly hatalmas szökésekben halad; a tiszt nemsokára már szem elől is téveszti.

És már most háborítatlan vágat be kastélyába; leszökik lováról s még maradt annyi ideje, hogy pipát gyújtva a rendre megérkező tiszteket egész udvariassággal fogadhatja, mintha csak látogatására jönnének, Wesselényi most a lihegő tisztekhez fordul s a szokottnál nyugodtabb hangon szól hozzájuk... a mit ilyes esetekben ő rendszeren használni szokott:

„Uraim! a tett igazolja a szót. Ló és ló közt nagy a különbség, több mint emberben: a mit egy tehet, sok másnak nincs hatalmában. Folytassuk még pár óráig, ha úgy tetszik ... Önök friss lovon, én újra Kakasomon ... most még tovább megyek... ha a következő két óra alatt futás, ugrás, vagy úszásban önök Kakason bágyadást tapasztalnak, vagy egyetlen felgömbült hajszálat látnak rajta, akár izzadás foltot fedeznek föl... vagy legrosszabb esetben elfogattatnám ... kétszeresve a verseny díj ... Kakas és a társa...”

A kihívást a tisztek készséggel fogadják, de az ezredes komoly hangon vág közbe:

„A báró állítása már igazolva van... az ifjú bajnok és paripája hihetetlen séggel határost míveltek s tehetnek még tovább is ... de szükség van reájok ezután is, valamint ez-

redemnek is jeles tisztjeire: hadd fűjják ki tűzőket komolyabb célra. Tokaji szőlőm pedig büszke leend, midőn nemes terményiből az ifjú hőssel oszthat ...”

Wesselényi többre becsülte győzelmét a világ minden drága borainál. Ezen futtatásról azután sokszor beszélt nekem, mindég csillogó szemekkel és lelkesüléssel. Később korosabb éveinkben is, midőn a bujákai hídnál lovaglánk, megállított s a gyepre heveredvén bőbeszédű lett.

„Barátom! sok hely van e világon, mi kegyeletet érdemel: lásd én e hely előtt tisztelettel emelek kalapot; itt emlékemben sok minden felvillan, itt tevém a legmerészebb szöktetést: akkor nem volt időm fontolgatásra, mert úgy nem fogok hozzá, nézd csak mélységit, szélességit!! ha derék Kakasomat a két órai folytonos erő megfeszítés mi kevésbé is megbágyasztja és lábát nem jól teszi, vagy szökésibe csak egy íznyit hibáz, mindketten veszve vagyunk; Isten maga se menthet meg ... Fuss végig szemeddel e szép terén, a ki ily nagyot tehetett 15-ik évében, mi minden nagy s magasztos jövő állt az előtt... jelesen a hon s emberiség szent ügye körül?!... Én nem mindennapira valék hivatva: fiatal éveim sokat ígértek; miért nem valósult a mit annyira óhajték, a miért annyit vittem véghez?!... A jutalom nem nekem, hanem másnak jutand részibe. Van-e az a más születve? Mint én leszé az hazafinak születve, növelve? Bír-é az a magaméhoz hasonló lelki-testi előnyökkel? vagy csak később fejlik ki benne a szép, a hasznos? Születésit és zsenge korát kísérendik-e oly magasztos jóslatok, mint az enyémet? vagy csupán a véletlen nagy szerencse játéka leend az minden kitűnő érdem s jutalom nélkül?! ... mindenesetre más, de nem én leszek a dicsőített... s pedig oly fiatalon ama lóverseny is már feltárta előttem; hogy én képes lehetek akarni s tenni is!! ...

Ilyes elmélkedéseit rendszeren hosszas szótlanság s gondolatokba mélyedés követék és kedélyire nagy hatást gyakorlának.

Jött az 1817-iki sanyarú év, az erdélyi nagy éhség... a terméketlen négy év után bekövetkező az éhhalál szokott borzadalmaival, a minek Erdély lakosai közül oly sok áldozatja lőn és sok eddig vagyonosabb embert is végínségre juttata. *Wesselényi* keble nemes hevével benyargalá az ország minden vonalait... kérő, buzdító szavait hallatván a birtokos vagyonosb osztálynál az emberiség szent ügyében. Ernyedetlen buzgalmának és adakozásban dús példaadásainak tulajdoníthatna hogy az ínség még nagyobb fokra nem hágott.

1819-iki évben az úrbér behozatalára Cziráki-féle királyi bizottmány küldetek le Bécsből. Magyarhonban már 1776-ik év óta létezett úrbér, de Erdélyben mindmáiglan megmagyarázhatlan okok miatt elmaradt. *Wesselényi* jobb érzései előtt a cél nemes és hasznos volt; de a kivitel önkényes voltaért törvénytelen s alkotmányt sértő. Senki sem óhajtotta inkább mint ő az elnyomott jobbágy viszonyain könnyíteni s így földes úr s ország jövőjét biztosítani... de alkotmány ellenesen semmi áron sem. És most újra beszáguldá a megyék közgyűléseit, menydörgő szózatát hallatván mindenütt az alkotmány védelme mellett. Mint szónok most először s mégis oly kitűnőleg, mintha évtizedek alatt működött volna e téren. A királyi bizottmánynak több főtörést okozott ő, mint egész Erdély: előttök s velük járt minden közgyűlésen ... a politica letargiában szunnyadó megyéket mintegy erőszakkal felrázván, alkotmányos ellenszegülésre bírá és a királyi bizottmány-szolgai eljárását meg megakadályozá. Hanem a későbbi években fájdalmas okok merültek fel e kirekesztőleg alkotmányos meggyőződésből eredt megakadályoztatást megbánni. Mennyit Igyekszett később ő Erdély egynehány jobbjával, úrbér behozatalán országgyűlésileg ... de a mit néhány befolyásosabb egyéniség vastag önzése, pártoltatva a kormánynak akkor tnegmagyarázhatlan politicája által, egyik országgyűlésről a másikra taszigáltatván. Utóbb 1846-ban felterjesztetett ugyan egy szerencsétlen úrbéri munkalat... Erdély képviselőinek valódi

szennye, miáltal a jobbágy viszonya még nyomasztóbb, vagyoni állása még szorultabb lón. A kinézések után kormányzsentesítést nyerend: de a ránehezedett forradalom megkímélé e fáradságtól. Az úrbéri fölterjesztés sarkolatosabb részei a jobbágyok előtt tudomásra jöven, mint előre látni lehetett, bősültséget szült ... s jöllehet 1848-ik év májusán úrbér helyett egyszerre az úrbériség végkép megszüntetése s következőleg ezen osztályra lehető legnagyobb boldogság mondaték ki országgyűlésileg: de a múlt évben nagy mértékben károsító célzatot a most már felszabadult jobbágy nem feledve, az erre bekövetkezett parasztgarázdálkodásnak fő oka s tényezője volt. És mind ez néhány hivatalnoknak önzés, vagy szolgálai engedelmesség szülte siralmas eredménye.

Erről majd alább.

Wesselényi lelkületének két fő rugóját ismertük: vas akaratot s kitartást, mit ily nagy mértékben másnál nem tapasztaltunk. Nevelve volt rá, de bírta is nagy mértékben. Fölserdült korban volt már s írása még mind rút, s gyermekes. Anyja gúnyosan monda egy alkalommal, hogy a rút írás gyermeknél még megjárja, de ifjúnál gyöngeség. A gúny fölrazá az ifjút. Elővesz egy caligraph példányt, előbb a nagy, később a kis betűket tanulja, nehezen megy, de nem tagit; huszonhat óráig ír egyvégtébe, étel, álom nélkül: és egyszerre szép író lesz s marad mindvégig. Később egy közgyűlésen bizonyos jogi kérdést nem bírván megfejteni, csatát veszve távozék. Annya szokott egykedvűleg jegyzé megy, hogy boldogult férje sem tudott semmit egybekelésekkor, de az ő figyelmeztetésére fölébredt, megismerkedék a római classicusokkal, rendre tudományos emberré képződött: és bebizonyítá, hogy erős akarat s kitérés előtt minden meghajol. Mint sebes villám hátának Miklósra a bölcs szavak: sietve hozatá magához *Mezei* jogtudort, a kinek segítségével négy hónap alatt úgy kiképzé magát, hogy a jogi téren egy lón az erősebbek közül.

A hazai jogtudományban akkor *Mezey* marosvásárhelyi ügyvéd volt a leghírelebb, de jellemének két fővonása nagyon eltérő volt az ifjú tanítványétól; szájhős és félénk, mely két szó a zsidói szótárban nem létezett. A Wesselényi erős s bátor lelkülete mások gyengeségeit nem nézte le, gúny tárgyává soha senkit se tett. De a hol félénkségét látott, ott élezel s doronggal is sújtott, miből most *Mezeynek* is kijutott a része. A komoly tanítvány egész professiot csinált most tanítója rebenczességeit újabb meg újabb jelene-tekben nevetségessé tenni s az által lelki betegségéből kigyógyíthatni.

Most szekerezni hívá. A híres Miska hajtá a hatfogatú túlon túl izgatott paripát. Az erdőháton nagyon gyakori porgoláb kaput érvén, csendesítés helyett Mihály közbevág ostorával, mire amúgy megragadva lázadnak fel: jelesen a gyeplős egy fehér arab mén a hogy kaput látott maga előtt tűzbe jött s mint forgószél ugrott át azon, a más három utána, a két rudas a kapura, mely a terüh alatt darabokra törve, a szekér szökdécselve robogott át a romokon. *Mezey* kezével szemeit eltakarva, léleketvételtől is óvakodott. *Wesselényi* oldalfélt jóízűen neveté; ez lévén kárpótlása az ily módon összetört kapukért, a miket még az nap mind megkellott csináltatni.

Máskor vadászatra viszi a vadaskertbe, mikor a hajtás már javában foly, súgja *Mezeynek* hogy vadkanra hajtanak, egyet se mozduljon, lapuljon fához, arczát torzítsa el s így próbálja a dühös állatot elijeszteni. Ez reszketve lapul fához. Nemsokára szarvas tehén tör rá; ez ijedtében vadkannak nézi. Száját kitátva, nyelvét kinyújtja, arczát eltorzítja. Szomszédja a nevetés miatt nem képes löni az igazi vadkanra, mely most tör ki a sűrűből.

Másszor denevért visz zsebkendőjében a *Mezey* szobájába, észrevétlen elereszti. *Mezey* azonnal elbődül s kétségbeesve veti magát ágy alá: a honnan alig tudják kicsalni vacsorára.

Zsibón jární s lovon nem ülni addig ismétli Miklós, míg hősiesen lovaglásra szánja magát *Mezey* s rég elhált atyja kedvencz paripáján, a 36 éves Lámpáson szép csendes kilovagolnak. A vadaskert kapuja előtt egy szenes tókére mutat Wesselényi s elordítja magát: „kiszabadult a vadkan, vége nekünk, mentse ki ki magát, a hogy lehet”, s paripáját megfordítván, visszazöktet a sánczon. *Mezey* nem lát, nem hall többé: lova utána iramodik a többinek, de irányt vesztve bemegy a sűrű erdőbe, itt a galyak lesodorják lováról; féleimibe hallgat, alig mer lélekzetet venni. Éjfélre alig tudják előkeríteni.

Mezeynek 4 havi zsibai krónikája telve nevetséges jelenetekkel, mik még a *Cserey Ilona* komoly kedélyét is földerítésre bírták.

1821-ik év szeptember 26-án *Wesselényi gr. Széchenyi Istvánnal* beutazzák Angol- és Frankhont, az utóbbit többire gyalog. Wesselényi előtt most egy új időszak nyílt fel: gondolkodása, háztartása, költsége, ideje felosztása, főleg külgazdászataiban. De mielőtt ezeknek eredményire térnek, ki kell mutatnom az akkori zsibai bel- s külgazdászatot; a mi már ma csaknem hihetetlennek fog tetszeni. Atyjánál a közügyek, színészet, pompás istállója és a vadászat annyira igénybe vették minden idejét, hogy a háztartás és külgazdászatan merőben ismeretlen volt, s azokra majd semmi idő se maradt.

Egy tényt említek meg: Boldogult atyám egy Octoberi vásárra Zsibóra megy. Vásárját igazítván, meglátogatja Wesselényit; ez szíves örömmel fogadja s ebédre marasztja. Ebéd végin poharat köszönt atyám a háziak jóllétökért: főleg a jövő gazdag aratásért:

... „Egyebet úgyis adott Isten bővibe, de ez egyben nagy hiányt lát jövőre, mert akkor kevés kenyér lesz már ez asztalon” ...

„Ember legyen a talpán, a ki még ezt is megérti” felel tréfásan a házi úr.

„Bár tréfálhatnék, de a mit ma láttam s hallottam, nagyon is komorító. Mert nyakunkon a tél: az őszi vetések egybeütt buják; de Zsibón se szántást, se vetni való búzát nem láthaték. Sült galamb pedig csak mesében repül szájba”,

Wesselényi mint sebes löpor fellobban: székit maga alól kirúgván a terített asztalt felborítja s dühösen ordítja, hogy:

A hanyag tisztartót tüstént föbe lövi.

Atyám szokott bátor hangján szólítja meg:

„A tisztartó legkevésbé hibás, mit tehet ő róla, hogy főnöke másfél hónap óta folyvást vadász; jobbágyai robotját mind fölemésztí: a tisztartó bár egy jobbágyekével vagy cséplővel sem rendelkezhetik”.

Wesselényi indulatosan kiált, hogy Hassánt sietve nyergeljék föl és villámgyorsan fölszáguld a rengetegbe. Vértűzésre szokta e szert használni. Pár óra múlva visszatér habbal tajtékozó paripáján, ő maga is összeizzadva, s érzékeny hangon szól atyámhoz.

„Jó ember! egykor mint jó nemtóm jelentél meg előttem, légy most szabadítóm, mentsd meg házamat az éhhaláltól. Nagy kivitelre kérek, de esmeretes életrealóságod előtt nincs lehetetlenség, Wesselényi eddig csak hona s a szenvedő emberiség fölött, de most önháza jövőjén könnyez. Ne vesd meg barátod kérésit...”

„Jó uram csinosan van mondva biz ez! s elevenemre is tapodott: de ne feledje, hogy nekem is terhes házam van: s még ez hagyján! de Szolnok megyei alispány vagyok s megyémből hír nélkül bár egy óráig sem távozhatom. Más felől itt is nagy baj van s a kérés is oly czifrán hangzik, hogy félvállról nem vehetem. Na próbálunk egyet: írok Főispányomhoz s ha nem ellenzi meg is maradok. Hanem már nekem is van egy kívánságom, a mi ellentmondást nem szenved: a bárónéval együtt holnap jó reggel innen elutaznak a merre tetszik, s vissza se térnek, míg hívó levelemet nem veszik”...

Wesselényi egy előbb gonoszul rázá fejét, azután nejjével hosszasan értekezett; előttök állt a nyilvános veszedelem, aztán édes atyám székely nyakasságát is ismerték. Másnap jó reggel kirobogott szekerek a kastélyból.

Édes atyám szokott tevékenységivel vévé a dolgot. Legelőbb is a kastély kapuja előtt őrt álló czifra huszár köntösbe öltöztetett 24 fegyveres hajdút, továbbá 32 puskást, mind a jobbágyok közül kiszemeltek, de a kik e czifra szolgálaton kívül egyéb robotot nem tettek; ezeken kívül még két ennyi jobbágyot a kik különböző ürügy alatt mind robot mentesek valának: részint rábeszélés s még inkább adta-teremtetével oda bírta, hogy java s rossza, de mindenki segítjen csépelni és vetni. Magbúzában legnagyobb hiány lévén sietve hozata kaczka magtárából és sikerült is tevékenységének november 4-én a pár ezer véka őszvetést bevégezni, másnap keményen megfagyott, ekével többé mozdulni sem lehet; harmadnapra hó lepte: Február utoljáig el se ment. A hó alatt szépen kikelt a vetés és soha azután sem volt Zsibón gazdagabb aratás. A meghívó levélre pedig *Wesselényi* a hosszas távollét unalmaiból inkább repült mint jött kastélyába, honnan azalatt édes atyám már haza ment volt. Másnap pedig arabs televér ménjit a híres Almanzort vezetteté Kaczkóra, hálája emlékéül, a „mely ménnek árát ő venni akarók előtt rendszerint egy véka arany pénzre szokta volt felcsigázni. De édesatyám azonnal visszaküldé és őszinte kifejezésekben tudata levelében:

„A mit tettem becsületből, de nem jutalomért tevém: ilyes pénzen, vagy szép lovon venni nem lehet. A derék Wesselényiért, és becsületből máskor is s mindig készséggel, de bérért bizony még lépést sem. Valamikor ólamban meglátánám, mindig oldalomba nyilallana: hogy hazád nagy fián pénzért segítél. Ön szavai szerint nagy uram! tegyen a magyar-magyarért s honáért a mit tehet, s ne várjon a némettől”.

Wesselényi a nemes szolgálatot soha se feledte.

A gazdaszat, özvegyére és fiára nagyon silány állapotban szállott. Semmi instructus fundus egy nagy ménesen kívül; de a mely annak kezelésiből kifolyólag legkevésbé jövedelmező, ellenkezőleg a gazdaszatnak szembetűnő hátrányára volt. Úgy állott az, mint őserdő, mely hozzáférhetlenség miatt a pásztorlás-bért sem fordítja meg. Nagyon ritkán s csak különös kivétellel férhetett hozzá idegen vevő, mert az árra egyiknek egy zsák tallér, másiknak egy véka arany volt. Tíz ezer forinttól fel ötvenezer forintig volt felcsigázva egy paripa rendes árra. E miatt a zsibai lovakat többire vénség vagy betegség, de vevő igen ritkán fogyasztá; s ha néha létesült is egy két vásár, hosszas békétlenség s rossz szeszély kísérte, hetekig bánkódott utána; rendszeren önmagára is bosszankodván; egy ily derék állattól megválást mi nagy ár mellett is nagy gyöngeségnek nevezett.

Ez okból a ménes nagyon felszaporodott minden rózsa-ápolás mellett is, de többire haszon nélkül korhadt és pusztult el. Hanem 1816-ban a 350 darabból álló ménes szőrféreg miatt csupa 50 darabra apadt le ... az ifjú Wesselényinek most újból kellé ménesre szert tenni. 1822-ben Angolhonból hozott telivér mén és kanczákkal egészen újba is alakította ménesét.

A zsibói határnak legtermékenyebb részit vízállásos berkek, bozót és haszontalan füzes lepte, de a melyekhez hozzányúlni néhány fáczán tanyája miatt halálos bűnnek tartott. Szántó kaszáló földek mívje minden ítéleten alól állott, trágyázásról szó sem volt: 60—80 évi trágya hegyek álltak a kastély több részeiben, de több évtized óta soha csak egy szekérrel se vitetett ki belőlök.

Szarvasmarha, juh, sertés méh mindössze is kevés, de ez is a jobbágy kihalozása utáni örökösödés és a rendes tizedbeli részesedés útján gyűjtetett bé. A hogy szerzettet, úgy kezeltetett és enyészett is el. Egyébiránt a gazdaszat

már csak azért is nem folyhatott jól, mivel állandó és szakértő egyén egy évig se állhatta ki a szolgálat rendkívüli terheit s alkalmatlanságait: mert a napontai sanyarú bánás mellett a legsürgetősebb nyári munkától százanként vitetett vadászatra a jobbágy s robotját ott töltvén ki, kapálatlan maradt a szőlő s tengeri... és rothadva a búza és fű: de történt az is, hogy a gazdatiszt elővigyázatból a tengeris tábla út melletti széleit, hol a házi úr kocszini vagy lovagolni szokott kikapáltatta: de belől dudvába fúlva maradt a termés; jól tudván a tiszt, hogy a mikor megérik, akkor ő már nem lesz mostani szolgálatjában, hanem árkon s bokron túl.

A belgazdászat szinte hasonló kezelés alatt vitetett. A magtár és pincze kulcsai rendesen a bárónénál álltak, ki maga itt, sem amott meg nem fordult. A begyakorlott s bizalommal felruházott kezelő két kézt fölhasznála az elibe tárt alkalmat: a gabona alját uraság részire, a tisztját saját javára fordítván. A pincze régi jó borai ihatatlanokká váltak, mert a hordók pecsétje a Bárónénál állt, a kezelő pedig csak akkor nem járult e borokhoz, mikor kedve nem tartotta. Az éléstár többire üres volt, mert a sertés hizlalást kezelő czélszerűbbnek tartá zsebe hizlalására fordítani gondot, azért az ösztövére disznó zsírja vékonyan csepegett, s így az élelem hiányát pénzen kellelvén pótolni kétszeres kiadás kívántatott s még úgy is történt néha, hogy a néhai *Wesselényi*, ki nagyon jószívű ember volt, ennek vagy amannak egy két hordó bort, szekér gabonát, szalmát rendelt meg, mikor magtár, pincze, élésház tökéletesen üres volt, mind e mellett is pontosan ki kellé szolgálatni, mert az ő szótárában a „nincsen” vagy „nem lehet” szó egyáltalában nem létezett.

1817-ik évben az ifjú *Wesselényi*, *Kelemen Bénit*, egy fáradhatatlan szorgalmú, példa nélküli békétűrő, nagyon bátor ifjat gazdasági igazgatónak megnyer. Anyja kedvéért még eddig minden gazdasági javításokat kikerült, de már most a tevékeny *Kelemen* által hévvel tűzzel fogott gazdasági szük-

séges javításaihoz, ha szintén anyjának minden újítás elleni gyűlölségiért feszült akadályok közt.

Mert *Cseréi Ilona* akkora kegyelettel viseltetett boldogult férje emléke iránt, hogy jóllehet tiszta tudományos esze nagyon is megtudta különböztetni hasznost a károstól: de örömeztőbb túrt hiányt, sőt szükségét is, mint sem néhai férje házi vagy gazdasági rendszerén bár hajszálat változtasson. Nem olyan régi dolgot írok, mind a mellett is ezt a jellemet ma már kevesen ismerik; később pedig, ha valaki e sorokat olvasandja, hihetőleg már nem fogja érteni. De figyelmeztetek földim! hogy ha előtted különösetskén is jön, ne nézd le; mert ez volt az eredeti patriarchális jelleg ... a magyar házias asszony. A te idődben a civilisatio mérge az ilyest már háttérbe szorítá, közönyös hidegség, ábránd, cziczoma s erőnfelüli költés váltja fel... minden egyéb csak nem bizalmas, nem is áldozatra kész s téged határtalanul boldogító társ jutand részedbe.

A tárgyra térve: a házi úrnő tudta nélkül 1817-ik év őszén egy hatvan éves régi zabföldön Kelemen tiszta búzát vettet. Egy vacsora fölött megtudván, szokása ellen akkora haragra lobbant, hogy ivó poharát felfordítá, s kirúgá maga alól székit. Azutáni tavaszon pedig ugyanazon zabföldön a legdúsabb aratást látván, bosszúsan jegyzé meg: „Akárhogy s mint, de még sincs rendin ...”

Mikor az első lednek vetést megtudta, feljajdult: „Boldog Isten, mire juték vénségemre, már ezután lednek kenyeret sütnék számunkra” ... „szegény férjem idejéből fenmaradt néhány fáczánomat is el akarják már kergetni ...”

Gúnyolódik, mikor 1818-ban a falu alatti 300 hold területű berek kiirtásához fogtak: s ez okból több évekig kellé a Kánahán földnek hasztalan hevernie egy néhány fáczán kedviért, a mi 28 legfeljebb 30-nál sohasem szaporodott többre. Az udvarra feljáró út megkezdésekor éppen zokogva jajdult fel:

„Már csak a hijja, hogy lakházam alá is befürjanak s hogy elsülyedjek ... ki látott ekkora istentelenséget?...”

Mindezen nevezetes akadályok mellett is javulásnak indult mind bel- mind külgazdászati. *Wesselényinek* koronként jöttek s változtak szellemei. A házi kormányt megragadván, az arisztocrátia külszínen is változtatni akart: eltörlé a virágházat és vadas kertet, ebből csikós kertet, amabból citromfák helyett lovak tanyáját alakítá; de később mindezek nagyobb „költéssel újból felállítottak. A külgazdászati, óriási irtások, vízvezetések s lecsapolások által merőbe felvirult: létrejött a tagosítás, váltórendszerrel és az erdő szabályozás, 1826-ban Erdélyben legelőbb itt: birkatanyák s körültek tágas legelők állítottak fel, többire vadon heverő helyeken, irtások által; s mivel Zsibónak közel gabna piacza nincsen, azért a külgazdászati, főleg takarmány termesztésre irányoztatok és ebben tetemes előhaladás is történt. Azonban kitűnő gond fordítottatott, hogy magtár, élésház, pincze illő kellékek hiányában sohase légyen, s így a belgazdászatra szükségés tényezőök, szarvas marha, juh, sertés, bor, gyümölcsök sokféle nemei lehető legjobb minőségben s maguk idejében szereztettek bé, s igen figyelmes felügyelet alatt kezeltettek.

A gazdászatra készülő erdélyi ifjak Zsibón lettek alkalmat magok kiképzésire, hat s tíz gazda-gyakornok minden fizetés nélkül ajánlák fel szolgálatukat. Ekkora csáberővel birt a szépen s hasznosan rendezett gazdaság. Ezen gazdasági képző iskolából kerültek ki a *Wesselényi* s más szorgalmas birtokosok számára sok hasznos gazda tiszték.

Külföldi utazásaiból két év múlva tért haza; gróf *Széchenyi* Zsibóra elkísérte: ez még akkor keveset és rosszul beszélt magyarul, írni éppen nem tudott, de itt fogadást tön barátjának: hogy ezután mindég anyai nyelvén levelez vele. Leveleit megmutatta nékem *Wesselényi*; barnulva tapasztalok a roppant előhaladást: havanként sebesebben haladt, mint más éven át. Társalgása még ekkor szeles, modora hóbortossággal

határos vala; de sebes villám eszű és oly talpra esett észrevételei, hogy a lángeszű férfiú már akkor is kiismerhető vala. Én akkor sajnálva gondolám el, hogy ennyi nemes tűznek, ennyi geniálitásnak mért kelletik a katona szolgálai terén mecseveszni; mivé fejlődnék s mily drága hazai kincsesé válhatnak az a megyei szabad mozoghatás mellett.

Harminczkét hosszú évek után most is füleimbe hangzanak a búcsú szavak: Késő éj volt már, a pipázó szoba kandaliója előtt ültek, Wesselényi komoran rázza fejét s bús hangon rajzolgattya nemzete sorsát, főleg hazafiai részvétlenségét. Széchenyi elmélyedve néz a kandalló tűzébe: homloka s szemöldöke rendesen fel van tűzve, de most a szokottnál is egybehúzottabb; látható, hogy sebes gondolatok viharozzák agyát. Utóbb halk léptekben Wesselényi még mind beszélve, a másik mélyen hallgatva érnek ki az udvar közepén már rég befogva álló útiszekérhez. Széchenyi most hirtelen felkapja fejét, merőn szemközt nézi Wesselényit, mintha álomból ébredne föl:

„Barátom! mond villogó szemekkel: te egy századdal előbb születél, kevés öröm, sok baj vár rád. Szálka vagy a kormány szemibe: üldözés — s börtönnel fizetend; de a mi véredet fagylalándja, hazádfiai közül kevesen fognak megérteni s eszelősnek gúnyolnak. Egyedül Göröghonban vár reád némi öröm s jutalom: menyj oda a szabadság harczára, ha golyó s szurony megkímél, a szabad emberek öröm tapsa: ha elvêrsesz, az emberiség forró hálája kísérend. Most isten veled!..”

Pár évig küzdött Wesselényi barátja gyakorlati eszének e magos eszméje körül, de szeretett anyja ellenszegülésiért mindég hajótörést szenvedve. Utóbb titkon akart *Szeremlei*-vel egy éjjel ellillantam; fegyverek, paripák, pénz minden rendezve volt... de anyja szintén az induláskor borult imádott fia nyakára. Mint mindég s mindenben, ebben is igaza volt *Széchenyinek*: *Wesselényi* a görög szabadságharczban

leendett igazi s egyedül helyén: sebes esze, roppant testi ereje, kitűrése, mindent nélkülözni tudása csudákat mivel, s alig ha minden szabadság hősokeket el nem homályosítand ragyogó előnyeivel.

De a görög harcz is, mint minden világi tünemény, bevégződven, mi történik akkor Wesselényivel? kérded ... a spanyol, portugál, francia, Bolíviai szabadság csatatereket rendre be száguldozza, s utóbb babérjai halmán 1849-iki évben Zsibón ősei kastélyát drága vérinek megmaradt utolsó cseppjei mosandják. S marad vértanú a szenvedő emberiség s leigázott nemzete előtt: a Széchenyitől megjósolt s utóbb valósult gúny helyett, áhítatos búcsújáratok s hazafiúi könnycseppek hullándanak szent sírjára.

IV.

Máthé Jánosné. — Hogyan öltözködtek az asszonyok. — Leánykérés. — Száva László úrfi megkéri Palatkai Esztert. — Szomorú végű vacsora. — Az ifjú diák megedzése. — Az enyedi református kollégium. — A professzorok. — A tanítás. — A latin nyelv. — A tanárok fizetése, helyzete. — Az *alma mater*. — Hogyan éltek a diákok. — Viseletük. — Szigorúság. — Kaland a táncsteremben. — A diák-kémek elcsábítása. — A szép Jeddí Zsuzsi. — Iskolai fegyelem. — Lázadás a hajviselet miatt. — A hatalom túlzása. — A diákok büntetése. — Tanítók és tanítás. — Olcsóság Enyeden. — A pontos atya. — Nyilvános próbatétel. — A szünnapok. — Az iskolai szervezet hiányai. — Egyenlőség a diákok közt. — Wesselényi ifjúkori ferdeségei. — A novícius. — Legáción. — A jurátusok. — A kontra és szenior. — Körösi Csorna Sándor tanuló éve. — Független jelleme. — Körösi Csorna Bécsben, Göttingában. — Búcsúja. — Utazásai.

Nagy néném Máthé Jánosné, kiről már szólva volt... Szülőimet nagyon szerette és sokat is mulatott körükbe. Jele-sen értelmes okos anyám társaságát mindég nagyrabecsülte. Öltözetek szabatos, mindég tiszta magyaros vala. Magossarkú fekete kordovány bőr saru: köntös helyett rokolya drága kelméből: fehér finom gyolcs ing; szorosan testre illő posztó vagy selyem mellény. Ünnepe napon panyókára vetett sötét-zöld mente, fehér hattyú prém-mel. Kun állású főveg homlok-zatán drága rezgő tűkkel. Díszes szép öltözet, kivált a mostani női ferde viselet ellenébe; midőn az öt-hat szoknya alatt a legdélibb testalkat is eltorzul. A régi női gúnya költsége-sebb volt a mostaninál, de jóval tartósb. Egy rokolya, vagy mente pár száz tallérbe került; de húsz évre szolgált... s akkor paplany, vagy egyéb hasznosra fordíták. Egy akkori drága s több évekig használt rokolyából készített paplany vagyon birtokomban; valamikor ránézek nem győzöm eléggé

bámulni a csinos, tartós szövetet. Hanem a nevezett két nő még a páratlan szép magyar öltözet sem, hanem azok díszíttek ezt: részemről azután is egész életem folytán soha sem láthaték ily szép két női alakot: beszedők, mozgásuk s léptükben párja nélküli kellem s méltóság volt.

Akkori időben Kaczkón lakott *Palatkay* László egy szép tudományú vagyonos férfi: egy ősszel meghívá birtokos társait ebédre, Márton lúdjára: jelen voltak a *Vérr*, *Zsombori*, *Alsó* és *Pécsi* párok, szülőim, nagynéném, Dézsről főbíró *Alsó* László és a helybeli lelkész *Ferenczy* József. Nékem és *Alsó* Klárinak 7 éves gyermekeknek oldalfélt egy kis asztal mellé terítettek. Foly már az ebéd vidám beszélgetés közt; a dézsi két barna hangász *Bufa*, *Csicsó* s *Kornis* czimbalmos bús nemzeti dalokat játszanak az ajtó előtt... a pohárköszöntés már javába indult, midőn csinos udvari huszár lép be, s takaros szókban adja elő ...

„Gazdám tkts. *Száva* László úrfi oda kunt vár, ház tűz látni jött, a Tkts. házi úr engedelmeből bekéredzik ...”

„Szálljon be szegény házukhoz” felelé a házi úr...

A huszár távozik és gazdája belép az akkori divat szerint talpig magyarba öltözve. Kalpag ezüst forgóval: zöld hosszukos mente, szürke báránnyal prémezve, s nyakig begombolva. Piros nadrág arany sújtassál. Sárga csizma, széles ezüst sarkantyúval. Oldalán széles rezes rövid kard tarsolyai: a kardon vastag nád bot: tetején öklömnyi rézgombbal. A házi úr szívesen megüdvözli, s az asztal végén helyet mutat. Kardját, tarsolyát oldalon hagyva helyet foglal, keveset eszik, annál nagyobb áhítattal szemlélgeti a szép *Falatkái* Esztert; ritkán beszél, mások sem szólnak hozzá, de titkon figyelik mozdulatait. Utolsó fogásnak Márton kövér libája találatik fel, — bonczolás végett mint legifjabb *Száva* elibe tétetik. Ez eléveszi tarsolya hüvelyéből az e célra rendszerint ott tokban lévő hosszúké kést, villát és aczélat és fölgyenesedvén alázattal szót kér; a házi úr fogadja.

„Légyen szabad a szegény vándornak egy ajánlatot tenni, messzi helyről, sanyarú időben és rossz úton jött, étlen-szomjan érkezett; itt ugyan terített asztalt talált, azonban étel-ital most nem kell, mert szemei kárpótlást leltek: de Márton lúdját mégis egyedül elkölti, ha a házi ifjabb kisasszony szíveskedend őt egy csókkal boldogítani...”

A házi úr elfogadja, és a jókora sült liba a fuldoklónak hatalmas verejtékezése közt, utolsóig fölemésztetik. Fölkelnek, az asztalt elszedik: csakhamar tánczra kerekedik a házi úr s mindnyája.

A házi úr édes anyámmal, nagynéném *Alsó* Lászlóval lejtik páratlan szép nemzeti tánczunkat; nem hideg kötelességből, hanem amúgy szívvel lélekkel, s mégis Hiedelemmel. Sohasem láthatám őket többé tánczolni, de feledhetlenül maradt fön emlékemben: mennyi kellem, mily méltósággal párosult negédesség díszíti minden léptöket. Oly sok évek után mintha most is előttem lebegnének. Soha sem láthattam azóta is ily kedvem szerinti szép tánczot. *Száva* is rájárta a szép házi lánnyal, de csakhamar lassúdni kezd, s utóbb szótlan dől egy karosszékbe; mi akkor az ifjú emberben nagyon feltűnő volt. Egy ideig meredt szemmel néze maga elibe ... utóbb fölkelt, halvány sárgán tántorga a házi úr elibe: bágyadt hangon dadogá: hogy csömör s láz bántja és mielőbb távoznia kell: lóra is ült és nagy csendesen elléptetett, de már Dézsről szekeren vitette magát Szengyelbe: néhány nap múlva ott el is halt. Elmenetele után a házi úr és a endégek némi megvetéssel szóltak Száváról, hogy ilyen gyenge alkotás mellett jobb honn maradni. Csömör- s lázzal járjon vecsernyére, a nőszülést pedig hagyja ép, egészséges fiúra.

Az 1799-iki év őszin, hét esztendő koromban a nagyenyedi tanodába vitt édes atyám szekeren: a szekeret azért említtem meg, hogy 12 iskolai éveim alatt, évenként négyszer járván Enyedre, szekéren csak bárom izben, máskor mindég

lóháton teteté meg velem a négy napi utat: rendszerint korhadt, gyenge paraszt lovon, tört nyergen, néha zordon időben és rossz úton, akkor Kaczkótól Enyedig sehol sem létezett tötött jó út.

Atyám ezt nem fősvényéségből tévé, mert én, nevelőm, szolgálk és lovakat hazavezető cseléd alá négy lovat adott, ezeket szekérbe akasztva mindenesetre kényelmesebb utat tehetünk vala, annyival inkább; hogy a gyenge lovakot túlon túl kinyargalván, -az úton rendesen kiálltak, elmaradoztak s a kis karavánból rendesen alig kettő ért Enyedre lóháton, hanem tévé elvből, hogy út és idő viszontagságaihoz jó idején megszoktasson. Akkor rosszul esett; s a négy napi sanyarú lovaglást néha napokig sínlettem ... de később és még most korosabb napjaimban is köszönetet sóhajtok utánna, mert fiatal zsenge izmimat megedzette; úti alkalmatlanság, mostoha idők s viharokkal megszoktatott... a mikkel most koros napjaimban is bátran szembenézek, nem irtózom tőlök, mint igen sok velem egykorúak; a kik elkényeztetett neveltetésök után az ilyesnek még hírért sem állhatják, s a kiket legkisebb hideg vagy meleg haszonvehetetlenné tesz. Fájdalom! hogy a szülők nagyobb része azt a meggyőződést táplálja, hogy fiát minél kényelmesebben növelve, kifejlődését csakis ez által eszközölheti, és szülői kötelességének így felel meg legjobban. De hibáson... mert a kényeztetés ártalmát száz közül egy ha kikerüli; ellenben a fiatalon megedzett fiu mind végig otthon találja magát az idő viharai között. Edzett testre s izmos karokra pedig tágas e világon egy nemzetnek, még a cserkesznek sincs, annyi szüksége mint néked szerencsétlen üldözött nemzetem. A cserkeszt csak a moszkó nyomja, de a te nyakadon a Német, Török, Moszkó... s pajtáságból bajor, Porosz s Isten tudja ki minden. Edzd érccé fiaid izmait, mert nagy megpróbáltatás, élethalálra küzdés áll előttünk, mint a hogy senki más nemzet előtt.

A Tanodának akkor hét tanára volt: *Nemeyei* János,

Bodola János, Benkő Ferencz, Herepei Ádám, Benke Mihály, Mohai Károly és Kovács József: mind nagy tudományú külföldi egyetemeken kiképzett nagy tekintélyű egyéniségek. A jámbor szülők, mikor fiaikat a tanároknak beajánlották, a tisztos egyéniségek iránti tisztelettől áthatva sokszorosan boldogoknak hívék magokat, hogy fiaik a tudományos tanároknak csak ujjaiuk érintésére is kiképzett hasznos egyénekké válnak. Csalatkoztak a jámborok! nem ugyan a tanárok képességükben, hanem a tanítási avult rendszer, és ferde nevelési elvekben. A tanárok igen jól taníták a felsőbbség által elejökbe szabott tudományokat, kirekesztőleg latin nyelven. A ki latint beszélni s írni tudott, az volt a legderekből. Mélyebb tudományok, melyek az életben kevésbé használhatók, szorgalommal tanítottak, mint Erkölc-, Mértan, Ész- és Gondolkodás-, Hittudomány, a régi nemzetek történelme, államismerete s földirata sat., de a közéletben naponként fölmerülő szükséges tudományok, mint természet, ásvány s növénytan, a máj nemzedékek földtere, statisticája, kormányzási módja, kereskedés, számvetés, sat. szükséges felüli tudományoknak vétetvén, csak mellékesen tanítottak.

A nyelvek között a diák nyelv bírja az elsőséget utána a görög és zsidó; míg a német mellőztetett, a magyarról szó sem volt. Minél több diák szót vegyített a tanuló magyar beszéde közzé, annál inkább bámultatott. Igaz, hogy a régi római s görög irodalom évszázadok hosszú során salakjától annyira megtisztult, hogy művei classicitas tekintetében, megérdemlik az első helyet, mert lélekemelkedettség-, izlés- és szabatoságban hasztalan versenyez velök bármely európai nemzet irodalma, de ezen irodalom és nyelv ismeretébe helyezni minden tudományosságot, annyi mint az utódok jövődjét megsemmisíteni, elzárni őket az önálló nemzeti tevékenységtől s megkötni e nép fölött a magosra törő 19-ik század szárnyait, megtagadtatni vele a büszke muliát s elzárni tőle a jövődjöt.

S miért volt ez szükséges? Nem volt-e a magyarnak nyelve, melyen a honszerető mogerek büszkén vezérlék győzelemre sergeiket? Századok előtt nem zengett-e már a hős Zrinyi lantjáról zengzetesebben a dal, mint bármely európai troubadour ajkairól? E népnek drága szép nyelve volt s ő mégis idegen nyelv oltárára áldozá tudományossága virágait.

S miért?

Mert midőn a vészes harcok kora lejárt s a fátum akará, hogy Mohácsnál elessék a nemzet annyira, hogy múltja büszke önállására ... fájdalom ... ne vergődhessek soha; midőn a fátum akará, hogy az elesett magyar csak oly munkával segíthessen magán, melyet a német tesz hónya alá... akkor a német igen jól elintézte, hogy ennek segélyével a magyar csúszni igen, de járni ne tudjon soha. Nyelvére tanítani annyi lett volna, mint megoldani a sas megkötött szárnyait: mitől a német bölcsen óvakodott, mert akarata az volt, hogy legyen e nép rác, horváth, girc, szerb, oláh vagy bár hottentot... csak magyar ne.

S ebben czélt is ért, mert évszázadokon át nem tudá kirázní szemeiből a magyar a német vendéghaj porát. A magyar tudós jól tudott diácul... s ki diácul jól nem tudott... az oly profanus ember nem tudott... nem is tudhatott semmit.

Innen származott a magyar nép tudományos hátramaradottsága, innen az, hogy a magyar most is legfeljebb szobatudós, de az élet reális tudományaiban járatlan, mert az általános értelmiséget csak a nemzeti nyelv kegyelete honosíthatja meg.

Csak néhány sebes eszű tanulónak sikerülhetett latin nyelven a magosb tudományok értelmét felfogni, kik ezután külföldi Egyetemeken tovább folytatván rendszerint tanárokká lettek; de a nagyobb rész, minden szükséges képzettség nélkül pazarolta el ifjúsága drága idejét. Utóbb a Tanodából az élet gyakorlati terére kikerülve, idegen volt azon s csak bakdancsolt igazi élettudomány ismerete nélkül.

Ez negyven s néhány évvel ezelőtt volt: Fájdalom! hogy mind máiglan csekély változás történt a tanítási ügyön. Különös: hogy hibás voltát mindenki elismeri és változtatni szeretné s mégis hajdoni hibás lábön marad.

Az enyedi Tanodát *Bethlen* Gábor fejedelem sok jószággal s feles pénzzel adományozta; az én időmben a vagyosság s jóllét oly magas fokán állott a tanoda, mint a hogy a két magyar hazában bár egy növelde sem. A ki Enyedre tanárnak beférhetett, a jelen s még túlvilágon is Isten kiválasztottjának tarthatá magát, mert családjával együtt az élet rendes terhein túl léve, úri módra voltak ellátva. Az enyedi tanár évi illetéke volt: készpénz 850 mfrnt. Tisztabúza 116, másodbúza 116, szemes tengeri 120, zab 120 véka. Bor 160 veder. Tűzifa 24 hosszú száraz öl, kövér sertés 3 darab. Széna 10 szekér. Szalma 100 kalangya és málékóré 3 szekér. Só 3 és túró 3 mázsa. Köles 8, paszuly 4, borsó 4, kendermag vetni 4 véka. Vaj 8, méz 6, mustárliszt 4 kupa. Bárány 10 darab. Majorság 30. Forralatlan édes must 3 veder Héhelt kender 8 kalangya, asszuszilva 4, őszi nyers szilva 10, állani való téli alma 8 és körte 8 véka. Állani való szőlő 4 nagy puttonnal. Almaeczet 4 veder. Szöllőkaró 400 darab. Borsó s paszuíj karó 2 szekérrel. Hetenként egy napon egy béres szekér szabad használatra. Lakására emeletes nagy épület tágas udvarral, s gazdasági épületekkel, tágas veteményes és gyümölcsös kerttel. A városon kívül veteményes, burgonyás s tengeris tábla. Ingyen öröltetés. Az iskola két nagy gyümölcsös kertje szabad használatára. A tehetősebb tanulók szüleitől rendszeren beszivárgó ajándékok — szegényebb sorsú tanulóknak kerti s mezei ingyen segítségök.

A nagy különbségért:

A kolozsvári tanár évi fizetése készpénzben, szállást is beleértve 1650 mfrnt.

A marosvásárhelyi 1284. Székelyudvarhelyi 1420.

A zilahi 984. Egyéb semmi...

Kolozsvári egyhítú tanára 750 mfnt, 25 véka búza és szabad szállás.

A Főispány és a huszár Ezredes után Enyeden a Tanárok valának a tekintélyesebb egyéniségek, a kiknek társaságuk és jól ellátott asztaluk a városiak és vidékiek által vetelkedve látogatottak. Korábbi szegény sorsukból ily nagy uraságra fölvergődés természetesen elhittségre vezeté őket; a többi tanodákat s tanárait kevésbé vagyonságukért egyáltalában lenézték. Közmondás szerint a főn indul ki a poszadás. Itt is a tanári elhittség leszivárgott a tanulók legcsekélyebbikére. Önhitt büszke magatartást fejtett ki mindnyája. Egy enyedi tanulót a gőgös fölemelt fejhordásról s hetykeségről ki lehetett ismerni. A székely mind a mellett, hogy Udvarhelyt s Marosvásárhelyt is voltak iskolák, többire mégis Enyedre vitte fiát. Mert itt majd minden költség nélkül neveltette. A fiú kenyeret, szállást és tanítót a tehetősebb tanulók melletti csekély szolgálatért kosztot és gúnyát is kapott. A tanodának nagy csürei voltak rakva asztag s málékasokkal, mint a legdúsabb uradalmoknál. Mikor a székely Enyedre kísérte fiát, előbb is az iskola csürit mutatá meg neki: „Hogy az mind az övé s ha jól tanul még többje is lesz ...” Igaza volt a jámbornak, mert a csür kiszolgáltató a legszükségesebbet, a napontai két czipót és az iskola két nagy kertje a gyümölcsöt. Több székely tanulót ismertem, kik az őszi hónapok alatt két czipóval és szilvával éltek minden más eleddel nélkül... és soha sem voltak egészségesebbek. Utóbb sikerült a székely szegény sorsú s már atyja házánál nélkülözéshez szoktatott fiúnak minden költség nélkül végig járni az iskolát: végre lelkész vagy iskolamester lett. De nagyobb része többre törekedvén, a megyei földesurak jószágain gazdatisztságra vállalkozott, többire születés s névváltoztatással; a székely katona előjáróságot ez által tévútra vezetvén, gyakran kijátszodták. És utóbb az ország leghasznosabb ágazatát képezek, mert a vélek született munkásságot és

nélkülözni tudást magokkal vivén, virágzó gazdaságokat alkottak. Ügyességüket ráerőszakolták a lusta cselédre is. Érdemük elvitázhatatlan, mert a magyar nyelv szokás, gúnya s nemzetiség fentartására is igen sokat tettek: a német politika által mindezek végenyészettel fenyegettetvén. Hogy az erdélyi magyar utóbb a túlnépes oláhok közt eloláhosodott nem ritkaság; de nincs eset, hogy székely valaha eloláhosodott volna: sőt megvénült az oláhok közt, de oláhus beszélni nem tanult, ősi szokásain pedig hajszálnyit sem változtatott.

Akkor a tanoda kilencz al- és hat felső tanuló osztályra volt osztva, az alsóbb osztálybeliek tanulóknak, a felsőbbek deákoknak nevezetvén; tehát 15 tanuló év. A szegényebb sorsú későcskén kezdvén tanuláshoz, férfi korában végzett. Jó és gyenge tanuló egyformán haladt elő az osztályokban, mi nagy hiba volt: tág tért nyitott a lustaságra. Elég korhelt fráter volt, ki rossz írás s olvasáson kívül a végén is egyebet semmit sem tudott. Mind e mellett jól találta magát, mert miután deákságra felvergődött, azonnal úr leve; mert a deák kenyeren s szálláson kívül a Bethlen Gábortól hagyományozott pénzbeli bizonyos alapítványban is részesült: tanári kedvezés után többre-kevesebbe. Ezen kívül tanítványt kapott fizetés, koszt, fa, gyertya, mosás járulékkal. Képes é tanítványát növelni és tanítani, vagy erkölcsisége minő fokon áll? nem jött kérdés alá. A hogy Deák lett, azonnal jogosítva lón nevelőnek. Deáksága ötöd éviben pedig osztály tanító lehetett 70 s 89 tanuló fölött, a kiktől az évi két próbatét előtt külön külön pénzbeli jutalmat kapott „promissio” czim alatt. Mik által minden hazuli segítség nélkül járta le tanulási hosszas éveit, a bőven adományozott enyedi tanoda minden szükségeit kielégítvén. Sok esetet tudok, midőn a takarékos székely ifjú pár ezer forintot vitt ki magával a Tanodából és rögtön megkezdhetette az életet.

A növelés tanítás elvei még a fejedelmi korból szálltak

tak le minden módosítás nélkül. Akkor lehettek hasznosak, de már az én időmben neveltséges, gyalárságnak vettük. Az ifjú a kilencz alosztályt végezve, deák lőn, ekkor egyenruhát kapott: fekete talárt báránnyőrrel prémezve, széles övvel keresztül kötve, sötétszín mellényt, fekete nyakkendőt, szűk csizma alatti nadrágot, magos tetejű kalapot, de valamely világos színt hordani tilos volt. Haját nem volt szabad lenyírni, hanem mentől hosszabban növelve hátrafelé füsülni, a mi némelyiknél hátközepig ért; ezt faggyúgyertyával jól lekenve, görbe füsüvel fej-közepen leszorítani. Mindezen öltözeti etiquettek szoros figyelemmel kísértettek s a legkevésbé áthágni merészlő megbüntetődött. Színház, zene vagy táncvigalmakon megjelenni tilos volt, szigorú büntetés terhe alatt. De az ifjú évek megkívánják rendes adójukat.

Az iskolai nyegle szigor kizárta ugyan az ifjú deákat a mívelt mulatságból és szintén e miatt lőn kényszerítve időtöltésit aljas társaságokban fölkeresni, jó híre és neve rovására. Itt egy esetet hozok fel mi rajtam történt, de jól megjegyezve, hogy én egyike voltam a szelíd, engedelme-
sebb diákoknak, de a nyegle elzárás pajkosságra bírt, a mi könnyen végromlásommal végződhetend.

Egy nyári sötét éj firmája alatt nyalkán kiöltözve átmászom az iskola magas deszka kertjét a Varczagás utczán halkkal megkocczantom a szép *Jeddi* Zsuzsi ablakát: atyja, a jámbor szőcs, nejevel s gyermekeivel már rég alszik, egyedül 15 éves fiatal lányuk virraszt az oldal kamrában csinos öltözetben, ünneplő rokolyában s újdón új piros csizmában. Sietve nyitja fel ablakát s vállamon ereszkedik le az ablakból, itt ölbe kapom, hogy piros csizmáját a pocsolyáktól óvhasssa. A 18-ik esztendő ilyesmivel nem ismer sem terút sem bajt. „Hej de félek szívem attá, hogy rajta veszjtük” sугám fülébe. „Majd bizony”, szóla bátran, „ha mind úgy lenne, hogy anyám megnyúz, téged meg kicsapnak az iskolából: de egyik sem lesz”. Biztató szavaira szabadabban lélekzettem és

elérünk a felső sörházba, egy félre levő büntanyába, táncmulatságra; hol közhuszárok, kocsisok s egy pár csaló kártyás tölték meg a díszes termet. A bementi díjt 10 erős krt kettőnkért befizetem és tánczolánk lelkiismeretesen, hogy a padlázat ropogott lábunk alatt. A szünóra alatt alig győzém törölgetni arcomról a porlepte verejtekét... midőn két vén Deák: *Tompa* Ádám és *Baló* István egyszerre betoppan a táncsterembe. A rector Tanár velök tartatott kémszemlét a gyanúsabb tanyákon. Izzadoztam eddig a táncz hevitől, de most a kémek megvillantására hideg verejték borítá arczomat. Föladnak, kicsapnak, jó anyámat soha sem láthatom többé!! viharzák át agyamat s szédülten ereszkedem egy fapadra. Zsuzsi éppen egy itcze sörrel közelíte hozzám, de kökény szép szemei most az egyszer nem bírtak fölvilanyozni s akadozva értesítem vesztetről... „Csak ennyi s nem egyéb? sугá fülembbe ... gyerekjáték ... mindjárt fordítok én rajta ...féltekeny ne légy!!” Megfordul s parancsolva rivall a mohón fuldokló két hegedűs és brugós zenészre ... azonnal szögletre húzódik mind hárma... csakis ott bátorságot víván magukat a fölhevült fánczosok agyongázolásától. Zeng s peng a hegedű ... Zsuzsi egymaga a közepén, csípőre tett kézzel, előbb negédes billegetés közt, szép szemeit a figyelő deákokon jártatva, utóbb aprózza a csárdást oly kaczer lejtésben, mint másszor soha. Körülseregli a betyár sereg s kitörő helyeslést rivalg a szép tánczosnéra. Ez félre löki maga elől, csak a két deák kémnek akar tetszeni... álljon ellen a ki tud!... de *Tompa* felszökik ülőhelyéről, mintha dróton rántanak fel, ugrik mindenfelé Zsuzsi körül, ez sem rest, sebesen forgatja, hogy végre szédülten hull padra ... „Három a táncz” kiált!! s kezét *Balónak* nyújtja ... ez odaugrik s hévvel csókolja meg ... „Erre máskor is ráérünk” szól Zsuzsi, „most rá kell jánni!!” „Isten nevében!” rebegi *Baló* s rakni kezdi deákos ügyetlen léptekben, mint a ki soha bokáját sem ütötte még egybe. A zene most elhallgat

a deákok a sebes táncz után fáradtan lihegnek ... én alig hiszek szemeimnek: Zsuzsi mellém simul. „De hogy tetszik úrficskám! ha téged kicsapnak, azokat ott felakasztják” s most jött már a táncz mi ránk is a javába ... „Na ördögös pár még ez is...” mond egy vén huszár ránk mutatva ... „takarosan rakja, mint akármily toborzó! Mi pedig járók életre halálra. Szegény Zsuzsinak kijut, mert a deákokat is ugratja maga körül s néha egyszerre mindkettejét. Azonban a hajnal szürkület távozásra int; a mint hoztam, most is ölbe vittem haza az éjhősnét s most már jó nem-tömet: s újra vállaimon mászott fel ablakára; én pedig az iskola kertjén keresztül; emlékemben fenhagyván a múlt éj változatosságait. Én örökre szerencsétien lehetek vala s a kémlő deákok a villogó szép szemeknek ellent nem állhatva, kötelességökről még nálamnál is elfelejtkezettebbekké levének.

A jelentéktelen eset után mintegy harminczkét év múlva Enyeden a búzapiacson mendegéltem. Egy gyékény fődél alatti szalonnával rakott asztal mellett üldögélt egy testes, őszbevegült, zsíros öltözetű nő: a mint előtte lépdelek, merőn szembe néz, visszapillanték s úgy látám, hogy valamire vissza akar emlékezni. Néhány úri látogatásimat végezve szállásomra visszaballagok... Az asszony előtt álldogált egy törpe, vörös pofájú, zömök férfi, zsírfödte kabáttal. Lavateri látnokság nélkül is kitalálhatám, hogy mészáros és neje. A nő piszkos ujjával rám mutata:

„No apjok! ez sem visz többé öliben a tánczra ...”

A férfi hangosan neveté ...

„Hogy érti jó asszonyom?” kérdem ...

„Nagy uramról szoltam, de oknélkül szemlél, mert a piros pozsgás *Jeddi* Zsuzsit föl nem leli már többé...”

„Csak tréfál jó asszonyom!...”

„Itt van biz az amúgy jó zsírosan, de nagy uramot is viselgeti már az idő, ha még mind olyan csinos nem volna; de én bizony mindjárt ráismertem.”

„Igen de jó asszonyom mit sem hasonlít a gyöngyöm adta Zsuzsihoz”.

„Meghiszem biz azt: héj de nagy uram könnyedén, én meg sok terühvel jártam le az életet. Hanem már javán, rosszán túl vagyunk. Engemet nagy uram vezetett bé az életbe, takaroson tánczolgatva: itt meg ehelyt apjok majd kivezet, ha a sor elüt: s osztég így rendin van minden.”

Vágyva váram menekülni a nyelves nőtől: férje hívatlanul elkísért darabig, s a magyar mészáros sajtáságos hangján beszélgeti házi viszonyait; hat vaskos gyereket neveltek föl, két nagyobb lányukat férjhez is adták; ők magok elég jól élnek, mert felesége életrevaló; „szedte-vettét! — monda — ha párja van az asszonynak; nélküle éhen veszne a ház. Igaz! gonosz a nyelve s néha azt is mondja mit nem kéne, de osztég két krajczárt csinál az egyből, s ez ám a java...” Utóbb elválnék; a véletlen találkozás sok mindent löbbentvén föl emlékemben ... főleg, hogy *Kerekes* Mártonné asszonyt kissé nem üdvös ösvényen vezettem volt bé az életbe, de férje meg van vele elégedve; s ez a főkérdés, a mi egyebet háttérbe szorít.

Az enyedi oskolai fegyelem gyalár, szigorú vala. Az előljárók szolgálai alázatosságot követeltek. A tanár előtt megszire fölkelni, kalapját lekapni és meghajolva kiszabott szókkal üdvözölni kellett. A legotrombább deák előtt hasonló tiszteletteljes süveget kelle emelni, az elmulasztó rögtön büntetés alá vonatott, az észre nem vétel nem tön kivételt. Ennél fogva a szabadban tanuló figyelmét az arra sétáló deák megköszöntése inkább igénybe vevé, mint tanulása.

1802-ik évben a hosszú hajviseletet megrestelvén; egy éjjel tizenkét deák egyszerre lenyíratá haját: másnap reggel nagy lárma lett: az iskolai harangok vést hirdetve kondultak meg: az ifjúság rémülten fut össze, a tanárok véstjósító tekintettel gyűlnek a tanácsterembe, a megnyírt deákok le tartóztatnak, az iskola kapui bezároltatnak: a hibás ifjak örökre

elveszetteknek nézetnek; a kihallgatás megkezdődik, magok a tanárok is fájlalják az esetet, mert a legkitűnőbb deákok vannak bajban. A kinyomozás még mind eredménytelen, még mind nem tudhatni ki kezdte, ki bírta rá a többit? Feszült figyelemmel várjuk a bús kibonyolodást: síri csend mindenütt, tanítás vagy tanulás mind főnakadt; midőn az óiskola tornácán zaj támad, rémülten futunk arra, midőn harmincz deák megnyírt fővel hetykén sétál a folyóson. A tanárok meghallják... e már több palykosságnál, pártütés, zendülés, most már semmi sem lehetetlen. A tanárok sietve távoznak szállásaikra, egész éjjel virrasztanak; félvén, hogy a pártütők megrohanják. Azon az éjjel 180 deák marad haj nélkül, csak néhány félénkebb ficzkó tesz kivételt. Az ifjúság zajong az ellenszegülésen, szabadsági dalokat énekel, fenyegetődzik, a kitörés jelen vagyon. De a legelső tizenkét vértanú útját állja a féktelen tömegnek s rajok kiált: „Vissza!., mi köszönetet és nem büntetést érdemlünk tőletek, mi feláldoztuk magunkat értetek és ti most vérpadra akartok vezetni!!” A kiszámított szavak győztek, a dagály visszatért medrébe. A tanárok gyors futárral értesíték az oskola Főgondnokait, kik azonnal Enyedre siettek. Hosszas tanácskozás után győzött az okosság, mert vagy föl kellett oszlatni a tanodát, vagy hallgatás fátyolát vonni a megtörténtre. Maradt a hogy volt.

Forradalom által kellé elenyészni a hosszú hajviseletnek, mint korszerűtlennek, mikép nagyobb nyomatások is csak véres kitörésekben lelik gyógyszeröket, s különös! e véres kitörések szünet nélkül megújulnak, mert a hatalom emberei nem okulnak az ősök történetén s a gőg és hatalomvágy újból és újból lángra élesztik a sanyargatás ezer kinzó nemei által táplált szenvedélyeket.) A gépész, ki a gőz hatalmával kényére játszik billentyűin, tudja és akarja is okosan mérsékelni azt, s okos mérséklettel kívánt eredményre vezetí gépei működésit s borzad a hatalmában levő erőt annyira feszíteni.

hogy végül gépe szétpattanván, romjai alá temessen kormányost és munkásokat egyaránt, de a hatalom embere, ki népek sorsát van hivatva jó és rossz szenvedélyeik erejével az emberi tökéletesülés nagy célja felé vezetni... a hatalom embere, mondom, ritkán vagy soha nem bír ezen mérséklettel. S mi lehet ennek oka?!

Mondják a hatalom érzetében van valami kábító, mi megfosztja az észleléstől azt, ki vele bír. Olyanok ők, mint gépész, ki megittasodott. Mit lehet várni tőle egyebet, mint azt, hogy mámoros fejével megfeszíti a gép erejét, mely visszaszító hatalmával romjai alá temeti önmagát és kormányosát. Igen a hatalom érzetében kábító szesz nagyon.

Mert kezében hatalmat érez önkényes tette. Istennek képzeli magát önhitt mámorában — ki mindenható. Ő csak hatalmas s magát mégis mindenhatónak hiszi.

A mindenható Isten az eget menydörgésében, a föld rázkodásában s a tenger hánykodásában hirdeti időnként hatalma szavát, de tekintetének egyetlen mosolyára derült képet vált újra a mindenség s a szellő halk sóhajában, a falevél méla rezgésében s a csalogány érzésteljes bájdalában hálaimát küldnek fel a szeretet mindenható Istenéhez.

A föld hatalmasai kezében vannak a népek szenvedélyei, ők felkorbácsolják a szenvedélyeket, de kicsinységök érzetere csak akkor ébrednek, midőn önműveiket kétségbeesetten s tehetetlenül szemlélik.

Így volt és van ez... míg meg nem jő a polgári megváltás nagy napja.

Hosszas időig hirdetek a próféták Krisztust... ő eljött s megtöré a pokolnak kapuit.

A polgári megváltásnak ... ha későn is ... de biztosan fölviruland boldogító hajnala: melynek élesztő sugarai nem annyira egyes koronás főket, mint a kínos bilincseiből kivergődött emberiséget fogja érni, s Istentől kijelölt méltóságát újra visszanyerendi.

A Deák ki volt véve a testi büntetés alól, csekélyebb hibája czipója letartóztatásával, vagy több napi közszolgálat-tétellel büntetődött; a kihágás börtönnel: erkölcsi hiba pedig iskolából kicsapatással, nagyon lealázó módon. Ez morális halálul vétetett, a mi élte hosszát szégyennel bélyegzé. A tanuló csekély hibáért is, lett légyen az csupa történetes, megvágattott. A verés napirenden volt. Én mint fennebb is említém egyike voltam a legszelídebb s szófogadóbb tanulóknak, mégis annyi bőrlést álltam ki, hogy még jelenleg sem gondolhatok rá iszony nélkül. A verés a nevelés nélkülözhetlen eszközének tartatott. Később magam is, mint Deák, *Várad*i Lajos tanítványommal néha minden irgalom nélkül bántam; a mire most már arczpirulva gondolok vissza s örömet kitorölném emlékeimből.

A ferde nevelés és iskolai fenyítékről, mint egy jeles magyar író mondja: hogy jelenleg negyven év múlva is mind szőnyegen áll az Iskola tanítók ügye és panaszok hanyag tanítás és gyermek kínzás ellen. Kikelhetni e egyenesen az ily tanárok ellen? s mondhatni e rajok anathémát? inkább szájalommal nézek rajok, mert körülményeik lenyomó súlya a vádak e mérleginek oly nagy részit felfogja, hogy hibájok csak pótlék. A szegény fiút a tanóába viszik, átvonczolja sok éveken át az öniskoláztatás nehéz terhét: minden reménye, vágya, kilátása ... egy papság és ez oly végcélja a szegény calvinista humanissimusnak, mint közkatonának a tábornokság; rossz Deák az, de tán egy sincs ... ki képzetét csak a tanítóságig szárnyaltatná, ki csak azért tanulna, hogy gyermeknevelő legyen! De szaporodnak az évek, fogy a kitérés s ő félúton megáll, nem bír tovább menni és megszáll az útszéli azon fogadók egyikében, melyek ... mint a színészet is ... nálunk minden olyan szegény legénynek menhelye s kikötője, ki nadrágban jár, írni s olvasni tud s másként el nem élhet s lesz belőle tanító. Ím ez a műhely, melyben a mi község tanáraink készülnek, kenyérkereset,

megélhetés, desperatio! s hol a hajlam, hol a készség? Óhajtható lenne általában minden pályán szakhivatott egyéniséget látni, de ha valahol itt a nevelés körül lenne az legszükségesebb s most? mintha csak úgy kalapból vakon szedné ki a sors őket az egész világ közül, melybe belemarkolt: s kinek nevét húzza, tanító lesz... született légyen bár tőke mellé, vagy kormány asztalhoz!... Tanító lesz, mily fizetésre, minő körülmények közzé? nem kell mondanom. Azután a baj, a szegénység, a gond, a családi viszonyok s kész a kedvetlenség s a hangulat, mely környezetére omlik. Ismertem főiskolai tanárt, ki ha otthon felesége fölharagítá, tanítványai közé sietett, hogy bosszúját töltsse. Jó fizetés és képezde, pályahivatott s szakképzett egyedek lennének legszükségesebbek, de míg ez lenne, mitől még távol vagyunk, vagyunk, kívánandó, hogy vétessék ki legalább a vessző a tanítók kezéből s a testi fenyegetési jog: kinek a nevelésnél ilyenre van szüksége, nem kezébe való, vissza él vele; és a kinek kezébe adható lenne, az másképp is boldogul, nincs erre szüksége. És jól megjegyzendő még: hogy fajszeretet, nemzetiség, nemzeti jóllét és műveltség mind lélekemelő s tiszteletre méltó magasztos fogalmak ugyan ... de ezekkel még nincs vége a hazafiúi kötelelességeknek, mert józan gyakorlati alkalmazás nélkül üres szavaknak maradnak, melyeknek sallangos ömlengésök, pusztá vágyak és ábrándok épen semmi súlyt nem kölcsönöznek. Hanem a sikeres megoldás kulcsa kirekesztőleg korszerű nevelési intézkedésekben rejlik.

Enyeden akkor nagy olcsóság volt, mi már ma csaknem hihetetlennek tetszik. A magam, egy ifjabb testvérem, tanítónk és szolgánk; tehát négyünknek egy tanodái évi azaz nyolcz holdnapi, költsége 300 magyar forint volt; a magyar forint 50 krt tett, lakást, köntöst, kosztot, kenyeret, tanolást... szóval mindent belé számítva. Tanítónknak 1799, 1800 és 1801 évekről három ily költség laistroma maradt meg nálam.

Ebből láthatni, hogy a nevelő évi díja 20 f., egy havi

koszt egy személyre 4 f., egy font marhahús 1 kr. Egy rendbéli gúnyám; dolmány, mellény, nadrág 15 f. Egy kalap 1 f. 40 kr., egy pár csizma 2 f. 50 kr. mind magyar forintba számítva.

A nevelés még hibásabb fogalmokon alapszott; nagy részben a pár századdal az előtti divatos szokások szerint. Minthogy az édes atyám neveltetése merőben el volt hanyagolva, mire mindég bánattal gondolt vissza: most már fiában akarván kipótolni, minden igyekezetét arra fordítá. Csak-hogy a kor ferde felfogásai szerint nagyon keskeny határok közt vezeté neveltetésünket.

Bizonyására egy pár tény: a kiszabott tanolási időszakra mindég pontosan leküldött Enyedre. Soha bár egy órát nem mulasztott el. Egykor a húsvéti szünnapok alatt a Szamos nagyon kiöntött, mi az Enyedre menetelt meggátlá; atyánk nyugtalan és pontossága megtarthatásaért fiainak éltüket teszi koczára. Két kis csónakon podgyásunkkal együtt útra indít. Két órát küzd a két révész a zajló dühöngő elemekkel s a nyilvános vészek ezer nemeivel: utóbb partra vergődünk: ott paraszt lovakot fogadván, a kitűzött napon Enyeden valánk, a tanárok nem kis bámulásokra, mert a tanulók nagyobb része csak pár hét múlva szállingózott bé.

Anyánk a vészes evezés alatt a parton sírva fohászzkodott Istenhez menekülhetésünkért. De kötelessége teljesítése öntudatában nyugodtan távozott.

Július elején a' két havi szünidőre hazaszállítatván ott nyilvános próbatételre állítatánk. Rendszerint Sós orvos és Simó ügyvéd bíráló urak jelenlétükben. A próbatét családi ünnepély is volt. A falusi és szomszéd úri családok mind jelen voltak. Édes atyánk nem tekintve a hétköznapot, kiborotválkozott, megfésülődött, hosszú haját gyertyával kikente, tiszta inget vett, ünneplő mentét öltött, sarkantyús csizmát húzott. Mely fényűzést másszor csakis ünnepnapon szokott tenni. Tanítónk pedig csakis azokból kérdeze, a mire már

jól elkészített volt: következésképp hiba nélkül s pontosan felelénk, voltaképp pedig igen keveset tudtunk. Orvos és ügyvéd bíráló urak is csak úgy szóltak belé, hogy feleletünkben meg ne akasszanak, mi által a hallgatók jó kedvit meg ne zavarják. Szülőink magukon kívül voltak örömükben: jó anyánk virágbokrétákat osztott a hallgatók közt, minket örömkönyűk közt virággal koszorúzott meg. Édes atyánk megölelt, megcsókolt, mit másszor nem tett; pedig nagyon szerette gyermekeit, de fogalma szerint atyai tekintetének szilárd fentartásáért nélkülözé. És ezt tévé akkor minden apa. Ily nagy nélkülözést, ekkora önmegtágadást rendelve alá a kor szokásainak. A próbatét után a szünnapok alatt rendszeren Naszódra küldött németül tanulni: hol oláhul és darabos modort tanultunk is eleget, de németül semmit. Miről, ha jó atyánk bármi kevés figyelmet fordítand, meggyőződhetik vala. De az Enyedre és Naszódra pontos beküldés és a szokott nyári próbatételén kívül egyebet nem is tett; még csak nem is tudakolt utánunk; az enyedi tanoda és tanárok tökéletességük felől annyira meg volt győződve, hogy csak kétkedni is hibának tartá.

Tanítás és nevelés borzasztó hiányai mellett az iskolai szervezetnek volt hasznos oldala is, mit hallgatással nem mellőzhetek. Az intézet tisztán alkotmányos köztársasági lévén, törvény s nem egyes ember szeszélye uralkodott. Hatásköre mindenkinek ki volt szabva, azon túl egyik sem léphetvén. Továbbá születés és vagyonossági kasztok helyett nagyobb ész, ügyesség, azaz lelki s testi előnyök gyakorlának fennsőbbiséget.

Alkotmányos ország népe alkotmánya intézeteit átviszi a magánéletbe is, s így a Verbőczyi féle aristocratica constitutio ellenszeréül igen célirányos volt a beleiét szabályozására a democratián alapuló tanodái élet. E nyilatkozattal nem célozom bántani Verbőczyi emléké; tisztelettel hajlok meg korához mért practicus intézményei előtt; s nem neki, hanem a

fatumnak s az utódok szűkkeblőségének kell tulajdonítani, hogy a szép alkotmány úgy omlott nyakunkba, hogy nemcsak a jelen van semmivé téve, de a jövő is kétséges. Kevesen bár, de voltunk, kik az utolsó három évtized alatt küzdünk az igazságért, hogy szélesítsenek meg alkotmányunk határai. Hasztalan! szűkkeblőség és a vesztünkre célzó német politica meggátlak a jó szándékot — s most míg nyögünk megtört tagokkal alkotmányunk romjai alatt, az önvád gyötrelmeit is kell hordoznunk; mert alkotmányunk szervezésére sokan voltunk hivatalosak, de kevesen választottak; sokan birtunk szavazattal, de kevesen képességgel.

Az atyai háznál elkényeztetett úrfinak hajszállal sem volt több szabad, mint a szegény tanulónak: úrfi vagy szolga czim nem létezett; s midőn az úrfi fellobbant hevében a szolga fiúnak egy pofot talált adni, kettőt kapott vissza s még ki is gúnyoltaték. Ezt ő nem úgy látta volt szülőitől cseléd vagy jobbágy irányukban, de itt ellenkező tapasztalatokra vezettetek. Jézus szelíd szavait „a mily mértékkel adsz, hasonlóval fogsz fizettetni ...” megtestesülve tapasztalván, humanisticus bánásmódot váltott fel, melynek később csalhatatlan hasznát tapasztalta.

Azon keveseken, kik otthon neveltettek, a házi neveletés fonákságai mindvégig ismerhetők valának. Követelők, elhittek, embert nem ismerők és bizalmatlanokká váltak. *Wesselényi* Miklós nekem többször panaszlá: hogy szülői tőle az iskolai társas nevelést megtagadván, születési elhittség, különcség, előítélet s ferdeségek nagy tömegével lépett az élet terére: melyeknek leküzdésire sok időt s erőt kellett elpazarolni: midőn a társas nevelés mind e fonákságokat már zsenge korában kisimítja vala.

A tanulók egymásközt hanyagságot, rász tanulást s még kicsapongást is eltűrtek, de kényesség, puhaság, élhetetlenség, rondaság, különcség, ételen italon kapkodás, gyávaság, férfiatlanság, nélkülözni nem akarás, főleg becsü-

létbe járó kérdések utáltattak s megvettettek. Elég esetet látunk, hol a szülői elkényeztetett nevelés ferdeségeit az iskolai rendszer helyrehozta s a kényes gyenge fiúból bátor, erős ficzko vált.

A novitius vagy első évű deák akármily nagy születésű s gazdag szülői is voltak közkötelességre egyformán kényszerítetett a szegény legénnyel. Éjji őrállás, apparitorság, praecoság, temetési ének, a távoli malmokban öröltetés, szüreteztetés, gabona fölmérés körüli ellenörködés, és a sátoros ünnepeken legátusság, alól nem mentesítetett. A közterhek egyformán hordozása sok előítéletet legyőzött, azonkívül tevékenységet s nélkülözést ébreszte föl. A legatiok szegény deákok fölsegélésire voltak felállítva; a kiknek a szokásos csekély díj is jól fogott. Szülőim vagyonosok lévén, nem valék rászorulva, de a legatusságban s minden más közkötelességben egyformán részt kölle venni. 1808-ik év karácsonján a láposi Ekiához legátusnak rendeltetvén, a szünnapok elején Kaczkóra szülőimhez mentem. Innep szombatján pedig csakis jó anyám hosszas kérése bírta rá sparthai szigorúságú atyámat, hogy Hollómezőig lóháton mehessek. Innen lovat visszaküldvén, mendicánsommal úsztuk a mély havat Láposig. A rohii tetőn nagy tisztesség várt a szegény legátusra; az Eccla tekintélyesebb tagjai előmbe jővén üdvözlő szónoklattal fogadtak, nem személyemért volt a megtiszteltetés, hanem édes atyám alispányuk lévén, az ő érdemeinek határtalan tiszteletéből származott. Az ünnepek alatt hármat papoltam: a textusokat édes atyám választotta volt ki a bibliából; a prédikációkat azokra nekem kellett megírni és előtte el is mondani.

Nagy tetszéssel hallgatta végig, szemei néha könybe lábbogtak, azután meg jó anyámnak a szomszéd szobába halkkal monda: „a fiúból mégis válik valami, bátorsága s esze is van”. S pedig aligha silányabb szövegű papolás elhangzott hazám mind a mennyi sztegyházaiban. Karácson

negyednapján az egyházfő előmbe számlálá legatusi béremet a három erős márvást... a márvás 17 kr... és újra gyalog utazám vissza Hollómezőig. Otthon az öreg beteges *Palatkay* László felizent atyámhoz, tegye neki azt az örömet, minthogy templomba nem járhat, papoltasson velem házánál. A beteges jó öreg örömkönyüket hullatott szónoklatom alatt; két arannyal jutalmazá igyekezetemet. Édes atyám pedig komolyan figyelmeztetett, hogy a három márvással együtt tegyem el jól, ne fecséreljem el, mert egykor nagy bajból segít ki. Betelt jövődölése: mert tíz év múlva csakugyan nagy bajból vett ki. Most pedig határtalanul boldogított megérdemlett csekély bérem. Mert első vala, mit saját munkám s igyekezetem által szereztem.

Ez időben báró *Dánielnéhez* Egeresre legátusnak ment volt egy *Margitai* nevű enyedi deák, de a legatusi szoros etiquette csekély áthágásáért gonoszul fogadtatott. Mert az öreg báróné meghallván, hogy nem gyalog, hanem egy sárga lovon érkezett a legátus, azonnal elhajtá maga elől, a nagy hidegben éjji szállást sem engedvén kastélyában.

Az iskolai életnek legkitűnőbb jelleme volt a pajtáskodás, a nagy egybetartás, a mi az iskola nyomasztó terheit megkönnyíté; sőt kellemessé is tévé. Tanuló társa bajait, szükségeit híven megosztá: és vagyonát bántani szentségtörésnek íartá. A kihágások kinyomoztatása a nagy egybetartás miatt nagyon ritkán sikerült az előljáróknak, mire egy tényt említek meg:

A tíz idősebb Deák juratusnak nevezetett. Ezek közül szavazattöbbséggel választaték a deákság által a Contra és Senior. Az iskola udvarán kövön ül egyik juratus ... *Nagy György*... ki később oly nagy szónoki tehetséget fejtett ki; most pedig fejét búsan lehajtva szomorú dalokat játsza fuvolán; a különben nagyon vígkedélyű deák ily lehangoltsága feltűnő lévén, körülsergeljük. A kujon csak erre várt s most bús hangon szól hozzánk:

„Oda szabadságunk bajtársak! a contra választást ki-

veszik kezünkől, ezentúl a tanárok nevezik ki valószínűleg szolgálalkút.”

„Nem engedjük” ... rivalgának mindenfelől.

„Nem úgy barátim! többet észszel, mint erővel... Itt van egy írásba tett nyílt óvás az erőszak ellen: kiben a szabadság érzete még ki nem aludt, írja alá. Mentől több, annál jobb. De az, ki magában nem érez lelki erőt, ezt titokban tartani, itt töstént szúrjon le engemet...” Helyben kétszázán írják alá az óvást. Nagy Györgyöt, mint szabadság bajnokát vállalkon meghordozzák s éljenzik. Mind ez a legnagyobb nyilvánossággal, a fél iskola előtt történt: s mégis később a tanárok napokig nyomozván a főczinkost, tudomására soha sem jöhettek. A pajtáskodás oly varázserővel bírt, hogy ifjúságunk jelentéktelen barátját később már vagyonos vagy hivatalos állásunkban is forrón szorítók keblünkhez. S jóllehet az iskolai élet a sok koplalás és lealacsonyító büntetések miatt igen tövises tér vala, az iskolán kívüli élet pedig sok kényelmet és szabadságot tárt fel, jelesen a vagyonos nemes ifjú előtt... mégis kedvetlenül hagyta oda az iskolát. Jól emlékszem, hogy sohasem voltam annyira elkeseredve, mint kibucszásomkor: magamon kívül vitetem szállásomra, azután is valamikor Enyedre jártam, hála tisztelettel közeledtem mindég, mint a jeruzsálemi szent sírhoz.

Tanuló társaim közül egy kitűnő egyéniséget említek meg: *Körösi Csorna Sándori*... a későbbi chinai vándort. Úti viszontagságait s halálát az angol lapok tudatták: a pesti tudós társaság gyászbeszéddel ünneplette halálát.

Én kirekesztőleg tanuló éveit említem meg. Én közelről ismerém. 1799-től 1811-kig tanultam vele egy szakosztályban, tehát tizenkét egész év alatt közeli viszonyban álltam vele; azon években pedig, midőn érzés, hajlam és az adott szó még mind ártatlanok és igazak.

Körösi székely katona, szegény szülőktől származott: atyja tíz éves korában gyalog kíséré Enyedre; az úton egy

magyar forintot költött rá; de sohasem többet azután. Pár évig szolgálta volt *Viski* Sándor és Elek tanulók mellett. Kilencczven tanuló közt már az első évben legelső volt. *Kis* Marczy egyedül versenyzett véle, de csak kezdetben, ez is elmaradt s többé utol sem érte. Emlékező tehetsége szintoly nagy volt, mint szorgalma: a mit olvasott soha sem feledte. Ritkán beszélt, többire röviden s mint gyermek is mindég megfontolva: figyelmét legcsekélyebb tárgy sem kerülte ki. Termete közepes, zömök, vállas, izmai, csontjai kemények, mindnyájunk közt a legerősebb, arcza szabatos szép idomú és férfias; nézése mélyedt, jelentékeny, hallgatag. Rendszerinti eledele colegyom czipó, gyümölcs, túró vagy öntött saláta. Hússal ritkán, nyaláncság vagy hevítő itallal soha sem élt. A víz italtól napokig eltartóztatta magát. „Nekem sokan parancsolnak — monda — hadd parancsolhassak én is gyomromnak. Ti is tehetnétek, de nincs akaratotok”... Rendesen a kopacz földön, vagy deszka padlózatán hált. Beteg soha, még kornyadozó sem volt. Egykedvű, se vígabb, se komorabb. Nagy kedv, bú, harag, bosszú, félelem vagy csak megrebbenés is, szolgáltság vagy elhittség... szóval az indulatoknak bármi neme arczán vagy taglejtéseiben soha sem volt látható. Lapta, czigle vagy más gyermeki játékban nem vett részt, de az ügyesebb játékost nagyon helyeslé. Úszás s birkózásban nagy részt vett és mindnyájunkat feljűlmúlt. A szerencsejátékot bolondságnak nevezte, gyűlölte ... Énekelni, tánczolni, vagy csak ugrálni is sohasem láttam, de a jó tánczost gyönyörűséggel nézte. Tanulás vagy foglalatosság nélkül bár pillanatig sem volt. Mint szolgálta gyerek a szobát kisépette s a szemetet a kijelölt dombra vivén, ezalatt is szorgalommal tanult: tanítónk pedig ilyenkor az ablakhoz szólítván feddő hangon figyelmeztetett, hogy a szolgálfiú a mi kevés időt kötelessége megenged, tanulásra s nem ledérségre fordítja; mi pedig drága időnket ellesbeljük.

Ó független volt a szó szoros értelmében, mert aka-

ratján s indulatján uralkodni tudott. Iskolai éveit is megrovás és büntetés nélkül járta le; mivel sok van mondva, mert a szoros szabályokat akkor mind megtartani, főleg a durva deák szeszélyeit eltalálni ... nem kis feladat vala.

Szorgalmas tanulása után annyit tudott, hogy a próbatéteken ritkán szólították. Néha megkérdetve, a tanítók megakasztotta s tudományos értekezéseivel zavarodásba hozta. Ennyi kitüntetés mellett sem vala elhitt vagy túlbizakodó.

Hazuról néha székelypogácsát kapván, nem költötte el, hanem feldarabolva, pénzen eladta. Pénze mindég volt, mi gyakran kölcsönöztünk tőle, ő soha senkitől. De szigorúan megbírálta elébb a kinek pénzt hitelezett; ha meg volt győződve, hogy pontosan fizet és korhelségre nem fordítja, mert akkor kérlelhetetlen vala. Jó gazdaságát szép eredmény koszoruzá, mert az iskolából öt ezer forintot vitt ki magával: és azt mint követésre méltó példát mutatta fel, mondván¹ hogy erős akarat előtt minden, még a szegénység is meghajol és független állást szerez.

Gondolkodó, mély eszű, de sebes feltaláló eszű nem volt: a kibe ilyet ismert, respectálta. Élczet, fufangos szókat mosolyogva hallgatott: de ő soha sem mondott. Öltözetére kevés gondot fordított, de rongyos vagy piszkos sem volt; inge, nyakkendője mindég tiszta. Télbe, nyárba egyformán posztó gúnyát viselt. A legnagyobb hőségben sohasem izadott, csikorgó hidegben sohasem fázott. Ily lángész, erős jellem és testi erő túlnyomósága mellett is elhitt, vagy fel-sőbbségét mással éreztető nem volt. A tanároknak kiválasztottjuk, tanuló társainak bámulás tárgya volt. Mindezt jól tudta, de egykedvűleg vette ezt is, mint minden egyebet. A jó tanuló s erkölcsös fiút becsülte, de barátsági viszonyban bár egygyel sem volt. A barátság boldogító érzése szintoly ismeretlen volt előtte, mint gyűlölet vagy irigység. Jövőiről nagyszerű jóslatok szárnyaltak: vitéz hadvezér, nagy államférfiú, hazájának, nemzetének dísze leend sat. Nem valósult...

hiú remények maradtak. Hona s az emberiségre nézt minden használhatás nélkül folytak le napjai, cél s irány nélkül. Élt és elmúlt a nélkül, hogy tettei által a sokat váró közönségre bár ösztön, buzdító lehet vala: bár jó magot hinthet vala eh mi később embertársaira üdvös lehetend: rendkívüli egyénisége mellett nyom nélkül enyészett el, bár csira vagy szikra sem maradt fel utána.

Ismertünk könnyelmű s korhel tanulót, de később helyre jött, mintha kicserélték volna; s jó gazda, vitéz katona, derék hivatalnok lett belőle. De *Kőrösi* minden tulajdonai mellett egyiket sem teheté.

1816-ik évben a Göttingai Egyetembe utazván, Bécsben meglátogatott: szállásra magamhoz hívám, nem kis bámulatomra el is fogadá: mert másszor legcsekélyebb elkötelezettséget sem fogada el. Östve pedig a számára készített ágy mellett a padlózatra teríté úti köpenyét s nadrágát feje alá téve hosszan nyúlt rajta. Ellenvetéseimre azt felelé: hogy hosszú út áll előtte, szoktatni kell a rossz testet nélkülözéshez, mert a test hálátlan s minden kényeztetést megbosszul. Öt napot mulatott Bécsben, a búcsúvételkor mosolyogva szólítám meg, hogy Göttingába mi okból megy, mert hitem szerint már minden tudományt kimerített. „Nem meggyőződésem visz: az emberek előítéletét akarom kielégíteni... de nem mulatok soká; mert nálam drágább az idő, mint másoknál.”

Mintegy pár év múlva jött vissza Göttingából, de szokása ellen kedvetlen hangulatban. Másnap elbeszélé nekem, hogy Göttingában *Kanyaró* nevű földije 100 darab aranyat vett fel tőle, szentül megígérvén, hogy Bécsből pontosan megküldi, de féléve már, hogy semmit sem tud róla s ha *Eichorn* göttingai tanár 30 aranyat nem kölcsönöz neki, le sem utazhatik ... „a pénz még hadján, de mindég őszinteséget színlett, s utóbb így rászedni: iskolás pajtástól s főleg földitől ily gyalázatosan lefőzetni, annyira kedélyemre hatott,

hogy vastag hypocondriát kaptam s csakis az *Eichorn* lelkes felrázására lehettem képes kiocsúdni. Érzem, hogy a sebet végig viendem magammal: e miatt sok jótett marad el tőlem, s következésiben sok boldogító érzés is ...”

Én komolyan szólítám meg s rossz bajnoknak nevezem, ki egy kardvágásért akármily fájdalmasan hatolt légyen is az meljére, vonakodnék többé jó ügy mellett harcolni; tídveztőknek kitúrására s eljárására is hivatkozám ... „Szép költészet barátom! magadszerű könnyű természet jót-rosszat könnyen vesz; de az erős akarat s vastag vér kevesebbé örvend, de annál mélyebben érez”... Kíméletből nem vitatkozám tovább. De nem helyeslém állítását és most 40 évi tapasztalatom sem ingadoztatott meg akkori hitemben. Kérdem azután, hogy a Göttingai tudományos aknában mi nemes érczeket zsákmányolt ki?... „Reménységem fölett”: monda, „a zsidó exegesist, főleg az arab s török nyelvet, mik tervemnek főtényezőji” ...

És ekkor pendíté meg előttem legelőször keleti úti tervét; de a mit én akkor a megcsalátás szülte vastag vérnek tulajdoníték.

Kanyaró Dani ekkor Dicső SztMártonban egyhitű lelkész volt; de nagy szegénységben és *Körösi* a száz aranyát már elveszettnek tartá: de a nagy tekintélyű *Eichorn* az angol követségnél zörgetett érte, a bécsi kormány pedig mellözve a falusi szegény lelkészt, az Erdélyi Egyhívók Egyház főtanácsán rendelte el a 100 aranyat rögtön felvétetni. Az pedig szűk pénztárából kielégíté *Körösit*; és ez *Eichorn*t.

1820-ik év utolján romladéki lakomban búcsú venni meglátogatott. Szokott csendes kedélyén újra változást tapasztalok. Békételen és szavaiban némi daczó modort váltott. Közlém vele észrevételemet: fejét rázva búsan monda:

„Sietnem kell e földről, hol még az érettebb emberek is tele vannak előítéletekkel. Megtámadtak mindenfelől, hogy uti tervemmel hagyjak fel, mert kivihetetlen s hogy eszelős-

ség szüleménye. És én keblemben fiatal éveim óta táplált vágyaimat értek feláldozzam: a mire tizenhárom élő s holt nyelvet szereztem meg: mire annyi nélkülözés és sanyargatással készítem el testemet: soká viaskodám balítéletjeik ellen s utóbb béketűrésem rovásán végződött”. „így nem jó! ... mondám ... Göttingából elcsüggedve, most meg hazádból békételen hangulatban indulsz ki: e két szó régen nem létezett szótáradban s én azt javaslom, hogy rögtön töröld ki; mert ezentúl nagyobb szükséged lesz béketűrésre, mint nekem vagy másnak”.

Nem felelt, de arcza földerült s jobbomat hévvel rázá meg: a búcsúvételkor lelkesedve volt a hogy sohasem láttam az előtt. „Barátom! a nagy kérdés megoldása... elődeink ősi lakhelyét fölfedezni... az én feladatommá vált. A nagy célnak megfelelő lesz egykor jutalmam. Élj boldogul barátom és leszel is, mert könnyű véreDET kevés boldogítja”... és szokása ellen francia hévvel borult nyakamba, mit azelőtt sohasem tett.

Ez volt véle utolsó találkozásom: a hírlapi zavaros s egymással gyakran ellenkező hírekből sohasem jöhöttem felőle tisztába; hogy valami tibeti zárdában a sankrit nyelvet tanolta, azon szótárt szerkesztett: ott elhalálozott: végrendeletileg néhány szótár a magyar tudós társaságnak és az enyedi tanodának küldetett: a Körös helységben! szegény katona embereknek száz, az enyedi tanodának más száz és a magyar tudós társaságnak kétszáz darab aranyat hagyományozott. Csak ennyit.

A történet különös egybefüggésének kell neveznem, hogy szintén mikor e sorokat iram, a *Pesti Napló* idei 151-ik száma, párizsi levelezőjétől a következőt olvasám:

Paris Június 27-én 1854

„Míg Körösi Csorna Sándor tibeti készülteiről bővebben szólhatunk, kötelességünknek tartjuk röviden tudatni a közönséggel, miszerint 25 darab papírt, mik bűvárlatait tartalmazzák, hagyott maga után és 500 font sterling pénzössz-

szeget: mit rokonai Calcuttában a supreme court general registrarjánál követelhetnek. Az örökség az ázsiai társaságnak volt ugyan az elhunyt által hagyományozva, de halála óráiban el lévén Csorna szigetelve a világtól, a végrendelet sohasem ment a társaság kezébe, s az ügyvédek őt végrendelet nélkül elhunytak nyilatkoztatták”...

Hogy *Körösi* kitűzött nehéz feladatát meg nem oldhatta, nem csudálhatni, mert a kik előtte és utána fáradoztak a nagy-szerű fölfedezésben tévúton járt mindnyája. Ellenirányba és nagyon távol búvárkodtak, mint szintén a Nil folyó eredetének kutatói is századokig. A megoldás hihetőleg a legközelebbi éveknek jutand részükbe: nem ott a távolban, hanem a szomszéd cserkesz föld körül. *Gróf Karácsai Feodor*, jelenleg a persa szolgálatban tábornok Sándor testvéréhez Kolozsvárra közelebbről azt írja: „hogya a persa, cserkesz széleken érintkezésbe jött oly néptörzsekkel, kikben a magyarokhoz igen sok hasonlatosságot talált; jellem, arcz, taglejtés és szókiejtésben, hogy azok hagyományos hírből úgy tudják, hogy sok idővel ezelőtt őseiknek nagyobb része kivándorolt túl a Don és Volga folyókon és azóta semmit sem hallhattak felölök”.

Közelebbről a *Pesti Napló* idei 152-ik száma alatt párizsi levelezője e tárgyra vonatkozólag azt írja:

Paris Június 29-kén 1854

„Az egyenes összeköttetés Kaukázussal, mely az orosz erősségeknek a Feketetenger cserkesz partjain történt elfoglalásával most már az egyesült flotta által helyre van állítva... utat nyit egy nemes vitéz néphez: mely velünk magyarokkal törzsrokonságban áll; mert hiszen elődeink hosszú ideig laktak a Kaukázusban, mielőtt a Don és Volga melletti sikra leszállottak volna. A párizsi műkirakatokban most egyebet nem láthatni, mint a Kaukázus és derék lakóinak képeit; mindjárt mellettök a legpompásabb kőmetszeteket „la hongrie pittoresque” kunjaink és jászaink gyönyörű dali termeteit, itt egy csikós martialis alakját, mint száguld tüzes lován egy csapat

ló után; ember és ló egy valóságos Centaurus; ott egy alföldi birtokos magyar nemes eredeti jelmezében, kucsmával csinosan kivarrott szűrben; az obligát fokost sem feledve ki, lóháton. A magyar alakok physiognomiája oly annyira hasonló a Kaukázus lakóiéval, miszerint a több mint ezredéves elválást e törzshazától előre alig lehet föltenni. Hát magyarjaink fő jellemvonásai: a kalandok utáni vágy, vitézség, vendégszeretet, a rendkívüli és határtalan honszeretet... váljon nem ugyanazoké, melyekre a cserkeszeknél találunk? Ott a népben a Tisza síkján s a Balaton regényes vidékén fennmaradt még az elődök őseredeti szokása, míg a magosabb rétegekben fájdalom! az idegen szokások majmolása e nemes vonások majdnem minden nyomait eltörlé; mert a nyelv egyedül koránt sem jellemzi valamely nemes népfaj egész typusát, ha a többi jellemvonások hiányzanak!!” s. a. t.

Ezek s némi más közelebbi értekezletek egybehasonlítása után, ha még mind nem egész bizonyossággal is, de valószínűleg a cserkesz föld az, a miért eddig elő annyi szent ohajtás annyi hazafiúi erő siker nélkül pazaroltatott el.

Körösinek alapos ismerete után okom van hinni, hogy egy oly szilárd akaratnak annyi évek alatt nem lehetett csak a szánkrit szótár szerkesztésére szorítkozni. Lelkületének megmérhetetlen gazdag forrása bizonyosan nagyobb tárgyakkal foglalkozott; a miket most még homály fed s csakis a későbbi kornak jutand tudomására az akkor már valószínűleg megavult ismeretek közzététele. Miután tibeti zarándoksága csak ily csekély eredményt mutathat fel, akkor mi előttünk most s hihetőleg ezután is tudomásunkon kívül eső, de mindenestre igen fontos okok- vagy legyőzhetetlen akadályoknak kellett közbejönni, miknek leküzdése még az ő roppant előnyei mellett is lehetetlenné vált.

Egy tudományos angol értekezésben olvastam volt:

„Körösí egy a legtudományosabb fők közül, nagyon erős testalkattal, a ki indulatjain s akaratján hihetetlen nagy mértékben uralkodott: korának ő volt legnagyobb nyelvésze, mintegy 30 nyelv birtokában”. Ezt angol ismeri el, az pedig

a mások előnyei kiemelése körül nagyon is óvatos, kevesebbet igen, de többet nem tulajdonít.

Megpróbálgatám Körösi ifjabb évei rajzát az utó kornak átadni; azon hitben pedig, hogyha ifjú földim olvasandja, találhasson bennük követésre méltó vonásokat s jóllehet Körösi emlékét ragyogó eredmények nem koszorúzzák, nyerhessen földim ösztönt az ő magos jellemében; nem chinai vagy tibeti utazásra többé... hanem akaratját s indulatját korlátozni tudni. És most lelkem mélyéből békét sóhajtok az ő távoli poraira!! a mit úgy hiszem egy magyar sem tagadánd meg tőle.

V.

Újfalvi szüleinek háza. — Atyja, anyja jellemzése. — Újfalvi Róza. — A nagyanya végrendelete. — Újfalvi atyjának szerencséje. — Olvasmányai, hivataloskodása. — A kormányzó dicsérete. — Milyenek voltak a magyar szóbeli pörök? — A panaszos felek ajándékai. — A magyar tisztviselő s a német bürokrata. — A tisztviselői fizetések. — Id. Újfalvi emlékező tehetsége. — Az eltévedt nyomozási jegyzőkönyv. — A megyei tiszt, aki adományt küld királyának. — Takarékoság a szülei háznál. — A bútorok, ételek. — Pituk boltja. — A drága kocsis. — Id. Újfalviné halála. — Milyen volt a magyar háziasszony?

Újra szülőimhez ragad vissza emlékem. Boldogabb pillanatom, mikor tisztas árnyékok körül lebeghetek. Nagy s erős jellem volt mind kettő: mik előtt nemcsak szülőknél, hanem idegennél is tisztelettel hajlunk meg. Atyám egy tanulásteljes példány; minden szava s tette eredetiség; maga a megtestesült életrevalóság s tevékenység; a kit egykorú közt sem, de ma már épen föl nem találhatni. Az elfacsart ivadék előtt pedig legfeljebb talány marad.

Jó anyám, a szelíd okos lélek... milyet Isten csak jó kedvibe állit elő, ki soha még gondolattal sem bántott senkit, ki csak egyszer, első szerelmi hevében botlott, a mit mindvégig fájlalt, a mi minden örömeit megmérgezte s mindég bűne bocsánatját kérte Istentől... de szent hitében sem talált vigaszt: folytonosan emészté, mint szű az élőfát: idő előtt elhervadt... és a másokat oly határtalanul boldogító

áldott lélek negyvenkettedik éviben már sírba szállt. A ki örömekre s mások boldogítására volt hivatva, a kinek soká kellett volna Isten e szép művét gyakorolni. Egy vala ő azon nagyon kevesek közül... ki születve van jónak s a ki ha akarna sem tudna rossz lenni.

Rögös pályámon sok megpróbáltatás jutott részembe ... de a gondviselés bő kárpótlást rendelt számomra három magasztos lény rokon érzeteiben. Korán elszalasztott jó anyám gyöngéd szeretetét tovább folytatá fölöttem Róza nővérem ... egy lelkes szíves nő, a milyenről kevés embernek van fogalma. Rég megfosztattam tőle: pótolhatlan hézagot hagyva maga után; mindenesetre ama kedves visszaemlékezést: hogy határtalan szeretetével vég nélkül boldogított.

Kárpótlásul nyerem utóbb szeretett nőmet: velle később gyakran találkozunk. 33 évi bűvárkodásom főtárgya volt ő, de jellemvonásait híven adni, erőmet haladja. Egy túlvilági magosb lény ez, kit bámulni, de voltaképp értelmezni nem tudtam: kit a nagy természet, szennyes önző korunkba csupa tévedésből állított elő. Jelleme talány maradt előttem s bármily hosszúra terjedjenek is napjaim, a női nemben nagy kivételnek marad előttem mindég. Utóbb is be kell vallanom, hogyha e nő az emberi tökély főpontjára nem juthatott, nem tehetsége s akarata hiányzott, hanem legfeljebb is az én emberi gyarlóságom. Az ő magos tulajdonai közül sok hiányzott bennem s azért mellettem nem nyerhetett elég lelki táplálékot. Őszinte vallástétem személyiségem rovására megy és kevés férj tenné. De legbensőbb meggyőződése az. Igen! ez asszony kár volt a mi megromlott szennyes világunkba: s hogyha már a Gondviselés ide kárhoztatá; egy más erősebb férj mellett minden esetre tökéletesebb leendett és isteni tulajdonait magosabban fejtendi. A bölcsész, a lelkesült költő mind kimeríthetnék tudományukat e nő jellemvonásain. Ok nélkül hasonlítottam másokhoz, párját sehol sem találhatám.

Nagyanyám végrendeletiben egyetlenegy lányát nagyon

megkülönböztetvén, 32 ezer forintot mind aranyban és Maruszéken egy szép birtokot hagyományozott. Azon olcsó időben sok pénz, valódi kincs volt; határtalanul több mint mostani bolond drága időnkben, midőn megmagyarázhatlan kormány engedelem mellett néhány vértszopó istentelen bankár uralkodik fejedelmeken és szerencsétlen népeken, a pénz becsét óráról-órára hágtatva vagy szállítva, és az embereket örökös bizonytalanságban tartva. Akkor a csendes házi élet előtt a csalásnak oly mesterkéltnemei ismeretlenek voltak: ellenkezőleg mint a mostani ezer meg ezer szükség nemeivel vesződő s következeiseiben többire kétségbeeséssel küzdő korunkban.

A feljebb irt szép örökléshez járulva édes atyám ernyedetlen szorgalma, roppant életrealósága, fősvénysége és kitűnő nagy szerencséje ... pár év alatt egyike lőn a szolnokmegyei vagyonosabb osztálynak. Szerencséje párja nélküli volt. Soha sem vett valamit, hogy drágábban el ne adá; hosszas gazdászati évei alatt jég vagy sáska termésit nem pusztitá. Ló, szarvasmarha, juh és sertései közt nem volt halálozás. Égés, árvíz, rablás vagy tolvajság miatt soha sem szenvedé. Fekvő beteg soha sem volt. A szerencse megmagyarázhatatlan valami, mert naponta láthatni és hallani; de felfogni még sem tudja senki. Én a szerencse szót nem vehetem költészetnek. Sok bizonyosságait láttam az életben, kiválólag atyámnál, ki tagadhatatlanul értelmes és tapasztalt ember volt ugyan és tetteit megfontolta, de gondatlanul amúgy vaktába is tett eleget s mégis jól ütött ki. Bizonyosságul tényekre hivatkozom. Egy téli sáros úton Válaszút mellett négy tyukodi csikós szekeret talál a feneketlen sárba felakadva. Az elkeseredett tyukodiak megkínálására csupa könyörületből megveszi a nyolcz hordó csikót; Dézsen és Szamosújvárt elárulattja és hatszáz forintot nyer rajta. Miből Kaczkón egy szép örökséget vásárolván, a szerződési levélbe is beigtata: hogy ezt a esik nyereségből fizette ki.

Gazdászatom elsőbb éveiben aratásom nagyon üszkös volt. Mint új gazda mindenfelé kapkodtam, hogy meneküljek a rosztól. A mit könyveimből olvastam s másoktól hallhattam óvszernek... mind elpróbálám. Mindhiába. Egyszer eszembe ötlik, hogy atyámnál sohasem láttam üszköt, majd szerre utasít ő. A gondolatra felvidámodva sietek atyámhoz, egy júliusi szép napon. Kérdezősködésekre mosolyogva monda, hogy legjobb utasítást künn a búzavetések közt adhat. Nemsokára kísétálánk: itt egy búzatablájja mellett a két szomszédja *tábláit* mutatá meg. A szomszédok híres jó gazdák voltak, s a vetést atyámmal ugyanegy napon tevék. De táblájok tele vala üszöggel. Apám meg arra utala, hogy járjam meg figyelemmel az övét s a hány üszköt találok, annyi arannyal díjaz. És valóban nem találék egyebet, mint a legszebb búzakaralásokat. Édes atyám tovább folytatá:

„Lásd! szomszédim mindent elpróbáltak az üszök ellen, én soha semmit se, s mégis 30 év alatt soha sem arattam üszkös gabonát. Más magyarázatát nem adhatom: „szerencse, rokonszenv”. A mivel sem azok, sem te nem bírtatok”...

Egy tavaszon hivatalos munkáiban több időre el kellvén utaznia, gazdasága kezelésivel engem bízott meg. Egyebek közt megrendelé egy szomszéd helységbeli tengeris táblájába vetni, a malom vámból meg málét mérteni. De a gazda kezelő vonakodék a gyenge magot elfogadni; s a tábla vetetlen maradt. Atyám két hét múlva haza érkezvén, a gazdát akadémosságáért kikorholva a vám málé tösténti elvetését megrendelé. Én figyelemmel kísérem a kérdéses tengerit. Mások már végzek az első kapálást, mikor a nagyon gazos hibás mag vettetett. De szépen kikölt; a többit utóléré, s el is hagyá; és őszire dús málé szüretet adott. Később előhozám atyámnak, hogy az ilyes legfeljebb is a történet játéka: miután mag és idő minden számításon kívül történt. De atyám a véletlen helyett szerencséjire utala mi őt minden lépten, de gazdászatában hűn kíséri. És ő állítani meri, hogy ha csupa

gazot is vet. tiszta gabonát arat. Merész állítását eredmény igazoló mind végig.

A szerencsétől ily határtalanul pártoltatva hadi szolgálat vagy nagyobbszerű vállalatokban mily fénylő szerepet játszhatánd. Csakugyan kisszerű helyzetében is kitűnő állást vívott ki. Szerencséjével szorgalma s szűk kiadásai párosulván, vagyonosságban minden egykorú sorsosait feljűlmulta; halála után közel félmilliót érő vagyont hagyván. A mi a minden kereskedhetéstől elzárolt szegény Erdélyben csaknem páratlan eset.

Tudományos esze nem volt, mert a negyedik oskolai osztályból katona lett. Azután szorgalmas gazdászata s hivatala annyira igénybe vették minden idejét, hogy soha sem tanulhatott, sőt nem is olvasott. A rendes *Hankens Bálint* féle naptáron és *Cserei Mihály*: Erdély története kéziraton kívül más könyv házánál nem létezett. Mind a mellett a hazai törvényt ... az akkori legfontosabb tudományt... annyira magáévé tévé s azt csupa gyakorlati téren, hogy hivatalos eljárásában, továbbá szó vagy írásbeli Ítéleteiben nagy törvény jártasságot föltételeztek. Hivatalos följelentései és alhivatalnokaihoz tiszti rendeletei mindég megfontoltak s helyesek. Magány levelezései csinos gondolatokkal rendbe szedett szókba s néha módos élezel szerkesztvék, a mi tudomány s olvasottságra mutatott, melyeknek hiányait nagy szorgalma és sebes *esze* pótolák.

Ezekhez járulva csaknem párja nélküli hivatalos buzgokodása, az akkori megyei tisztek közt mily szükségessé s kitűnővé *tette* magát. Megtetszik főkormányzó *gr. Bánffy Györgynek* 1817-ben Ferencz császárhoz tett azon följelentése:

„Mikor nagyobbszerű tennivalóm van, *Újfalvit* vitetem ki, vagy merőben elmarad; a kivitelben ő a jobb kezem”.

Tiszta igazság s jól eltalált szavak! a kormányzónak szintűgy becsületére vált, mint a kiről monda.

Bámulva beszéltek akkor az erdélyi körökben, hogy egy embertől mi minden telik ki. Hivatalos rendkívüli működései és erélyes gazdasága mellett vadászati időtöltésre is ráért. Egyéb szenvedélye nem is volt, mint a vadászat. És arra még költséget is fordított az egykorúak nem kis bámulatára.

Mennyire elfoglalták idejét egyebek közt a szóbeli pörök is, megtetszik abból: hogy minden ünnep napon kihallgatást tartott hajnaltól-délig, jó időben a kapuja melletti eresz alatt. Az egész utcza tele volt panaszos felekkel, kik rendre előszólitatván panaszait előadták. Atyám néhány rövid szókból ítéletet mondott: s azt oly tárgy, személyes körülmények ismeretével, melyek mind máiglan magasztalással emlegettetnek. Jegyzőkönyvnek vagy írásnak híre sem volt: az ilyest csak idővesztésnek tartá, s azért megveté. Őt hat koncz papírral esztendeig beérte. Látni kelle a sebes vérű indulatos embert ülve vagy állva hallgatni a sok ostoba, tekervényes oláh peres feleket, több óráig példa nélküli béketűréssel: s azt akkora tekintélyei, hogy a százakra menő durva míveletlen pór nép minden baj nélkül s hiedelemmel osztozék a tárgy fontosságában. Kihallgatás, kinyomozás, a tanuknak megesketése, ítélet kimondás s elégtételbe vétel mind egy személybe központosulván. Egy ily kihallgatáson rendszerént 60, 70, szóbeli pör járt le, többire fontos birtok keresetbe. Jelentéktelen ügy még számosabb.

Megtörtént, hogy a gyengébb eszű panaszlónak ő igazítá ki szavait. Egykor magam is jelen valék, mikor egy ifjú panaszlónak így szollá: „Hallod ficzkó! te nem ismered bajodat, a múltakkal nem vagy tisztába. Nagyatyádnak több fivére volt, kiknek gyermekei foglalták el azonkívül mit most követelsz, ez s amaz földedet. A te károd nagyobb mint a mennyit gyenge eszed felfog. Én tisztába vagyok azokkal: azért most azon földeket is mind visszaítélem neked: hatalmadban állna azoknak elvett hasznait is követelni: de azt ne tedd, mert ellenfeleidet meggrontaná: s pedig néktek együtt kell élnetek.”

Megtörtént az is hogy a hamis vádlót gonosz fondorkodásért rögtön megbüntettette a panaszos felek előtt: intve azokat, hogy példát véve óvakodjanak a gonoszságtól.

Az ország törvényei szerint szabadságában állt a peres feleknek, sérelmüket a megyei tisztség vagy kormányszék elibe föllebbezni: a mi más megyei hivatalnok ítéletével gyakran megtörtént. De atyám ítéletét hosszas hivataloskodása alatt csupán egy peres fél föllebbezte a kormányszékhez, a hol ellenkező határozatot nyert. A példátlan eset annyira sérté igazságszeretetét, hogy azonnal Kolozsvárra ment, s a pör reassumáltatását követelte. Kérését oly erős indokokkal támogatta, hogy a reassumálás után hozott ítélet az atyáméval egészen talált.

A panaszos felek rendesen ajándékot hoztak: mintegy e szerint. Egy szörkeztyüben 10 tyúk, vagy 3 liba tojás: pár csirke, harcsa, posár, orsó fark, márna, vagy menyhal; néhány rák, tekenős béka, császár- vagy fogoly madár vagy szalonka és vadrécze, nyúl, füzér hiribi, kosár keserűgomba: egy tál erdei eper, szederj, vagy málna; egy toboz cseresnye, alma vagy körtve mind igen rossz minőségűek, egy zacskó magyaró, dió vagy gesztenye, verőmalacz, bárány, sajt, vagy kászu túró, kis csupor vaj vagy színméz; vagy szilvaíz, róka, nyest, vadmacska vagy vidra, nyers bőr, pár lópatkó, ekevas, fanyereg, néhány falapát vagy favéka, egy fakókerék: fatengely, kerékfő: falfák, farud, fatál, tángyérok vagy tekenyő, bőrrosták, egy jó darab bikfa tapló egy darab öntött viasz, vagy fagyú, mindaz a mi egy földműves mezei gazda házától s kezemunkájától kitelt: és a mit a hasonlóan földműves megyei tiszt napi szükségére hasznosnak vélt, azonban minden megerőltetése nélkül. Ellenben pénz, vagy egyéb becsesebb tárgygyal nem mert előjárulni; mint a mi neki is hátramaradást, a jutalmazottnak pedig bosszúságot okozhatott volna. Eleven emlékezetemben van, mikor egy czifra sátoros cigány egy nagy ezüst pohárral, máskor egy

oláh nemes 10 bankóforinttal kínálták meg; de mindkettőt lehordá s rögtön elhajtá maga elől. Vagyonossága és jól ellátott éléstára mellett a fejembebbi termékeket s gazdaszati eszközöket is mind nélkülözheti vala, de mind a mellett is nem útásitá el. És pedig elvből, hogy a panaszos megvetés rovására vévén, az ilyes megyei tiszt iránt kevés bizalma is volt. Ne feledjük pedig, hogy Verböczynek állam szervezete, főleg a megyei tisztek irányukba kirekesztőleg a közvéleményen alapult..

A kihallgatás annyira elfoglalta minden figyelmét, hogy ilyenkor tőle valamit kérdezni nem volt tanácsos: és családí vagy gazdaszati ügyeit hivatala fontossága merőben háttérbe szorította.

Rendesen csak akkor szakítá meg néhány perczre, mikor reggeli mosdás ideje eljövén és a pandúrral friss vizet hozatván kútjáról, megmosdott s utánna megtörölközött. Ez alatt rendesen imádkozni szokott, mi alatt a peres felek levett főveggel csendesen tárták magokat. Ezt végezve, tovább folytatá egész ebéd idejéig.

A német bureaucrata, ki sokat ír, de keveset igazít, a nálunk eddig divatozott szóbeli eljárást önkényesnek s brutalismusnak nevezi. Első pillanatra van is ez állításnak helyesége: mennyiben az igazság kiszolgáltatás a hivatalnok személyiségére volt fektetve, ellenőrség nélkül. De alkotmányos ország intézményei becsét más mérszer szerint kell meghatározni, mint a nyakunkra nőtt absolutistica institutiókat. *Montesquieu* meghatározá, miszerént alkotmányos monarchia gépezetének főrugója a becsület, s constitutionalis hivatalnok eljárásának vezérelve újra: a becsület. A magyar hivatalnoknak, ki őseitől örökölte becsületét, élelveül kellé tűznie: földhetetlenül tartani fenn e becsületet honfiai előtt. A magyar hivatalnok hazafi volt, nem mint mostani hivatalnokaink, kik rubrikáikkal honyaljuk alatt, addig bolygának országról-országra, míg azt is feledték, ha volt-e valaha hazájok. Ily hivatalno-

kokra ellenőrség nélkül bízni a szóbeli perek igazítását, annyi, mint megnyitni a végetlen kihágások és ostobaságok mezejét. Nem lehet állítani, hogy e szép hivatali hatáskör nem jutott volna néha alkotmányosságunk korszakában is bitorló kezekre, de csak is kivételkép s így is csak az előidőben. Főkép az utolsó két évtized alatt inkább kifejlődött alkotmányos életünk mind inkább semlegesíté e hivatali hatáskör lehető káros következéseit, mert honfitársai választák a magyar megyei tisztet, s tudta, hogy bizalmukkal visszaélve, becsüléseket elveszteni, annyi, mint erkölcsileg meghalni.

Én tisztelettel hajlok meg hajdoni szóbeli perlekedésünk előtt: mit eldődeink ázsiai patriarchális rendszerökbül magokkal hozván, jóttevőségeiért mindaddig, míg hatalmokban állott, fenntartották épségben; mert boldogító s igazságos eljárása felől megvoltak győződve: boldogító, mert a sérelem leg-rövidebb idő alatt minden költség nélkül orvosoltatok; igazságos, mert a megye többsége által választott közbizalmi hivatalnok által nyíltan, sok hallgató előtt folyván, az Ítélet nem önkény vagy szeszély, hanem tiszta meggyőződésből származott.

Ily sok lelki s testi előnyei mellett édes atyám rendkívüli emlékező tehetséggel is bírt. Az írást, a följegyzést csupa mankónak nevezé, mi nélkül utóbb jární sem lehet. A följegyzést gyermekeinek is tiltá, a mi elkényeztet s utóbb csupán erre támaszkodva, károsan foly bé. És igaza volt. Ő kirekesztőleg mindég emlékezetére s nem írásra támaszkodva, emlékező tehetségét bámulatos fokra emelte. Egyebek közt Dézsen egy tisztí ülésen nagy aggodalmat okoz azon körülmény, hogy a főbíró a közelebbi újonczozás jegyzőkönyvét sehol sem találván, a kormánytanácstól nem kis felelet terhe várt a tisztségre. Atyám nyugodtan vígasztala a megütődött főispányt, hogy ő könnyen kiigazítja s valóban a 260 újoncz nevét, születése helyét, életidejét s jellemét: úgy a kiket bé nem soroztak, kit miért, mi okból

bocsátottak el, egytől-egyik feldictálja a főjegyző tollára. Később a főbíró megtalálván az eltévedt jegyzőkönyvet, a feldictált lajstrommal merőbe talált. Közhit volt akkor a megyében, hogy a régi hivatalos tárgyalásoknak élő levéltára az édes atyám; a minék igen sokan igen nagy hasznát tapasztalták.

Hivatalos tevékenységeinek sok mindenfélébe, de nevezetesen utak és köhidak csináltatásába több maradandó emléket hagyta fenn egyedül, mint hivatalos társai összesen. S tévé csupa kötelességéretből, legkisebb jutalomra számítás nélkül.

Adóbiztos két holdnapig, szbíró 19, alispány 12 és főbíró 5 évig volt. Szbírói évi fizetése 25 frnt, alispányi 250 frnt: főbírói 300 frt és így 36 évi összes fizetése 4975 váltó frnt, vagyis 1990 ezüst frnt. De igen gyakran történt, hogy egyetlenegy nap egész évi fizetésénél többre lett volna érdemes: és hetek, midőn a 36 évi fizetésire jól megszolgált. Mekkora különbséget, minő ellentétjeit láttam én ennek közelebbről. A múlt években rögtönzött, a legaljasabb népfajok tudatlan s erkölcstelen salakjából fölszedett törvényszéki s igazgatási némely hivatalnoknak félévi dija szintannyira rug, mint derék atyám 36 évi fizetése volt. És a túlon túl díjazott hivatalnok az év végivel ugyan mit mutathat fel? Egy nagy halom senki más, még önmaga által sem értelmezhető beírt papírt, melyből majd minden rend írás egy forinttal díjaztatik. A nap nagyobb részit a bureauban unalom s ásítás közt elirkálja, vagy ellesbeli. Születése óta szegénységben tengve s most egyszerre ily nagy fizetéshez jutva, sehogysem találja fel magát. Az emberi gyarlóságban fenekük: hogy a mihez könnyen jut, szintoly könnyedén el is bánik vele. Azért szórja a pénzt ez is mindenfelé. Halálával üres erszényt s egy bokor koldus gyereket hagy hátra. Ritka, ki annyit megtakarít, mivel eltemethessék. Hanem özvegye három havi előbért könyörög, mivel férjét eltakaríthassa. Hátrahagyván özvegyét az állam nagy terhére, főleg gyermekeit az állam nagy veszedelmire.

Mert ezeknek okvetetlen proletariusoknak kell lenni, s később éppen communistákká. Ezt a német tartományok nagy aggodalommal s keservesen tapasztalják.

Ezen mindennapi árnyoldal ellentétjéül a múlt időből egy jelenetet leplezek fel. 1813-ik évben a király egy őszinte felszólítást intézte becsületos s akkor még hű magyarjaihoz:

„A kinek Isten adott, juttasson abból jószántából akár kölcsön a szükségben lévő állam számára.”

E felszólítási okirat jelenlegi Kolozsvárt a volt kormányzék levéltárában vagyon.

A Verböczy gyakorlati rendszere után oly csekélyen díjazott megyei tiszt, boldogult atyám, a körözött felszólítást elolvastván, másnap reggel azonnal 10 ezer forintot visz kormányzó *gr. Bánffy Györgyhöz*: könybe lábbogó szemek-szemekkel kérve, hogy juttassa a fölség kezébe. És szíveskedjék pár sorban tudatni, hogy:

„Nem kölcsön fejibe, hanem őszinte jó szívvel ajándokul küldi a fölségnek; s ha még ezután is szüksége lenne, készséggel osztja meg vagyonát; mert azt, hogy királya szükségét szenvedjen, sehogysem türendi” ...

Ez nem nagyon régi eset. De azóta kegyelet, jóindulat és vagyonosság mind eltűnedeztek, még hírök s poruk se maradt, Próbáljon most a kormány gazdagon díjazott szolgáitól bármily czifra szavakban félségelést kérni: süket fülre, üres erszényre találand. Jó érzés és vagyonosságra legkevésbé számíthat nálók. Legfőlebb is valami facsaros s erőszakra fektetett csinnal, mint közelebbről, ügyvédi szennyes fogással; hogy haszontalan hivatalnokjai havidíjuknak harmadát letartóztatván, ama legkegyelmesebb biztatás mellett, hogy ezen öt egymásutáni évek elatt minden hónap elején letartóztatott forintokról utóbb a most önkéntesnek keresztelt kölcsönről államkötelezvényt nyerend; a mi akkor valószínűleg egy batkát sem fog érni. Atyám költségeibe rendkívül takarékos s előrevigyzó volt: föelve lévén nem arra

költeni, a mi szükséges, hanem a mi nélkül teljességgel el nem lehet ... kevés szüksége, de annál több pénze maradt meg. Házi bútorai mind tisztán fakészületek, de bőrös, vagy töltött bútorai nem volt. Mikor jó anyámnak jelesebb vendégei akadtak, a nőket rendesen ágyára ültette, mint puhább, kényelmesebb helyre. Zsíros jó étkek tálatáltak fel mindég, de csak a mi a háztól kitelt. Étel-italbeli nyalánkságot nem lehetett látni. Reggelin pörgölt rozskávét színmézzel vegyítve. A kereskedők néha pénzt kölcsönöztek atyámtól, megnyerhetéért kevés cukrot s kávévittek ajándékba: de gondosan elzárta, s csak kiválasztott látogatóinak tálalta fel.

Azon időben Désen egyetlenegy bolti kereskedő volt, valami *Pituk* Kristóf nevű. Ez egykor bolti portéka után Debreczenbe szándékozván, néhány száz forintot kért kölcsön atyámtól. Hosszas szóvitakozás után végre abba állapotának meg, hogy a pénz kamatjába Debreczenből egy kétszáz forintos kocsit hoz az örmény, miből atyám 100 frntot neki megtérít; a többi kamatba maradván. A kocsit meghozatván, nemcsak a helység, hanem a környékbeli birtokosság is eljön újság nézni; s nem győzik eléggé dicsérni a szép kis sárga kocsit. Később kirándul Dézsről főbíró *Alsó* László, ki akkor tudományáért s tehetőségiért első tekintély volt a vármegyében. Körüljárja a kocsit, s apróra megvizsgálja, utóbb fejcsóválva szól atyámhoz:

„Czifra jószág biz ez s később majd főbíró korodba s tömöttebb erszény mellett csak megjárna; de most huszonöt forint fizetés mellett, csupa neveltség. Feleded szép öcsém a közmondást: „bocskorban kezdeni s csizmában végzeni.” Te ellenben czifra kocsin kezded s majd gyalog végzed” ...

Elevenjére hatott a főbíró szava: mert ott korhadott a kocsit a színben: idő, szű, moly, rendre fölemésztek; de soha bár egyszer sem használta. Még vénségiben is sokszor emlegette, hogy a bölcs intésnek sok köszönettel tartozik: mert azután jobban megfontolta költségeit. És minő véleménnyel

lenne a jámbor az én mostani háztartásom felől, ha látná, hogy egyebek közt csak fűszerárustul 62 oly czikket használok rendesen, mik közül ő annyi gazdaság mellett bár egyikre sem költött. Bosszúságában bizony megfordulna koporsójában.

1815-ikben jó anyám elhalálozott. Több évig betegeskedett, mialatt többet ágyban, mint lábon lehetett. De gondossága s figyelme mindenre, a házi rend legaprólékosabb részleteiig kiterjedt. Házánál semmi megrövidülés nem volt látható. De halálával azonnal felfordult a házi szép rend. Családja s a vendégek mindenben szükségét szenvedtek. Fájdalmasan tapasztalok: hogy egy ember csak magára nagyon hiányos. Annyi életrealóság s tevékenységgel felruházott s magát sebesen feltalálni tudó férfit soha sem ismertem, mint atyám voll. Ha valaki széles e világon, úgy ő el volt látva minden lelki s testi ügyességekkel és hivatva a házirend illő fenntartására. De ő sem vala képes kivételt tenni: s jóllehet megfeszített szorgalommal igyekvék házában az eddigi szép rendet fenntartani, de a hogy derék anyám sírba szállt minden felfordult és soha többé helyre sem jött. Mint nagyon tehetős jó gazdánál bőség volt ugyan mindenben, mégis mindenki s ő maga is szükségét szenvedett mindenben. Még a jó gazdasszony ismeretes jó szag is kivándorlóit házából.

A magyar nő, magyar házi asszony... egyszerű... de sok olyat rejtő nemes szavak, mit más nemzeteknél ily mértékben nem láthattam.

Nézd a magyar házias nőt keleti patriarchális magos tulajdonaival százados jellegét hűn megtartva. Egy munkás szelíd méhkirálynét látsz benne, ki házánál mindent rendez, mindenütt jelen van: fölkeléskor első, s utolsó lefekvéskor: talpon, mindig nagyobb kisebb elfoglaltatásban; csörgés nélkül, alig észrevéttve, csöndes-vidámon. Egymagáért semmit, másért mindent. Minden jobb nála mint másnál, áldás van kezén. Két házi istene: hazája és családja. A hon eszméje

körül vigasztaló angyal ... családja körében békebíró, orvos-tanító, mindenek fölött buzdító. Vidámsága minden arczt öröm rózsáival hint: körülte nem látsz csüggeteg arczt: szelíd, hallgatag, haragot nem ismer; de rendre utasító, meg-nézése lelkedig hat... zsimbje jóízű mind hallgatnád... A háznál mi és hol áll ő tudja, más hiában keresi csak ő találja meg... esztét nem nyugtatja, ritkán szól, egyszerű hangon mindig; de később, ha utána gondolsz bölcs szavaknak találsz. Állása másodrangú, ő akarja így; de a ház terhe az ő vállain nehezük. Bánatja s aggodalma gyér, csekélységen nem akad fenn: a nagyobbbat magába zárja, hogy családja vidám lehessen... Körülte álom borít már mindent ő még mind munkál, rakosgat, végül gondosan betakargatja a tüzet és most a néma csend alatt szokott bizalommal emeli fel karjait Istenéhez és lelke mélyiből fohászkodik... önmagát itt is mellőzve... családja, árva hazája és szenvedő nemzetéért. Midőn testi fájdalmok lepik meg, türelmében hős, nem panaszol, hogy övéit örömben ne zavarja. Utóbb erőt vesznek fájdalmai, eszmélet nélkül rogy egybe, magához tér: körülnéz a mellette zokogókra: minden erejét kifejti és mosolyog nekik: mely mennyei mosolyával annyi ideig boldogítja őket és vidámon szól hozzájuk, csakhogy érte ne aggódjanak. Kórágya mellett kis asztalán imakönyve áll és a

* Hajdon a falusi magyar háziasszonyban a következő munkássági kör, mint nélkülözhetlen tulajdonok föltételezettek:

Orvos, sebész, gyógyszerész, tanító, lelkész, nevelő, írnok, számvévő, kertész, kulcsár, majoros, főző, sütő, mosóné, takács, varróné, szappanyos, gyertyamártó, mészáros, órás, paplankészítő, gombkötő, szesz és eczetgyáros, molnár, bács, komorna, szobaleány és ... gazda.

De most próbálj földim efélet megpendíteni, bizony ebrúdon mégy ki. Mert azon tulajdonok helyett most bál, de nem táncvigalom; ének zongora, cziczoma, hiúság, bő kötés, daczosság, határtalan követelés: legnagyobb ellened a németnek nyelve: az örökös beszéd ... szóval a német műveltség minden kinövéssei válták fel. És minden egyéb, csak az nem, mi téged boldogíthatna.

bokor kulcs: figyel és rendelkezik: a rend nincs felbontva, még mind kezében a kormány gyeplője... A fájdalmaik nőttön növekednek... De már bevégezte... és ő nincs többé... kétségbeesve kísérik az övéi a sírbolthoz... Most eszmélnék igazába, hogy mit bírtak és mit vesztek. A házi-rend, áldás, béke, csendesség rendre mind eltűnedeznek. rendtelenség, hiányosságok s egybekotczanás váltogatják fel az eddigi szép egybetartást. Ott porladnak földi szentem maradványai a kaczkói-sírboltban: örökítsék emlékét e sorok.

Te pedig becsületes hazámfia a feljebbieket ne vedd szép álm- vagy ábrándnak: negyven hosszú év elegendő álomoszlatásra s vérhűtésre. Osztán előttem így áll a magyar jó háziasszony: s ha néhol a színek elevebbek is, de mind ugyanazok e rajzban. Az én életidőmre, a kiket ismernem szerencsémbe jutott, nyolcz ily magyar háziasszony maradt még fenn: mindnyájából merítem e vonásokat: főleg boldogult anyám s derék nőm üdvhozó napjaikból.

És forró óhajtásom hozzád kedves földim! hogy egykoron az enyimhez hasonló nyilatkozatot tehess, bár egyetlenegről: a ki téged végnélkül boldogítson és a ki családi örömei közt ne feledje a nemzet fájdalmaikat és nemzetét: mely örömeire és boldogságra volt hivatva; de erőszak elta-posta öröme virágait s megfosztá mindattól; mi szent és becses volt előtte házias jellem kívül. Ha annak birtokába juthatsz, híven őrizd, mint Vesta tüzet; mert szabadságod s jólléted egykoron a házi élet mezején virágzand fel. Adja Isten!..., minél elébb.

VI.

Napoleon. — Az insurrectió Erdélyben. — Az ezredek egyenruhái. — A költségek. — Fölkelési alap. — Büntetések. — Választott tisztek. — Az erdélyi fölkelő sereg szervezete. — Huszárcsínyek. — A béke. — A fölkelő sereg szétoszlása. — Búcsú. — A magyar nemesi fölkelések. — Vádak ellenük. — Újfalvi beszélgetése Deák Antallal és Kisfaludy Sándorral az insurrectióról. — A vereség igazi oka és tanulságai.

A nagy Napoleon lángesze 1809-ik évben Regensburgnál fényes győzelmet víván, tárva lón előtte Bécs kapuja. *Ferencz Császár* a szükségtől kénytetvén, utolsó segédeszközét is kizsákmányolá: a magyar nemesség fölkelését, az insurrectiot. Az osztrák politica a magyar nemességben évtizedek óta minden harcziás jellemet kioltani igyekezett. A *Rákóczi* és *Tököli* kuruczos eljárások megmutatta; hogy a fegyvert kézbe kapva nemzeti függetlenség kivívására is lehet fordítani. Most is csak égető szükség kényszeríté a féltékeny kormányt, mondhatni kétségbeesett lépésire, sietve országgyűlést hirdetett Magyarhonba, hol a fölkelés szokott készséggel el is határozottatott. Minthogy pedig a főherczeg *János* hadtestét *Eugen* alkirály Olaszhonból kiszorítván, Horvátországon át a magyar földre, szintén Győrig folyvást üzte, a fölkelte nemesség közül 40 ezer fölszerelés s begyakorlás nélkül nyakra-főre vitetek a Győr alatti osztrák táborba: Magyarhon nádora főherczeg *József* vezérlete alatt. A tábor fővezérei *János* és *Ferdinánd* főherczegek miután táboruk a megérkezett fölkeltekkel jelentékeny erőre nőtt, elhatározták a francia

serget megtámadni. A két főherczeg nagy polgári eréllyel s tudománnyal is bírt ugyan, de a harcz terén járatlanok lévén, katonáiknak számát, de nem harczias tűzőket számítgaták: ugyanis az osztrák hadierő számra mégegyszer annyi vala, mint a frankoké: csakhogy ez utóbbiak kiképzett s meg-edzett bajnokok és a hős *Eugen* vezérlete alatt álltak. De *Eugen* nem engedé magát megelőztetni. Június hó 14-ike felvirradt; ez volt a marengói dicső nap: felhasználá a nagy emlékű napot és délutáni egy órakor az osztrák tábor minden vonalait szokott fergeteg módján megtámadá. Az osztrák tábor Kis Megyer alatt volt felállítva kedvezőbb állásban; a melyről még a vitéz *Montecuculi*, mint bevehetetlen álláspontról emlékezett. A számra többség és a kedvező helyiség nagy előnyök valának a főherczegek előtt és biztos sikert reméltek. De az *Eugen* lángesze jobban számított; értesülvén, hogy az osztrák sereg nagyobb részét a hevenyészett fölkeltek teszik, a lovasság közé röppentyűket, a gyalogságra kartácsot szórata, mi által rögtöni hátrálásra s csakhamar rendetlen futamodásra kényszeríté. Néhány gyakorlott soreszred szilárd magatartásának köszönheti, hogy francia kézbe nem került mindnyája.

Az Erdélyi Országgyűlés *Kollowrát* tábornok s királyi biztos elnöklete alatt szintén elhatározá a nemesi fölkelést; hogy minden tíz kapu számmal bíró nemes, lovon, a kevessebbel birok gyalog tartoznak fölkelni. Kivétel maradván a nyomorékok, több nevetlen gyermekű atyák, az egyedüli fiúgyermek, az utolsó családi sarjadék, az 50 éven feljűliek és a közhivatalnokok. Ezek kimaradhattak ugyan, de a lovas 200 firt és 1 katona lovat, a gyalogos 100 firtot valának kötelesek váltságul fizetni, melyei a szegényebb sorsúak szereltettek föl. A *szokott* lustrák megyénként sietve megtartatván, 20 nap alatt 12 ezer nemes katona állítaték síkra; három lovas és három gyalog ezredbe besoroltatva. Az első ezred egyenruhája világos kék posztó hasonszínű súlytással, sárga

gomb és fekete csákó. A második valamivel sötétebb kék posztó, fehér gombokkal. A harmadik sötét kék posztó piros színű csákóval. A gyalog ezrednél sötét szürke kabát és fehér nadrág, többire harisnya posztóból, bakkancs és fekete csákó. Kék, barna-piros hajtókák különböztették meg a három gyalog ezredet. Kardkötő, öv és vitéz kötés, fekete-sárga osztrák színezet volt. A tarsolyon *I ső Ferencz* neve állt. Az egyenruhán sinor és súlyás, a *törzstisztig csupa szőr és nem paszománt* volt, mint szokásos a szerezedeknél. Ez és a gyalogság fehér nadrága kirekesztőleg gazdasági tekintetből határozaték. A fegyvereken kívül minden más egyebet: gúnyát, lovat és lószerszámot saját erszényiből tartozott a nemes kiállítani: kinek nem volt miből, kölcsönözött, ha úgy sem boldogult, eladá házát, örökségit: de mindezeknek rögtön elé kellé teremtetni.

A fennírt 1809-iki országgyűlésen el határozaték, hogy a fölkelő sereg költségei fedezésire minden nemesi birtoktelektől 12 frnt fiztessék oly módon pedig, hogy ezen rovatalt a személyesen fölkelők is a tízet felülmúló telkek számától hasonlólag fizessék. A telkek száma az ez iránti országos összeírás szerint $122,786 \frac{10}{120}$ ad résznek találtatott: melyből a kivételesekét, a személyesen fölkelőkét $12,590 \frac{192}{240}$ kivéve, díjazandónak maradt $107,195 \frac{67}{240}$ telek. A begyűlt összegből, melyhez még némely magán ajánlatok is járultak, levonva a bécsi bank pénztárból ezen országos rovatai rovására fölvelt 400,000 frnt letisztázására fordított részletei, s más fölkelési költségeket, maradott volt 1823-ban mint tiszta maradék $43,439 \text{ frnt } \frac{7}{8}$ kr; mely tőkésítetvén, ennek és a tőkésített kamatok jövedelméből 1841 végéig már 36,461 pengő forintra 457a krajczárra nőtt volt. Éhez járulva az eredeti rovataiból akkor még föl nem szedett $12,284 \text{ pf. } 45 \frac{3}{4} \text{ kr.}$ ezen alapnak az adóalapnál: 18,069 pengő frntban $24 \frac{3}{4}$ krban, a játékszín alapnál pedig 5,300 pfntban künn levő követelése, ezek és a fennebbi tőke későbbi szaporodása által tett az egész alap tény-

leges állanya 1843-ban április végével 86,281 pfrntot: $6\frac{3}{4}$ krt melyen akkor a bécsi bankpénztárnak még tartozó 40,000 pfrtt s a kolozsvári majorság pénztárnak tartozó 1000 pfrnt (az t. i., mely a nemzeti színház számára ezen alap rovására Kolozsvár várostól vétetett föl), mint szenvedőleges állany feküdt és így 1843-ban április végével tett ezen alap tiszta tényleges állanya 45,281 pfrntot $6\frac{3}{4}$ krt. Ezen alapból magános adósoknál van 6-os kamatra: 50,286 f. $45\frac{1}{4}$ kr. Készpénzül 360 fr. 25% kr. 50,647 fr. $10\frac{1}{4}$ kr., melynek évenkénti hatos kamatja: 3,017 fr. 12 krajczár.

Ezen alapnak elrendeltetése lenne az 1841/2-ik Országgyűlésnek, a királyi megerősítés elhaladtával törvénnyé még nem alakult határozása szerint, a nemzeti magyar színház fölsegélése és gyarapítása. De a mi jelen kinézések szerint alig remélhető.

A közkatona napi bére 10 kr, tizedesé 15, őrmesteré 20. Két napra egy kenyér. A hadnagy havi dija 24 frt 22 kr. Főhadnagyé 28 f. 12 kr. Másodszázadosé 30 frnt. Első századosé 41 frnt. Kenyér nélkül kevesebb, vagy több Ióíartással. Az akkori nagy olcsóság mellett illően kijöhetett mindenki.

A büntetésre nézve a *Verbőczy* kiváltságos törvénye kiterjedt a nemesség hadi életére is. A testi büntetések helyett vas, bőrtön, lőpor s golyó határozottatott. Az utóbbi büntetés bár egyszer sem fordult elő, a két elsőbb is nagyon ritkán. A tiszti karból az egész idő alatt csupán egy tön kivételt: a belső szolnoki lovasszázadtól főhadnagy *Csabay*, könnyelműségből megkísérlé a legénység napi díját... a ki haditörvényszék elibe állíttatván, tisztségéből csúfosan elhajtáték: egyszersemind átíraték a megyének, hogy közkeresetileg is megbüntesse. Én akkor Enyeden tanultam 17-ik évemben; megyém közgyűlésin szótöbbséggel főhadnaggyá választattám, de az eloslás után visszamenék az iskolába s másfél évig jártam még azután a magosb tudományokat.

A kiállítás oly gyorsan és erélyesen eszközölteték, hogy

a megyék egy hónap alatt illetőségeiket mind kiállíták. A tisztek közül al- és főhadnagy, al- és első százados megyei közgyűlésen szótöbbséggel választottak; a törzstisztek a sorszerektől rendeltettek mind hadviselt tiszt es egyéniségek. Négy hét múlva ezredekké alakítatván azonnal kijelölt állomásokra rendeltettek. Az első lovas és gyalogezred Dézsen, a második N.-Enyeden, a harmadik M.-Vásárhelyt és vidékein húzódtak egybe. Ezalatt *Eszthei Maximilián* főherczeg a fővezérséget átvévén a hat ezredet két dandárrá alakítá. Az elsőnél Gr. *Bánffy* György a másodiknál *Kerekes* valának dandár tábornokok. Az első lovasezrednél B. *Wesselényi* István, a másodiknál B. *Bánffy* György, a harmadiknál B. *Szentkereszti* Zsigmond neveztettek ezredeseknek. Az első gyalogezred parancsnoka alezredes *Récsei* Ádám, másodiknál ezredes *Domokos* Antal és a harmadiknál alezredes *Eperjesi* József valának.

Ez időben Gallitia orosz megszállással fenyegettetvén septemberben a főhadiszállás Beszterczére áttétették. Valamint az első, s harmadik lovas és az első gyalogezredek, s a harmadiktól egy zászlóaly Beszterczén s környékén tanyáztott. A többi lovas és gyalog osztályok csakugyan ez irányban Teke, Bátos, Dedrád, Sz.-Régen és Petele helységekb en. A fölkel t sereghez csatoltattak még ezenkívül a háború végéig toborzott Károly huszárezred és két vadász erős zászlóalj. A sorszerektől feles számú katona tisztek küldettek a fölkeltekhez, kik éjjel nappal gyakoriak és oktatták a seregeket; és annyira igénybe vevék azoknak minden idejüket, hogy a szó teljes értelmében semmi egyébre rá nem érkeztek. És csak is innen kimagyarázható: hogy annyi ezer ember közt oly kevés kihágás és büntetés fordult elé.

Főhadnagy *Csabay* kihágásán kívül csak két nevezetesebb büntény fordult elő. *Jóidő* közhuszár, azelőtt tordai mészáros a vermesi állomáson pajtásainak tréfásan beszélgeté a hízott sertésnek oly mesterkélt kifogását, hogy bár egy hangot sem adhat.

A kétkedő pajtasoknak hozzáteszi, hogy holnap, karácson szombatján nem lesz szolgálatjuk: kísérjék fel őt egy gazdag szász erdei tanyájára, a kinek hízott sertései vagynak s ott bebizonyítja mesterségét. Ezek nevetkezve ajálkoznak s másnap éjjel tizenhármán csupa újságlátni felsuhannak az erdőre. Itt egy hízott ártányt oly ügyes fortéllal kiránt az ólból, hogy bár egyet se vinnyít s ölbe ragadván sietve távoznak vele. De észrevétetvén, a cselédség után rugaszkodik s botokkal megtámadják. A huszárok kardot rántva védik magukat és a szászokat csakhamar elterítik. A gazda lóra kapván Lekenczére nyargal ezredes báró *Wesselényi* Istvánhoz; ki *Beczó* hadisegédjét sietve küldi Vermesre. A huszárokat a falu végén egy puszta házban találja a sertés bonczolgatása körül, s azonnal letartóztatja.

A csupa pajkosságon kezdődött tény, következésiben rablás s gyilkosságra fajulván, a hadi törvény löpor s golyót mondott. A tisztikar becsületérvésit sértvén nagyon óhajták a kivégeztetést valami másra módosítani. Soká tanácskoztak, utóbb a találós Ezredes javaslatára nagyon érzékeny büntetés nemin állapotok meg. Tizenkét huszár hiba fokozat után, 8-10-12 évre német gyalog seregredekhez adattak. De a huszárok ezt a fennálló törvényekkel merőben ellenkező igen terhelő büntetésnek vévén, a lealacsonító büntetés helyett kivégeztetésüket követelték. Mind a mellett is rendeltetésök helyére szállítottak. A tizenharmadik szász születésű *Kaiser* trombitás személyiről a Verbőczy kiváltságos törvény mint nem nemesről kivételt nem tévén... az ezredes rövid úton szász botra ítélteté: mi oly kíméletlenül rásoroltaték, hogy sohasen fúhatott több harsonába.

Sok évek múlva Kolozsvárt találtam *Joidőt* elványolt, alig ismerhető állapotban, német katona mundurban. Nagyon lehangolva beszélgeté el szenvedéseit: főleg gyakori megszökései következtében kapott fájdalmas vesszőfutásait... most szabadsággal bocsáttatott el, de őtet úgyse soha se megy

többé Csehországba. Kevés idő múlva a bányabükki erdőn az országút mellett nadrága szíjjával felakasztva találtatt. A többinek is el kellett pusztulni a külföldön, mert sohasem hallottunk többé róluk.

Ezen kívül két krasznai közhuszár levelekkel Beszterczére küldetvén a szerethfalvi hegyen egy rongyos zsidóra találnak, s csupa pajkosságból osztályra szólítják fel: fiatal, becsületes, jámbor fiúk voltak s csupa éretlen könnyelműségből, legfeljebb, hogy a megfélemlített zsidó ügyetlenségén nevetkezzenek rákiáltanak: hogy a melyiknek közlök több pénze vagyon, ossza meg a másikkal. A zsidónál 6 bankó frttal több találtatván, ezt a huszárok nevetkezve teszik zsebre. De bepanaszoltatván, hasonlóan német ezredekhez soroltattak. Soha sem hallottunk többé róluk.

1809-ik év utolján a háborút folytatott felek közt a béke megkötöttvén, az egybehúzott seregek távolabb vidékekre szélyeztettek. Beszterczen és környékén hagyatott a harmadik lovas ezred, s egy zászlóalj gyalogság: a többi megmozdított. Az első lovas ezred Január hó elején Dézsre és környékére szállásoltatott, s tavaszig ott is feküdt; mikor osztán a király rendeletéből a fölkeltek, miután Dézsen az ezred egybehúztatván, nagyobbyszerű hadigyakorlatokat felmutatott és apróra számba vétetett, osztályonként és századonként magok megyéikbe hazabocsátattak. A tisztek rangjokban meghagyatnak, a seregrebeli tisztek pedig rendeltetésök helyére visszaútasítottak. Utóbb katonai renddel és módon magok megyéjükbe érven, ott főispányaik által széljel és hazabocsátattak, de oly meghagyás mellett, hogy lovaikat s más hadikészleteiket csinos jó rendben megtartván éjjel nappal készen várják a felsőbb rendeletet s annálfogva mindenki katonalábon s otthon maradjon. Mindez oly czélszerűen elintéztetett, hogy a fölség fölszólítására tíz nap alatt mind a 12 ezer ember pontosan egybeseregélhet vala. Az ilyszerű hadilábon állás két holnapig tartott, midőn felsőbb rendelet következte-

ben a fölkelt nemességnek katonai szolgálatukat végkép megszüntetett.

Február hó 20-án a 2-ik gyalogezred Vásárhelyt felállítatván, az eloszlásra kirendelt kormánybiztosság szemlét tartá fölöttök: miután a fő és altiszteken kívül a katonák fegyvereiket lerakák. Másnap a századok hazaindítottak azon utasítással, hogy a legénységet tisztjeik adják számba az illető törvényhatóságoknak.

A tordamegyei lovas század február hó 22-én érkezett Szász-Régenbe: a vármegye háza előtt csinos nemzeti öltözetben főbíró *Alsó István* és *Megyesi*, alispány *Gyárfás József*, főjegyző *Boer Ferencz* és aljegyző *Dózsa György* mind közkedvességű és az e célra kinevezett megyei tiszttek. A kik mindnyáját névszerint felszólítván, és zászlóaljukhozi hűségökért a megye nevében köszönetet szavalván, a reincorporatiot ez úton végre is hajták. És már most mehetett kiki a tizenegy hónap óta nem látott családjá körébe.

Február 22-én tartá a kormánybiztosság a Szász-Régen és környékén állomásozott huszár Ezrednek vizsgálatát. Az ezred a város alsóvégén túli terén volt felállítva. Szép vala e tér milyen tán nem volt s nem lesz soha. Annyi szabad magyar és székely ifjú délczeg paripákon és testvérosztályokban, hős *Bánffy* ezredese szellemétől felgyúlt hős láng kifuvása perczében. A gondolkodó lélek előtt komor színben lebegett a jövő: mire az érző kebelnek sajogni s az olvadó szemeknek bánatkönyükben kellé fürdeni, látva a két hős testvérenmetzet ifju virágait nyilasuk reggelén már lehervasztatni.

Látók a szellőtől lengetett tollak alatt a fiatal hősies arczokat, de melyeken bár édes a szabadságérzete ... most még sem ragyogott az örömderű. A megsemmisítés szintén a kiküzdött tökély pontjánál mélyen fáj. Végződött a vizsgálat néma csendben; de nagy felindulással búcsúznak a tiszttek derék ezredesöktől; egyes hangokban szerencsétlétvén annak és a kétes pályán őt mindvégig hun követett nevének jövőjét.

Másokkal együtt én is értem, miként a köztisztelet kiérdemelt Ezredes s bájdús neje ... milyen volt akkor *Bája* Mária... méltán érdemlék a leomlott búcsúkönyveket. Örök emlékökre szerencsésnek érzem magamat, most negyvenhat év lepergése után elvül kimondhatni: hogy egy nemzeti ezred szervezésére, vagy ha úgy tetszik a fellobogó honszeretet hevében egy honvéd szép zászlóalj rögtönzésire ... a női kellemnek szint azon hatása vagyon, mint egy tavaszi szép nap derűjének a virágok kinyílására.

Az erdélyi fölkeltek nem lehettek ellenség előtt: jól-lehet tíz havi folytonos fegyver gyakorlat után löfegyver s minden hadi készlet legjobb rendben, az emberek pedig szigorú katonai fegyelembé begyakorlottak voltak; mind-ammellett is aligha az ellenség tüzét több kitartással állandják ki, mint a Magyarhoniak Győr alatt. Mert itt is hiányzott a lelkesedés s az a bizonyos harcias szellem mi nélkül a katonánál kitüntetésre nem lehet számítani.

A magyar nemességnek ez lévén az életben utolsó fölkelése ... visszapillantok még egyszer múltjára és jelenére. Századok hosszú során keresztül védte az a fennirt fölkelési módon hazáját és szabadságát. Ázsiai vad népek betörése ellen századokig volt Európának védbástyája, nemzeti vezérei alatt a harcias bátorság s kitűrésnek ragyogó bizonyosságait mutatá fel. Magasztaló dicsérettel ismerte el azt az egész keresztény világ, hogy a magyar és lengyel volt Európának századokon át védbástyája és hogy ezeknek érczmellőken tört meg a török szilaj roham; mit ha ezek annyi erőmegfeszítéssel föl nem tartóztatnak a keresztény míveltség végkép sírba szállt volna. Mily borzasztó köszönettel jutalmaztatok mind két nemzet! ... A török és moszkó dühétől megvédett szomszédok hála fejében a magyart és lengyelt, a százados küzdelmek után bekövetkezett lankadt pihenő napjaikban megtámadják ... erőörzsül közikbe küldve irgalmatlan politicájok förtelmes szülöttjét, a nemzeti meghasonlást... lefegyverzik a könnyen

hívó becsületes két népfajt és röviden kitörlik a népek névsorából. Mindezt a művelt világ szeme láttára: és Európa egybedugott kézzel nézte végig a két hős nemzet végvonaglását: s pedig tisztán szeme előtt állt az ő reá is bekövetkező vészes jövő: s mind máig bedugja füleit a szenvedő emberiség jajjai s az elvérzett két becsületes nemzet halálhörgései előtt.

Jött a magyarnak mintegy 1720-ik év tájt kezdődve, egy századig tartott amúgy nyugalom formának tetsző időszaka, mely alatt minden mesterséges fogások megkíséreltetek nemzetiségéből s nyelvéből kivetköztetni, most hízelgés, majd erőszak által. A nemesi osztály hatalmasabbjaira vészes méregként ragadott el: nagyobb részét a múlt század utolja és a mostaninak eleje ugyanazonosítva találá a német fajokkal, szokás, köntös, nyelv s társalgási módban. De a közép nemesség, a protestáns lelkészek s a pór nép közt a méreg el nem harapózhatott. A nemzet nagy szerencsésjire a német kormány politicája ezekre, mint jelentéktelen s vagyontalanabb osztályra kevésbé terjedt ki. Az utolsó fölkeltek nagyobb részit az alsóbb nemesség s a pór nép közül szerződött zsoldosok alkoták; mert a főnemesség gyávaság s félelem miatt, különböző ürügy alatt magát nagyobb részt mentesíté. Tehát a nélkülözéshez szokott erőteljesebb osztály alkotá a fölkelte sereget: kiktől a harctéren kitüntetést lelete várni. S midőn mégis Győrnél példanélküli kudarcot vallanak, kíméletlen szigorral, de különböző felfogás szerint bíraltattak mindenfelől. A német írók a legolcsárlóbb és legalacsonítóbb kitételeket használák megrovásaikban. Egy német szobahős mások közt bős indulatját a következő piszkokban fűvá ki:

„Rosbachnál hajdon a puha francziák óriási hősek voltak a nyomorult magyar felköltekekhez képest: a kiknek megmagyarázhatlan oknélküli megfutamodásuk a történést azon kétségbe hozza, hogy a tettet gyávaságnak, vagy aljas árulásnak bélyegezze. Lett légyen akármelyik, de a magyar nemességre kitörölhetlen mocskot nyomott ...”

A magyar írók minden erejükből igyekvének a történt hibát a kormány késedelmes és hiányos eljárására hárítani; apróra elősorolván, hogy a kormány későre szólítá fegyverre a nemességet, ellenség elibe pedig tapasztalatlan hadvezérek alatt rossz fegyverrel rögtönözvén, a bekövetkezett hátrálásnál egyebet várni sem lehet. De a külföldiek mind e mentségeket félrevetve, főleg egy frankfurti német röpirat azt felelé:

„A magyar nemességnek azon későbbi mentetetődzése, hogy a Győri harczmezőre készületlen, rendezetlen s hadi gyakorlatokban avatatlanul hevenyésztek, a bíráló előtt igazolásra nem vezető ok, mert az osztrák serezeknek is legnagyobb része az 1809-ik évi háború alatt többire újonczokból állott; továbbá a német Landverek s magyar Veliták polgári helyzetükből s lakukból egyenesen vitettek a tűzbe, minden előkészület nélkül: mégis több helyen, szintén Győr alatt is csodákat míveltek, s kijelölt állásukat utolsóig bámulatos elszántsággal védek. De pillantsunk vissza a spanyol, tyrol, porosz s később a lengyel fölkeltekre; kik botokkal, fejszékkel, s kaszákkal, minden hadi rend nélkül rohantak elleneikre: minő elszántság s lelkesedéssel vítak és győztek is; melylyel olykor a hajdoni görög hőstetteket is homályba boríták: s mily dicső eredmények koszorúzák vitézségeiket, mily magas jelenetekkel bizonyíták be, hogy kitűró elszántság előtt hadtudomány s czifra löfegyverek mind háttérbe szorulnak. A történésznek részrehajlatlan igazsággal s pártosztatlan kell bíráló taglalgatásaiban föllépni, különben szégyent söt ön-homlokára. Ugyanazért nyíltan kimondjuk, hogy a hosszas franczia háború alatt a magyar serezek, kivéve a marengói balesetet, többire vitézül s kitüntette verkedtek: de a serezek a polgári és a köz, de nem a nemesi osztálybeliek voltak, mint most a győri hősök. A mostani magyar nemesség elődeinek harczias jellemét többé nem bírván, lealjasult puhaságában gyáva szájhősök és gyomort émelyítő betyárokká

fajult le: olyan tulajdonok, mik legfeljebb végromlást, de föl-emelkedést nem eszközözlendnek ...”

Mennyi belátással és mily pártatlansággal szerződtek legyen a nemes vádaskodások: könnyű eltalálni. Én nem osztozhatom véleményükben, mert nemzeti gyűlölet s epés szenvedély vezérelvén tollúkat, az indokok mélyire tekinteni alkalom s akarat mind hiányzott. Hanem más részről a magyar írók fennebbi mentségük sem bír előttem kielégítő erővel. Én sokakkal beszéltem, kik személyesen részt vettek a győri csatában: az emberi gyarlóság átaljában hajlandó a történet hibát másra, vagy körülményre hárítani s ez által kezeit tisztára mosni. Ezek is többire másutt, de magukban sehogysem akarák keresni a hibát. Hanem 1831-ikben Zalában alispány *Deák* Antal és *Kisfaludy* Sándorral többször beszélgettünk a győri csatáról: ez huszár százados, a másik őrnagy és nádori szárnysegéd volt. Értelem s jellemben általánosan elismert két tekintélyt nevezek meg, a kik buzgó hazafiságuk mellett is pártatlan eljárásukról ismeretesek. A győri ütközetről nyilvánított észrevételeiket emlékemben fenntartám: Szerintök.

A győri csatára vitt fölkeltek egyáltalában erőteljes, bátor fiúk voltak, tüzes jó paripákon: állásuk s kihívó tekintetökről ítélve félvilág legyőzésit hiszed vala. Saját érdekükbe, ügyes nemzeti vezérek alatt valószínűleg kitüntetésre is lehetend számítani. De idegen hadvezéreik, s a francia háború legkisebb érdekekkel sem bírt előttük. Úgy nézek ők azt, mint az osztrák császárnak *Napóleonnal* magánügy feletti csatározását, s azért minden lelkesedés nélkül közönyös szemlélői valának a győri harczternek: többen, s nyíltan kimondták: „Mi közünk nekünk, Hadd ossza a német a francziával: én nem ontom véretem: nekem éppen mindegy, német vagy francia parancsoljon: én nem verekszem, sem el nem fogatom magamat: megyek a honnan jöttem.” S valóban nagyobb része kardot sem rántva futamodott meg ...

A győri szaladás mint tagadhatatlan tény fog ugyan állani a történet lapjain, de a józan és részrehajlatlan törté-

netíró egyszersmind följegyzendi, hogy a magyar nemes e pontig vitézül harczolt testületileg mindég, mert zászlóin írva volt: „pro aris et focis”. A gyávaságra ez volt első eset; miként első eset arra is, hogy a magyar nemes meggyőződés nélkül harczolt ismeretlen ügyért.

Ezen harczias lehangoltság ellenibe az osztrák egy hatalmas óvszert alkalmazhatánd, de a fölkelés rögtönzése miatt hiányzott az idő. És ez a katonai szigorú fegyelem lett volna. A mi képessé teszi a legostobább népet, még a moszkót is ... győzni vagy utolsó emberig felkonczoltatni. A fegyelem nem iür a katonában véleményezést, vagy akaratot, előljárója parancsára apa a fiát, fiú az atyját, annyival inkább mást akar kit leszúr. De erre idő s tán akarat is hiányzanak.

Egyébiránt a fölkeltek közt is találkozott néhány egyéniség, kiknek magánérdekük hihetőleg talált a kormányéval: és jól verekedtek, mert gr. *Eszterházi* ezredes, *Szili* őrnagy és *Olgyai* százados Terézia kereszttel: továbbá 86 altiszt és közvitéz arany és ezüst éremmel jutalmaztattak.

Vessünk egy pillanatot a régibb jó időkre, mire a magyar kebel magosán feldobog ... mikor a magyar nemes nemzeti hadvezérek alatt hasonló sietséggel és módon nyakra főre vitetett ellenség elibe ... de győzött s ha néha hátrálni kénytelen, drágán adott el minden talpalatnyi földet. Ellenvetésül ugyan feleltethetnék, hogy akkori időben a magyar harczias nemzet volt s fegyvere esztendőn át nem hullott le oldaláról: azért mellőzzük a nemes harczias elődöket, maradjunk a közelebbi honvédeknel... a német mesterkedés által egy erejéből s energiájából kiforgattatott népfajnak elpuhult utó-sarjadékánál: midőn ez érdekei közkérdéseit megértve és lelkesedésre lobbanva, a legszükségesebb fegyverek hiányival, s hevenyészve rohant ütközetre: s mégis győzelemről győzelemre száguldva, semmi áldozat nagynak, semmi akadály legyőzhetetlennek, sem nélkülözés vagy sanyar kiállhatatlannak nem látszott. Jelszavok a csata kezdetén , . . „Előre” ... ellen-

kezőleg a győri... „mentse magát a ki tud” gyáva felkiáltással.

Ennyi maradt fenn emlékemben az utolsó nemesi fölkelésről. A gondviselésnek egy nagy intése volt ez, melyen e nemzetnek okulnia kellett volna, de nem tévé. At kellett volna látnia, hogy a nemesi fölkelés kötelezettsége az osztrák kormány alatt nem számít s a drága véradó, mellyel hona fenntartására eddig oly híven és sükeresen áldozott, most oly pénz, melynek történeti emléke van, de értéke érvénye nincs s ezt átlátva a kor igényei szerinti kötelezettséget kellett volna elvállolnia. „Kié e hon, ha nem a miénk...” írta egykor *Vörösmartynk*: de utána teszi ... „ha érette mindent tevénk”. A győri catastropha megadá a nagy intést s nemzetünk még is tétlen maradt; jobbaink láták a veszélyt, de jóslatuk nem talált viszhangra a kényelem mámorába merült nemzetnél; forradalomnak kellé érvényre emelni a kor intéseit, s e forradalomnak meg kellé buknia, mert a magyar nemes nagyobb részinek szűkkeblű tétlensége föléleszté a polgár háború szenvedélyeit s midőn eljött a nagy nap, és tette szánta el magát nem talált hitelre önfelekezeténél. E nagy felelőség jelenünk balsorsa felett nem az elődökre, hanem az utóidó conservatív pártjára háromlik. Övék volt az ország és hatalom, de a dicsőség tőlök távol lesz a történet lapjain. A nándorfehérvári torony ormán küzdő magyar, a félholdat kitűzni akaró törökkel nem bírván, azzal együtt dönté magát a mélységbe; hazája dicsőségiért mindent, önszemélyét is feláldozván. Ellenben ezek hónukat s szabadságukat hozák áldozatul védürok érdekeiért, s hogy annak tetszhessenek, önmagukat is hazájok romjai alá engedek temettetni ... És már most vad Beduinként hontalan s leszegényedve kénytetnek bujdoskolni ... panaszos hangjaik senkitől, védüroktól legkevésbbé hallattatván.

EMLÉK-IRAT

1855.

2-IK DARAB.

Szánd meg Isten a magyart,
Kit vészek hányának
Nyújts feléje védő kart
Tengerén kínjának.
Balsors, a kit régen tép,
Hozz reá víg esztendőt,
Mebűnhődte már e nép
A múltat s jövőndőt.

Kölcsey.

A cselekvésnek kora túnt nekünk fel!
Tenni a jelszó, szeretett barátim!
A tavasz megjő mezeinkre, s minket
Alva találjon?

Garay.

Kié e hon, ha nem miénk?
Ha érte mindent megtevének
Ha tiszta kézzel áldozánk
S lettünk, mi eddig nem valánk.
Nincs hatalom.
Mely visszanyom,
És még neked virulnod kell ó hon,
Mert Isten, ember viraszt pártodon.

Vörösmarty.

VII.

Diákélet Kolozsvárt a jogakadémiában (1812—13.). — A magyar nemes ifjú neveltetése. — A jogtan tanítása. — Fortini. — Winkler. — A korszerűtlen nevelés és hiánya. — Újfalvi jogászkodása. — Kicsapongásai. — Csalódása barátaiban. — A szorgalom útjára tér. — Írnoksága a marosvásárhelyi táblán. — Patvarista élet. — Gr. Teleky Mihály patvaristái. — Gyakorlat a törvénykezésben s a nélkülözésben. — A részeg kocsis. — Összezerrenés gr. Telekivel. — A haragvó apa. — Újfalvi anyja kibékíti. — Gr. Teleky Samu. — A kir. táblai gyakornokság hasznos volta. — Takarékoság. — Id. Újfalvi elismerése. — Újfalvi Sándor Bécsbe megy kancelláriai szolgálatra, 1814-ben. — Az út Bécsig. — Uti kalandok. — Esztegár Lukács, az örmény kalmár. — A késsel kierőszakolt bunda. — A bárándi bíró mint orvos. — Milyen a magyar vendégszeretet? — Bécsben. — Szolgálat az udvari kancelláriánál. — Újfalvi betegsége. — Honvágya. — Újfalvi a bécsi egyetemen. — A kancellári gyári munka. — Gr. Teleky főkorlárnok. — Gyűlölete gr. Bánffy erdélyi fő kormányzó kánt. — Az 1814—15. becsi kongresszus külsőségei. — A pompa. — Az 1815—17. évi erdélyi éhínség. — Gr. Bánffy György erélyessége. — Az éhínség után. — Újfalvi szolgálata Bécsben, hatodfél évig. — A felelősség nélkül való kormányzat hibái. — A dicasteriumok káros hatása. — Két jeles dicasterialis tisztviselő: Lészay Lőrincz és gr. Degenfeld Ottó. — Visszatérés Erdélybe. — Fogadtatás otthon. — A 80 éves Keczei István, a régi magyar nemes típusa. — Újfalvi atyjának háztartása, ruhái, fehéreneműje, edényei, étele, bútorai. — Mit vásároltak? — A mesteremberek. — A cselédek. — A gazdaság. — Keczei István: milyen volt a XVIII-ik század végén a régi jó táblabíró eredeti példánya? — Neveltetése. — Háztartása. — Házának beosztása. — Bútorai. — Berendezése. — Hogy éltek nála? — Részletes, hű leírása a Keczei házának s életének. — A háziak. — A vendégek. — Ebédek. — A szakács. — A jobbágyok. — A mezei gazdaság. — A bíró. — Keczei jellemzése, szokásai. — Jó szíve, nevenapja. — Orvosságai. — A házi asszony. — A cselédek. — A jobbágy családja. — A házi rend. —

Keresztelő, disznótor. — Látogatás. — Keczelit 1791-ben követte választják. — Ebéd Kolozsvárt a királyi biztosnál. — Folytatása Keczeli háztartása leírásának: lovai, hogyan indult útra lóháton, öltözéke. — Családi élete. — Szabadságszeretete, jósága, jellemzésének összefoglalása.

Az enyedi iskolákat végezve neveltetésem kiegészítéséül a kolozsvári egyetembe kellé mennem, az ottani jogtan folyam hallgatására. Alkotmányos korunkban a magyar nemes ifjú kiképzésére nem csak fő, de — fájdalom — egyedüli kel-léknek tekintett a jogtudomány. Az ezt megelőző tantárgyak közül egyedül a diák nyelv tanított egész kiterjedésben, s ez is csak a bekövetkező jogtanfolyam felfoghatása tekinte-téből. A magyar nemes léte horgonya a jogtanba volt vetve; ettől várta a családfő családja boldogulását, ettől várta és remélte a hazafi nemzetének hosszú boldog életét. A magyar nemes ifjú bevégezé oskoláit, s míg bizonyítványa hóna alatt van, s őt mindenütt végzett embernek nevezik, feje alig bír a számvetés, történelem, természettan s más reál tudományok elemeivel. De ez mit sem tett. Miért is kellett volna a magyar nemes ifjúnak solid és reál tudományosság? Hisz felületesen a csillagrendszeréről is tudott valamit: ha szinte keveset is, s az életre szükséges tudományosságot nem magába zárá-e a boldogító jogtan? Nem tanulható e meg itt a magyar nemes fiyu, hogy neki csak jogai vannak s kötelességei nincsenek? Nem tanulható-e meg, hogy az ősök könnyelműleg elpazarlott javait kardcsapás nélkül, néhány ügyvédi allegatioval vissza-szerezheti, s csak akarnia kell, hogy az angyalok isten hetedik egébe még elevenen fölszántsák azt, ki magyar nemesnek született.

Nem czélom a jogtan ellen írni. Tudom azt, hogy a hazaszeretet legbiztosabb fegyvere a jogtudomány kegyelése: s egy nemzet nagyszerű eseményeket írhat fel őseitől öröklött törvénykönyve szétszaggatott lapjaira, de valódi boldog úgy lehet csak, ha törvényeit ismeri és szereti. De lehetetlen el

nem borzadnom még egyszer emlékemben megújítva a modort, melylyel fiatal koromban a jogtant taníták; s más felől azon balfogalmon, hogy az így bűnös hiányokkal tanított jogtan mellett mennyire háttérbe szorítanak a nemzet életrevalóságát edző más tudományokat.

Alkotmányos nemzet fiai előtt első tudomány lehet a jogtan és kell is lennie, de nem oly korlátok közt, mint azt nekünk taníták.

Mutatták volna meg nekünk, hogy a jognak szilárd alapot csak a kötelezettség adhat: s büszke méltán csak oly nemzet lehet, ki hona fenntartására híven áldozni kész verejteke cseppjeit, s boldog nyugalommal csakis az költheti el léte estebédjét, ki élte delén dolgozott. Tanították volna meg nekünk, hogy a törvény olyan a haza felett, olyannak kell lennie, mint a nap, mely maga állandó és változatlan ugyan, de megkívánja, hogy éltető sugarai előtt a planéták forogjanak, hogy egyik félőknek ne legyen szüntelen éjszaka, s másiknak szüntelen nap. Tanították volna meg nekünk a népjogokat, s a népjogok történetét, hogy felfogni tudjuk, ha az óra üt... a kor intéseit.

Ám, hadd tanítottak volna nekünk ily jogot s én kárhozatos bűnösnek vallanám a tollat, mely ellene ír.

De mit tettek velünk? Félképzettséggel és félmíveltséggel leültünk a padokra, hol a különöz *Fortini* és szelíd *Vinkler* leczkéiket tarták, s mi hallgattuk őket azon boldogító, de szerencsétlen előítélettel, hogy innen kiszállva mi elég okosak leszünk eligazítani hazánk és nemzetünk ügyeit. S végül mi volt az, mit tanultunk? Tanultunk római törvényt, mi nem egyéb, mint a tulajdonjogot szabályozó magán-törvény, reáépítők ezen avult alapra hazánk magánjogát: s ezen kívül tanultunk közjogot is, azaz megtanítottak közjogunk történetére, de nem tanítottak meg múltunkból következtetést vonni jövőnkre: nem tanítottak meg jelenünk alkotmányos életének ismeretére. Végre bevégezők jogtanuló pályánkat: s nyertünk

egy dicsérő jó bizonyítványt, ha leczkéinket jól megtanulok, de a törvényesség, a jogosság lelke tőlünk távol vala.

Ezzel be volt végezve az iskolai pálya, s kiszállottam az életre, s kiszállottak kortársaim: még nem is képzelve, hogy többet is tudhatnánk, mint mennyit tudunk, mert hiszen mi mindent megtanultunk, mit csak Erdélyben tanítottak.

E félszeg, e hibás nevelés nem csak az egyéniségek sorsára volt káros befolyással, de ennek merem tulajdonítani azon balsorsot, hogy az erdélyi nemesség, mely az erdélyi magyarságot képviselé, az 1848-ik válságos év tömkelegéből nem csak nem vala képes magát életre felküzdeni, de előbbi jelentősége után majd mi erkölcsi nyomatékkal sem birt.

Nem kellett-e a végzet súlya alatt menthetetlenül elveszni a nemzetnek, mely gyermekei nevelésében az európai polgárosulást merőben ignorálta, s nem kívánta egyébre tanítani gyermekeit, mint arra, hogy szeresse élvezni jogait. Mert ha elfogulatlanok akarunk lenni, mit tudtunk mi egyebet, mint élvezni jogainkat? Mutattunk-e bármi kevés életrealitásot is arra, hogy jogainkat válságos idők viharai közt megvédeni készek leszünk?

Nem! A gondviselés tétlenségünket intő például akará felállítani a nagy népcsaládok előtt arra, hogy mely nép önmagán nem kivan segíteni, azt Isten sem képes megmenteni.

Magyar országnak büszke emlékei maradtak alkotmányos korszakából. Szellemi és anyagi téren egyiránt bebizonyítá életrealitását. De Erdély magyarsága nemzeti éltének nyomai nincsenek. Holott Magyarhon és Erdély egyiránt küzdöttek a bécsi kormány s a különböző nemzetiségek ellenszegülésével.

Átfogatva éltem emlékeit, ezen hátramaradás különböző okaira fogunk találni, de most neveltetéséről lévén szó, bátran merem állítani, hogy balsorsunk egyik főoka nevelőintézeteink hiányaiban kereshető, s e tekintetben a recriminatio — fájdalom — önmagunkra esik.

Nem szólok a r. catholicusokról, kiknél a nevelés ügye a kormány és a papság kezében volt, de mi protestáns

magyarok önmagunk rendezők oskoláink ügyeit és századok alatt mégis oly csekély eredményre tudánk jutni. Tanuló intézeteink reformálására nem voltak igazi nagy embereink. Volt-e egyetlen tekintélyes hang, mely nevelésünk ügyében így szólalt volna fel:

„A történelem nagy tanító mester; jaj annak, ki intéseit nem fogja fel. A kiváltságok kora elébb hátrább lejár, s lehetlen borzadva nem gondolni az unokákra, kiket megtanítánk a kiváltságok mankójával járni: majd ha az események vihara e mankót kiüti alóluk, tanítsuk meg az utódokat önlábaikon járni s megismerni önnön erejüket. Hazánk gazdag: edzük meg karjainkat, aknázzuk ki kincseit. Állítsunk gazdasági, bányász- és ipariskolákat. Öntsünk bátorságot s életrevalóságot az utódokba, hogy élnetlenségük érzetében ne legyenek kénytelenek csökönösen ragaszkodni kiváltságaikhoz ...”

Nem voltak embereink, kik ily szellemet birtak volna élesztetni, s mi természetesebb, mint az, hogy félszeg nevelésünkkel csak írott törvényeinkhez! szükkeblű ragaszkodásban képzeltünk menhelyet találni.

Ha a magyar nemes nem csak szépen szónokló hazafivá, hanem iparos gazdává s európai műveltségű egyénné lett volna nevelve, megelőzhette volna tevékenységével az 1848-ik év viharát.

*

*

*

Jogászi pályámról írva nem hagyhatom érintetlenül azon keserű leczkét, mit ifjúi könnyelműségem miatt kiszenvendem kellé.

Atyám ruháimról és szállásról gondoskodva elindulásom perczében előmbe számlált 120 magyar forintokat: tudatván velem, miszerint ez *összeget* úgy kell felosztanom, hogy egy évi Kolozsvárt mulatásom alatt tőle semmi esetre többre nem számíthatok. Ismerve szigorú természetét, bizonyos lehetek abban, hogy szavának álland. Kevés számítás, némi nélkülözés mellett az akkori olcsó időben ez összeggel ki is jöhetnek

vala, de miután eddigi költségeimet atyám kirekesztőleg tanítóim által kezelteté, s általa diligentiánként ajándékozni szokott egy peták tiszteletdíjon kívül más pénz rendelkezésem alatt nem volt, mi természetesebb, mint pénzügyem megbukása. A jó pajtások nem hiányzottak, kik a számításra kevés időt engedtek, s olyszerű napok álltak be, milyekre gondolva szomorúan sóhajta fel Köleseink:

„Romlasz magyar nép, romladozol hazám”

szép költeményét e szavakkal végezve:

„Habzik borunk tág kehely öblei közt:

Tolongva zúdulunk tánczpaloták felé,

S fertőztetett lány karjai közé,

Szórja vadul erejét az ifjú...”

Az ifjúi kicsapongások örvényének szélén állottam, s ki tudja a kéj mámorában altatott eszméletem mikor mondta volna a netovábbat... ha a kényszerítő szükség vas karja e veszélyes örvény széléről ki uem ragad.

Pénzem elfogyott s atyám kegyéhez folyamodnom célhoz nem vezetett volna, de megkísérteni nem is lesz vala tanácsos. De vannak — gondolám — jó pajtások, ha tudatom velők pénzügyem bukását, vetekedni fognak majd megosztani velem utolsó filléröket, oly híven, mikép segítenek elfecsérelni az enyimeket. De alig tudatám velők pénzbukásomat, azonnal meghülepült a barátság éltető melege, s pár nap alatt annyira magamra hagyatám, mint valamely bélpoklos. Bizalommal folyamodtam hozzájuk s ők elutasítanak: idegen helyen, a nyomasztó szükség martalékaúl dobván oda engemet, az egykor nagyrebecsült pajtást. Az enyedi tanodái patriarchális rendszer, összetartás, szoros barátság után e keserű csalódás csaknem örüllté tett. Barátaim hűtelensége lehetlenné tévé fölvelt életmódom folytatását, s az örködő gondviselés e keserű leczkében adá tudtomra, hogy minél magasabb fokon áll a polgárosulás, annál ritkább a való szívélyesség, és annál csekélyebb jelentősége van a barátság magasztos eszméjének.

Mondják: minél világosabb az erdő, annál hidegebb.

Nem volt szükségem e szerint lelki erőmre, a kényyszerűség leszorított a könnyelműség pályájáról, s megtanítá, hogy a kéjpohár az élet szomját csak addig oltja, míg mámoros ajkaid ízlelik, s túl a múló perez élvein való örömet csak a munkálkodás sikere szerez... mely a jövőre hat, s a jelen felhasználását eszköznek s nem célként tekinti.

Különös sorsa lételünknek, hogy valahányszor tüzetesen akarjuk élvezni az élet örömeit, mindannyiszor a keserű megbánás töviskoronája marad csak kimerült homlokunkon. A rózsák elhullanak, de a tövisek megmaradnak.

Az élet örömeit csak úgy élvezhetni, mint a fa árnyékát. A vándor kedves enyhelyet nyer itt vándor úta fáradalmi után, csak percek előtt a nap izzó sugarai égetek homlokát. pár perez után újra tovább kell szállania, de e rövid nyugalomát ő kiérdemlé, s perez alatt többet élvez, mintha kikerülve a nap hevét mindig árnyékában akarna ülni a fának, melynek lombjai közül előtörő híves szellő leszárítja a munkás homlok verejtékét, de az el nem fáradottra az unalom barázdáit vonja.

Mit mondanál az örültről, ki mert a nap heve elől az árnyékos fa lombjai boldog enyhelyet nyújtanak, vállaira emelné a lombos fát, s hogy tőle soha el ne maradjanak, roskadozva hordaná magával szerteszt a gyönyöradó lombokat?

Ilyet csak örült tehet; s ily örültség martaléka minden kéjsóvár ifjú, s voltam magam is, míg jó szellemem, a kényyszerűség vas karjaival eszméletre nem riasztott.

Elsírtam könnyeimet az elmúlt kéjórákért s a hűtlen barátokért: éheztem bár és szomjúhoztam és nélkülöztem, mint az északi sarkon fölfedezéseknél a jéghegyek közé befagyott hajósok, de békén tűrtem szenvedéseimet, tudva, hogy önmagamnak köszönhetem azokat: s tanultam vasszorgalommal, míg végre a kínos év lejárt az idők kerekén. Koplalás, törődés s aggodalmaktól átkozottul megviselve hazaszabadulhaték az atyai ház drága tűzhelyéhez.

Néhány hetet tölték csak otthon. Ekkor M. Vásárhelyre küldte atyám írnoknak a királyi tábla mellé. Ez írni gyakorlat az erdélyi törvénytan kiegészítése volt. Itt lehet csak szövevényes perfolyamatunk labirintját kellőleg kiismerni.

Elindulásomkor atyám újra kezembe adá a baljóslatú 120 magyar forintokat: hathatós szónoklattal tudatván velem, hogy egy éven át tőle többre nem számíthatok s hogy ezen összeg gondosság mellett sok, de könnyelmű ember kezében könnyen leolvadhat. E jó tanács s a lefolyt sanyarú év emlékei sikertelenek voltak, mert M. Vásárhelyt, az erdélyi fiatalság e gyűlhelyén akadtak újra jó magyar pajtások, kiknek segítségével és közremunkálásával magyar forintjaim újra pár hó alatt nyom nélkül elenyésztek. Annál érezhetőbb volt ezúttal a pénzhiány, mert mint világba kilépett ifjú ekkor jelentem meg először társaságokban. Helyzetemet csakugyan könnyíté azon körülmény, hogy atyám akarata következtében marosszéki főtiszt *Teleky Mihály* grófnál patvarista valék: kinek is házánál és asztalánál szállásomról és élelmemről gondoskodva volt. *Szerdahelyi Benedek*, *Iszlai Miklós* és *Török Feri*, mindhárman tehetős szülőktől származott nemes ifjak, valának patvarista társaim. Azonban gr. *Teleky* házánál nem maradhaték hosszason.

Ott mulatásomat, s az okokat, melyek e háztól eljőnöm kénytettek, az akkori idő némely sajátságos helyzetei jellemzésére ide lejegyzem.

*   *

*

Gróf *Teleky, Mihály* patriarchális hajdoni életünkben honos jellemeknek csak árnyoldalaival bírt. Gógös és indulatos természetét az ital szenvedélye még kiállhatatlanabbá tette. Lenézve és megvetéssel bánt mindnyájunkkal; minden perczen éreztetni akarva velünk a rendkívüli szerencsét, hogy körében lehetünk és keze alatt szolgálhatunk. Asztalához méltatott ugyan minket is, szegény patvarista ifjakat, de ülésünk csak az asztal végére volt kárhoytatva: hol is cselédkenyér és

praebenda rosz bor jelölé ki elkülönzött ülésünket. Mikor magos köréből kevés vendégeket látott asztalánál, mégis hosszúra volt terítve, s köztünk az asztal végén s az asztalfőn ülő úri család közt nagy hézagnak kellé maradni. A becsesebb étkeket nem hozák előnkbe s nekünk a távolból kellé végignézni, miként csemegélik föl azt a választottak. Néha szeszélye jött a nagy úrnak már az első éteknél valamelyikünkre, de többire rám csinos ficzkóra, rákiáltani: „Menny ez vagy amaz úri barátomhoz és mond meg, hogy iszom egészségiért”. Parancsának rögtön engedelmeskednünk kellé: s néha feneketlen sárban kellé nemzeti díszruhában felöltözve rendeltetésünk helyére gázolni: s itt rendbe szedett szavakban többnyire arczpirulva adni elő küldetésünk tárgyát a fényes vendég sereg előtt. Mikor a válaszszal hazaérkezheténk, már szedek az asztalt, s a követnek két vendégség között éhen kellé maradnia.

A törvénykezési gyakorlat helyett igen nevezetes gyakorlatot szerzek magamnak a nélkülözés és szolgáltságban. Gyakran küldött falusi jószágaiba szórítani, borokat lefejeri, vagy töltögetni, többnyire nagyon sovány konyha mellett. Téli csikorgó hidegben két hétig tartott egy nagy erdején a favágók mellett. A rendkívüli hideg miatt betegem értem haza kinos torokgyuladással: mi 36 évig évenként megújult rajtam s mindég nagyon kinosan szenvedtem benne.

A nélkülözések ezerféle nemei, melyeket főnököm szeszélyeiért kiállanom kellé, még kevésbé érdekeltek: de nem tudok keserőség nélkül gondolni arra, hogy főnököm minden időmet magán céljaira igénybe vévén, néhány havi Vásárhelyt mulatásom a törvénytudományra nézve nyom nélkül telt el. Nem késtem megírni atyámnak céltévesztett állásomat: de ő szigorúan ragaszkodván elveihez e rövid szavakkal utasított el: „Per aspera ad prospera”.

Két hosszú éven át nyúlt volna a megaláztatások és nélkülözések hosszú sora, ha egy véletlen eset föl nem zaklat.

Egy estebéden főnököm mámoros fővel rám rivalt: „Holnap reggel Sárpatakra utazom s te velem jössz; jól rendezz el mindent s főkép ügyelettel légy, *Simon* kocsis le ne részegedjék: máskép összeveszünk.” Hóbortosságát ismerve, le sem fekvém, s az egész éjét az úti kellékek rendezésével töltém, főgondom lévén mindenek felett *Simon* kocsis szemmel tartani.

Korán reggel befogott lovakkal készen állt az uti kocsi, míg főnököm villásreggelije és híres czelnai bora mellül nagy későre és mámorosan bukdáncsol le a lépcsőkön. A főtiszt „hajts” vezényszavára a kocsis indít, de egyik kereket a kapu sarkán azonnal felakasztja s míg a kocsi helyre emelnők, *Simon* üléséről lovai közé omlik... földrészezen. A nagy úr czifra káromkodások közt rám rivall: „Nem megparancsoltam-e, hogy *Simon* részeg ne legyen, tüstént ülj fel helyette és hajts magad”. Békén türtem eddig mindent, de ez már több volt a soknál s türelmemet veszve indulatosan kiálték vissza: „Hajtja biz' az ördög, de én ugyan sohasem”... és szobámba rohantam. *Teleky* utánam küldött izenvén, hogy ne várjam be, míg ő jön utánam. A küldött kardommal felöltözve talált, s felelém fennhangon: „Hadd jöjjön, kinek kedve van, de innen életben ki nem megy.” Bősz szavaim megtennék hatásukat. A nagy úr morogva sompolyga fel a lépcsőkön, én meg az istállóban lovamat fölnyergelvén, s kevés holmimat magamhoz véve kiballagék azon háztól, mely annyi lealáztatásomnak vala tanúja. A kapu közt rákiálték az értem aggódó patvarista pajtásokra, hogy kövessék példámat, s a ki a kutya életet tovább is folytatná — becsületét vesztettnek nevezem. *Iszlai* és *Török* csakhamar követtek is, egyedül *Szere dai* tárta ki hosszasabban.

Kénytelen lévén magamnak szállást fogadni, mint különöséget feljegyzem: hogy egy évre 15 váltó magyar forinton fogadtam tisztességes szállást s havonként 4 forinton kosztot.

A nagy úr kialudván szeszes reggelije mámorát, nem

késett még az nap beharangozni ellenem. Írt atyámnak s levelében önmagát tisztára mosni igyekezvén, engem a legfeketébben rajzolt. Megírta, mily jó és mily kegyes volt ő hozzám s mily rút hálátlansággal fizettem én; s kifáradhatatlan kegyessége folytán. Ígérte, hogy ha bocsánatot kérve vissza megyek, hibámat feledendi. Haragra lobbanta e levél atyámat, ki e rakonczátlannak tetsző tettem által a szégyenen kívül, mit állítólag ősz fejére hoztam, világi szerencsémét képzelé ez által tönkre téve. Szigorú kifejezésekben tudata velem azon parancsát, hogy rögtön visszatarodjam odahagyott főnökömhöz.

Jóra született ember kebelében legfájdalmasabb azon húr rezgése, melyet a gyermeki kötelesség és becsület közti összeütközés ráz fel. Erős az érzet, mely a jó gyermeket szüleihez csatolja, mert évek során a hála hő tüzénél edződött az: de jóra termett embernél, kivált az első ifjúság erélyes korában van egy érzet, mi ennél is hatalmasabb ... a becsület.

Engedetlenségem esetében kiköté atyám, hogy szemei elébe többé soha ne kerüljek. Borzadály fogott el a gondolatra, hogy mint pária bolygjak az életen át s elfáradottan az élet utjain ne élvezhessem soha az atyai ház enyhetadó s üdvezítő árnyait: de a *Telekyvel* méltányos eljárásom helyességét becsületponttá emelem ki: és sem a fiúi szeretet lánczai, sem atyám szigorúsága nem bírták elhatározásomat megingatni. Igaz ügyem érzetében, most legelébb, fölemelt fővel s bátran válaszolék: lerajzolám a lealacsonyítások hosszú sorát, mik Telekynéli mulatásomat keseríték: s miket a kegyes nagy úr azzal akart koronázni, hogy Vásárhely utczáin mint postakocsisát mutasson bé. Atyám kegyének elvesztését mélyen érzem, de ez egyetlen pontban engedelmeskednem lehetetlen, s ha atyám szigorúsága mellett áll, nem marad számomra más mód, mint a József húszárok toborzóinak, *Terge* hadnagnál, felcsapni.

Ha leveletem atyám bontja fel, heves véralkata ügyemet

... meglehet... veszélybe dönti, de szelíd jó anyám kezeibe ment s ő villámhárítóm lón.

„Lásd apjok monda ő ... Verbőczink törvényei szerint ki kell hallgatni mind a két felet. Itt a fiunk levele, ő igazolta magát s nem hibás. Én ugyan Telekyt már nevéért sem szíveihetem, hisz' nagyapja adta el országunkat... kergesse meg érte a német! Fiadat tanolni és nem inaskodni küldted hozzá; s a mennyi Telekyért nem adnám fiunkat: kivált a toborzókhöz most még kevésbé, mint eddig, mert lásd, becsületérzet van benne”.

Így a szelíd házi asszony nem engedé lángra gyúlni férje heves indulatát, s a szelíd békebíró mint Isten küldöttje elvoná fia feje fölül a végromlást s atyám homlokáról a keserű megbánás késő redőit.

Teleky terve ez úton meghiúsulván, a királyi tábla elnökét, gr. *Kemény* Samut ültette fel ellenem. Gr. *Kemény* aristocratai gögben mit sem engedett gr. Telekynek; s hivatala tekintélyét uri barátja érdekében érvényre emelni akarva engem magához hivatott s szememre hányva szörnyű vétségemet rendelé, hogy *Telekytől* engedelmet kérve esdjem további kegyeit. De elhatározásom szírtjén most az egyszer megtört ő nagyméltósága tekintélye is, mert igaz ügyem önérzetében fölemelt fővel felelém, mikép a hivatal körén tul magán ügyeimben csak meggyőződéselem felsőbbtségét ismerhetem el. Szavaimat egy lealázó tekintettel viszonzá és soha sem nézett többé jó szemmel.

Ezzel *Telekyvel* vitám véget érvin, kettőztetett szorgalommal fogtam tanoláshoz. Négy havi ernyedetlen munkálkodásomnak sikerült csak a Telekynél elvesztegetett időt kipótolni.

A királyi tábla szünnapjait otthon töltvén Szent Márton napkor, mikor a királyi Táblai ülések megkezdődtek, újra Maros Vásárhelyre mentem. Atyám újra leszámllálá nekem a 120 magyar forintokat, de ezúttal jobban sikerült ez ösz-

szeggel gazdálkodnom, annyira, hogy írno ki fáradhatatlan munkásságom gyümölcsevel minden szükségemet fedezni tudám s az atyámtól kapott 120 magyar forintot érintetlenül vittem haza.

Örömmel kell itt elismernem, hogy a mily célzévesztett volt az enyedi és kolozsvári iskolázás, éppen úgy megfelelt a célznak a királyi táblai gyakornokság. Amazoknak célja volt szellemiségünk kifejtése és az vajmi silányul éretett el! Ennek célja az erdélyi ügyfolyam alapos kiismerése volt s azt itt mindenki magáévá tehette. Volt még egy, mi az egykori k. Tábla rendezésének emlékét előttem becsessé teszi: az ülések nyilvánossága. Hazánk alkotmányos korszakában az első kérelmi törvényszékek eredeti rendezése nyilvánosságon alapult, de e nyilvánosság a megyei törvényszékeknél rendre elenyészett, csak hirben élt; elenyészett pedig azért, mert elrendezése visszaélésekre vezethetett. Minden megyei ülnök... mely czimet minden iskolát végzett nemes megszerezhetett, egyszersmind bíró is volt a megyei törvényszékeknél s a legjogtalanabb ügy megnyerésére mi kellett így egyéb, mint néhány megvesztegethető ülnöknek az igazság elnyomására felcsődítése. E körülmény átlátása arra vezette a megyék ülnökeit, hogy a választott bírának kívül a megyék törvényszékein senki ne jelenjék meg. Nem így volt a királyi táblai ülések nyilvánossága! Itt a hallgató sereg a k. táblai írnokokból állott, kik, míg megtanulták az ügyfolyam részleteit, igen célzzerűen ellenőrizték a bírák lehető félreccapásait.

Háromszázan feljöl voltunk táblai írnokok, a nagyobb rész nemesi születésű, s csak kevesen az alsóbb osztályokból, de születési és vagyonsági kasztok nem léteztek, s a pajtásság mindenkire kiterjedt, ki azt megérdemlé.

Lejárt így a második év; Vásárhelyről végkép hazamentem s nem sokára egy derék paripámat 150 magyar forintokon eladván atyám így szólított meg:

„Sok pénzed van már fiú! Azzal, mit Vásárhelyről megmarasztál, 270 magyar forint üti zsebedet, ezzel már lehet valamihez fogni”...

Bámulva hallgatám szavait, miután a Vásárhelyről hozott összegről mit sem említett neki.

„Bámulsz úgy-é! hogy dolgaidról oly jól vagyok értesülve: de lásd éles szemeimet mi sem kerüli ki, s apróra ismerem az utolsó három év alatt minden lépteidet. Tudom a perczet, melyben a két első év alatt erszényed kiürült, nélkülözések közt hagytalak mégis, számítva arra, hogy magad kárán leginkább fogsz okulni s lám, számításom nem csalt, mert szerencsésen kigyógyultál a bő költés veszélyes kór-ságából, s e nevezetes ponton többé már nem is féltetek.

Nem hagyhatom itt érintetlen egy nagy örömemet, mi ez idő tájt ért. Anyám 2 női ruha kelmét vásárolt nőtestvérem számára, de titokban, mert atyám részéről az ily költségekért nem volt vége hossza a zúgolódásnak. A fizetés ideje eljött s én a kalmár sürgetését megtudván, örömkönnyük közt fizetem ki jó anyám tartozását. Kettős volt örömem, mert megkönnyítém anyámat a gondtól, még pedig azon fillérekből, melyek önmunkám gyümölcsei voltak. Szegény jó anyám öröm könnyüket hullatott, én meg Isten legboldogabb terem-tése valék e perczben, s azután is, valamikor rá gondoltam. Kevés fiúnak jut résziben ily szép öröm, de az boldognak is nevezheti magát még a túlvilágon is.

Az 1814-ik év őszén Bécsbe mentem atyám kívánságára az udvari Cancelláriai hivatalos szolgálatba. Rendkívüli fájdalommal készülék fel és indultam ez útra. Minden jóra való magyar emberben megvan a honáhozi hő ragaszkodás. Ki tudná jellemezni az érzést, mely láthatatlan lánczokkal köt a földhöz, hol őseink jó s balsorsban lehunytak, hol magunknak öröm és fájdalom közt végig kell élnünk az életet, törődve többet mint élvezve, mert a jelenen kívül az utódok sorsát is szemünk előtt kell hordanunk. Az égaly enyhébb fuvalmain

nyílhat a rózsa illatosabban, ízletesebb gyümölcsöket teremhetnek más völgyeknek fái, s dúsabb kalászkokat hordhat más rónák térsége, de egyedül szent, egyedül kívánatos csak az a hely lehet, mely vendégszeretőleg fogadja ölébe bölcsönket, sírunkat egyaránt.

E hő ragaszkodást növelte még nálam a gazdasági pálya megízeltése, szabad mozoghatással, lovaglással, vadászattal egybekötve, számos jó barátaim és... szívem választotta, kit ifjúságom hevével szerettem. De rendkívüli volt atyám tekintélye és határtalan engedelmességem, ő úgy kívánta s én útra indulék: megtagadva véralkatomat és égető vágyaimat.

Szamosújvári kalmár, *Esztegár* Lukács vitt szekerén. Hosszason alkudozott vele atyám, míg végre a vitelbért 20 magyar forintokban állapították meg Pestig. October vége felé indultunk útra egy kis födetlen fakó szekerén, melynek oldalai és alja kas helyett apró deszkadarabokból volt kirakva. Ülésünk az örmény ládáján volt, mi miatt a rázás csaknem kiállhatatlan lón. Két sovány székely fajú lovát egész ut alatt egy szem abrakban sem részeltette, de a feneketlen sarokban mégis soha fenn nem akadtak, sőt rebenczességből néha meg is ragadtak. Ily vas kitartás a székely ló kiváló erénye.

Szarnosújívról Nagy-Váradig négy napig utaztunk, mert akkor kövezett utak még nem léteztek s a Körösön 32 gázlón kellé átvergődnünk. Váradig szép időnk volt, de itt a Báránka fogadóban meghálván, éjfélkor nagy szélviharra ébredék fel s rémülve látám, hogy már minden fehér a hótól. Holdvilág lévén, éjfél után nem sokára útnak indulánk. Szokott dolmányomon kívül csak vékony fehér köpenyegem volt minden védszerem a növekedő hideg ellen: míg az előre látó s utazáshoz szokott örmény hatalmas juhászbundával, kalapja alatt báránybőr sipkával és lábán jókora szászkapcákkal volt biztosítva az idő viszontagságai ellen. Havas eső szakadt egész nap, míg sanyarú északnyugati szél csapkodott szembe. Gyenge

öltözetemben sem a szekeren ülve, sem a szekér mellett futkározva nem lelhetek enyhülést. Utóbb Isten nevére kértem az örményt, mentsen meg a végpusztulástól s kölcsönözze át bundáját csak pár perczre: de ő haragosan utasított el, fellázadva mondván, hogy neki neje s gyermekei vannak, s ő ugyan senki kedvéért nem fagyalalja ki magát a világból. A kénytelenség újabban rávitt kérésem megújítására, de ő egyforma tagadó válaszban részesített. Végre a hideg által okozott szenvedéseim kétségbeesésbe törtek ki, s egy jókora bicskot rántva ki zsebemből dühösen kiálték rá: hogy ha rögtön át nem adja bundáját, irgalom nélkül szúrom keresztül! E fellépés megtermé hatását s örményem sietve cserélé fel bundáját vékony köpenyemmel. Erős hitem, hogy ha az örmény fenyegető késemtől meg nem ijed, nem használtam volna azt jámbor vére kiontására, s legfeljebb bundája csattját metszettem volna azzal ketté, hogy azt vállairól, ha másképp nem lehet, erőszakkal is annál könnyebben levonhassam, de mind e mellett e jelentéktelen eset nagy tanúságul maradt meg előttem arra, hogy a kétségbeesés a legszelídebb jellemet oly tettekre, vagy bár fenyegetésekre csigázhatja, melyeknek csak gondolatára is nyugodt perczeiben megborzad. Elhatározott fellépésem következtében a megátalkodottságból kivetkőztetett örmény átadá ugyan többször is bundáját, de mind e mellett velőkgig átfázva voltam, midőn Bárádon a helység fogadójában éjjeli 10 óra tájt behajtatánk.

Minden szentek napjának éjjele volt. E napon szoktak a helység bírái változni s az új bírák két szál cigány hegedűje mellett iddogálva zajosan tánczolgatniak, míg magam kis ládámra ülve, dideregve vontam magamat a szögletbe. A b:ró, egy erős, de éltes férfiú, gondolva, hogy bánatom van, ily szavakkal szólta meg: „Ifjú uram, üsse össze a bokáját, jobb kedve lesz utána!” „Jó emberem!” felelém alig hallhatólag ... én nagyon beteg vagyok.” „Hát miért nem monda előbb — vizonzá ő — majd teszünk róla.” Éreztem vérem

lázás kerengését, belső részeimet görcs voná össze s már eszméletemet kezdem veszteni, midőn bíró uram izmos karjaira emelt s lábamat hóna alá véve, a csaplárosné külön szobájába vezetett s az ott hirtelen felkészített ágyba befektetett, míg lábamat gondosan az ágy alá rejté. Külső kenés és erővel belém öntött jó adag borsos meleg bor voltak a jó ember orvosszerei, melyeket azonnal rám alkalmazott. A nőttön-növekedő lobbos-!áz miatt eszméletemet merőben elvesztem; orvosom jókora kunbundájával betakargatva, csendességben hagyott.

Csak harmadnap nyitám fel szemeimet s bágyadt szemeim megmentőmet pillanták meg ágyam mellett, aki figyelemmel és aggódva vizsgálá állapotomat. Örömmel vévé észre, hogy lázam szűnt és szabadabban lélegezek. „Hála Isten, monda ő, még egy jó korty borsos bor s osztég fel is kelhetünk.” Nem hagyhatom említetlenül, hogy örmény szekeresem szokott szűkkeblűségénél fogva még az előtti nap reggelén tovább akart állani s csakis megmentőm erélyes fellépésének sikerült őt visszatartani.

Neve a jó embernek *Borsos Péter*.

Nemzeti büszkeséggel állítom fel itt őt, mint magyar népünkkel született természetes és nem számító vendégszerető szívesség egyik nem ritka példányát.

De *Borsos Péter* még nem végzé be jóságát, mert hatalmas kaczagányát vonakodásaim daczára magammal vinni kényszerített. „Hozza vissza ifjú úr, majd ha erre jár, addig majd elbajolok az ócskával.” Három évre Bécsből szabadsággal hazámba jöve, Bárádon egyenesen a jó emberhez hajtatak be, hálás köszönettel adám meg neki a bundát s neki, és családjának hozott ajándékaimat. Egy szép örömnapot tölték az egyszerű, becsületes tisztcsalád körében. Később, midőn Bécsből végkép haza tértem, forró vágyaim közt keresem fel őt: de már akkor fejfáját a temetőn találtam. Forró könnyeket hullattam sírhalmára, mely annyi őszinte becsületességet zárt hideg ölébe, híven zártam emlékét keb-

lembe ellenmértéül talán a keserűségnek, melyet az élet folytán gyakran lapasztalt rősz indulat néha fölébresztett. Tisztes emlékére megjegyzem itt, hogy a *Pétereket*, kiket azután megismerhetek, egytől-egyig talpig becsületes, jó embereknek találtam.

* * *

Elértem végre Bécset tizennégy napi utazás után. Az udvari cancelláriai szolgálatba beiktattatván, az itteni rendszert és személyzetet csak még drágábbá tevék előttem az emlékeket, melyek hazámhoz kötének. Az őszinte férfias kört szolgállelkű nyegleség váltta fel. Ők lenéztek engem szabad modoromért s én őket szolgállelkükért, s a kölcsönös hátratartás és visszavonás nőtton-nőtt köztem előjáróim és pályatársaim között. Unalom és kedvetlenség nem csak lelkem ruganyosságát tevék tönkre, de megtámadok testi egészségemet. A körülöttem levők veszélyeztetve hitték életemet s a korlátnok hozzám küldé *Német* nevű orvosát. A nagy tapasztalatú orvos azonnal fölismeré bajomat. „Honvág, monda ő főnökünknek, mi a külföldön sok magyart tett már tönkre.”

Azonban ifjúság és erős test alkat daczoltak e bajjal is. Meggyógyultam s körülményeim úgy hozák, hogy erős önelfoglalás biztosítson jövőre a visszaeséstől. Hazámban három tanuló intézetet dicsérettel végezve, tudományos képzettségem iránti botor önérettel léptem cancelláriai szolgálatomba: de csakhamar okom volt átlátni hátramaradottságomat s mondják, hogy a tudás ott kezdődik, a hol azoknak tömegére észlelünk, miket még nem tudunk. A cancelláriai nyelv a diák és német volt. Én megütődve vevém észre mindkettőben járatlanságomat: s kettőztetett szorgalommal fogtam mind két nyelv tanulásához. Üres óráimban a bécsi egyetemben néha megfordulván, szomorúan kellé tapasztalnom, mily kevésre tanítanak minket Erdélyben, és e kevéshez is mily nagy fáradtsággal jutunk. Grót *Teleky* Sámuel főkorlátnok, a tudományok nagy pártolója, kegyéből ki-

nyerem, hogy a cancelláriai hat órai rendes szolgálatot kettőre apasztván, az egyetemben tudományokat hallgathassak. Másfél évig hallgatám itt a világ történezetet, földrajzot, statisztikát, számtant, bölcsészetet és boncztant. A bécsi egyetem iránti elismeréssel kell itt nyilvánítanom, hogy másfél év alatt többet tanulhaték itt, mint otthon 15 évek alatt: s mi ennél több, kedvet kaptam jó könyvek olvasására, mire e pontig kevés hajlamom volt... a nem olvasás a mi családknál... fájdalom ... családi betegség s nagy szerencsétlenség.

Sokkal tartozom a bécsi egyetemnek, de cancelláriai szolgálatomnak semmivel. A személyzet kevés kivétellel, csekély eszű, gyalár emberekből állott, kik között unalom volt az élet. Hivatali teendőit magáévá tehetette bárki fél év alatt s azután kínos egyformaságban teltek a napok. Kenyérkeresetnek megjárta, mint valamely gyári munka, de az emberi lét magasabb érzései: hazaszeretet, felebaráti kímélet... mind ismeretlen virágok voltak itt, melyek az actáik közé porhadt hivatalnokok hideg keblébe gyököt nem verhetének.

A fő korlátnok, gr. *Teleky*, egy 80 évet meghaladott, ősz, nagy tudománya, jelentékeny gazdagsága s magos hivatalánál fogva köztiszteletben állott. Élet rendszerében rendkívül szigorú, mértékletes és fősვნységig takarékos volt, szenvedélyei, vágyai régebb, ha voltak is, most a hanyatló évek terhe alatt kialudni látszottak. Több évi szolgálatom alatt számos árnyoldalait látám e fő urnák; látám benne a határtalan születési gögőt, nagy fősვნységet, bizodalmatlanságot s engesztelhetetlen boszus indulatot.

Nyolcz tángyérnyi szűk ebédjét rendszerint *Szentgyörgyi* titkárával és *Ocsowszky* könyvtárnokával költé el, kik ki nem elégitett étvágyukat rendszeren egy szomszéd vendéglő ebédjén csillapíták le. A korlátnok kedvelvén az olvasást, tőlük is ezt kívánta: s így titkára, rendszeren éjfél után három óraker oltá el gyertyáját, holott 10 óraker már mélyen aludott. Főnöke asztalánál vizet, de köztünk szívesen itta a bort.

Fizetését könyvekre és kéziratokra költötte, nem szenvedélyből, mert nem használta azokat, de csakis majmolásból. A főnök gyalársága átszivárgott a titkárhoz, példájául annak, hogy a nagyok hibái többnyire káros hatásúak az alárendeltekre. S vált példa nélküli gyalárrá: mint a milyet sehol sem lehetett látni. De magos hivatali állásánál fogva gyakran károsan hatott a korlátnok bosszús természete nemcsak alárendeltjeire, de Erdély hazájára is. Ő gyűlölte gróf *Bánffy*, Erdély főkormányzóját: részint az első *Teleky* Mihály által a *Bánffy* családon elkövetett méltatlanságért: részint, mert ifjabb éveiben gr. *Bánffy* nővére, ki később gr. *Eszterházy Jánosnévá*. vált, kezét megtagadá tőle. E kettős bosszúját *Teleky* nem bírta meg: elég gyenge vala azt a hivatalos ténnyre is átvinni s bármi közhasznú céljai lettek légyen a kormányzónak, a korlátnok azonnal ellenökbe dolgozott s nagy befolyásával meg is gátlá. A korlátnok nagy tekintetben állott az udvar előtt, míg Erdélyben félelemmel említék nevét.

Az 1814-ik év utolján és 1815-ik elején tanúja voltam Bécsben azon fénynek és pompának, melyet a nagy Congressusra gyűlt európai hatalmasságok egész Bécsre árasztottak. Alárendelt hivatali állásom belsejébe pillantanom nem engedte. Csak a külsőségeket láthatám. Eredménye a szent szövetség neve alatt csak később jött tudunkra. Hanem kül-része annyira föl volt czifrázva fénylő vendégségekkel, színházakkal, szekerezésekkel, szánkózásokkal, hogy Bécs e napok alatt az „Ezeregy éjszakát” meghomályosítá fényével. A kinek érzékeit az ily külfény csiklándoztatja, élvek tengereben úszhatott. Emlékszem, hogy akkor még fiatal érzékeimen is némi bánatos szín ömlött el, elgondolva, hogy Európa minden fejedelmei most itt együtt tanácskozva a Napóleon telhetetlen nagyravágyása miatt a népek jóllétin ejtett mély sebeket mily üdvösen orvosolhatnák. S továbbá, midőn az örökös vigadalmak s hiú fény-pompákra kiadott temérdek

pénzösszeget a hosszas háborúk miatt végínségre jutott emberiség s kiürült állampénztárok javítására fordítanák, emberi szívünk mily magosán dobogna fel, látván, hogy már valahára az emberiségért is történik valami.

Európa minden gondolkozó fiának vágyai reményteljesen csüngtek e congressuson; de mind e vágyak, e szép remények kielégítetlenül lobogtak el. Míg Napóleon vas karja alatt nyögött Európa, a kétségbesett fejedelmek a szabadság és függetlenség varázserejű húrjait rezzenték fel a népek keblében: buzdító szerül a fejedelmeket végveszélylyel fenyegető Napóleon nagyravágyás leküzdésére. E magasból jövő szózatok egy tavaszi szép álom kétes sejtelmeit kelték fel a népekben, melyek csak most kezdtek esengni jobb jövő után. A bécsi Congressus volt azon pont, melyben a fejedelmek és népek függetlenségi vágyai egyesültek, de csak úgy, hogy egymást szögbe vágva, együtt ne egyesüljenek soha. A fejedelmek biztosíták függetlenségüket, de a nép maradt, ahol volt, mit sem nyervén, mint egy keserű tapasztalást, mit a történelem lapjait tanuló utókor ... ha esze lesz ... még felhasználhatánd.

Bécsi udvari cancelláriai szolgálatom évei alatt szenvedé át Erdély az 1815-től 1817-ig tartó éhhalál borzadályait. Még honn voltam 1814-ben, midőn a rendkívül terméketlen év a szükség bekövetkezését kezdé sejtetni. Ez év telén hó és fagy egyszer sem volt még, az eső szünetlenül szakadt. Márczius elején páratlan szép és meleg tavaszra derült az idő. A tavaszi vetéseket korán el lehete vetni, már márczius harmad hetében a törökbúza vettetett. Április elejével nyári forróságok álltak be, a fák zöldülni, a szőlők hajtani kezdenek. Május második hetében másodján kapálták a törökbúzát s ily korán és ily dúsan kivirult természetre a legrégebb emberek sem emlékeztek. Május 14-én, szombaton atyám törökbúza kapásaival a kaczkói határon voltam, a rendkívüli hő-

séghez mérve, nyárilag öltözve. Délután 4 órakor igen vékony és hideg szél kezdte lengedezni, mely egy óra múlva oly kiállhatatlan lőn, hogy felső öltözetünk nem lévén, kényteténk a munkát félbehagyni és ozsonnára hazatarodni. A szél mind fagylalóbban dühöng, s éjjelre kelve orkánná fajult. Éjfél tájt atyám felköltött s mutatá, hogy a sűrűn hulló hó mindent elborított. Rögtön szánakba fogattunk és egy távoli tanyáról szánon szállítók be a kis borjukat és bárányokat. A havazás reggelig tartott rendkívüli hidegben. A kilevelezett és virágzott fákra a hó tömegesen ráfagyott. Hol e hó lerázása elmulasztott, az élő fák mind kiszáradtak, a szörnyű tereh alatt többnyire mind összehasadván. A térden felül érő nagy hó három napig állott meg. *Véér* Lászlónak Kódorból Beszterczére kelletvén mennie, szánon ment és jött a legjobb szánúton. A sanyarú három nap után a hó hirtelen elolvadt, a fák virágai és levelei elhullván, komor fekete gyászt öltöttek. A térdig érő törökbúza elolvadt, mintha sohasem is virított volna, az őszi magos gabnák fehéren s száradtan álltak; csakis a tavaszi szalmás gabnák és füvek élhetnek túl a pusztító nagy veszedelmet.

A következő két évben a szünetleni esőzések miatt újra semmi élelmiszerek nem termettek s e hosszas terméketlenség 1817-ben éhhalált szült. Az ország utak rakva voltak éhen elhullott, vagy vonagló emberekkel: s a városok utczáin alig győzők a hullák eltakarítását. Borzasztó látvány volt, miként szaggatá fogaival az éhhalállal küzdő a véletlenül kapott darab kenyeret, mint farkas ragadományát, mit alig költhetett el, midőn összerogyott és szörnyű halált halt. Gyengébb közigazgatás mellett borzasztó rablás és gyilkolás jönnek vala napirendre: de gr. *Bánffy* György erélyes kormánya által élénkségekben tartott megyei tisztek ernyedetlen szorgalmának sikerült a szenvedélyeket annyira féken tartani, hogy a négy szűk év alatt csak egyetlen egy rablásérti kivégzetés történt. Ezen körülmény fontosságát neveli az, hogy

1815-ben a franczia háború megszűnván, igen sok katona bocsáttatott el s maradt kenyer nélkül s hogy mind emellett kihágások nem történtek, okát egyfelől ... mondom ... az akkori közigazgatás helyes szervezésében, másfelől kormányzó gr. *Bánffy* György erélyében találhatni fel.

Gr. *Bánffy* György egyike volt a kitűnő kormányzói egyéniségeknek. Ifjú korában igatá őt be *József* császár kormányzói hivatalába, a tétlenségért letett *Bruckental* helyébe s hosszas kormányzói pályája alatt egyaránt kiérdemlé fejedelme s hona méltánylását. Ernyedetlen szorgalom, nagy tevékenység, igazságszeretet, emberismeret s becsületesség jellemzők. Fáradhatatlan közbenjáró volt ő hona s fejedelme között válságos időkben. Fejedelmi fénytől tündöklő palotája ajtaján bizalommal kopogtak be a sérelmes felek, atyailag hallgatá ki s orvoslá bajaikat. Udvari korlátnok gr. *Teleky* minden nagysága s nagyravágyása mellett is mint hivatalnok és ember mélyen állott gr. *Bánffy* György alatt. *Bánffy* kormányát nehezíté azon körülmény, hogy *József* császár alkotmány ellenes rendszere miatt a jó hazafiak nagy része visszalépett, kiket csak nehezen s későre sikerült *Bánffymk* a kormány gyámolítására vonni. Némi árnyékot vet *Bánffy* jellemére az, hogy főhivatalokat csakis a magos aristocratiából szereté betölteni, s hogy hivatalnokaitól önmaga tetemes gazdagságához ... mi gr. *Palm* Jozéfávali nősziülése után Erdélyben páratlanná vált ... mert fényes háztartást követelt. Az erdélyi aristocratiia leszegényedése e ponton veszi kezdetét. De magos erényeiért és hazafiságárt e kis tévedéseket könnyen felejtendi az Ősök erényeit nemzeti büszkeséggel méltányló utókor.

* * *

Az 1817-ik év őszén *Ferencz* császár a császárné kíséretében beutazá az éhhalál kínai közt vonagló Erdélyt. El akará üzni ő az éhhalál rémeit, de a későre ébredett akaratot kevés siker koronázta volna, ha a jóltéví természet nem

jön vala segélyére a sínylődő emberiségnek. A bekövetkezett termékeny év csodát tett: s egyszerre felemelé az elalélt országot. Alig lehet valakinek fogalma e termékenységről. Az igavonó marhákból kipusztult földész, szántás helyett törökbúza földjén hegyes fával szúrt lyukat, s abba egy szem törökbúzáat téven, földdel betakará, s e hiányos kezelés után is ritka törökbúza kapáltatott meg másodjában, de mind e hiányok daczára törökbúza és szalmás gabna oly nagy bőségben termett ez évben, hogy a búza vékája 30 forintról 2 forintra és a törökbúza 25 forintról 1 forint 30 krra szállott. *Ferencz* Császárnak körútjában tizenegyezerhatszáz kérélevelet nyújtanak be az Erdélyiek, miket is magával Bécsbe vivén, az udvari cancelláriához téteti át tárgyalás végett. Magam is egyik lévén kezelői közül, emlékezem, hogy kivétel nélkül mind a mennyi eredménytelen maradt.

*

Bécsi szolgálatom öt és félévre terjedt. Évi bérem már 700 forintra hágott s előmeneteli kinézéseim a legjobbabbak voltak: s mind e mellett hivatali körömmel nem tudék kibékülni. Hajlamaim és véralkatomnál fogva hazám és az emberiség körüli teendőimről más fogalmaim voltak, mint miket e hivatali körben létesíthetek. Szemeim szüntelen hazámra voltak függesztve, csakis ott remélve vágyaimhoz mért munkakört. S ki tudja meddig nem sínylődőm mégis ezen gyomromból utált pályán, ha atyámnak elgyengülése következtében nyilvánított azon akarata, hogy végóráiban közelében legyenek... sietőleg vissza nem szólit hazámba. Mint mindég, úgy most is fiúi engedelmességgel sietek kívánata teljesítésére s kevés podgyászommal, de annál több könyvemmel, hazámba utaztam.

Bécsben töltött éveimből kevés öröm és sok keserűség utóérzete maradt fenn későbbi éveimre. Bécs sem hivatali, sem magán köreiben nem elégítheté ki egy alkotmányos ország fiának szabadabb szellemi igényeit. Hónát e körben

csak olyan lehelte, kinek uralkodó eszméje a nagyravágyás s ki elfogadá kormányembereinek ezen alapelvét: „A czél szentesíti az eszközöket.” Nem ismerek gondolkozó emberre szomorítóbbat, mint egy felelősség nélküli kormány működésének közlelőli szemlélését. A kormányférfiú, kit sorsa egyszer fölemelt, már helyzeténél fogva elveszti erkölcsiségét: mert míg felelős kormány tagjának egyszer nyilvánított meggyőződéséhez következetes ragaszkodásban kell keresni támaszait, addig a mi hajdoni alkotmányos életünkben, mely csakis a képviseleti és bírói, de nem kormányzási szempontból érdemé meg az alkotmányos nevet... a mi hajdoni alkotmányos életünkben, mondom, szükségképpen kegyelnie kell hazája érdekét a kormányférfinak, de csak addig, míg a közvélemény magos polczára föl nem emelé. De ha a kormányon ült már, mi gondja volt neki többé hazája érdekeivel!.. Tudta azt, hogy a vélemény, mely fölemelte, többé le nem taszithatja s az innen merített túlságos önbizalom demoralizáló hatással volt a legerősebbekre is. A közvélemény kiérdemlésének nemes politikáját nemtelen önző politika váltá fel: amazt megkívánta az önfelemelés, ezt az önfenntartás.

Hajdani dicasteriumunknái bűnös institutionak tartam a holtig való nyúgpénzzel egybekötött hivataloskodást, mely a haza szolgálatának nemes tisztét kenyerkeresetté aljasítá: s tévútra vezetett annyi kitűnő egyéniséget, kik azt hívék, hogy tartozásaikat a hon iránt leróvák, ha minden magasztosabb honfi lelkesültség nélkül jó pénzért késő vénségükig irtak, merőben gyárilag: számot nem vetve azzal, átkot vagy áldást hoz-e a honra a rendeletek tömege, mit magasságukból a hazára árasztanak.

Dicasteriumaink kettős káros hatással voltak, egyfelől a honra, másfelől az egyesekre. Kormányzó dicasteriumunknál hiányzott a tevékenység ösztöne, miután állásuk a legnagyobb tétlenség mellett is biztosítva volt, s annál fogva a közigazgatás rendes kezelésén kívül létezésük a honnak sem

anyagi, sem szellemi jólétére legkisebb lendületet sem adott. Mily szomorú lehet egy ország állása, melynek kormánya már szervezetében fel van jogosítva a legnagyobb tétlenségre. Káros hatással voltak azon egyesekre, kik e dicasteriumokat alkoták: mert a bölcs teremtő az emberi sors kétes voltát az igyekezet ösztönéül állítá fel s ez az ösztön náluk hiányzott. A hivataloskodó sorsa szükség ellen biztosítva volt nemcsak önmagára, de hátramaradott neje s gyermekire nézve is, s mi tarthatta volna vissza őt, hogy az emberi kebelben rejlő quietismusi vágnak át ne engedje magát, s ne hajtsa fejét már a férfi kor delén idő előtti nyugalomra.

Voltak, kikre e sokakra káros körülmény eltéveszté hatását. De minden ismerőseim közül csak kettőt emelek ki ezek közül. Egyik néhai ipám *Lészai Lőrincz*, ki félszázadig folytatott dicasterialis pályáján életrealóságát mindvégig megtartá. Szülőitől öröklött jószágát ötszörözve hagyta gyermekeire, holott egész életét bureaujában töltvén, gazdaságára majd mi időt sem fordíthatott és soha semmivel nem üzérkedett. Mindig tisztességes, úri házat tartott, két fiút és három leányt illendőleg fölnevelt. Eszét soha nem nyugtatta s mindig munka közt töltvén idejét, lelke és érzékei öreg napjaiban is ifjú erőben maradtak. Társalgási modora francia finom modorú, a gögös aristocratával, tudományos emberrel s egyszerű polgárral egyformán vidáman, s feszesség nélkül társalgott. Föddhetetlen jelleme s nagy igazság szeretete kortársai becsülését vívta ki.

A másik gr. *Degenfeld Ottó*, ki fiatalkori tevékenységét, lelki erejét hazája s az emberiség körüli buzgalmat dicasterialis életén át híven megőrzé.

* * *

Bevégezve itt bécsi mulatásomat, fel kell itt még jegyeznem az akkori élet és atyám háztartása jellemzésére a a következő jelenetet.

Bécsi szolgálatom negyedik éviben a magyar testőrök

közt szolgált testvéremmel szabadsággal haza rándultunk. A hosszas távollét után erdélyi hazánkfiaitól kitűnő szívességgel fogadtatánk. S minthogy akkor Erdélyben a Bécsben lakás s főleg szolgálat varázserővel bírt, mindkettőnkől hivatali nagy előmentességet jósoltak. De a mi hivatalos terén egyikünkénél sem valósult. Megjelenésünk mások közt még édes atyánkat is jól kivette sodrából. Örömeben egyre hullottak könyüi, rendre megölelt s megcsókolgatott; ezt ugyan ő másoknál léhaságnak tartotta, s ő maga nem is tette más-szor, de most az egyszer láthatásunk fölötti örömét nem bírta eltitkolni.

Az első három nap jó ízű kérdezősködés s tréfák közt igen vidáman teldegelt. A mi nála csaknem példa nélküli eset volt, hogy három nap egymásután minden szeszély vagy indulatosság nélkül folyjon le. Mi bámulva és nagy örömmel szemlélők a nagy változást. Csakugyan negyedik nap reggel borult arczal fogadott s a jó reggelt kívánásunkat minden felelet nélkül hagyta. Azután is ritkán s mind s komor hangon beszélt, tekintetünket kikerülte, szótlan ült gondolatokban elmélyedve. Keveset dohányzott. Egyik ablaktól a másikhoz mendegélt, egyberánczolt homlokkal nézdegélt ki rajtok s egyre dobolt ujjával az ablak karikákon. Mind e jelenetek ő nála rendszeren a kitörő indulat előpostái szoktak lenni, de hogy kettecskénk rovására üssön ki, a közelebbi három nap igen kedvező folyama gyanítanunk nem engedé. Jött az ebéd; gazdasszonyra, szakácsra... szokása szerint ... nem pörölt, nem is zsimbelt. Mind rózsjel! Házi rendje szerint, mikor ő hallgatott, mind a mennyinek hallgatnia kellett, ha valaki beszédet kezdett, rövideden hallgatásra utasították. Elgondolhatni, hogy egyikünknek sem vala kedve az ételhez s várva várók az asztaltóli fölkelést. Ebéd után mind megújultak a délelőtti hallgatag jelenetek. Mi távozni akartunk, de mindég visszaszólítatánk. Ülénk, ásítózánk és hallgatánk mindnyájan. Östve felé pedig, mintha mély álom-

ból ébredt volna fel, egyszerre fölegyenesedék székiról s felénk fordulván, mogorva hangon szólta meg:

„No fratres! ideje már, hogy a dolog velejére térjünk. Én nektek havonként 40, évenként 480, egyikteknek három évre 1440 erős forintokat küldtem kezetekbe. Mire és hová fordítottátok? mutassátok elé számadásaitokat, mutassátok ki, hogy mi minden hasznost szereztetek bé? Azt csak föl nem tehetem, hogy e temérdek pénzt mind elköltöttetek: azért elő a megmaradóit pénzzel, hogy tisztába jöhessünk egymással.”

E felszólítás váratlanul talált és rendetlenül felelheténk.

„Hogy atyai kegyelméből nyert havi pénzünk rendes fizetésünkkel együtt takarékos gazdálkodás mellett is alig-alig juthatott rendes szükségünk fődözésére. Még nagy szerencse, hogy adósságba nem jöttünk: a mivel Bécsben kevesen dicsekedhetnek. A mit elémutathatunk, tisztességes öltözet s néhány könyvből áll. Költségünkről nem folytatunk számadást, mert nem volt meghagyva.”

„No így már tisztában lehetünk! Ily sok pénzt elfecsérelni: így már tékozlók lesztek, szerzők soha sem. S kiadásaitokat még föl sem jegyezni. Bizony nem vagytok érdeemesek, hogy fiaimnak nevezzelek.”

A szemrehányások végnélküli megújításai közt folyt le nap s kezdődött a másik. A jó Isten tudja, hogy meddig tart s mint végződik e cridalis pör... midőn nagy szerencsénkre s vigasztalásunkra a 80 esztendő *Keczeli* István belovágia udvarunkra, valóban mint békenemtőnk...

Édes atyánk a jó féle öreget föddhetetlen jellemiért és a régi jó szokásokhoz legaprólékosabb részeikben hűn ragaszkodó szilárd természetiért minden mások felett megkülönböztetve becsülte: sőt önszemélye felett némi felsőbbséget engedett néki, a mit pedig senki más irányában el nem ismert: kivéven az egy hivatali terén előljárói irányukban: mert ezekhez szolgálai tisztelettel viseltetett. Mikor *Keczeli* hozzájött, akármilyen sürgős foglalatosságát azonnal félbeszakítá

s hajdon fővel elibe siet. Alig szállt le lováról, édes atyám nehéz rezes kardját oldaláról leoldani segíté: s maga hozta utána a szobába: ott pedig rendesen viselni szokott báránybőr kucsmáját azonnal az öreg fejére húzta, ő maga hajdon fön maradva. A tükör háta mögött rejtve tartott egyetlen nagy habpipáját megtöltvén, s meggyújtván átnyújtá. Többire állt és ritkán ült le előtte. Egyedül őt engedte beszélni, ő maga figyelemmel hallgatta. Lesuhant a konyhára; ételt, italt megszaportított. Ebéd alatt a jobb falatokat mind eleibe rakta. Ebéd után a rendes szilvaszesz helyett záros almáriumból szalmás üveget húzván élő, rózsolissal kínálta meg. A délutáni rövid szunyadásra saját hálóágyát készíté fel: mi alatt fagalylyal legyezgette. Ott mulatása alatt sehová sem ment, mind vele társalgott, lábujhegyen s nem kopogva járt a szobában. Nem haragudt, nem káromkodott, az étkek felett nem gáncsoskodott.

Most pedig ebédhez ülénk.

Mint rendesen, most is az öreg *Keczeli* ült az asztalfön: bozontos szemöldökei alól néha kémlő tekintetet vetve ránk. A szótlanság még mind tartott, de *Keczeli* csakhamar évökésit boszúsán az asztalhoz csapván, konok hangon szólt apámhoz:

„Hallja ked! itt történt valami, kednek elsózták a levesit: vagy ked elsózta a másét. Elé a bajjal, nekem biz így nem esik jól az étel.”

Atyánk csendes szelíd hangon rendre elésorolá kedvetlensége, s abból eredt megütődése okait.

„S csak ennyi! no ez nem érdemli meg a dér-durt. Feledi öcsém uram, hogy ked is volt ifjú ember s fölül rajta ... hogy már kimondjam ... még korhel is. A suhanczok borra vagy kártyára nem költötték a pénzt. Több eszük s jobb érzésök van. Hallja! ezek derék fiúk: és szemökbe kimondom, hogy ked büszke lehet rajok. De ha még tovább is fintorgatja az orrát, én bizony lóra ülök s odább állok. Oszteg most nem is másért, csak a fiúkért jöttem.

Atyám sem vévé tréfára a dolgot, a kedvetlen hangot a legderültebb váltá fel, angyali módon társalgott mindnyájunkkal. Az asztaltól fölkelvén, tisztelettel közeledék *Keczeli*-hez s nyájasan szólítá meg:

„Bátya, kedért nem hozom elé a suhanczoknak. Lássák, a hogy vetik, majd úgy aratják, de egy elégtételt engedjen meg nekem, ezzel tartozom magamnak és nékik is. Ők restelték költségeiket följegyezni, én megtettem, és most a ked jelenlétében akarom velök felolvastatni.”

Ezután régi bőrös ládájából előkeresé irományai közül költségkimutatását. Ebből látható vala, hogy a múlt 3 év alatt önszemélyére és háztartására összesen 53 egész bankó forintot költött el. Más előtt megfoghatatlan és hihetetlennek tetszett volna, de mi előttünk ismeretes lévén nagy számítása és hajthatatlan fősvény természete... egykedvűleg hallgatók. Egy idei csendes hallgatás után, mi alatt *Keczeli* nagyon rázta fejét, utóbb szokott mogorva hangján rivallt rám:

„Szép öcsém! te scribamus fráter lennél... érted a számot, végy elő plajbászt és futtasd meg apád számadását, nekem úgy tetszik, hogy el van hibázva.”

Én nagy figyelemmel kétszer is megfuttatám, utóbb erősítem, hogy pontosan talál. *Keczeli* tovább folytatá:

„Én csak azt bámulom, hogy ked ennyi pénzt el tudott költeni. Ha más mondaná, bizony nem hinném. Így már egészségire válják.”

Boldogult atyám háztartását nem hogy a mostani ember értené, de még akkor is az egykorúak előtt talány volt. Időtöltésre vagy szenvedélyire soha sem költött. Közczélokra nem adományozott. Senkinek nem ajándékozott. Öltözete nagyon egyszerű: két rendbeli, az egyik ünneplő, a másik hétköznapi. Halálakor inneplő mentéje 23, sarkantyús csizmája 8, kalapja 8 évesek voltak. Számos lovai közül a roszt telettetés miatt tavaszanként több darab elhullott, bőrét ingyen kicsáválta a falusi tímár s a szegény csizmadia roszt szabással ugyan,

de feldolgozta. Az egész ház azt viselte és sohasem vásárit. A vidéki kalmároknak csak úgy kölcsönzött pár száz forintot, hogy ha a rendes kamat mellett néhány sing durva posztót, gyolcsot, nyak-és zsebkendőt, kalapot: vagy néhány kaszát s kapát, kevés cukrot, kávé, pár boutelia rozsólist, vagy néhány darab czinedényt... hozott Debreczenből, mind olyanokat, a mikre legközelebb szüksége lévén, ő maga jelölte ki. Asztalos, szabó, lakatos és mészáros hasonlóul csak úgy boldogulhattak, ha a rendes százalékon felül bizonyos meghatározott munkát dolgoztak. A mészáros szombatonként néhány font marhahúst küldött. Konyháját, pinczeit s éléstárát gulyája, juh- és sertésnyája, majorháza, szőlője és gyümölcsössé bővön ellátták. Csemege nem ment asztalára: csak az volt ott, mi a háztól kitölt. Reggel pörgőit rozs színmézzel vegyítve. Kávé, cukrot csak tekintélyesebb vendégeinek tett fel. Cserépedény vagy porcellán helyett őseitől öröklött cin- és ontalak s tányérok jártak elő. Bútorai mind fából, mikor tekintélyesebb vendégei, jelesen delnök jöttek, a puha ülés végett jó anyánk ágyába ültek fel: meglehetősen magaslaton. Órája nem volt, ennek gyakori igazítását igen költségesnek nevezte, azért inkább nélkülözte. Nappal az áldott nap: éjjel kakas szó; hajnalban a fias tyúk és az esthajnal csillag voltak útmutatói és a hosszú tapasztalás után nagyon pontos és biztos módon.

Gyertyát s szappant háznál gyártott: évenként kétszer. Jóllehet, nem került pénzbe, mégis rendkívül takarékosan bánt velök. A téli estéken a család apraja nagyja az öreg kályha körül gyűlt: melyben a nyers bikfa, mint gyehenna tüze lángolt, s melynek szintén mint Vesta tüzének Szt. Mihálytól Szt. Györgyig éjjel-nappal tilos volt megszakadni. A nagy kemencze terjedelmével s az alatta s körülte szélesen elnyúlt tűzhely a szobának nagy részét igénybe vette. Tág elején, a folytonosan lobogó láng fényes világítást szolgáltatott ki. Fonás, varrás, olvasás mind e körül történt. Meg-

szokott ülése volt itt mindenkinek, min változtatni meg nem engedett. Minthogy a Családfő többire hallgatva mélyedt el gondolatokban s tervezetekben, másnak is hallgatni kellett: a csendet megszakítani nem volt tanácsos. Legfeljebb az udvari bohóc megjelenése s némi közbevetett élczei szakíták meg néha a síri csendet. Östveli nyolcz órakor az asztal megtérhetvén föltálatott: mikor már gyertya is gyújtott, de vacsora végivel rögtön el is oltatott. Az azutáni munkálódás, úgy lefekvés is... mind tűzvilágnál történt. Egy szál gyertya napokig eltartott.

Kádár, ács, kerekes, s más fejszés munkát molnárai: vas munkát falusi cigány kovácsa készítettek. A házhoz megkívántató rostát, tekenőt, csebet, kártyust, légelyt, kanalat, orsót kalányos cigányai faragtak.

Cselédjeivel sajtáságos rendszere volt. Inast nem tartott: igen úri dolognak nevezé, maga körüli szolgálat azon kívül is csekély lévén, személyesen igazítá. Cselédei személyzetét jobbágy és elhalálozott adósainak fölvett „és beszoktatott fiaiból szerkeszté, kiknek évi bérök egy bornyú, juh vagy kecske, de pénz soha. Juhai gyapját a jobbágyasszonyok megfonták és megszótték, ványolójában megdörűczkoltette: a kész posztót jobbágy falusi szabójával öszönként feldolgoztatta. Júhbőr meleg köntösökkel szócse látta el. A vászon nemű hasonlóul a háztól telt ki. Konyhájára szükséges cserép főző edényeket gabonával: a szükséges borsát a kisajviasz salakkal cserélte fel.

Változtatlan elve volt: semmire sem költeni, a mire szüksége van; hanem csak is arra, mi nélkül teljességgel el nem lehet. Háztartásában a divat merőben ismeretlen volt: öltözte, bútorai, cselédei, minden az volt a század elején, mi annak utolján, a legkisebb változtatás vagy újítás nélkül. Kávé, czukor, rizskása, faolaj, czitrom narancs, s más csemegekről úgy vélekedett, hogy jó ízűek biz azok, de csak oda valók, a hol termének; mert ha nálunk is elkerülhet-

lenöl szükségesek lennének, a bölcs természet úgy alkotta volna, hogy itt is tenyésszenek.

Csak ezek után megmagyarázható, hogy az őszinte *Keczeli* István csakugyan méltó okból bámulhatta, hogy szigorú elveiben megcsontosult atyánk 53 forintot, és nem kevesebbet költött el 3 egész év alatt magára és háztartására.

Egyáltalában sokkal szűkebb volt és jóval nehezebben lehetett azon időben pénzt szerezni, mint korunkban: minél fogva szűkebben s több meggondolással is adták ki. Akkor még kevés úri ház volt Erdélyben, hol a költséget megszalasztották. Mert a bő-költést a közvélemény is nagyon hibáztatta, a hanyag, rest gazdát eltúrte, de a bő költőt kigúnyolta. Több esetet tudok, hogy valaki költségét könnyelműleg megszalasztván, elköltözött lakni más jószágára, mi által sorsosa hibáztatását kikerülvén, a közvéleménnyel kibékülhessen.

* * *

Keczeli István jellemrajzát adom táblabírói, családfői és gazdái színezetben. Nem oly régi a dolog, de a közlebbi idők úgy megváltoztatták házi s társas életünket, az akkori szokások annyira eltérők a mostaniaktól, hogy igen nehezen lehet értelmezni.

Egyike volt ő a régi jó táblabíráknak: kiknek emlékét századunk haladásra törő korszellemé okkal és ok nélkül oly sokfélekép támadá meg: s kiknek sírkövére a lefolyt forradalom s a bekövetkezett kényuralom ... ez egyetlen pontban egyetértve... felírák e nemzetünkre nézve baljóslatú szavakat: „ez osztály meghalt és fel nem támadhat soha.” E halál a történelem kikerülhetetlen exigenciáji közé tartozott: mert az újabb táblabírói nemzedék nem tudá magát elvonni az újító korszellem befolyásától s önmaga kezdé levetni eredetiségét; s ezzel elveszte erejét, mely főképp a gondolkozás s a szokások ugyanazonosságában rejlett. A korban még, melyben *Keczeli* István élt, egy táblabíró képe jellemzé az

egész osztályt... de később több oldalú míveltségre kezdett vágyani az ősök boldog életével elégületlen utókor; kényelmetleneknek találá az apák öltözeteit, tűzre raká az avult bútorokat, átalakítá a háztartás rendét, s miután felölté a külsőségeket, újító szelleme kiterjedt belső lelki életére ... törvényeire: s ez újítások következtében nemsokára oly idő állt be, melyben a táblabírói osztály még élt ugyan, de a szem sehol nem láthatá: mert szemlélve az átalakult egyéniségeket, ahány, annyiféle míveltségre törve, senki nem tudhatá őket egy testté, a hajdan oly erős táblabírói osztállyá egybeforrasztani. A táblabírói osztály megszűnt compact lenni, ellenei könnyen legyőzhatték és nem becsülik emléküket. De míg zajong... apáink, a jó táblabírák sírja felett elleneink tora... rajtunk, a hü utódokon áll megőrizni ez osztály képét, úgy, miként a jó *Keczeli* István idejében élt.

A kép egyszerű: nem csillognak rajta a világi nagyra-vágyás és külföldieskedés szemfényvesztő színei; de e kép elárulja, hogy a táblabírói osztály boldog volt, és boldog hazát alkotott, hol nagy és kicsiny elégült volt egyaránt, mert korlátozni tudá vágyait és fékezni szenvedélyeit: s a történelem bosszúálló angyala korunk balsorsa által nem a táblabíró ősök bűneit bünteti mibennünk... mert ők az ártatlan patriarchális paradicsomi élet hü példányai voltak, de önnön tévedésünket fenyíti, midőn intő például állítja fel az osztályt; mely önmaga dobá el az ősök csendes szokásait s szabad fékre ereszté ismeretlen boldogságra törő szenvedélyes vágyait.

Keczeli, a régi jó időkből fennmaradt eredeti példány volt, amilyen a civilizált európai nemzetek közt csak a magyarnál volt még található, de ma már ott sem léteznek, rendre kihaltak. Nyugodjanak békével a jámborok, mert ha visszás, gondfödte napjainkra vissza kellene pillantaniuk, emberi s hazafi szívéük megrepedne és örök álmukra visszakíváncoznának.

Eredete, régi tősgyökeres nemes; családi származását a magyar vezérekig vitte fel és arra sokat is tartott... A kolozsvári ref. iskolában tanult deákul, a magyar történelmet és földleírást: azután a honi törvény gyakorlati részét Vásárhelyit. Más tudományról, minthogy nem volt rá szüksége, mit sem tartott. Tanulását (sic) végezve, haza szállott ősei lakába. Gazdászathoz nem fogott, csak folytatót azt azon az úton, mint elei századok óta vitték legkisebb változás nélkül: a házban is, az udvaron épület, bútor, ló, marha és gazdasági eszközök egytől egyig a hajdaniak.

Kívánságai kevesek és korlátoltak lévén, szükségei nem voltak. Háztartáson, életmódon, török-szakad költségkiszérsé- sen nem aggódott. Jövedelme kevés volt, kiadását még kevesebbre szabta. Maga, neje és gyermekei öltözetők a század elején ugyanaz volt, mint utolján. A civilizáció mérge... a divat... ismeretlen lévén, újítás s változtatásnak semmi sem volt alárendelve. Házi bútorai jó erős fából, s keményen készítve, századokig tartottak. Konyháját csüre, majorháza, gyümölcsöse, szőlője, juh- és sértés nyája bőven ellátta. Cselédei ruházatja mind a háztól tett ki. Maga s családja öltözete kitűnő erős, tartós kelméből készítve, ritkán, csak évek múlva újítaték meg.

Házától ritkán s csak kiváló esetben ment ki. Ilyenkor nem mulasztá el néhány kispénzt vetni zsebébe... koldusnak alamizsnára: egyéb kiadása úgy sem volt. Ismerőihöz vagy rokonaihoz szállt: akik cselédestől s lovastól jó szívvel elláták. Vendégfogadók helyett akkor csakis korcsmák léteztek: hova csak korhely járt. Nemes úri ember szégyelte betérni.

A pénzen ... korunk nélkülözhetetlen főkellékén... nem törte esztét. Kevés szüksége lévén, megveté a pénzt, mint haszontalanságot. Sőt mint csalási eszközt nem becsületes ember..., kezére méltatá.

Háztartás és ház felosztás változtatás nélkül mind a régi. A keskeny, szűk oldalszobába egy terjedelmes kihúzó magos lábú ágy, alatta széles karikás ágy a gyermekeknek. A falon

hosszú fenyőfogason fonalak, gomolyák, matollák, ecsetek. Alatta egy kis fogason a gyermekek köntöse. Szembe egy párkányos, tarkára festett fogason ontalak, tángyérok, kanalak, sőtartók tisztán, jól kisúrolva és szép rendben. Meléttök apróbb és tágasabb kupakos cserép hólyagosak. A falban hatalmas almárium. Kétfelé nyíló ajtaja márvány színezetű, közepén óriási tulipánt festve, oldalfélt jukatos pléhtábla szellőzésért. Alól a háziasszony köntösei, csinos, jó rendben levendula virág közt: feljül a polczokon aszalt szilva, dió, magyaró, mákos vagy mézes kalács. Más polczon az úr és gyermekek fehér neműi: legfelül kis szalmás üvegekben köményes, fenyő és mézes pálinkák, az úr csemegéi. Az almárium kinyíló felső párkányzatán öblös üvegekben rózsa, málna, vörös szőlő és málécúsza eczetek. Kulcsa az asszony zsebében van. Ez a ház szentélye. Titkait csak ő bírja. Az úr az éji időn kívül ritkán fordul meg a hálósobában. Neje rendszeren itt van gyermekeivel: itt folytatja gazdasszonysága ezerféle apróságait. Fehér czipó és ünnepre kalácssütés itt történik. Itt imádkoztatja gyermekeit: tanítgatja a betűket s számokat ismerni. Itt imádkozik maga is.

Hátul egy alacson, keskeny ajtó nyílik az éléstárba: a sarokba korhadt lépcsők visznek fel a ház híjára, a főraktárba. Kirekesztőleg az asszony felügyelete alatt állnak: csak ő tudja, mi és hol áll bennök.

A háló szobából más ajtó az étterembe vezet: mely egyszersmind nappali-, vendég s a háziúr lakó- s írószobája. A bútorok benne, egy ágy, fapamlag, hat szék, ebédlő- és íróasztal: mind régiek, szilvafából jó erősen készítvék: de bőrös szék vagy pamlag egy sincs. A magas lábakon álló ágyon nagy rakás ágy nemű tornyosul fel szinte a padlásig, avatég, a háznál szótt szórtakaróval borítva. Az ágy alatt ócska ekevas, pántok, ráf, sikótyuk, kerékkarikák, fejszék, furuk, szegek, hosszú kötél, istrángok, kötőfékek. Egy nagy kő só, belől a fal mellett avatag bőr rostában kotozó tyúk. A

falon füst miatt, koromfekete, hosszú fenyőfogason régi török puskák, pisztolyok, török kések, buzogányok függnek: jó rendben, de nem használtatván, pókháló s porlepték. A kardok hüvelybe rozsdásodva. Szembe más hosszú fogason hatalmas medvebőr, utón szekér bakra használják, itthon pedig, ha több a vendég, földre terítve az ifjabbaknak hálólhelyül. Mellette az ősi farkasbőrbunda: családi clenodium, atyja és nagyaija is viselték, de még mind jó állapotban van s látszik rajta, hogy gonddal kezeltetett. Azután az inneplő mente, mellény, nadrág: téli, nyári báránybőr kucsmák. Inneplő kalap. Durva posztóból nagy fehér köpeny, rezes kard, kokos nádbot, ló-csontból pár csáklya, vas macskák hosszabb-kurtább fűrészek: néhány pár izmos törökbúzacsó, hajánál össze akasztva. A végén egy nagyobb s egy kisebb csikó bőrös kulacs.

A szoba közepén a mester gerendáról vastag spárgán, csüng a búzakoszorú: mely egyik aratástól a másikig gondosan őriztetik. A mester gerendára négy vadász lőfegyver van feltaszítva, az úr, szakács, bíró és a cigánypeczér számukra. Ugyan oda vannak halmozva a családi és pörös okiratok, jól megfüstölve és porosodva.

A szoba homlokán keskeny íróasztal vékonyan párkányozva, avatag poros levelekkel rendetlenül felhalmozva. Ezekén áll a régi, színehagyott Biblia fekete bőrtáblával, melyben a házi úr nősülése és gyermekei születésük idejét, Istent dicséret és minden jó kívánatai kíséretében pontosan följegyezi. Azután *Verbőczy* hármaskönyve, kutyabőrbe kötve és *Hankens* Bálint kalendáriuma. Ez utóbbi a napi események hü naplója és a kiadások defteré. Az írományokon a kurtább-hosszabb rovások: melyeken csak az úr s a bíró tudnak eligazodni. Rézpor helyett apró porond: a kiszáradt tintatartóba, ha írni akar az úr, ecetet tölt.

Az író asztalon, a mester gerendán és a fegyveres fogason senkinek sem szabad valamihez nyúlni, törölgetni vagy leporozni, mert olyankor a csendes természetű házi úr egybe-ránczolja szemöldökét.

Az ajtón vas horgon függ az úr borzbőr vadásztarisnyája s rajta a bőrkorbács, a kopók kiüzésire. Az ajtóval szemközt a falon, magasan áll az aranyozott rámájú régi tükör: ebben borotválkozik az úr, de jól felágaskodva és magos fekvéséért igen jó szemet igényel: mert füst, por, légy pusztító nyomdokaikat hagyták rajta. A tükör háta mögött nagyapjáról öröklött csupor nagyságú hosszúszarú tajtékpipa, öklömnyi zöld bojttal: mit csak nagy ünnepeken használ, vagy kiváló vendégének tölti meg. Ugyancsak a tükör háta megett vannak beszúrva a közelebb kapott levelek s apróbb czédulák. A tükör alatt a falon fenyőfa, kis pipa fogason 4 hosszú szarú borgai s egy rövid szarú debreczeni makra pipa: alattok horgas szegen csüng a zsiros, nagy kostök.

A falon díszlenek az utolsó *Rákóczy*, *Apafy* Mihály s *Verbőczy* képei, elnyútt, alig ismerhető alakba. Ezeken kívül apja, nagyapja képei, továbbá a maga és neje majomhoz inkább, mint emberi alakhoz hasonlító, közelebbről *Gáti* által festett mellképek: a kit külföldről nem rég hozatott gróf *Haller* Kapjonba olaszfalakot festeni. Ha B.-Szolnokban még ma is torz festvényt, akár régi olasz falat látsz, bizony tudhatni, hogy a *Gáti* mesterműve.

Oldalfélt a falon függ a kakukos pókháló lepte nagy óra: de nem szól. Rég elromlott. Egy obsitos néhányszor javíttatott már rajta: de még nem szól s a gazda belé restelt már az oknélküli munkába.

Az étterem egy harmadát az öreg kemencze és terjedelmes tűzhelye foglalja el. A család itt magosán lobogó láng mellett körülülve teszi a téli estvéli munkát, *Bembe* cigány peczér szittya a tüzet, hogy egy pillanatig se szakadjon meg. Ezen kívül ő forgácsot szed, a sertéshizlálásra burjánt, csalánt és disznó dinyét gyűjt: és a széjjel tojó tyúkrok tojásait a veteményes táblák közül és a kertek alól fölszedegeti, míg a kopó rájuk nem akad. Rendes hálólhelye a puczik belseje: mellette és körülte a tűzhelyen elnyúlva, kényökre heverész-

nek Dudás, Sipos, Hangos, Lámpás, Drangos, Fecske... a házi úr kedvencz kopói. Elhízottságuk azt mutatja, hogy ritkán használtatnak. De nem szabad ám azokat bántani, csak megriaszítani sem: pedig ágyba, ágy alá, asztalra, padra széltiben fölheverésznek, ebéd alatt az asztalról pecsenyét, kenyeret, sajtot széltiben lekapkodnak. De elégtételt még sem szabad venni.

Az étterem közepén kihúzó asztal, négy nagy gombon álló erős bikkfa lábakon, köröskörül „Isten fizesse”-nek nevezetett széles párkányzat, min kényelmesen nyugszik a láb. A terített asztalon ontalak és tányérok, ezek alatt szalmatányér, közepén hosszú szalmaszőnyeg, hogy az ónedények bé ne piszkolják a tiszta abroszt. A házi úr tányéra mellett öznyelű kés és villa, mellettök még egy hosszú izmos kés és a cigánykovács készítette nagy rozsdás aczél. A pecsenyét rendszerint az úr, vagy vendégei közül az ifjabb tráncsírozza: ami nagy beletanulást igényel s míg az ifjak kellően bele nem gyakoroltatnak, néha gúny és kaczaj tárgyaivá válnak. Egy elhibázott szelés, vagy a mütét alatt a rendes sorozat megtévesztése, a különben szelid jellemű házi urat képes kitörésre bírni. A tráncsírozási rövid mütét és az evökések kifenésivel az úr munkássági köre merőben be is fejeződik. A háziasszony előtt régi ezüst kopott kalán, még ismerhető rajta kevéssé az arany fűtatás, egy pár nagyon vékonyra kopott ezüst nyelű kés, szülőitől öröklötté: a vendégek és gyermekek előtt czin-kalán és csontnyelű kés. Az asztal közepén öblös leveses önkalán, erős fekete fanyéllal.

A háziaknak s vendégeknek rendszeren a házi asszony osztja ki a feltálatl étkeket: a jobb falatokat férje számára fen hagyván, aki egyedül magára kirekesztőleg a tálból étkezik: fején éték alatt télen, nyáron hatalmas báránybőr kucsma. A család tagjai már rég felkeltek az asztaltól, de a háziúr magára még mind csemegél a nője által rendre eleibe rakott ízletes, házi csemegékből.

Ebédén négy, vacsorán három tál éték: minőségök,

ízök, színök, szagok minden időben egyforma. A jobbágy fiúból szakácsnak kiképzett Szimion készíti: ki ha akarna sem tudna másforma ételt, sem jobbat, sem rosszabbat.

Az asztalra az öreg, zöld hólyagosba csapoltatik bor, abból a szőlőhegyből és azon hordóból, a honnan és a melybe évtizedek előtt szűrték apái. Az étterem hátulsó szögletén alig észrevehető kisdeg ajtón roskadt lépcsők vezetnek le a pinczébe. Többire az úr maga ereszkedik le bor vagy káposzta-lé után. De a hányszor megteszi a nyaktörő utat, egyszer mint másszor fogadást tesz, hogy molnárjával a rothadt lépcsőket kitataroztatja. De mind csak marad s pedig már néhány kecskebukát is hányt rajta. Utóbb is halála után fiára maradt a nagy munka.

Az ebéd koronája a hófehér komlós cipó, a háziaszszony sok szép erényeinek főbbike. Búza szemelés, mosás, szárítás, őrlés, liszthűtés, szítálás, czökverés minden időben az ő szeme előtt és közre munkálásával történik. Szimion megdagasztja és beveti. De ha beteg, vagy az úr másuvá fordítá, az asszony dagasztja és süti ki. Nagy helyen híre is van a szép komlós czipónak. Azonban nem dicsvágy, nem is személyes érdeke készítetik az asszonyt ily sok baj leküzdésire. Kirekesztőleg férje kedviért teszi, aki szenvedélyes barátja a jó kenyérnek.

Az étteremből szűk pitvaron keresztül tágas, füstös ajtó vezet a cselédházba, mely téli- és nyári konyha is. A sütő kemence három véka lisztre van készítve, de a fél véka fehér liszt is csak ott süttetik ki. Majd minden sütéskor feljajdulás történik a nagy faprédára: s a háziúr meg is ígéri, hogy a jövő őszszel egy kisebb sütőkemenczét rakat a fazakassal. Ez is elmarad. Az alkalmatlanságot, mikor teheti, kikerüli. A tűzhelyen az erdőről most érkezett derekamnyi vastag, nyers bükkfa, melyet a szakács erős, izmos vállain alig bír béczeperelni, gyeheknaként lángol. Egyre pattan körülötte a cserépedény. A szakács keveset gondol a romlással, mert

van elég a hijuban. Osztán a házi rend azt tartja, hogy ősönként Décséről a fazakas a gyümölcs kertbe egy egész katlan cserépedényt éget, ami rendszeren más őszig tart.

A szakácsnak sok ágazatú kötelességei kevés időt engednek a kellő tisztaságra: de oláh hajlamával össze sem fér az. Szennyes, szurkos ingben, télbe-nyárba elványolt mellrevalóban, piszkos surczal sűrög. A szakácsi fehér sipka helyett vállközépig lecsüngő bozontos haját avas zsírral pazarul kikenve, a tűz előtt hajszálaírók nagy cseppekben gördül le a zsír. A csundaság a háziasszony csinos rendszerével sehogy sem férne meg, de a szakács férjének kedvence, a nyuláztatban nagy segítsége: azért békével túri, kárpótlásul pedig a főzés, sütés, kényelmesebb ágait személyesen teszi meg.

Künn a tornáczon, két tarkára festett tulipántos nagy láda: az asszony hozománya. Most ágyneműk, vásznak, fonalak s gomolyák raktára. A más oldalon csolnak idomú öblös hársfa pamlag, egy vándor német készítménye: az úr délestei alvó és pipázó ülőhelye. Étél közt itt mosogatja Bembe cigány peczér a tálakat és tángyérokat.

A ház előtt magasan áll a két terebélyes hársfa, pujkák s apróbb baromfiak hálólhelye. Éjelenként a kakasszó innen pótolja az órahiányt; s a hosszas tapasztalás után jól hozzávetőleg.

Jobbágiai közül az életrevalóbb ficzkót kiválasztván, ez vezeti és folytatja a jobbágyokkal a mezei gazdaságot: az idén úgy, mint tavaly és a jövő éven is újítás és változtatás nélkül. Sem több, sem kevesebb a vetés, ha akarná sem szaporíthatná, mert a jobbágyok csak ennyit mívelhetnek. A megszokott mennyiséget készséggel mívelik. Azért több asztag, szénaboglya nincs az idén, mint a tavaly. Legfeljebb kevesebb, száraz vagy nedves időjárásakor. A kevesebbet rendin látja, de a többet hibáztatná, mint túlterjeszkedést s erő megfeszítést: csendes véralkata az efféléknek nem barátja.

A mezei gazdaság miben létét a bíró esténként eldisku-

rálgatja, mert az úr távol tartja magát minden belélegeződéstől: hogy magának s másnak is bajt ne okozzon, ne zsimbeljen s ne káromkodjék. És így csendesen teldegélnek napjai az édes semmitse tevés közt. Azon kívül az adás-vevés, üzéréség vagy vállalatnak mind nem barátja, mert szerinte csalásra vezet, annak még hírért sem állhatja. Az áldott szokás és csendes vére a kicsapongástól eltartóztatják, a kacérság, trágárság gyűlöletes hangok előtte. Még tréfából sem tűr kétértelmű szót. E szerint tétlensége védi az indulatosságtól: és szelíd embernek tartatik. Apjáról öröklött vagyonát nem félszegesíti s mint apja, úri házat tart. És ezért jó gazdának nevezetik.

Csendes magány órái sok időt engednek az elmélkedésre. Csendes véralkata hiábavalóságok helyett Istene, hazája s családja körével foglalkoztatják elméjét. A szűkölködőkkel készséggel osztozik: még a német kéregetővel is: akit pedig nagyon gyűlöl, a németnek csupa nevére is vére fellázad: de ha szükségben látja, csak úgy könyörül rajta, mint felekezeti-béün. A legnagyobb káromkodása körülte levőiehez: „Kergessen meg a német...”

Nemzetiségihez buzgón ragaszkodik. Ezért kész lenne életét s mindenét feláldozni. A magyarnak lealáztatása mardosó féreg keblében, mire mindig bánattal gondol. Neve napján mindig kiballag Dézsről *Komis* cigány, a vén czimbalmos. Ebéd alatt a tűz helyen kedélyes hangokban elrezgeti Rákóczy szomorú nótáját. A jó házi úr szemeiből egyre hullnak könnyűi. Gyermekeivel felfogadtatja, hogy állandóul jó hazafiak legyenek.

Erős, ép testalkata daczol az élet viszontagságaival, hideget, meleget egyformán tűr. Betegséget és orvost csak hírből ismer. Csömör bajban izmos kocsisa megdörgölése, mi lován is számot tenne: mikor kornyadoz, egy czikk fokhagyma elnyelése, paprikás melegített bor vagy káposztatorzsa a biztos gyógyszerek.

A házi asszony a földhetetlenségben s nemes tulajdo-

nokban férjének szakasztott mása. Csupán egyben eltérő ... a munkásságban. Egyébbe mindenbe ugyanazonosította természetét férjével: csakhogy munkás, és foglalatosság nélkül pillanatig sem lehet. Férje restelli a lármát és lótás futást: azért az asszony maga viszi végbe, csakhogy a cseléd bosszúságot ne okozzon. A ház terhét ő hordozza. Ha beteg, minden megáll. Állása mégis másodrangú. Ő akarja így. Többre nem vágyik. Férjéhez tisztelettel közelit. Kít még gondolatban sem kíván megbántani. Férje tegezi, ő urannak szólítja. Ha annak rosz kedve van, ő is búsul: ha örvend, nevet véle.

A háztartás kevés gondot, s még kevesebb költséget igényel. A jobbágy majd mindent kiszolgáltat. A jobbágy felesége a kendert kinyövi, eláztatja, kiveti, megszáritja, kitalólja, meghéli, ecseteli, megfonja, felmatolálja, megszövi és megfehéríti. A gyapjút megmossa, héheli, fonja és szövi: a veteményes táblákat kigyomlálja. Búzát rostál, szemel és mos. A szobákat kimeszeli, kisúrolja, őszszel két kappannak való csirkét, karácsonkor egy tojó tyúkot és 10 tojást hoz. Őszszel fél véka mogyorót, két füzér hiribi gombát, félkupa kömény magot: dézmába malacgot, bárányt, színmézet, viaszát és fagyút ad. A hosszas szokás után nem teszi vontatva: az úrnő pedig, mint rendes tartozást, csendes vérrel beszedi és elrakosgatja. Zsíros, jó konyhát tart, vendéget s cselédet bőven ellát mindennel.

A jobbágy fiukból beszoktatott cseléd halálig szolgálja földes urat. A cseléd közt idegen vagy új arcot nem láthatni: legfeljebb egy pár jobbágy fiú gyakornokot. Bíró, kocsis, szakács, peczér, bivalos... mind a régi. A szakács egyszersmind sütő, kertész és inas. Az ilyen cselédség a hosszas szolgálat után magát család-tagjául nézve, gazdája érdekeit ugyanazonosítja a magáéival. Gazdája vagyonát, marháját úgy tekinté, mint sajátját és nem tett megkülönböztetést. Beszélgetés közt úgy emlegette: ez a mi lovunk, a mi ökrünk, a mi pénzünk

Engedetlenség, csalás, lopás mind ismeretlenek voltak előtte. Hű és bizalmas cselédek voltak: milyenek korunkban nem léteznek.

A házirend nem változott: minden aprólékosságokban megtartatott. Még a déleesti rövid álmom is, a legyezés, a hely, hol tartaték és az ezutáni napirend a lefekvésig egyik nap úgy, mint másikon. A házi úrnak, asszonynak, a gyermekeknek megszokott ülő vagy dolgozó helyök volt, amin évhosz-szat egyik sem változtatott.

Keresztelő, névnapok és a disznótor kivételes esetek valának... mikor a személyzet s az ételek is módosíttatnak, de másszor soha. Az úr csupa időtöltésből nem ment ki a házból. Látogatásra pedig csak ha meghívatott. Azonkívül ősszel egyszer Dézsre a Lucza napi vásárra és három évben egyszer tisztújító közgyűlésre. 1791-ik év nevezetes korszakot képezett napi rendén. A vármegye közgyűlésin országgyűlési követnek elválasztatott. Nem kereste, s nem is dicsvágyból vállalá el: csupán a törvény iránti tiszteletből. Hol írva vala: „hogy a magyar nemes a közbizalom által felruházott hivatalt becsülete vesztese alatt elvállalni tartozik.” Azért készséggel ment Kolozsvárra: s minden erőből igyekezett követi állásának megfelelni. Utóbb örömmel sieté ősi tűzhelyére, megelégedését csakis ott találván fel.

Az országgyűlés alatt a királyi biztostól ebédre hivatott. De a pazarul ellátott asztaltól éhen tért szállására: itt pedig azonnal szakácsára parancsolt, hogy vacsorára okvetetlen káposzta legyen, mert ma, vasárnap káposztának lesz vala rendi, de a nagy úr asztalánál minden volt egyéb, csak e jó magyar étel hiányzott. Éhgyomorral pedig nem szeret lefeküdni.

Kolozsváron és Marosvásárhelyen túl soha sem járt, nem is vágott. És ezt ő nagy boldogságnak tartá.

Hámos lovait május 6-án rendesen füre csapta, östve a kocsis hazavezette, hogy szegény legény vagy farkas meg ne rontsa. Mikor nejével utazott, a mi rendesen csak ke-

rcsztelő, lakodalom vagy temetéskor történt, a lovak elejét cigány kovácsával megvasaltatta. Mikor pedig csak magára ment, mindig lóháton utazott késő vénségében is. Rendesen a gyeplősön, kocsisa meg az ostorhegyesen. Kocsisa mindég elől lovagolt, nyakában a csikóbőr, hosszú zacskó, hosszú-szárú borgai pipákkal, acél, kova s bikkfa taplóval jól ellátva. Előtte a nyeregkápán hatalmas borzbőr tarisnyába szép fehér komlós cipő, ösztövér füstös szalonna, vörös hagyma s jó kulacs bor... ha szinte csak a szomszéd helységig utazott is. Az úr oldalán széles, rezes kard zöld szíjjon csüngött, ráakasztva hatalmas nádbot rezes kokkal. A nyeregkápán cifra török pár pisztoly, töltetlen és kova nélkül. Csinos inneplő mentében, pazarul kihányt nadrágban, kiborotválkozva s bajuszát vastagon kipödörve. Nadrága két zsebeiből acél óralánczok csüngöttek két zsebbeli nagy rézóráról, tompák, tanyérnagyságú óratokban mindkettő, s fölül rajta szarvasbőr zacskóval is ellátva, hogy a súrlódástól óva legyenek. De egyik sem jár. Csupa divatos szokásból viszi magával az útra.

Útjáról haza jővén, első gondja volt lovairól a patkót levonatni s tüstént mezőre bocsátani: hogy ok nélkül ne fogyasszák a takarmányt. Megtörtént, hogy tavasztól késő őszig sehova sem járt, a kopár legelő daczára szerfölött elhíztak lovai: egyáltalában mindég kövérek voltak, mert sebesen soha, mindig halkkal járta. Kocsisának csak ritka, kiváló esetben volt szabad ostort bocsátani: az ostor helyét lova oldalán szégyennek tartá. A néző a ló lustaságát következtetvén ejelről.

Neje s gyermekei iránt nagy szeretettel viseltetett. Főleg nejét úgy nézte, mint szeme fényét és jó kedvében a ház koronájának nevezte. Neje nélkül mi rövid időre sem tudott ellenni: azonban nem enyelgett s nem tréfált vele. Ritkán, ezeribe egyszer csókolta meg nejét vagy gyermekeit, azt is titkon, nem a más jelenlétiben. Még szót is ritkán s csak négy szem közt váltott valamelyikkel. Az enyelgést, csacsogást

gyengeségnek s férfiatlanságnak nevezte. Gyermekei előtt nagy tekintélyt tartott, a kik még a férfikorban sem ültek le, se pipára nem gyújtottak apjuk előtt.

A háznál kirekesztőleg egy akarat volt... a háziuré, melynek apraja nagygyja készséggel hódolt. Csendes, komoly, hallgatag modora kegyeltetett. Tisztos személye valami főbb lénynek nézetek: kit utánozni s tisztelni köteles családjá. Hallgatag módját mindnyája utánzá: a házban s udvaron ritkán lehetett szót hallani, csendesesen, hallgatva tette kiki a magáét zörej, csattogás nélkül. A sok szó szegénységnek, sebes mozdulat hóbertosságnak: a cifra kitétel, hajlongás, ide-amoda kapkodás, a bőbeszéd német comedíanak s unalmasnak tartaték.

Világi és országos bajokkal nem bajlódott. Mint született nemes, az adminisztráció körén kívül állva, nem függött senkitől. Szabad volt, mint Isten szabad levegő madara. Kiváltsága adón, közterhen túltette. Egyedül törvénye, de ember nem parancsolt. Szabadalmait ismerte és becsülte. Helyzetét s körét jó tapintattal s tiszta ítélő tehetséggel fel tudá fogni. Amije volt, azt kiválólag szerette s becsülte. A máséra nem vágyott, nem kívánta. Az ő szemei előtt neje volt legszebb, okosabb s jobb gazdasszony: gyermekei a jobbak, ételei, kenyere, bora s gyümölcsei ízletesebbek: gémes kútjából a víz legfrisebb: lovai legjobbak, házirendje s kényelme legkitűnőbb. Sajatját annyira túlbecsülte a másén, hogy szőlőjébe idegen szőlővesszőt s kertjébe idegen oltóágot behozni nem engedett. A másét eltúrte, elnézte: más dolgába nem avatkozott. A magáéval megelégedett.

Ezeken kívül szerette királyát, hazáját, ősei hitét és szabadságát. Boldog volt ő maga s arra tört, hogy boldogok légyenek utódai.

VIII.

Újfalvi ismét itthon. — A bécsi szellem. — Szent fogadás. — A szülei ház. — A magyar nemes. — Tiszti gyűlésen. — Gr. Haller István főispán. — Bécsi iparlovag módjára. — Az illedelmessé vált főispán. — A bécsi modor sikere. — Henyélés. — Rémület a könyvek miatt. — A rossz gazda. — Újfalvi megnősül. — A lakodalom. — A nászajándék. — Menyasszonytáncz. — Mézeshetek. — Sikeres gazdálkodása. — Fáraozás a jobbágyokért. — Féktelenségük. — Újfalvi atyjának utolsó napjai. — Halála. — Jellemzése. — A fiatal Újfalvi pár falusi élete. — Fürdőzés Balaton-Füreden, 1831-ben. — Utazás Pestre. — Wesselényi — Széchenyi. — A nemzeti Casinó. — Marmont tábornagy. Rotschild. — Pest kereskedelme. — Budán. — Döbrentei Gábor. Székesfejérvár. — Balatonfüred. — Deák Antal alispán. — Ismeretség Kisfaludy Sándorral. — Tihany. — Keszthely. — Festetics Ilona. — A Georgicon. — Kirándulás Sümegre Kisfaludy Sándorhoz. — Tátika romja. — Sümeg. — Kisfaludy szöllejében. — Kisfaludy Sándorné. — Szenvedései. — Visszaütazás Füredre. — A füredi vendégek. — Kálvinista egyházkerületi gyűlés. — Katholikus és református papok. — Látogatás Pesten Széchenyinnél. — Kolera járvány. — Visszaütazás Kolozsvárra. — A zalamegyeciek jellemzése. — Gyanú az út miatt. — Kisfaludy Sándor levele Sümegről 1831. — A lengyelekről. — Újfalvi válasza. — Kisfaludy Sándor levele Újfalvinéhez 1831. — Újfalvinéj válasza Romberekre 1831. — Újfalvi levele Deák Antalhoz 1832. — Deák Antal válasza. — Kisfaludy Sándor levele Újfalvihoz, Kisfaludyné halála alkalmából küldött részvét-nyilvánítására.

A szülötte föld különös varázserővel bír. Még a nyomorult muszkát is örömkönyűkre gerjeszti hideg, fagyos hazájának meglátása. S pedig ott öröm helyett csak szolgálai békők várnak a boldogtalanra. Hanem én hosszas bécsi lakásom után most újra virányos szép hazám földre léphettem: s menekülhetek a gyalárságok, szolgálai lealáztatás, s

gyomrot-émelyítő undok látványok közül. Szabad magyar nemzetem arany szabadalmait élvezhetni azzal a hévvel, mi akkor ifjú szívemet s pezsgő véretem magosán lobogtatá s hevesen keringteté ereimben. Feledhetetlen érzések viharzák át keblemet: örömkönnyük közt borultam!e őseim szent földére, s öelve csokolám azt. Fenhanganon áldám jó Istene-met, hogy a szolgáltság *égető* tűzhelyéről megmentve, most már újra élveznem engedi a velem született s mindég hön táplált szabadságot.

Mint Izrael vándor népének hajdon Arábia sivár homo-kain... nekem is öt hosszú évekig kellett czélt tévesztve bolyon-ganom szolgálai, gyáva, hideg teremtések közt, de a kik szabad érzelmeimmel merőben ellenkeztek.

Úgy rémlett nékem e pillanatban, hogy az ég magas boltozatáról megvetve nézhettek le a hatalmas Bécsnek gyarló szemeket kápráztató hiú fényére, zsarnok bilincseire, poli-cziájára, az emberiséget kínosan egybefűző vas abroncsaira, ördögi gonosz politikájára, mesterségesen elpuhított és emberi méltóságukból kivetkőztetett gyarló lakosaira.

Forró hévvel ölelem meg a felém közelgő parasztot, az első magyar embert, kire itt történetesen bökkenem. Ifjú heves képzelődésem angyali magos fényben emelé fel sze-meim előtt az igénytelen ember romlatlan bátor tekintetét. Imádott nemzetem képviselőjét szemlélem benne megtestesülve. Szerettem volna benne és általa egész magyar nemzetemet átkarolni, s becsületes, tiszta keblén a hosszas szolgálai küz-delmeket kipihenni.

Örömem lobogó hevében szent fogadást rebegének ajkaim, hogy szabad, becsületes nemzetem közt élek és halok ezután: alkotmányát erőm és tehetségem szerint védeni, szép nyelvét becsülni, romlatlan szokásait tisztelni, nemzetiségét sértetlenül fenntartani segítendem.

És most negyven év lepergése után, éltem alkonyán forró hálát sóhajtok a Fővalósághoz, hogy gyenge erőmhöz

képest is segédkezeket nyújthattam nemzeti kincseink oltalmazására. A hitegetéseknek és csábításoknak ellen tudtam szegülni, Hivatal vagy más hiú kitüntetésnek jobb érzéseimet és függetlenségemet alá rendelni nem engedtem. És tisztán, sértetlenül rakhatom le Isten igazságos zsámolya eleibe.

Ha minden hazámfiai bár ennyire teljesítek tartozó kötelességeiket, főleg nagyobbjaink, a kik jó akarat és szándok mellett cselekvési módokkal is oly bőven el vannak látva, bizony megfordított sorsa lenne most mélyen lesújtott szép hazánknak.

* * *

Végre elérem a szülői szent küszöböket. Édes atyám azonnal megtelepíte Romladéki jószágára, hogy ott a megyei életre és a szokásos gazdaságban kiképződjem. E két kitűzött célon függött akkor a magyar nemes elhivatása s érdeke: vágyai, kívánságai itt leltek táplálékot, itt érhetette el kötelességei tetőpontját: akármily szűk határok közé szorított szempontnak lássék is most: de a ki ezeket akkor helyesen megoldhatta, nyugott örömeket élvezhetett. Mint született táblabíró befolyt a közigazgatás rétegeibe, közgyűléseken s azon kívül szabadon, nyíltan védhette alkotmányát szóval s tettel. Jól rendezett gazdaságata pedig túlságosan fedezte anyagi szükségseit: és csendes, háborítatlan nyugalomban élvezheté nem annyira csillámló, mint biztos világi örömeit.

Ember társain segíthetni, alkotmányát védhetni, s ezek mellett csendesen, gond nélkül lehetni... mily magasztos, mily boldogító öntudat. Az idegen főhivatalnok, a nagy diplomata, a gazdag pénztőzsér dicsekedhetik e ily szép elhivatással, a kikenél a hiú dicsvágy, fény, pénz, szennyes utakon haladás, mindég többre, magasabbra vágyás a főrugók. Ellenben a magyar nemes élte tavaszán már elérhető kívánságai, szenvedélyei véghatárit, s mindvégig csendes birtokában maradhatott. Senki meg nem foszthatá tőlük: fölötte csak törvénye uralkodott: de senki parancsa vagy szeszélye előtt meg nem hajolt-

A József Császár önkényes uralma az előjárók iránt határtalan engedelmességet: ezeknek meg a kezök alatt levőkhöz parancsoló gögös állást kívánt katona fegyelemmel párosulva. Az önkénynek örök időktől fogva ez volt eljárása, a kik ez időszakban kezdték hivatali pályájukat, éltök hosszat megismerszett rajtuk. Egyike volt ezeknek atyám is, és azért nézetünk gyakran eltért: bajt is okozott: természetesen én húztam a rövidebbet. Új pályám kezdetén csakhamar merültek fel némely jelenetek, mik szegény jó öregem hitét irányomban megintgáták. A kor szokásai s nézetei ismertetésire kettőt följegyzek.

Magával vive atyám Dézsre. ő tisztii gyűlésbe ment, onnan szokásosan a főispányhoz ebédre. Nekem meghagyván, hogy mindjárt ebéd után menjek fel a főispánhoz, hogy néki ünnepélyesen bemutathasson, de csinosan kiöltözzem, s ugyan rendbe szedjem magamat, hogy a nagy úr tetszésével találkozáván, előtte szerencsémeket tehessem.

Megjelentem: a főispány, Gr. *Haller* István egy ártletai erős, magos szál, egyenes állású férfi, magos, fen kőt szabatos fő, nagy, kiülő szemek, görbe orr, szabályos, szép arcz, hosszú tömött bajusz, daliás termet, csendes, méltóság-teli mozdulat, kevés szó, kevés beszéd, szelíd véralkat, keleti fajunk valódi hű példánya. Továbbá buzgó hazafi, alkotmányos szabadságának hű őre és talpig becsületes, jó ember: Hanem feszes, rátartó, a született magyar mágnási gög tiszta kinyomata: főispányi nyibusának egész elhittségiben. Szabad alkotmányunkal mind egybe nem férő módok. Fajunknál a grófság, báróság nem volt honos, s mint német kifolyás és átültetés rász kedvel nézetett. Alkotmányunk a fő- s alsóbb nemesség közt nem ismert különbséget. Szerinte a király az állam első embere: a főispány a megye első hivatalnoka volt: kik ha tisztökre méltók voltak, illón becsültettek. Ellenben mindenki nyíltan kimondhatta nézetét: az András arany-bullája szerint ellenszegülhetett is.

A főispányt és a megyei tiszteket azonban a mondottak-

tól nagyon eltérő helyezetben találám. A főispány fején arany paszomántos nagy vörös sapkával, csupornyí nagyságú habpipából gonoszul füstölve, kimért hosszú léptekben, negédes fesszel sétált fel s le szobájában, mi akármelyik török basának becsületére válnék. Véle ellenkezőleg édes atyám, *Rác* Imre, *Véér* György, *Jékei* Sándor, *Vas* Antal, a megye főbb tisztjei: mind vagyonos, éltés, tisztés egyéniségek az ajtó előtt a fal melílett sorban álltak kiegyenesedve, mint megannyi közvítéz, nagy tisztelettel mélyen hallgatva. Elöttem ez állás viszásának, a megyei szabad szervezettel egybe nem férőnek, az emberi méltóságot lealacsonítónak tetszett: e miatti el nem fojthatott boszúságomban szokott illedelmes s legtöbbire alázas modorom helyibe rögtön a bécsi iparlovag szerepét öltém fel: a főispány mellett verset kezdek sétálgatni, egy pamlagon hosszát nyúlva feszedeztem, egy-egy könyvet felnyitván lapozgattam: szóval fitymálva tevém mindazt, mit egy könynyüvérű, semmivel sem gondoló bécsi grabeni piperkőcz szokott öncsekélysege kiemelésére handabandázni. Feltűnő magam hányásán-vetésén mindnyája megütközött, jó atyám meg szinte elájult szégyenében... szemével egyre inte nekem, én meg tevém magam, hogy nem veszem észre, jó hosszú idő múlva nagy gravitással fordult a főispány feléjük, s szokott parancsoló hangján szólt:

„Most már elbocsátom spectabiles domini! Teljesítsék rendeléseimet; egy hét múlva megint tisztí ülést tartok: ajánlom magamat.”

Fejét megbiccenté, azok meg tisztelettel meghajolva búcsúzának és távozának. Én ott maradtam egy karosszéken jó formán feszedezve. Gr. *Haller* is leült, nekem pipát hozatott és nyájasan kezdé tudakolni a bécsi dolgok állását. Egy óránál tovább tartott magánál. A beszédet magam és mind fenhangan folytatóm. Utóbb hízelgő kifejezésekben szerencsésnek érezé magát, hogy ismeretségemhez juthatott; minél gyakoribb látogatásaimat kérte ki. Atyámat Róza nővéremnél

találtam, nagyon felindult állapotban. A hogy beléptem, nem annyira bosszús, mint nagyon szomorú hangon szólta meg:

„No fráter! szeleburdi módoddal örökre megevéd szerencsédet. Ha a bécsiek mind így viselik magukat, maradtál volna pokolban. De ősz fejemre ekkora szégyent hozni ... roppant szemtelenség... ilyen csak bolond vagy részeg tehet.”

„Hallgasson ki édes atyám. Az apámék lealacsonyító szolgálai állásuk idézte elő szokatlan magamviselkedését. A pöf-feszkedőre, gőgös emberre csakis ez hat. Lássá apám! a főispánynál is megtette hatását, a hogy eljöttek, mintha kicsérelték volna, oly illedelmesen társalgott velem. De ha az apámék szolgálai alázatosságával hajlok meg előtte, csalhatatlanul megvet, lenéz: és jól is teszi. Így pedig megkért, hogy látogatásommal többször is szerencséltessem. Meglátja apám! hogy engemet mindenki előtt finom társalgású mívelt ifjúnak nevezend.”

„Nevez a pokolba! Én azt csudálom, hogy rögtön ki nem dobott a hajdúval, mert én ugyan azt tettem volna. Ne búsulj majd megteszi a főispány is. Ugyan ok nélkül vesztegetem rád pénzemet, nevetlen s bolond itthon is lehettél volna s azt minden pénz nélkül. Ugyan szép híred lesz a Vármegyében.”

Isten tudja mit mindent nem mondat még édes atyámmal szerfölötti lehangoltsága, midőn szerencsére betoppan a hajdú, s jelenté, hogy a főispány hívatja atyámat. Pipáját azonnal lecsapván, szokása szerint nyakra-főre távozék. Tiszta, józan felfogású nővérem egyedül foga pártomat mind a mennyi közt. A többi mind hibáztatott. Később atyánk is hazajöve: jó darabig mélyen gondolkodva sétált a szobában, fejét gyakran rázta: látszott, hogy valamivel nincs tisztába. Mentire bocsátók, mert ilyenkor a kérdés vagy megszólítás nem volt tanácsos. Később csendes hangon szóla:

„Ez már mégis különösen hangzik! A főispány siető rendelést vévén a főkormányzótól, tisztjeit azért hívatá egybe.

A felsőbb rendelés figyelmünket nagy mértékben igénybe vette, de jó móddal még hozzá sem szólhatánk, mire főnököm egyszerre felém fordul, s szokása ellen enyelegve mondja nekem:

„Gratulálok spectabilis Domine! Kedves fia tudomány-s világismerettel gazdagon tért haza. Azon kívül finom társalgása kimíveltségre mutat. Jól használta idejét. Szerencséjét téendő az életben.”

Én szájatva hallgatám, alig hittem füleimnek. Tiszti társaim pedig hazajövet bámulva mondák:

„Csakugyan különös tapintattal bír főnökünk. Sok dolgot más szempontból néz mint mi. S többire neki van igaza. Éltesse Isten hosszason.”

Róza nővérem ekkor felszólala:

„Lássa apám! Én is mondtam már, hogy a gögös embert csak rontja a bók. Egyedüli óvszere lenne a férfiás állás. Testvéremnek igaza van. Apáméknak is így kellene elbánni a főispánnyal, bizony többre mennének.

„Próbálja csak ő kelme! majd megadja az árát. Addig viszik a korsót vízre, míg eltörik. Éppen így dicsérgették *Túróczy* Károlyt is, mikor Bécsből lejött, én akkor is mindjárt mondtam, hogy sületlen bolond. A következőzés igazolá szavaimot, megvettetve s utáltatva élt s halt el. Itt még csak az az egy vigasztal, hogy a fiú másként szelíd, s minden embert megbecsül. Csak a főispány előtt ne figurázott vala. Ez úgy látszik nem bánja: mi több még örvendi. No még itt is igazodjék el, a ki tud.”

Soká bántotta még azután is; valamikor szóba hozatott, mindig gúnyos észrevételeivel kíséerte. Kezdte volt már feledni, midőn a következő nyáron egy falusi jelentéktelen eset elégületlenségét még inkább fölébreszté és a mit még nehezebben tudott legyőzni.

Egy júliusi forró napon, mindjárt ebéd után falusi hús szobámban bőrpamlogomon végignyúlva hosszúszerű pipám-

ból fekete kávé mellett kényelmesen füstölve olvasgatám *Rousseautól* a világi hiábanvalóságokat, midőn külszobámban kemény lépéseket hallok felém közelíteni s egészen váratlanul belép szobámba ... édes atyám. Gazdasági tevékenységével merőben ellenkező kényelmes helyzetemen úgy megütődék a jámbor, hogy a szó szoros értelmében hátrátantorodott és darabig szóhoz sem férhete. Nyakrafőre felpattanni, kezét csókolni, henyéségesen fülig elpirulni egy pillanat műve vala. Atyám pedig boszús hangon szólta meg:

„Ez már igen sok. Ezt még sem hittem volna. A mint ide közeledém, egy rakás munkást láték izzadozni a szénatakarás mellett. Kérdésemre, tán beteg gazdátok? Isten mentsen felelének délelőtt megfordult itt, de csakhamar haza lovaglott. Én fejcsóválva hallgatám: Természetesen azt gondoltam, hogy felette sürgetős gazdasági foglalkozás tartóztat el a szénatakarás melletti szükséges jelenlétedtől. Most már látom az okot. Inkább találok vala házadat tűzbe, lángba borulva. Azt még föl lehetett volna építeni, de ekkora hanyagság orvosolhatatlan. Ezen már segíteni sem lehet.”

Indulatosan megfordult és sietve visszament a tornácra: ott egy falóczára lerogyva hosszason, mélyen gondolkozott. Én pedig a bűnös publicanusként dadogám mentségeimet, de a mint előre gyaníthatám, ok nélkül. Hosszas hallgatása után, mintha mély álomból ébredne fel, egyszerre főlegyenese-dvén, sebes léptekkel visszamegy szobámba. Én követem. Itt egy hosszú faasztalon rendetlenül fölhalmozva állt Bécsből hozott s azután is szerzett mintegy 300 darab könyvem s kézírataim. Volt a jámbor az iménti kényelmes heverészésem megütődve, de most a könyvhalom megpillantására szinte elájult. Tudományt s tudós embert respectált ugyan: de könyv és olvasásról egyáltalában semmit sem tartott, idővesztésnek, élhetetlenség és leszegényedésre vezető biztos útnak nevezé mindég, s midőn fiát, kit nagyon óhajt vala az ő nyomdokaiba lépni, most ellenkezőleg egy gyarló könyvért

a legsürgetősb mezei munka mellől elcsábítatva kellé szemlélnie ... a hűvös szobai kényelmet még mind meg tudta volna engedni, de a könyvhalom meglátásán támadt ellenszenvén sehogy sem bírta magát túltenni. És itt már indulatja kitört: szememre lobbanta, hogy erre a becsületre soha sem küldött volna Bécsbe, soha sem bánta úgy költségeit, mint a mit Bécsben reám elvesztegetett. Ezután sietve megfordult, kocsisára rákiálta, hogy töstént fogjon bé. Magyarázataim rimánkodásaim mind ok nélkül: elment, és soha sem jött többé hozzám. Másoknak azt mondta rólam, becsületes, eszes fiú, de rossz gazda: nem lesz belőle semmi. Magam vagyok az oka, ne küldtem volna Bécsbe: ott megzavarták a fejét, soha se is jön tisztába. Eszelősnek marad. Könnyei közt véres veritékkel gyűjtött szerzeményeim elolvadnak, szűkség-szegénységben pusztul el, mint jóféle apám uram is. Tudományos ember volt ő is, de az élet legfőbb tudománya, a jó gazfaság hiányzott nála is: a kiadást tudta, de beszerezni nem való volt, és gyermekeit szegénységben hagyta. És valóban annyira megrázta, s úgy elkedvetleníté a jó embert, hogy megindulás és sajnálkozás nélkül soha sem nézett azután rám. S hogy végrendeletében vagyonában meg nem rövidített, egyedül annak köszönhettem, hogy a többi gyermekei között megkülönböztetve szeretett.

* * *

Minél inkább gyengült atyám, annál sűrűbben emlegette, hogy beteges állapotjában az lenne egyedüli vigasztalása, ha engem megházasodva láthatna s ifjabb testvéreimnek gyámoluk lehetnék. A házasság életnek nem valék barátja, sőt némely komor látványok után ellenszenvvel viseltettem iránta. Hanem édes atyám iránti határtalan engedelmisségem meggyőződésem ellenére is rábirt e fontos lépésre. És nem lett okom megbánni!! Ellenkezőleg, sokszor áldám porait, hogy kívánságom ellen bevezetett az ismeretlen világ örömei és fájdalmaiba, de a hol a fájdalmost édeseknek, a gondot kívá-

natosnak, a bajt gyönyörűségnek találám. És mindezekért legbensőbb meggyőződésemből a páros életet az egyedüli állandó boldogságnak kell neveznem.

Atyám a régi szokásoknak hű követője, nászünnepélyemet is merőben a régi szertartások közt fényesen tartá fel. Így, ezen módon, annyi lármával tán az utolsó: Emlékezetemre azután több ily nagyszerű nászünnepély nem is tartatott. Egy csinos szónoklattal szerkezeti, s a szentírás minden e tárgyra vonatkozó mondataival felékített terjedelmes levélben választottamat megkértem szülőitől. A kijelölt napra a hűtlésre vőfélyek s nagy násznép kíséretében gyülekezénk Kolozsvárra: hol két egész napig tárta a vendégség. Ezután nőm rokonai is hozzám csatlakozván, számos hintók kíséretében hajtatánk édes atyámhoz.

Nőszülésem feletti meglegedése a jámbort merőben kivette sodrából. Az előtt már egy héttel magához viteté a főzetésről nagy helyen elhírhedt *Novák* Johannát: azon kéréssel, hogy lakodalmamon vállalja el a gazdasszonyt. Egy elébb nagyon rázá fejét a jó asszony s minden erőből vonatkozott. Végre is atyám ünnepélyes fogadkozásaira, hogy tökéletes szabad kezét enged néki és semmibe belé nem ártja magát... vállalá el a nem kis feladatot.

Ezután átnyujtá néki éléstára s pinczéje kulcsait, jókora pénzüsszeggel együtt: azon megjegyzéssel, hogy betegeskedésiért több fiát ki nem fogja házasíthatni, azért most ennek lakodalmát illően fel akarja tartani. E célra meghívta már az egész vármegye nemességét: a kik elébe nem kevesebb mint negyven tál étket kell föltálatni. Ezekon kívül hatszáz szegény embert fog megvendégelni. Éléstára bőven el vagy látva minden szükségességekkel. Halak, vadak és madarak minden nemeit beszerzetté. Pajtájában két kihízott ökör: óljában két kövér ártány: szopó malaczok, ifjú bárányok, hat kihízott ürü s mindenféle baromfik állnak rendelkezése alatt. A főispánytól már kinyerte szakácsát. A szomszéd városból meg

négy híres főzőasszonyt hívott meg. Mindezekkel szabadon rendelkezék. Semmit sem kíméljen. Figyelmének fő tárgya legyen, hogy mindnyájon úri módon kielégíttessenek.

Nagy feladat várt mindkét félre és tisztességesen meg is oldák. Atyám az egész idő alatt csendesen tartá magát: nem zsimbelt, nem káromkodott, a bő költség s pazar fogyasztás előtt behunyta szemeit: másszor pedig egy falat szalonna vagy pár garas fölött órákig elpörölt. És a vén Johanna akkora vendégséget csapott, hogy a fél vármegye beérte volna vele.

A lakadalmi vendégek a reggel óta mind szállingóztak. Délajt a nászsereg is beroboga atyám udvarába. Ó szegény élészedegette még egyszer és utoljára ünneplő gúnyját, takarosan kiöltözött, a betegség miatt elgyengülve kijött élönkbe s a tornác előtt fogadott. Nőmet s engemet rendre megölelt, megáldott. Megelégedése bizonyosságára, tíz ezer forint nászajándékot nyújta által. Egy ily szép ajándék a bő költő kezeiből is jelentékeny lenne, de a pénzzel annyira szűkön bánó jó öregem életében példa nélküli eset volt. Mi mindég háláson emlékeztünk rá. Eszközt szolgáltatata kezünkbe új gazdaságunk rendezésire: s a felett embertársainkon segíteni valánk képesek,

Az asztalok fölterítve valának, csakhamar körülültük. Én és nőm nemzeti díszöltözetben valánk. Nőm fejét debreczeni csinos magyar fejkötő díszíté, ragyogó rezgőtűkkel. Soha sem volt oly szép, oly bájoló, mint e díszes nemzeti öltözetben. Isten szelíd szép angyalát látám benne megtestesülve. E díszlő nemzeties öltözet helyét soha sem pótolhatá ki azután a divatos akár hány német csipkés fejkötő. Bár ez díszítheté vala mindég becsületes, jó gondolkozású fejét! Szíve azon kívül is mindig tiszta magyar érzéssel buzgott, mint a hogy kevés nőé széles magyar hazánkban.

A hosszas ebéd után sietve elszedek az asztalokat s padokat. Megpendült a hegedű, s tánczra került apraja-

nagyja. Szegény beteges atyám ősi szokás szerént, öröme bizonyosságául, lassú s reszkető léptekben ugyan, de mégis eljárá nőmmel a menyasszonytánczot. Az egész férfiút, az erős nagy embert így összeesve, így elgyengülve látva, sajnos részzevő gondolatokat ébreszte mindnyájunkban. Utolszor üté össze bokáját. Esztendőre fejfáját tettem fel a sírkertben tisztos tetemei fölibe.

Itt atyámnál két napot, azután a magam lakomban más két napot tárta a szünni nem akaró vigalom. A közmondás szerint, mikor Isten magyar embert teremtett, cigányt is adott néki. A lefolyt hat napi dáridó alatt mi sem valánk pillanatig is cigány nélkül, ők valának a legelsők és a legutolsók.

Vidámon és jó embereink sok jó kívánságaik közt derült fel új pályám szép hajnala. Forró hálával ismertem el benne a Gondviselés jóltévő kezét: s mind máig hálával ismerem el, hogy házi örömeimet mind máiglan csendesen élveznem engedte. Ily hosszas jólléteit, ily ritka szerencsét nem tulajdonítok a magam érdemeinek, hanem derék nőm példás erényeinek míve az, Az én fogyatkozásaim, növeltetés szülte szögletességeim gyakran visszapattantak az ő erélyessége s páratlan jó érzéseinek érez melléről.

* * *

A zajos napok után kettecskén magunkra maradván, az ifjú menyecske azonnal hévvel-túzzal látott dolgához, mintha a nagy város helyett több esztendők óta lakta volna a zordon falut: és kitűnő szorgalma a lefolyt harmincz év alatt pillanatig sem lankadt.

Tevékenységünknek tág mezeje vala a kietlen pusztaság kis helységben: a hol, ha a szorgalom s művészet nem segít a természet mulasztásain, undor s unalom kísért volna minden lépten, miknek legyőzésére nagy kitűrés s erős akarat valának szükségesek. Mind e tulajdonok nálunk, erős,

egészséges testalkattal párosulván, a terméketlen vad hely pár évre mintegy varázsütésre felvirult. Csinos épületek, virító kert, szép virágok, s díszítményi csemetékkel: nagy gyümölcsösök válogatott gyümölcs és szőlőfajokkal: metzen-seiferekkel a meredek oldalak kiegyenesítve, bányászokkal pedig a meredek kőszirtek szétlőtetve: a bérczek oldalait nagy birkanyájak, szép gulya s nemesített ménes lepte. A szorgalmas földművelés s a bő trágya fölvirágoztatták a kopár mezőt, a szabályozott erdőlés kiemelés romjaiból a kopár erdőket. És az eddigi kietlenség helyét gyönyörű látványok válták fel.

Nem hagyhatom itt megemlítés nélkül, hogy megtelepedésemkor két kis asztag gabonát, negyven szekerecske szénát és ötszáz véka esős tengerit találtam, Az első télen tizenhete darab szarvasmarhám és hat lovam utolsó szálíg fölemésztek az égi takarmányt. Tizenkét év múlva pedig 1,110 birka, 80 darab szarvasmarha és 38 ló telelt ki takarmányomon. A csűr körül 11 asztag gabona, a tengeris kasokban 4000 véka esős málé. A föld, miről ez begyűjtett, a régi kiterjedésű volt; és csakis minősége okozá a felöltő különbséget.

Voltak látogatóink, kik néhány év múlva alig ismertek a helysége. *Wesselényi* Miklós barátom egykor látogatósukra jövén, a sok asztag s takarmány látására tüzesen szólita meg:... Honnat s hány határról kapargattam össze mindezt, mert határomon csak közepes minőségű földet s m látott.

A közelebb lefolyt éhséges esztendők pusztító nyomdokaikat hagyák hátra az egész Erdélyben: de sehol sem tán oly borzasztólag, mint helységünkben. Hat évig volt haszonbérben egy kőszívű fősvény ember kezén, ki nem-hogy enyhítette volna az éhséggel küzdő jobbágyok inségit, hanem a mi kevéssel bírtak, még attól is megfosztani törekedett.

A 86 jobbágy család közül 51 családot találtam életben: 35 lakóház merőben üres vala: nagyobb része tisztán

kihálva, kevesen meg kivándorolva. A megmaradtak meg leszegényedve, gabonából s marhájokból kipusztulva, éhségtől, betegségtől elsanyargatva, elrongyolott köntösdarabokban... valóban inkább kísértehez, mint élőlényhez hasonlítanak. Az egész helységben csupán hat jármás ökör és két tehén létezett. Semmiféle más élő állat; még kutya s macska sem.

Én Bécsből a bőség, csinoság, finomság színhelyéről, nőm meg egy vagyonos, csinos város mívelt köréből most egyszerre ideszakadva... a nyomor s undokság látására egy elébb lehangolódtunk: de elgondolok, hogy a gondviselés minket választott ki az Ínségben sínylődök enyhítésükre és hogy itt már most nem csodálkozni, sem sopánkodni, hanem tenni kell és azt férfiasan és minél előbb.

Hévvvel, tüzzel... mi akkor még ifjú keblünket dobogtatá, fogánk a nagy feladat megoldásához. S felebaráti szeretetünk-ből kifolyólag ernyedetlenül folytatók azt ott lakásunk harmincz évei alatt. Külszínen úgy tetszett, hogy fáradozásainkat siker koronázza. Néhány év múlva felvirágozott romjaiból a helység, lakói megvagyonosodtak s kicsinosodtak: elvadult modoruk simúlt. És mi mindketten boldogok valánk a másokat boldogíthatás szép érzetében.

Leirom az elkövetett módokat, melyeket nagy tervünkre fölhasználnak: de nem azon okból, hogy követésre szolgáljon: nincs már alkalom többé az ilyesmire. Hála Istenünknek!... hogy ma már a magyar földbirtokos többé nem jobbágyain, hanem embertársain és felebarátjain segíthet.

Legelőbb is a kivándorlottakat visszatérésre bírám, ezen kívül más idegeneket is szerezvén, a pusztá telkeket betelepítem. Az életrealóbbak közt 16 pár jármás ökröt: minden családnak külön külön egy pár fejős kecskét, eme süldöt; 10 forintot, gabonát, szalonnát, paszulyt osztottam ki.

Malmaimban több évig vám nélküli őrlést engedtem.

A gabona, sertés, juh, méhből rendesen adni kellett dézmát örökre eltöröltem,

Hatszáz forintot külön tettem, mely kirekesztőleg a jobbágyok pénztára volt. Húsz harmincz forintig kölcsönözhettek belőle egy évi várakozásra; de minden kamat nélkül.

A helységben az ital mérést megszüntettem, a mi a lakósok vagyonságára nevezetesen befolyt.

Gyümölcs csemetéket és szükséges veteménymagvakat osztogattam közöttök. Az ügyesebbeket oltás, ültetés s plántálásra betanítám. Az eredményre különös figyelmet fordítottam. A gazdaságban magam jó példával haladván előre, a lakósoktól is hasonlót kívántam: a hanyagokat rákényszerítém. Szigorú mezei rendőrséget folytattam: mi által a szokásos kihágások megakadályoztatván, a kártétel megszűnt.

Épületekre s gazdasági eszközökre a fát saját erdeimből ingyen szolgáltatam ki. Tüzelésre pedig három nagy tábla erdőt birtokukba engedtem.

Templomuk roskadó állapotban s nagyon szűk helyen lévén, a falu legszebb részén magam helyére új templomot építettem. Belsejét oláh szertartás szerint papi öltözetek, képek s más ékességekkel földíszítem. A temptom czinteremint kertészem által virágtáblákkal és díszítményi csemetékkal csinosan elláttam. A falu sírkertje hasonlóul nagyon szűk helyen lévén, saját helyemen kiszélesíttetem, jegenyefákkal s csinos kerítéssel körülvétetem. Papjok nagyon szegény állapotban lévén egy egész jobbágy örökséget adományoztam fölsegülésire. Egy eszesebb fiút oskolába küldvén, később pappá szenteltettem föl. Mindezen eszközök által a vallásosságot igyekeztem a lakósokban fölébresztetni: de megtört igyekezetem, mert sem szelíd, sem kemény módokkal templomgyakorlásra soha sem bírhattam.

A jobbágyot beteges állapotjában orvossal s gyógyszerrel magam költségén láttam el.

A beteg jobbágygyal, robotját egészséges korában utánpótoltatni nem engedtem, minél fogva némelyik esztendeig sem tett robotot.

A testi büntetést végkép megszüntettem. Sőt gazdatisztemnek s bíráimnak sem volt szabad őket bántani: eljárásaikban kötelesek voltak vélek szelíden bánni.

Az előttem ott lakott gonosz indulatú haszonbérő egy sok ezer forintokra menő hamis keresetet indított a jobbágyok ellen. Az ezt tartalmazó kötvelelei nagyon mesterkélt valának szerkesztve, azon felül tanúkkal és törvényes formalításokkal nagyon ellátva. Mind a mellett is tökéletes meggyőződése után hamisaknak tudván, az ellenbizonyítás s védelem nagyon nehéz volt. 28 évig védem ártatlanságukat, mialatt a pörfolyam, ügyvédi díjak s a különböző Ítélszékek a sok bajoskodások mellett több ezer forintomba került.

Erdélyben a József megsemmisítő politikája miatt az alkotmányos megyei rendszer hosszabban sínylett, mint Magyarhonban. Több évtizedek alatt kirekesztőleg a főispányok bitorlák a hatalmat az alkotmány és egyesek nagy kárára. Míg 1827-ben a *Wesselényi* Miklós bátor lelkülete felrúszván az elalélt nemzetet, a megyei gyűlések, hatóságok kierősza-koltatának, a hibás főispányok kötelességökre szorítottának. Miknek következésiben a megyei tisztek szavazattöbbséggel választatván, azoknak zsarolásaik s kihágásaik korlátoztattak. De ez ideig, a földes úri pártfogás nélküli jobbágy ki volt téve a megyei tiszt zsarolásának. Az én környékemben sem hiányoztak gonosz hivatalnokok. Velem nem volt bajuk, mert kiváltságaimnál fogva személyem s vagyonom az ők hatáskörükön kívül állott. De jobbágyaimon annál gonoszabban gyakorlati hatalmukat. Mi természetesebb, mint hogy azonnal hadat izentem nékik, és nemsokára le is győztem. Miután a békeföltétel az volt, hogy úrbéréseimet ne bántásák. A mi azoknak nagy hasznokra s még nagyobb könnyebbségére vált.

Továbbá a hosszas francia háború alatt nagyon sok katona kellelvén, a földes úri pártfogás nélküli jobbágy a katonafogdosás alkalmával igen sok igazságtalanságoknak volt kitétetve: a mit tán egy helység sem érzett nyomasztóbban,

mint az enyim. Szakadatlanul vitték abból a katonát: mi alatt a többi, pártfogoltatott helységek szép csendesen megkíméltek. De a hogy oda telepedtem, megyetiszti és sebészi megvesztegetés, s más szennyes fortélyokkal odamérséklém, hogy a következő harmincz esztendő alatt a helységből bár egy újoncz sem vitetett el.

Továbbá a feljebb említett, a kezdetben 35 üres jobbágytelek azután is, hogy bételepítettet, az adótabellákban azután is desértáknak inferáltattak, s annál fogva adó és közterhek alól merőben mentesítették. Az 51 adó alatt levő jobbágy családban a hivatalos kimutatás szerint a 30 esztendő alatt egy gyermek sem született, sem senki nem nősült, annál fogva csakis a régi csekély szám adóztatott. Az adó tabellába csupán a kezdetben lévő hat ökör és két tehén volt inferaltatva, jóllehet már most 82 jármas ökör, 140 tehén és borjú, 560 juh, 586 darab sertés legelt a határon: de a melyek a fennebbi mód szerint mind adómentesek valának. Országos és megyei közterhekre csak a tudvalévő 6 ökör rendeltetett: minél fogva a lakósok mind adó — mind közterhek tekintetében rendkívül könnyebbítették.

* * *

A leírtak szerint, a jobbágyok jólétire s könnyebbségekre tettem mindazt, a mit csak ki gondolhattam. Akkor lelki örömet okozott nékem annak tudása, hogy a részben földesúri társaim közül senkitől sem engedem magam fölülmúlni. De hibás volt nézetem s felfogásom: a mire mindvégig arczpirúlva kellett visszagondolnom. Az ínségben sínló jobbágyaim látása fellázította jobb érzéseimet. Tűzzel-hévvvel siettem orvoslására: de a gyógyszereket nem mindég választám meg, hevem többször tévútra vitt. Az általam nagyon gyűlölt Jezsuitái maximába ... az eszközt szentesíti a cél... nyakig buktam, mert jobbágyaimat az adó legnagyobb résztől, közterhektől, újonczállítástól mentesítem: De mindezt az állam és más egyes polgárok nagy megkárosításával. A tör-

vényhatóság ugyanis az itt eltartóztatott újonczot és közterhek mulasztását más helységek lakosain hajtotta fel: a kik azért nagyon szenvedtek. De eljárásomnak leghibásabb oldala volt az, hogy az által kijátszám a törvényeket: mikor pedig magam valék a törvények hú megtartását fenneny hirdető egyik apostol: hogy a törvények megtartása nélkül a szabadság s függetlenség csupa szappan buborék, mely legkisebb szél-fúvásra szétpattan...” S ímé még is magam szentségtelenítém meg hazám törvényeit.

Továbbá néhány megye tiszt kihágásáért kijátszám jobbágyaimra nézt a közigazgatást: meggyengítém hatalmát. A jobbágyom ezután már csak híreből ismerte a szolgabíró, mi által megszoká a nem függést és szabad akaratján járást. A más jobbágyot lenézte, kigúnyolta: önhittségiben útközben vagy vásárban egybekoczcztant s ledorongolta: híre járt a helységbéli vitéz botosoknak. A féktelenségre, a kitörésre én szolgáltatók eszközt kezökbe. Míveletlenségök jó szándékomat nem bírá felfogni. Magának... a ne továbbat... nem tudá kijelölni. A felszított tüzet nem bírá mérséklenni. A mit én akkor nem hittem, később igazolá a következők. Az 1848-iki válságos időben az elkényeztetett s annyi pártolásban részesített jobbágyok önszemélyem, vagyonom és Magyar nemzetem ellen használák fel a fegyvert.

Kezdetben a reactiot felebaráti szeretetből és a megyei tisztek fékezésiért tettem volt. De a reactio rendesen erőszakoskodást és az megint visszaélést szül. Itt is úgy történt. Én leginkább azzal hibáztam, hogy eljárásaimmal másoknak is rossz példát adtam. Bevallott hibámat legfeljebb az mentheti némi részben: hogy tiszta felebaráti szeretet s nem szennyes érdek vezetett.

Ott lakásom folytán úgy tetszett, hogy szelíd bánásmódom megtermé gyümölcsét, mert az elvadult jobbágyok kezdtek simulni. Mind a mellett is bizalmukat csak némi részben sikerült megnyernem: mert gyanújok, hogy a föl-

des úr csak haszonkeresésből tesz jobbágycsajért, mélyebben gyökerezett lelkületükben, mint hogy annyi jótéteményeim hitöket megingathatá vala.

A földes úr és jobbágy közti nagy különbséget természetelleninek tartván, minden módot elkövettem ezen hibás válaszfal ledöntésére és a feszes állás tágítására. Egyebek közt a mezőn néha pihenni letelepedvén, a hogy megláttak a jobbágyok, félbehagyák mezei munkájokat, körültem sereglettek s órákig eltársalogtam velök. Dohány zacskómat nyújtván nekik, pipára töltöttem. Figyelemmel hallgaták a földmív s marhatenyésztés körüli értekezéseimet. Ha idegen utas ment el mellettünk, a földes úr és jobbágy közti különbséget legfeljebb a gúnyáról vehette ki.

Nöm bánásmódja még sokkal megnyerőbb vala. Házi gyógytárából a betegeket mindég készséggel orvoslá. Azon fejül pénzét s éléstárát készséggel osztá meg a szükölködökkel: nem volt eset, hol a szenvedö beteg vagy szükölködö vigasztalás és segítség nélkül távozott volna elöle. Az elcsüggedteket vigasztaló s buzdító szavaival élesztette. A felebaráti szeretetben oly kitünö tulajdonai voltak, melyekhez hasonlót soha senkiben sem tapasztaltam. Önzéstelen jellege minden rang és személyválogatás nélkül tett mindenkiért köszönet vagy elismerés követelése nélkül.

* * *

Fiúi kötelességemnél fogva visszapillantok itt még egyszer és utoljára beteges atyám utolsó napjaira. A régebb oly erős test most egyberoskadva, de a lélek még mind erejében volt, mint valaha. Tevékenységét s erős akarátát utolsó órájáig megtartá. Esztendeje már, hogy ágyában kínos fájdalmak közt sínlik. De hivatalát s gazdaszatát ernyedetlen szorgalommal folytatá, mint egészséges napjaiban. A pörös feleket órákig hallgatá, s a legjózanabb határozatokat osztá közöttük. Országutakat, nagy köhidakat csináltatott. Udvarán építetett, javíttatott, gyümölcsössibe oltatott. Földmívelésiben,

marhatartásában, válalkozásaiban, pénze kezelésében, és hivatalos följelentéseiben a legpontosabb rendet tartá fenn legkisebb mulasztás vagy hiány nélkül.

A halállal bátran nézett szemközt: temetésire minden előkészületeket megtett. Sírhelyét kijelölte: koporsóját molnárjával maga előtt készítette meg, halotti ruháját megvarratván, felöltözött, s koporsójába beléfeküdt; de rövidnek találván, mást csináltatott. Torára ökröket, sertéseket hízlaltatott. A torra egybegyűlendő 600 szegény megvendéglésire kalányos cigányjaival maga szobájában néhány napig kisebb nagyobb fatekenyőket, tálakat, tányérokat és kanalakot faragtatott, fülsértő kopácsolásaikat, s kellemetlen illatozásaitakat békével türe, csakhogy munkásságot lásson maga körül.

Utolsó napján reggel gulyásától a tejneműt nagy figyelemmel és szokott zsimbelődései közt vette számba. Egy kövér sertést öletett, a megtakarítás után behozatá ágya eleibe és ott takarítatá fel. Nőttön növekedő nyugtalanság közt siettetvén a mézáróst, mert érzi, hogy mindjárt kifogy az időből. De alig végezheté párja nélküli munkásságának ez utolsó bizonyosságát, midőn öntudatát veszve, félre kezdett beszélni. Mintegy óráig rendetlen szavakban rendelkezett útcsinálás, gazdászat, s nagyszerű vadászat rendezésiben, mint kint kiválólag szenvedélyes foglalatosságaiban. Nevőkön szólítá kezelőit, akiket rendesen használni szokott volt, serénységre és pontosságra nógatván azokat. Egy óra múlva megszűnt élni.

Kihalt ő benne Erdélyben a József császár kényuralmi s tevékenységi iskolájának utolsó növendéke. Fáradatlan s pontos hivataloskodásáért előljároi nélkülözhetetlenek neveztek. A köznép ajkán mind máiglan tartja magát a hír rüla: „Meghalt U...., oda az igazság! Ismerősei irigyelték, bámúlták, de értelmezni s helyesen bírálni nem tudták. Utánzója, nyomdokainak követője bár egy sem akadt, Én, míg élt, féltem, bámúltam és tiszteltem, de felfogni, megmérni,

magam sem valék képes. Később pedig lelkiületének heterogén részei emlékezetem tégelyében rendre felolvadozán, morális vegytani bonczolgatások után jöhettem tisztába: de csak évek múlva. Harminczkét esztendő töltem közelibe, s mégis csak felülegesen ismerhettem. Pedig mindig tárványitva volt kebele, indulatait és tetteit beburkolni nem tudta, ha akarta volna, sem engedte heves vére: haragjában káromkodott, érzékeny pillanatában könnyezett: mint közönséges ember. De indulatai, cselekvései, szavai, mind nagyszerűek és eredetiek voltak, amelyeket másnál ily mérvben senkinél sem tapasztalhatván ... tévútra vezetett: minél fogva erényit gyakran hibának, fogyatkozását pedig erénynek hívém.

A tettek nagy embere volt ő!... kortársai közt páratlan. A nagy Napóleon oldala mellett aligha vetélytársait mind fejül nem múlja. Indulatja, mint az erős jellemeknél szokott, heves, kitörő, fékezni nem bírta, nem is akarta: a fékezést gyengeségnek tartván. Akarata szilárd és hajthatatlan. Érzései tiszták, szíve födhetetlen. Érzékei rugékonyak, hamar lángra gyúlt, de legtöbbször bírta mérsékelni, a miknek ártalmait azonban egyedül ő szenvedé, de másra nem hatott károsan. Társalgása családja és sorsossai körében rendesen mogorva, parancsoló, de idegenek közt sima s hajlékony. Idejét többire előjárói vagy alattvalói közt töltvén, engedelmisség vagy parancsolás szűk terén... mívelt társalgásra nem maradt ideje sem alkalma. Erdélyen kívül nem járt: itt is legtávolabb Szebenig.

Ha nagyravágyását, gazdagságra törekvését s forró vérért a véle született jó indulat nem fékezi, lesz vala átok. Így pedig áldás és disz volt nemzetén s családján.

Drága gyémántkő volt, de pallérozatlan minőségben hagyatva. Még is fénylett s csillámlott művész és művészet segítsége nélkül. Parlagon maradt s tért vissza a földre, a honnan jött volt.

Rendkívüli nagy egyéniség volt: a milyen nemzeteknél

is csak koronként, de családokban ritkán, legfeljebb egyszer tűnik fel. Én bámulattal és hálával hajlok meg mind végig tisztos emléke előtt. Ha lelki erejét s tevékenységét bár néhányan örökölhették vala hazámfiái közül... jobb sorsra számíthatna nemzetem a mostaninál.

* * *

Munkásság és szorgalom közt vidámon lefolyt falusi napjaink, jelen tétlen, unalmas óráimban csak mint álom, lebegnek emlékezetünk tükrében. Bámulva gondolunk vissza, hogy akkor kettőnkől mi minden telek ki. A gazdaság s gazdasszonyi pontosság mellett lovaglás, úszás, pistolyászat, vadászat különböző nemei, bajvívás és halászat. Télen át madarászat, továbbá kártékony vadaknak törökkel s vermekkel befogása. Mindezek közt írás, olvasás, haladásnak indult irodalmunktól el nem maradni törekvés... mind napirinden valának falusi magány életünkben. Nőm szenvedélyesen és bátran lovagolt, nőink közt, két—három kivétellel párja nélküli. E szerint szenvedélyünk együtt találkozáván, ösztönt adott kiváló jó lovakat tenyészteni, a miben hatalmas előmozdítóm volt *Wesselényi* Miklós szomszéd barátom.

Eltöltek, eltünedeztek, mint rendesen, minden mulandó életünkben. Hanem az ily lelket emelő múltra, mint volt a miénk, s a milyennel csak igen kevesen dicsekedhetnek, a visszapillantás nagyon boldogító érzéseket hagy maga után, melyeket a világi hatalmasságok hiú jutalmaival bizony soha föl nem cserélnék.

Megelégedés s öröm közt vidámon folydogáló napjaimat 1831-ik évben nőmnek véletlenül közbejött betegeskedése megzavará. Orvoslására a Balaton-Füredi gyógyvizet keresők fel. Ez utazásunk leírását két levélben közlém akkor Csehbonban állomásozó huszárszázados fivéremmel: a mint alább következik.

* * *

Huszárszázados testvéremhez Párdubiczba.

Rornladék, őszelő 27-én 1831.

Kedves Vérem! Múlt tavaszon Füredről irt levelem eltévedését több okból nagyon sajnálom. Főleg, hogy többszöri kívánságodra újra le kell írnom azon szép emlékü napokat. S a mi már most aligha kellő rendbe, s azon vidám színnel léend füstve, mint volt az előbbi. Mert a Balaton kies partjain személyek, szokások s... még a lég is más, mint Kővár vad szirtjein s bozontos oláh lakói közt. Elég ok vér s jó kedv hűtésre.

S már most a tárgyra... György a múlt télen egy este Romladékon meglátogatván vacsora után a cselédség a konyhára húzódott. Magunkra maradván, rémulve adja elő, hogy Devecseren közelebről három oláh zsvány egy közbirto-kost éjnek idején megrohant, megkínzott és kirabolt. Mi nőmmel iszonyodva hallgatók a borzasztó esetet, midőn az udvarra nyíló ajtónk egy kemény lökésre egyszerre felpattant s inkább rohan, mint lép be három lőfegyveres, bozontos oláh, fejkön juhbőr szőrös kucsmával. A György iménti beszéde nőm borzadalmát nagy mértékben fölébresztve, a közbejött különös jelenetre szentül hívé, hegy a berohanok nem más, mint éppen a devecseri rablók. S pedig szomszéd helységi vadászok valának, kiket a farkasvadászatra rendeltem bé. Nőm jól ismerte őket, mert vadászataimon gyakran látta. Én a tévedést látva, nevékőn szólítám meg: mire nőm is magához tért. Későn, mert az ijedtség erőt vett idegein. Vérroham s szívdobogás jött reá. Hosszasan szenvedni Orvoshoz folyamodánk, de kevés sikerrel. Utóbb az orvos szokott menekülési módon borvizet s fürdőt javasolt. Határozunk kellé, mert a rós naponta öregbült. Triesztet s Ischelt jelöli ki egyelőbb, de én azonnal kinyilatkoztatám, hogy hazánkban is találatnak czélszerű gyógyvizek s csak divatviszketegségből a külföldit nem teszem a

honi elébe. Mire Balaton-Füredet ajánlá. Ezt már készséggel íogadám el. Állításomat a következés merőben igazolá: mert Füred az ijedelem okozta bajt merőben meggyógyítá, mi a külföldi költséges gyógyvizeknek aligha sikerült volna. Ráadásul pedig Magyar hazánk legclassicusabb kerületét is megismerhetők, a mit nagy hiba minden magyar embernek elmulasztani.

Mennyi előítéletet s hazafiságtalanságot szül, s még egy jó adag leszegényedést is, midőn a könnyen hívő magyart minden csekélységért külföldre utasítják, hol pénze mellett ős szokásait s szép nyelvét kockáztatja.

Pünkösöd másod napján egy vidám szép napon ipám s jó barátink áldázkodásaik közt kiindulánk Kolozsvárról. Rokonaink Fenesig kísérték. Tőlök is búcsút véve... mint hajdon a pölöskei nótarius Budára indultakor... szemeimet égre fordítván, felfohászokodám s áldást kerék ... erszényemre. Én ugyan Bécsset már többször megjártam, de csak könnyű szerrel, amúgy ifjú legényesen. Most pedig beteges nőmnek minden kényelmét ki akarván szolgáltatni, költség is több kívántatott.

Nagyváradig *Bíró* Mózsi fuvaros szállított jó öt lóval 40 váltó forint s egy köből zabért, magát s lovát ő élelmezvén. Váradon rokon látogatásunkat tevők *Zsombory* Imre alispánynál. Nagy szívességgel fogadott, a délutánt mind együtt töltvén. Lovas pandúrjai által előfogatokat rendelt számunkra Szolnokig, a mi utazásunkat nagyon meggyorsítá. Mikor erre jársz, ne mulaszd el derék rokonunk látogatását: örömedre lesz kedves kis lányával együtt.

Az alföld szívet s lelket magosra emelő s szabadságot lehelő pusztáin végig utazván, sok kacsát, libuczát, gémet s egy szép fehér kócsagot is elejtvén, harmadnapra beértünk magyar fővárosunkba. Tizenegy éve már, hogy nem jártam erre, de alig is ismerék reá a sebes előhaladásért. Itt most nagy zaj volt... sokadalom és lóverseny,... ezért sok bajjal kaphattam szállást, távol künn a „Fehér Hattyú”-nál.

Még vala sötétig egy órányi időnk: felhasználók; az úti port magunkról letisztítván átvezetem nőmet az Úri s Váczi-utcán a Dunapartra. Az első benyomás mindenkire hatni szokott... de nőm finom érzéseit, a műveltség s minden szép iránti buzgólkodásait ismerve, utángondolhatod már most a nagyszerű tárgyak látásán elragadtatását, tudakolódását s jó ízű pislogásait. Szemei örömben úsztak, utóbb lelkesedve monda, hogy szép s nagy városról volt ugyan képze, de ily nagyszerűről még sem, ez felülmúlja képzetét. S köztünk mondva...öröme szerzőjét könyben úszó szemekkel öleie meg, én pedig e perczen a legnagyobb világi hatalommal neiu cseréltem volna. Az ő nagy meglegedését nyomon követvén a magamé, igen igen jól találók magunkat.

Másnap néhány ismerősünkre találva s általok újabb ismeretségekhez jöve feledők az idegenek közt léteit. Szállásunkat jó reggel a „fejér hajó”-hoz változtatók. Harmadnap Rákosra szekereztünk a lóversenyre, itt találók *Wesselényi* Miklós, *Kendeffy* Ádám, *Jósika* Miklós és *Mikes* János erdélyi barátainkat. *Wesselényi*in honos lévén többek, jelesen *Széchenyi* gróf eleibe állíta, a ki jól szemközt nézve, azonnal visszaemlékezek, hogy 1816-ban Bécsben, s később Zsibón is többször látott. Most azonban nagy elfoglaltásai miatt keveset szólhata velem, hanem meghíva östvére a nemzeti Kaszinóba. El is mentem, de a sok czifra vendég s nagy nyüzsgés a kővári vastag por miatt már homályosodni kezdett szemeket kápráztatni kezdek, s már vissza akartam fordulni, de vadócságomon elpirulva, szóktetek határozottan egy a semmittevés unalma miatt mindegyre ásitózó kövér német lakájra, hogy *Wesselényi* bárót szólítsa ki. Ez kijövé, bevezetett s nevemet a vendégkönyvbe beírá. Itt a fényes épület különböző osztályaiban sok különböző népfajok időztek. Figyelmem első tárgya vala *Marmont* francia tábornagy díszruhában, mellén fénylő érdemjelekkel, de a ki minden régi hőstettei után is most a hazaárulás undok bélyegével hom-

lokán közlenezésben részesült. Ezután a sok pénzű *Rotschild* méregetem szemeimmel, erszényét jó szívvvel, de gondjait a világerért sem cserélném föl. Az urakon kívül sok huszár és német katonatiszt időzgete. Ily módos s minden feszültség nélküli úri gyülekezetet ritkaság látni, mi a casino szükségességét nagy mértékben bizonyítja, hála szerzőjére és siker követőire I...

Másnap délelőtt fölvezetem nőmet a casinonak ilyenkor még üres termeibe. A német lakáj szolgálati készsége múlt este pár húszassal le lévén kenyerezve, magyarázó fecsegései közt jártata meg a különböző osztályzatban; de arra keveset figyelve, nóm elragadtatva szemlélgeté az épület díszes csarnokait, s falain a sok szép képet; innen a Dunán nyüzsgő kereskedő-hajók szemlélésére menénk. Itt nagy mozgás vala, a mi figyelmünket nagy mértékben elfoglalá: az egyik hajót rakták, a másról kiszálíták terhét, az egyik indult, meg mások érkeztek. A kereskedés nagyszerű jelenetei mindenfelé. Bámulva s örömmel nézem soká, de csakhamar búsan gondolok a kereskedés s jobblétnek csupa reményétől is megfosztatott Erdély hazámra, s ezután boldogult atyánkra; elgondolám, hogy mily magos érzések s gondolatok közt állana az életrevaló lángeszű férfiú a pénz, forgalom, nagyszerű vállalatok s ennyi ügyesség közt. Mily hasznos ismereteket fedez föl itt az ő éles látása. Miket magával vive hónapba, s ott czélszerűen alkalmazva, minő hasznos eredményekre vezeténd. Egy olyan ember, kit hónapból soha, házából is ritkán engede távozni az előítélet és szokás... s mégis a pórias környezet közt is mily magosra bírva vagyonságát s fogalmait is emelni, a mívelt idegen szokások mennyire kisimítandják darabosságait. Többre s nagyobbra volt ő hivatva! Nem folytatom tovább. Te megértesz s most csak hozzád is szólok.

Ujítom, (sic!) hogy kedvetlenül hatott érzéseimre, s pedig sok okom vala most magamat jól találni. De komoly hangulatban vezetem nőmet a Fehér Hajó éttermébe. Itt vígan

folyt már az ebéd; zene s hangos felriadások közt. Egy pár fiscalis bőbeszédje s a pajkos juratusok hangos kitöréseik csakhamar szétozlaták az iménti komoly andalgást. A casinói csendes, módos társalgást itt zajosabb váltá fel. A mi fajunkat eredeti nyersségiben mutatá fel, életrevaló pezsgő vért némi szilajssággal. De tán így jó!... A pezsgő vérré s meghülepedett gondolkodásra egyformán szüksége van leigázott nemzetünknek.

Budán meglátogatám délután *Döbrentei* Gábort, kedélyén s hangulatán sok változást tapasztalok: különcség s hypocondria válták fel hajdoni szép társalgását. Másoktól is hasonló észrevételeket hallék, s hogy a közvélemény előtt sokat vesztett. *Döbrenteinél* ez nemzeti veszteség is: miután hazafiúi buzgalma s munkássága után sok érdemeket szerzett volt magának.

Egy hetet múlatánk Pesten. Most pedig magunkat a szükségesekkel ellátva, tovább folytatók utunkat Fürednek. A nagyszerű, de monoton alföld és a felvidék közt nagy a különbség. Mintha száz mértföld köz választaná el. Itt a szemnek változatos szép játéka nyílik fel, a vidék kiessége meglepő. Földmív, szőlő, gyümölcs s kertészet szépen s hasznosan kifejlődve, a helységek Ízléssel párosult rendbe. Lakosai tiszták s csinosak. A jól kövezett egyenes utak kényelemre, s mívelődésre mutatnak.

A változatos, kies tájakon értünk Székesfejérvárra. Elhunyt magyar királyaink lelkei lebegtek föl emlékemben; kik hajdon itt koronáztattak meg s néhánynak porai itt nyugosznak. Kevés kivétellel, tettekben s erőben nem sok bennök a kiemelhető, de fogyatkozásaik szintén, mint előnyeik is, tisztán magyarok lévén, kegyelettel gondolunk utánok. Sok mindent tehettek volna ők másként, de a gonosz szomszédok nagy akadályára valának a keleti őszinte sarjadéknak: nehéz volt velők elbánni. A hajdoni fényes királyi lakot most papi világ váltá fel, a nemzeti előhaladásnak ma már csak akadá-

lyára. A hajdoni fényből jórészt csak a díszes városi sírkert és kellemes szőlőláncolat maradtak meg. Ez utóbbi jórészt arra mutat, hogy a sok jó bort a magyar kedveli, de a papi osztály tán leginkább.

A mind kellemesebb tájékon haladva, másnap délre Palotára értünk. A vendégfogadóval szemközt áll *Zichi* grófnak még a hon fénylő korából maradt várkastélya. A vár egykor a haza védbástyája volt, s falain sok török s tatár törte be a fejét. Falainak kormos színe az agg időt mutatja, de belseje csinos, ízletes, s a szobákat finom francia bútorok s függönyök díszítik. Birtokossá nagy figyelmet fordít kertre, udvarra, legkevesebbet istállójára; kívülről ez is sokat ígér, de bent rendetlen, minden szükséges kellékek hiányával... főleg a szép s jó paripát kevés kivétellel silány állapotban találám benne, s még rosszul is takarítva. Egyébiránt a keleties főkelléket, a tüzes jó paripát, a magyar földön nem találtam kielégítőleg. Erdélyben ez jobban áll. De csakis ez az egy. Nemzeti fogalmak, értelmiség, jólét mind sokkal alantabb, mint Magyarhonban.

Délután feltűnt előttünk a szép Balaton egész nagyszerűségében. Mely kivétel nélkül mindent, még az angol utazót is bámulatra ragadja, de több áhítattal talán soha sem szemlélítettett, mint mi általunk.

Füreden két kézt kellé vennem, hogy jó szállást kaphassak: mert nagyobb része már előlegesen ki volt bérelve. Szerencsére találék mégis két vidám szobára, hol 28 napot váltogatott örömeik és lelkes hazafiak körében töltének, mire éltünk hosszat örömmel gondolunk vissza. Egy fénylő tükör maradand emlékünkből, melyben eredeti tisztaságában szemlélhetjük magyar hazánkfia becsületességét, s őszinte tiszta érzéseit.

Négy nap múlva idejőve alispán *Dejk* Antal, nem fürdeni hanem hivatalos foglalatosságba. *Farkas* rendőr-szolga-bíró s két megyei esküdt talpig díszruhában várak s fogadák

főnöküket. Azon emeletben szállásolt, hol mi is. Másnap dél előtt látogatásomat tevém. Egy jó forma, egyenes-állású szabályos-arcú férfi hosszan lecsüngő sárga bajuszszal állt a szoba homlokzatán egybekulcsolt karokkal, komoly tekintettel hallgatá az összegyűlt nép szóbeli perlekedését. Szelíd vidámon fogada; karosszékit nyújtá, s a kihallgatást tovább folytatta, a mi két napig tartott. Meghívására többire magam is hallgatója valék a szóbeli perfolyammak, a tanuk vallástételének, s utóbb az alispányi szóbeli határozatoknak, mely törvény s körülmény nagy ismeretre mutattak, rövid szókbán, tiszta igazsággal s talpraesetten hangzottak.

Emlékemet most folytonosan a régi idők s boldogult atyánk lebegek körül: így látók mi őt is napokig. Hanem a visszaemlékezés most komorító vala. Az alispán itt értelmes, egyenes s őszinte felek közt osztá az igazságot: atyánknak ellenben bárdolatlan, tökéletlen oláhval kellett vesződni. A zalai magyar előadására azonnal tisztába lehet jöni: az oláh facsaros ostobaság pedig órákig izzasztá atyánkot, míg kívánságát s czélzottyát kiveheté: és hozott Ítéletét vélle meg tudá értetni. És a jámbornak 36 hosszú évet kellett ily kebel lázító örökös küzdelmek közt tölteni.

Kedvetlenül tevém *Deák* Antalnak észrevételemet: sokott csendes hangján viszonzó: hogy ő mindössze két szökött-katona oláhot láthatott, de ha mind oly együgyű a többi is, örvendi, ha soha sem lát többé egyet is.

Az alispány négy napi itt mulatása alatt sok szívességet és megelőző figyelmet tanúsított irányunkba és tisztos személyében egy oly tökéletes jellemet mutata fel, a mit én eddig csak könyveimből olvastam. Az elkötelezettség, részrehajlás büzt hagyhatná nyilatkozatom, hanem kérdezd meg *Bertalanfy* bajtársodat, ki szinte zalai születés, hogy sokat, vagy épen keveset mondok *Deák* Antalról?...

Egy délután a borvíz kút melletti padon figyelemmel olvasók a hírlapból a fölkelte lengyel hősöknek közelebb-

ről Osztrolenkánál emberi erőt felülmúló bajnoki küzdelmüket. Az emberiség iránti részvétünket felcsigázá a hős küzdelem, s örömszavakban nyilatkozánk, midőn *Kisfaludy* Sándor, magyar irodalmunk hajnalának földérítője, közinkbe érkezek. A szabadságért küzdő lengyel hősöket egy oly kitüntetett férfi megjelenése váltta fel most...a kinek csak valahai megláthatásának reménye is mindig forró vért öntött ereimbe. *Kisfaludy* Sándor! mily szent, mily kedves név! összekötve vele annyi nagy emlék, annyi ábránd, annyi tündéri kép a lovagi szép előkorból, annyi derű és ború, szerelem és fájdalom!!... Két nap múltatott itt, idejét többire velünk osztva meg. Költsönösen Ígérők meg egymásnak, hogy itt is, Sümegeen is látjuk még egymást.

Az alispány meghívására egy délután Tihanyra szeke-rezénk, a mit egy Füredi vendég sem mulaszt el, szintén mint Rómában a pápát. Tihany bájos fekvése, ritkaságai, s főleg eredetisége ismeretesebbek, mint hogy részletesebb rajzába bocsátkozzam. A tisztas apát nagy kitüntetéssel fogadá az alispányt, s érte minket is. A látnivalók után nagyszerű oszonnya mellé ültete, poharak is ürítették nemzeties szellemből a magyar nemzet jóléte s fölvirágzásáért. Most Isten véled... nem sokára a többiről.

Romladék. Télutó 6-án 1831.

Múlt őszező 27-iki levelemben megígértem volt, hogy balatonfüredi rajzaimot tovább folytatándom; de egy hatalmas lórugás miatt lábammal hosszason szenvedtem, most már valahára túl lévén a bajon, örömmel térek Ígéretemre.

... *Deák* Antal négy napot múltatott Füreden: többire velünk és köztünk. Hivatalos foglalatosságai most egyebüvé szólítván, szokott nyájás hangján felszólíta: hogy az érdekes vidék megtekintésire néhány napra tennék velle egy kis kirán-

dulást. Nagyon vágytam, de sehogy sem hagyhatám nőmet idegenek között magára: utóbb is csak az ő sokszori unszolásaira, hogy a kedvező alkalmat ne szalasszam el, határoztam el magamot. Mikor elindultunk *Deák* megszólítá a rendőr szolgabíró:

„Bíró uramnak nem ajánlhatom eléggé sok ágazatú hivatalában a pontos s igazságos eljárást. Azon kívül még egyre figyelmeztetem: lássa jó szívvel erdélyi vendégeinket, könnyebbségökre kövessen el mindent, jusson eszébe, hogy lakoktól ily távollévőknek részvétre vagyon szükségök. A mit értök tesz, értem teéni.”

A szép hangok viszhangra találtak: naponta friss virágai s gyümölcsei látott el, kirándulásainkra lovakat, s vadászatomra vadászt és kopót rendelt. S mind e gyöngédséget a hoszszason rendőrséget folytatott, s e miatt vagyon is megtompult érzésű zordon ember tévé.

Utazásunk alatt az Alispány szekere előtt lovagolt a czifra megyei huszár. „Ifjú barátom! szóla hozzám: ne ítéljen meg, a huszár ott nem *Deák* Antalért, hanem *Zala* első alispányáért nyargodox. A tisztesség azt illeti és az valóban meg is érdemli”...

Dörgicsére értünk. Tisztes vezetőm itt egy nagyon régi pert végzett bé. A pörfolyamon írva vala: „a közbe jött gyászos mohácsi vész után boldogabb időkg félre tétetett.” Valami káptalani kereset volt a helységi birtokosság ellen. Most a peres felek kibékültek; a kereset valami ötezer forintot érő mennyiség: a pörfolyam haladta már a húsz ezer forintot. A peres utódok most az alispány előtt békejobbot nyújtanak egymásnak: a béke levél megíraték, az alispány aláírással szentesíté a felek tökéletes megnyugtatóására, ősi szokás szerint nagy lakoma követé. Hivatalnokok, ügyvédek s papokkal együtt huszonketten foglalánk helyet az asztalnál. Áldomások sem hiányzottak őszinte kifejezésekben...a kibékült felekért, az eldődök emlékiért, s az élők jólétire. Az elmés alispány ál-do-

mássá most tágasabb térre ment át: a magyar jövődjé biztosítására kirekesztőleg föltételezé Erdélynek Magyarhonhoz visszacsatoltatását: melyet nagyravágyás szakított el, azóta pedig politicalai ármány szított: de mind a mellett is, ha komolyan veszi a nemzet, ki gátolhatja benne. Lelkem mélyére hátának a magasztos szavak, arczpirulva kellé hallanom, hogy itt mennyire kifejlett már a nemzeti erély: a mi nálunk kevés jobbaink kivételével merőben ismeretlen. Erdélyt e társaságban egymagam képviselvén, szólék lelkesülve, hogy az egyesülés Erdély magyarjai előtt most még nincs tisztába: fejedelmeinek vészes harczi után még mind pihenő álmát alussza. Magyarhon már fölébredt, talpon áll, néki jutott részibe a szunyadót felébreszteni, s útba igazítani ... Hazám visszás helyzete fölött kitört e pillanatban érzékenységem: s nem folytathatám. S pedig mennyi mondani valóm lett volna itt nevezetesen, hol tudák s akarák is megérteni.

Östve felé a nagy *Festetics* György szellemétől átlengett kies fekvésű Keszthelyre értünk. A város végin a kövezett országútat egy kis patak kiöntése miatt nagyon beiszapolva találók az eddig mindig derült kedvű alispány arca most egyszerre elborult. A város háza előtt kiszálltunk, fő- és alszolgabírók díszöltözetben fogadták itt főnököket, de ez zord hangon szólítá meg a szolgabíró, hogy az iszapon ma reggel végig gázolt német katonaság a megyei főnök ellen nagyon méltó zúgolódásra fakadhatott. A megijedt szolgabíró rebegé: hogy *Festetics* gr. múlt héten a patakot rendes helyéről valami rétje megöntözésire elvételvé, azért öntötte el az országútat. „Tehát bíró uramnak *Festetics* gróf parancsol? Hanem ön a grótot és a megyét egyszerre nem szolgálhatja, mert akkor mi ketten nem szolgálhatunk.” Nekem inte, hogy menjünk: és elsétálánk gróf *Festetics* kastélyába. A házi úr kilovaglott volt, mi a kapu előtti ülőhelyen várók bé. Nem sokára közeledni látók csinos paripákon őt, a grófnét, szép

Ilonáját, s gyönyörű két fiát. Ily gyönyörű családot, ily szép diszitményt... merem állítani... hogy soha életben sem láttam. A gróf észrevévén az alispányt, azonnal leszált lováról s üdvözlétére siette. Ez elég hidegen fogadá... „egy kis leszármolni valónk Gróf uram” monda: s csendesen odább ballagtak. Szájjárások és taglejtések nyíltan mutatá az egyiknek dorgáló, a másiknak mentegető állását.

A *Festetics* birtoka az *Fszterházy* hercege után Magyarhonban a legnagyobb. Tizenhárom nagy uradalma, egyedül Mura közin közel 40 ezer jobbágya. Ez egy helyt szám szerint több lélek, mint ipjának, a német uralkodó hercegnek egész birodalmában. Apjáról a nagy *Festetics* Györgyről a legvirágzóbb gazdaság mellett nagy pénzmennyiséget is öröklött. S mégis a magyar botránkoztató kövön... Bécsben ... pár könnyelmű év alatt 9 millió adósságba süllyedt el. Jelenleg minden vagyona bírói zár alatt áll. Kastélyán kívül minden egyébről zárgondnok rendelkezik, ő pedig évenként 150 ezer forintot kap élelmire, a többi jövedelem adósságtörlesztésre fordítván: mint beszélük, hihetőleg élte fogytaig. S pedig valóságos eszes s tevékeny ember, mind a mellett is családja s nemzetére nézve nem hasznos többé s legfeljebb is kopár kőszirt, mely csak bús hajigot ad vissza, de nem védbástya többé, mint voltak nagy eldődei a *Zrínyiek*, kiknek a *Festeticsekre* szállt drága fegyvereik s más nagyszerű török ragadmányaik a keszthelyi fegyvertárt kitűnővé teszik.

Füreden ismertem *Deák* Antalban a tökéletes férfit: itt pedig *Festetics* Ilonában a világon tán a legszebb hölgyet láthatám. Keszthely alatt a Balaton torkolatján áll Ilona élethű szobra magosán hófehér márványból. De melyik szebb s mesteribb mív, az élő, vagy a márvány, elhatározni nem bíráram. Úgy gondolom, hogy fiatal huszár létedre minden gondolkodás nélkül az élőnek nyújtanád Paris aranyalmáját.

Vacsora alatt másodszer látám *Marmont* tábornagyot. Valamint Pesten, itt is éreztetek vele a közvéleményt. Úgy

látszott, hogy már meg is szokta s nem igen bántja: mert vígan vacsorált s eleget is hadonászott. Vacsora után élczet is mondott előttünk a házi úrról: „Finom bora s pompás leánya van, de emberismerete kevés, s módja silány, majmlo másokat.”

Tisztes vezetóm tekintélye előtt nyitva valának Keszthely sok nevezetességei. Más nap együtt beszekerezök a *Georgicon* szép mezei gazdaszatát, melyben a szép karöltve jár mindenütt a hasznossal. Vacsora után pedig szinte éjfélig társalgánk az intézet lelkes tanáraival, a kik az élet s gazdaság körül oly sok gyakorlati ismeretet tanúsítanak, s eszemet úgy előzőnlék, hogy sokáig nem tudtam elaludni. Miért nem tölthetném az udvari cancellaria melletti négy esztendőmet itt a természet s gazdaszat hasznos búvárkodásai közt. Mily hasznos befolyást gyakorolt volna ez magamra s hazámra...

Itt *Deák* Antaltól el kellett válnom, hivatala Egerszegre szólítván. Érzékenyebb soha sem volt elválásom, mint a derék embertől. Láthatom-e őt még valaha, a történet kezei közt van letéve: de akármennyire nyúljanak is napjaim, én őt soha sem feledem. Az ő szép hazafi buzgalma, erélyessége, föddhetetlen jelleme minden képzetemet férjül mülja. Később a derék tanároktól is búcsút véve Sümegre indultam *Kisfaluéi (sic)* Sándorhoz. Szántón előfogatot váltva a nagyszerű *Tátika* alatt megállapodtam: ép és lakható, mint századok előtt; magamban köszönetet mondék a *Festeticseknek*, hogy a szép várt az enyészettől megóva, ily szép nemzeti kincscsel gazdagítják a hont és Kisfaludinak alkalmat adának csalogányi szép hangján ezt megénekelni. A vár homlokzatán nagy réz-betűkkel írva áll:

Bátor az idő vas fogát mutogassa termetem,
Hallván Kisfalud! lantját, az örök éjt nevetem.
S Tátika mint egy korona föltéve a tetőre
Most is büszkén néz a Rónaföldre és az időre ...

Sümegegre értem. Itt *Kisfaludinál* sok vendéget találtam ebéden: főispány Gr. *Battyányit* és több megyei tiszteket. X Délután Zala-Egerszegre utaztak a holnap tartandó közgyűlésre. Rövid ideig, csak pár órát lehetek társaságukban, de mégis elég arra, hogy a főispány és megyei tisztek személyeiben egytől egyig talpig egész emberekre, s főleg tisztán magyar míveltségre ismerhessek.

Ezután kivezete a házi úr regényes szép szőlőjébe, hol magyar Anakreonunknak annyi érdemfüzér fonatott tisztos homlokára ... midőn magyar nemzetét nyelve által visszaadta önmagának. Itt ama terebélyes diófa alá telepedénk, melyet „*Kesergő szerelmé*”-ben oly lelkesülten említ. Éltének borús és derűs fordulataival, s keble isteni vágyaival ismertete meg. Itt e leírhatatlan kies, tán még a paradicsomot is felülmúló regényes helyen könnyen válhatik a költő: midőn Debreczen vagy Derecske homokos pusztáin aligha sikerülne ilyesmi másnak, mint lángésznek. A hús alkony alatt hazaballagánk: csak többszöri nógatás után válhattam meg a gyönyörű helytől.

Testvérei, rokonai s néhány jó barátjai társaságában zene, ének, s jóízű beszélgetés közt töltök az estvét. A lelkes házi asszony, öröme kifejezésire nem talált szókra, hogy házánál eddig erdélyi embert nem láthatván, most általam egy igen kedves régi óhajtását élvezheti. Férje s mások is gyakran beszéltek néki, hogy az erdélyies beszéd egészen más-ként hangzik mint az övék: a mit ő most igen nagy örömmel is tapasztal is beszédemben. Többire csak magamot beszélteté: minden szavaimat nagyon figyelék: s utóbb nem győzik eléggé magasztalni az én erdélyies... mint ők nevezek ... amúgy éneklő modorú sima hang kiejtéseimet. S megjegyzek, hogy ha ők ily szép simán beszélhetnének, Isten tudja miért nem adnák.

Kisfaludiné már hanyatló éveiben van; beteges: fájdalom görcsei miatt sokat szenved és fulladozik. Nemes arcz-

vonásain most is felismerhető a hajdoni szépség, és természetén a daliasság. Mívelődése tisztán magyar: társalgása nyílt, szíves, hallgatólag. Szenvedései s fájdalmai mellet is mindig derült. Talpig jó gazdasszony és jó magyar házi nő, a patriarchális hajdoni magyar nők közül.

Ez utóbbi néhány szó sokat, egy egész világot rejt magában, mit már ma kevesen tudnak értelmezni: s azért jó részt érzélgés rovására teszik. Csakugyan lesznek olyanok is, a kik boldogító valóságnak véndik. Egyéniségi nézet ez is, mint minden, hanem kit-kit meggyőződésire bocsátva én most tégedet és magamat boldogoknak akarom nevezni: mert mindkettőnknek részünkbe jutott volt a magyar jó háziasszony dajkálása alatt születni és fölneveltetni. Boldogult jó anyánk s Róza nővérünk áldásaik fölöttem s körültem sírjaikon túl is kisugároztak: angyali szellemök derék nőmben újra kicsirázván. Hála-tisztelettel ismerem el, hogy földi boldogságomat nem önérdemem, hanem azon két véd-szentünk áldásteli lelkületöknek köszönhetem. Lebeghessen az fölötted is, s majd később rokkant napjaidban az enyémmhez hasonló jó házi magyar nő boldogíthasson.

Csak késő éjjél után széledtünk el aludni. Egy ily kedvteli nap után szintoly nehezen jön az álom, mint bánatos érzések közt. Utolsó gondolataim *Kisfaludinén* lebegtek. Elgondolván, hogy a lelkes nő nem viheti soká: fájdalmai erőt véendenek rajta és — nem hagy utódot, a mit nagy nemzeti veszteségnek kell tartanom.

Szívet s lelket ébresztő két napot múltatva a *Kisfaludi* feledhetlen társaságában, visszaindulék Füredre. A házi úr és két sógorai elkísértek az első állomásig. Itt fölnyílt előttem a párja nélküli gyönyörű panoráma: a melyről írva van:

„Láthatni itt a virágzó szőlőkoszorúzott kies lakokkal elhintett Balaton-partokat egész terjedelmükben, ödvözölni az agg Badacsonnak zöld fodrokkal szegélyezett szirt hom-

lokát, sok ezer fényben ragyogó mulató házaival... mik közt az agg diófák sátra alul szegény Róza jajjait veszi szárnyára a szél, Csobaánczot, melynek meredek oldalán *Lászlót* látja vágatni s a várharang bús hangját hallja a múltba vissza kalandozó képzelet,... Szigligetet, hol annyian éltek, haltak szerelemben boldogok,... Szt.-György hegyét; a gulácsi, tóti czukorsüvekeket s távolabb a sümegi hegyet koronázó várromot és a Bakony rengeteg erdő hegláncz fölött előrekandikáló Tátikái ormot. Majd Szt.-Mihály hegyét; Diósgyenesen *Festetics* grófok hasonlíthatatlan szép szőlőjét... és mindazon csodás alakú szeszélyesen képezett, majd elvágott czukor süveghez, majd gúlához, majd ismét teveháthoz, s a magyar czímerben foglalt hármás dombhoz hasonlító hegyromokat, melyek a Balaton változó színű s a kéknek, zöldnek, sárgának barnának százféle módosulatain átmenő hullámtükrében nézik óriási termeteiket.

Mindenfelől egy egy várrom integet feléd, mintegy fel-támadt halottja a lefolyt századoknak: sötét arczczal, bezúzott homlokkal, melyen a letörölt írást nem tudja elolvasni az emlékezet. A romok fölött penészt viraszt: az apák vériből nőtt virág ez, mit még le sem lehet szakítani. Kevés dicsőség annyi vérért!... Végignézve e gyönyörű vidéket, ezt a sok utánozhatatlan szépséget... meg kell vallanunk, hogy e vidék a tájképfestők Mekkája, ily hegycsoportulatokat alig talál földgömbünkön egyekütt a bámuló utas, bár Nápolytól Schweiczon keresztül, a Rajnán le egész a Scót felvidék bérceiig vándoroljon is...

Bámulat és elragadtatás miatt elbájolva állék a természet egybehalmozott csudái előtt, miket sohasem fogok feledni. A várromok között emlékül mezei virágokat szedegetek s vittem magammal. Nőm itthon füzerekbe rendezte és ráma üveg alá tette, mint emlékünk szent ereklyéjét, gondosan őrizzük.

Lelkem mélyén zengedeztek *Kisfaludi* Sándor ösregéi-

nek kellemteljes versei. Ezen, a boldog gyermekkorból fennmaradt szent emlékezetek, e kedves otthonos hangok, melyeket az anyai keblen tanulhatunk meg, mikor Füredhez közeiedém. Párja nélküli szép vidéken és lelkes magyarok közt mulaték néhány napot, a hol 's kik közt éltem fogytáig óhajtanék lenni. S mégis ellenállhatlan vágy vitt Füredre: még álmomban is szemeim előtt lebegve, hogy nőmet idegenek közt baj érheti, a nélkül, hogy segítségire lehessek. Hanem az ily aggodalom a házi élet kellemeihez tartozik, nem nevezhetni másikat, mint... Édes fájdalomnak. Mert az aggodás tárgyát utóbb vidámon s egészségesen találva... bizony isten szebb angyalaival sem cserélne a rebegéseiből kiüdült vándor.

Ily fönséges tó, ily leírhatatlanul szép vidék birtokában nem lenne nehéz Füredet a száraz föld legelsőrendű fürdőjévé emelni. De ehez egyéb is kellene még az áldott természet mellett; hanem fájdalom a Főtisztelendő uraknak legkisebb gondjuk az építkezés ... „Hátha bedugul a forrás, mit csinálunk akkor a sok épülettel” mondja a Főtisztelendő úr. Hanem Füred tisztán magyar Fürdő, hazánknak gyöngye s drága köve... s kiknek e kincs kezelésükre bízott, felelősséggel tartoznak Istennek s hazának.

Füreden a sokféle világi tekintélyek közt most már egyházat is láthatánk. A dunán túli Calvin kerület zsinatja most Füreden innepeltetik. A fürdői vendégek közül csak mi ketten lévén hitők sorsosai, a püspök és lelkészek megelőző szívességgel hívtak meg. A hol szintén, mint minálunk sok virágos szót, de kevés dolgot: jóakaratot eleget, de kevés kiviteli erőt: könyvtudományt sokat, de életbölcseiséget nagyon keveset tapasztalék. Egyet, még nagyobb mértékben vevék észre, mint minálunk is, vallás türelmetlenséget.

A zsinat személyzete leszállingózott délután a borvízhez: a hol furcsa ellentétet leheté már most látni. A bíbor s bársony s arany gyűrűkkel díszlő római hitű áldozárokat gaz-

dagságok s nagy tekintélyük elhittségibe, másokat lenézve gögösen mozogni a kút körül. Köztök s mellettek egy falka eretnek lelkészt elnyűtt lyukatos kalappal, fésületlen bozontos hajjal, sáros lábbelikkal, színehagyott avatag öltönyben a mezei munka miatt napégetett arczal, karján vezetve hasonmását, beborult arczú hitvessét. De magason, felemelt főyel, kihívó tekintettel, hetyke léptekkel s a *Kant* bölcsészete bírhatásának elhittségiben,... mint megannyi Jacobinust pajkosan sétálgatni.

A két különböző színezetű papság igen nagy ellentétet mutata fel, az utóbbiak annyira furcsáknak is tetszenek, hogy olykor a nevetést alig leheete eltartóztatni. Mind a mellett a gondolkodó ember figyelmét ki nem kerülheti, hogy hanyatlásnak indult nemzetiségünket s szép hazai nyelvünket közelebből nem a gazdag áldozárok, hanem a falusi szegény lelkészek védték meg a végenyészettől. És azért nem gúnyra, hanem igazi nemzeti hálára számíthatnának a jámborok. Azon kívül is szegénységök Luther rendszerén, de nem önhibájokon fenekük. E nagyszerű ajándékkal őket halálokig ellátván.

Minden jó embereink, főleg *Kisfaludinak* legszive-sebb marasztása sem bírhatott reá, hogy még öt napig, a csak most felépült magyar színház ünnepélyes kinyitásaig Füreden maradjunk. Nem unalom, nem is költség hiány siettette, hanem valóban a gondviselés intő szavát értők meg: s ösztönszerűleg elsiettünk. Nagy szerencsénkre: mert ha az öt napot itt bevárjuk, akkor Erdélyig három veszteglő intézetben, külön külön huszonegy napig, leendünk kárhozattva.

Utazásunk gyorsan haladt Pest felé, előre meg lévén rendeltetve előfogataink. Itt pedig azonnal látogatására siettem Gr. *Széchenyinek*, ki nemzetem fejlődésének hévmérőjét most kizárólag tartja kezei közt. És három óráig részletete nagyszerű nézeteinek fejtegetése körül. Hú kísézőjím maradnak azok mind végig s mint iránytű jelölendik ki ezután teendőimet. Hazám s nemzetem jelenje s jövőjéről többet okulék

e rövid három óra alatt, mint éltem eddigi egész folytán. Eddig csak sejdítem azt, a mit most már kifejezni s másoknak is kimagyarázni képes lehetek. Egyáltalában most harmincz évet haladtam előre.

Pesten több ideig akartunk múlatni: de csak három napra terjedhetett. Az epemirigy, túlzott borzasztó hirtelű mint sebes pusztító avar terjedt el egyszerre. A mi mindenkit, de különösen lakhelyüktől ily távollévőket nagy aggodalomba helyezeti. Szolnoknál a tiszai átjárás el volt zárva: azért Csongrádnak kellé mennünk 16 mértföld kitéréssel. Kevés tevékenységem, szokásaink s a honi különböző nyelvek ismerete, az emberekkel bánni tudás főleg: *Klauzál* Gábor barátom néhány ajánló levelei s helyes utasításai utóbb Kolozsvárra vergődtek a bújdoklás s némi alkalmatlanságok miatt meglehetősen megrongált sajkánkat.

Mikor az idegen utazó a magyar föld lakosát gúnyálja s háza után méregeti, téved: mert külseje ellentéte belsejének. A magyarnak öltözete s laka lehetne ugyan tisztább: de értelem, józan felfogás, életrealóság, vagyonosság, főleg becsületesség tekintetében több mindazon népeknél, kiket valaha láttam.

Egy külföldön sokat utazott hazánkfia nyomatékos szavai jutnak eszembe: „Külföldön a tudomány s művészet embereit csudáltam: Magyar honban bámulom a népet: mert az igazi magyar néphez hasonlót sehhol sem leltem Európa szerte. A Magyar szerencsés velőszervezete még a nemzet legalsóbb rétegeiben is logikai, gyors és világos felfogás, értelmes előadás s határozott kifejezés alakjában egyformán nyilatkozik, s a nagy többség józan magatartásának gyepőlőjéül és szilárd jellemének alapjául szolgál.”...

Erdély hazámnak csak remélhető jóllétén is sokkal felül áll Magyarhon, s nekem nagyon fáj, hogy a megközelítésnek tanuja soha sem leendhetek. Erdélynek sok hátrányai közt legszibbasztóbb a lelkes magyar fajnak a túlnépességű oláh nemzet tunya ostobaságai közti meceseviszése. Ez néki akkora

akadály, hogy e miatt aligha sikerülend valahai felvergődhetése.

Visszapillantok még egyszer a Balaton környékire, s örömmel nyilvánítom, hogy én ott részeg, indulatos, vagy rongyos szegény embert, bár egyet sem láttam, sem káromkodást nem hallottam. A gazdaszat s jelesen a szőlőmív annyira kifejelett, hogy a württembergi svábnak is keveset enged. A megyei tiszték erélyesek: egyik a másik irányában szoros fegyelem alatt. *Deák* Antal beszélte nekem: hogy ámbár *Zala* nagy kiterjedésű megye, de ha sürgetőst akar köztudatra juttatni, 24 óra alatt képes köröztetni. A Balaton mellékiek mind tiszta magyarok, írni, olvasni többire mind tudnak: idegen népfaj ott nem létez. Szókiejtésük kissé nyers; darabos, de korcs szavak nélkül. Öltözetök magyaros és tiszta: a nép szűrje és fővege nagyon czifra, az egri után a legszebb népviselet. Úr s paraszt közt nincs meg az a feszültség mint egyebütt; okos, illedelmes társalgási módúik s vagyonos érzésük állása mellett nyíltan s bátron beszélhetnek úrral s akárkivel. A zalai köznépet mind azok közt, a kiket eddig láthattam, legkitűnőbbeknek tartom.

Emberekkel banni tudásnak, vagy szerencsének nevezem, de a szíves hajlam és vendég szeretet egész utunk alatt szakadatlanul kísért. Az utolsót Feketetón a helység jegyzője pecsétlé meg. Egy jókora bikkfa taplót nyújta nekem kérő tekintettel, hogy a hosszú úton elfogyhatott, néki pedig adott Isten, s pedig most látók először egymást. Hanem itt a határszélen az eddigi szívesség végét is éré. Mert Kolozsvárt egy kis ok nélküli gyanúért, hogy Magyarhonból az epe-mirigyet behozhattuk, némi hideg észrevételeknek valánk kitéve. Máskor megjárta volna, de most a sok mindenféle szívesség által elkényeztetett utasokra kellemetlenül hatott. Szerencsénkre úti levelünkön minden állomáson felírták, hogy „Isten kegyelméből egészséges helyen utaztunk”, másként mint epekórságosokat, még be is töviselnek vala.

De utunkat vidámon kezdve s folytatva helyin lesz nevétségesen végezni. Hosszasabb kimaradásunk gyanúra s találgatásra bírja a kőváriakat. „Hiszen: Büdös-Patakon is van fürdővíz akármennyi; miért kellett hát a jámboroknak oly messzi földre távozni?... okoskodák. Azután hire futott köztök, hogy boldogult atyánk hivatalos hibáiért börtönre s oly szigorura vettettem, hol minden huszonnégy óra alatt egy pár új lábbelit szaggatok el. S a szép logikai combinatiot nem csak pornép ... kiktől úgy se várhatni nagyot ... hanem a kővári megyei tiszték is fejcsóválva beszéltek egymás közt. Itt könnyű tisztába jöni. Hanem más felől ily csekély értelmiség közt vonni ki a rövid életet: úgy-é nem kis tréfa! Hanem elhozza Isten az időt, mikor könnyülményeink fordultával Magyarhonba tehetjük át lakásunkat. Mert azok közt élni és halni volt mindig, még fiatalabb éveimnek is szebb álma.

Váratlan hazaérkezésünk nagy örömmel fogadja miattunk sokat aggódott jámbor gazdánk. Aldjon az ég! Sok ily kedvteli utazást óhajt magának, neked, s minden jó magyar földinknek.

U. S.

ZALAI EMLÉK HÉT LEVÉLBEN.

Kisfaludi Sándor levele*

Sümeg, September 25-kén 1831. \

Különösen tisztelt Tekintetes Úr!

A' Tek: Aszszonysághoz intézett levelem már kész volt Erdélybe indulni, midőn a' Cholera Pesten is kiütvén, és utánna zendülés támadván, a' sok elzáró és gátló Intézetek tétettek a' közösüléseknek nem csak megakasztására, hanem mint mondják kikerülésére is: hanem a levelek ki is kém-

* Eredetijét az *Újfalvy-levéltárban* találtam meg, mely most már Újfalvy Károly úr adományából Erdélyi Nemzeti Múzeumé, és így az eredetiből közöltem, betűhíven e levelek szövegét.

Gy. F.

leltettek, mert az bizonyos, hogy egy ideig a tevelék a szükségesnek ítélt füstölés és általbőködés végett a' postákon felnyittattak. Ennél fogva leveletem, melly testesége miatt is talán gyanúra adhatott volna okot, máig vissza tartóztattam, igen örülnék rajta, ha a' Tek: Asszonyosság megnehezielt volna hoszszas késésemért: mert jele volna annak, hogy még is megemlékezett felőlem. Most szíves bocsánattyát reménylem. Egyéberánt is Füredről hazatérésem óta éjjel nappal annyira el voltam foglalva, hogy magammal sem lehettem szabad: mert Zala Vármegyének keleti határán, honnan a' Cholerát vártuk, praesidiumom alatt egy egészségre ügyelő permanens Deputatio állíttatván fel, és a határon lévő, öt darab épületből álló veszteglő Intézetnek felállítása is rám bizaüatván, elgondolhattya a' Tekintetes Úr, mennyi gondot, bajt és terhet vállaltam légyen magamra. Azonban a' Cholera mégis kiütött nálunk is, ezen hónap 10-kén, nevezetesen először Záákon, hol a Tek: Úr lovakat váltott Füredről jöttében mentében. Eddig még csak öt helységben ragadott el néhány embert, kiket nyomban orvosi segedelem nem ért. Azok, kiket Orvosunk jókor ért, mind meggyógyultak.

Örömmel olvastam az Újságokban, hogy, noha a' Cholera beütött Erdélybe is, a Tek: Úr lakhelyének vidéke még ment ezen Isten' ostorától. Azonban a' Cholera csak ott volt oly erősen öldöklő, hol az eleinte minden okveteilen halálosnak és ragadósnek tartatott; 's ugyan ezen félelemből és őrizkedésből egygyik ember a' másikat, sőt a férj a feleséget, az atya gyermekét 's viszont ápolni, segíteni, orvosolni nem merte. A tapasztalás most már egészen mást mutat, tudniillik azt: hogy a' Cholerát, mely egy végső határig elfajzó, részint rheumaticus, részint járvány hideglelés, sem telyességgel halálosnak nem kell tartani: mert van orvossága, míg az embert igen el nem éri, 's ha a' test igen meg nincs romolva; sem ragadósnak nem kell általlyában tartani, addig, míg a betegség utolsó Stádiumában nincsen: mert a Betegházok-

ban a' betegekkel bánók, a holtakat húzókat vonók meg sem betegülnek. A helyeknek, házaknak fekvésitől igen sok függ.

(A következő sorokat, *A szegény lengyelek odavannak* kezdetű mondatig Újfalvi kihagyta.)

A' folyók, különösen posványok legnagyobb előmozdítója a' Cholérának. Legfőbb 's legelső oka a' meghülés, és a' levegőnek viszontagsága, hirtelen változása. Vége minden veszedelemnek, mihelyt az ezen nyavalyába esett testet melegségbe és izzadásba tudgyák a' beálló görcsök előtt hozni. Azonban ha bár *Contágium* nincsen is a' Cholérában: de *epidémiává* még is könnyen válhat, mint szintén a' járvány hidegtelelések, Scharlách 's a' többi; és innen van az, hogy a' hol egyszer erőt vett a' Cholera, többen halnak. Ennek okai: az Orvosok tudatlansága, az embereknek félelme, és vigyázatlansága. A' félelem, és szerfelett való rettegés legnagyobb dispositió a' Cholérára. Legjobb praeservativa: mértékletes élet, a' meghüléstől őrizkedés, tiszta levegő a' szobákban, és gyakran tiszta fejrbe öltözködés. Ajánlom ezért mind a' T. Úrnak, mind a T. Asszonyságnak, hogy általlyában mindenkor gyenge Fianelt hordozzanak gyomraikon, és mihelyt egy kis változást éreznek abban, gyengén melegített kámforos borpálinkával dörgöllyék gyomraikat. A' Cholera ellen tapasztalásunk szerint eddig még legjobb orvosszert ide mellékelve •• a T. Úrral közölni, nem csak barátságos kötelességemnek, hanem szeremcsémnek is tartom. Adgya Isten! soha rá ne szorúllyanak; hanem ez által másokon segíthessenek, ha szükséges volna.

A szegény Lengyelek oda vannak, Ide mellékelve megküldöm azon beszédemet, melyet június 9-én tartott nagygyűlésünkben a' Lengyelek mellett mondtam, mellynek következésibe ezután repraesentaltunk hiába.

Malatinszky szolgabíró Úr tiszteli általam a' T. Urat. Leirattá a' T. Úr számára Herczeg *Eszterházy* ellen beadott kérelmemet s Declaratiomat. *Döbrenteinek* meg fogom küldeni kézhez szolgáltatás végett.

Magamot becses Úri Jóvoltába, szívességébe és emlé-
kezetébe ajánlván tisztelettel vagyok tisztelt Tekintetes Úrnak

alázatos szolgája

Kisfaludy Sándor.

Báró Wesselényit méltóztassék nevemmel tisztelni.

(A levél melléklete, melyet *Újfalvy* nem tartott szüksé-
gesnek lemásolni, s melyet szintén *Kisfaludy Sándor* írt le,
a következő. Úgy ez a rész, mint az *Újfalvy* által szintén
kihagyott rész a koleráról *Kisfaludy eredeti* leveléből pótolva):

Orvos Szer a' Cfiolera ellen,

Rp. Aether: Sulfurici

dr: setnis

Trae Castorei.

Laud. liquid. Sydenh:

aa *ser: unum.*

Ölei Cinamomi *gtt. trés*

M: d. ad vitrum: Signet.

Bey Anfall der Schmerzen alle $\frac{1}{4}$ Stund 10 Tropfen
zu nehmen mit dem Thee. —

Rp. Hb: Menth: pip:

„ Nelissae aa unciarn semis

FI: Chamom: Rom.

dr: duas

Sem: Anisi Stellati

rud: cont: dr: unam

C. m. d. a S. Thee

Dr. Stamborszky m. p.

(A negyedrét alakú levél másik oldalán)

Orvoslás módgya:

Ezen Orvos szerből egy evő kalánban, czukorra (nád-méz) tiz cseppet kell csepegtetni és azt az irtt herbathéval feltöltve bevenni. Utánna a' herbathéből egy csészével, szintén megczukrozva, inni minden fertály órában, míg a hányás, hasmenés és rágás megszűnik.

Mindgyárt le kell fekünni, és jó melegen betakarózni.

Ha e' rágás ki nem akar állani, vizzel leforrázott széna polyvával kell a gyomrot borogatni olly melegen, mint a' test elállhattya. A' széna polyvát öregéből kitisztítva és mendenczében leforrázva lapos zacskókban legjobb a' gyomorra alkalmaztatni.

A' lábokhoz melegített téglákat keli tenni, mint a' láb a melet kiállhátya: mert a görcsök leginkább a' lábikrákban szoktak támadni.

Ha a' görcsök beállának, azon részt kánioros melegített bor pálinkával és flannellel kell folyvást dörgölni.

A' Cholerában e' mindég terjedő hidegülés és görcsök okozzák a' halált. Mihelyt a melegítő Herbathé, a' széna polyvával való burogatás, és flannellel és kámforos pálinkával való dörgölések által a' test felmelegítettetik, és izzadásba hozathatik, vége a veszedelemnek.

A' melegséget melegítő takaródzások által fenn kell tartani.

Az illy felmelegülésben a' beteg nagy szomjúságot szenved; de csak Herbathét és meleg levest kell a' beteggel itatni. A' hideg italtól őrizkedni kell: mert ez újra görcsöt, merevedést és bizonyos halált okozhat.

(Külön melléklet a levélhez):

Ha elménkben forgattyúk azt, a' mi most Hazánknak északi Szomszédgyaival, a' Lengyelekkel történik, a' Lengyel Nem-

zettel, mely szinte mint a' Magyar, majd nem tizenegy századig, nem csak élt, hanem nemzeti fénnel is ragyogott Európában; lehetetlen, hogy mi Magyarok ne búsúlljunk, ne borzadgyunk és ne rettegjünk: *Búsulnunk* kell, nrdön látjuk, hogy a világnak egyik legnemesebb, legvitézebb, legrégebb nemzete most közel vagy on azon időponthoz, mellyben az óriássá nőtt önkénynek kegyetlen csapásai által gyilkoltván, a' szabadon lélelző nemzetek sorából véres vonásokkal kitöröltessék; — *Borzadnunk* kell, midön láttyuk, hogy a' Fejedelmek önmagok által kikötött Szabadság és Kormányalkotvány a Zabolát nem ismerő Önkénynek ereje és hatalma által tapodtatván, a nemzeti szerződéseknek szentsége így sértetik; — *Rettegnünk* kell, midön láttyuk, hogy a boldogtalan Lengyel Nemzet Égbe kiáltván és minden szabadabb lelkű Nemzetek felé segédért haszontalanul nyújtván kezeit, naponként közelebb jut végső órájához, mellyben vagy éhség, vagy ellankadás miatt, vagy örökre vesznie kell, vagy nyakát az örökös vas igába és gyalázatos szolgaságba hajtani kénytelen lészen; rettegnünk kell annyival inkább, mivel látjuk, hogy azon északi Óriásnak vaspálczája már a fél Világra kinyúlván, vészes karjaival már Hazánkat is körülfogta Lengyel, Oláh, Moldvaországok, Szerbia és Bosznia által.

A' Lengyel Nemzetnek szerencsétlensége mellyen érdeklí mind a' Francia, mind az Angol nemzetet, de mind a kettőnek részvéte eddig csak a Lengyel Vitézségnek dicsérése, csodálása, és sorsának sajnálása mellett maradt.

A' magyar Nemzetet és annak Királyát érdekelheti, mint szomszédot, a Lengyeleknek sorsa leginkább, mert noha most Királyunknak hatalmas védelme és oltalma alatt atyai Szívének jósága, lelkének az igazat és szentet mélyen érzése mellett Constitutionk bátorságban áll még, — azon óriási önkénynek, ki Hazánkat már körülkarolta, ez könnyen tövis lehetne szemében és kevély vágygya könnyen felingereltethetnék arra, hogy vaspálczáját ránk is kinyújtsa és minket is eltapodgyon.

Tudgyuk, mint íügg a' békekötések szentsége elő nem látott környülállásoktól. — A' veszedelemnek okait nem szükséges bővebben fejtegetnem: mert minden ember nyilván láttya azokat. A' Szomszédnak égő házát oltani kell, ha a magunkét meg akarjuk menteni.

Hazánknak már számos Nemes Megyéji folyamodtak ő Felségéhez azon kérelemmel, hogy a nemes lelkű szerencsétlen Lengyel Nemzetet segíteni méltóztassék. Zala Vármegye még soha sem maradott-el ott, hol a' magyar Nemzetnek és királyának becsülete, híre, neve, dicsőssége kérdésben forgott-Hazafisága minden időben előljárt, valamikor a Jót, Szépet, Nagyot, Dicsőt, Szükségést, Hasznost előmozdíthatta. Én úgy vélem, hogy mind Hazánknak tartozó fiúi szeretetünket, mind Királyunknak tartozó Jobbágyi hűségünket mi is az által bizonyíttyuk meg leginkább, ha Ő Felségét kérjük, hogy mind Hazánknak és Constitúciónknak, mind királyi trónusunknak megtartása végett a szomszéd Lengyel Nemzetet minden kitelhető czélerányos módokkal, mennél előbb segíteni méltóztassék, mert minden diplomatikai okoskodás nélkül, a' leggyarlóbb értelem is kézzel tapogathattya a veszélyes jövődőt, mely a magyar Nemzetet és koronáját találná, ha a lelkes Lengyelek elnyomattatván, az Orosz és Porosz, két mind rokonságra mind önkényes kormányra egygyező és kezet fogó kormány nem csak Hazánkat, hanem az Ausztriai birodalom nagyobb részit is bekerítené.

Ezen nemes, boldogtalan Nemzetnek sorsa és helyhez-tetése borzasztó. — A' Cholera miatt most körül van kerítve, oda szorítva feldúlt honnyában az éhségnek, ínségnek és a bizonyos halálnak! — Odahagyva a' gyilkoló vadak vérengző bosszújának! — el fognak a' nemes lelkűek veszni, anélkül, hogy a' sorsokat szíveiken hordozó Nemzetek még csak hírt is vehessenek felőlök; — Ember az emberhez, Nemzet a Nem-zethez fog élelemért, segedelemért kiáltani, de szavaik ember és nemzettársaikhoz nem fognak elhatni. Csak végső estek-

nek robajjá fogja az egész emberi nemzetet megrázní, felborzasztani és tálán egész Európát zavarba ontani. — Kérjük Fejedelmünket, ki a legjobb ember, a' legkegyesebb király, távoztassa el ezen rettenetes Catastrofát. Az emberiség, Hazánk és Királyunk bátorsága szállit erre minden szabadlelkü, bátor-szívü nemes Magyarat.

Válaszom Sümegre.

Romladék. Őszhó 16-án 1831.

Tekintetes Úr,

Tisztelt Barátom!

Nagy becsü levelét át meg át juggatva közel két hó leforgása után hozá meg a posta; nagy megnyugvásomra, látván abból, hogy a jelen év legnagyobb csapása, az epe-mirigy ... Zalába nem harapódzott el. Tiszta szívvel kívánom, hogy végkép ki is maradhasson.

Tisztelt levele érzéki s lelki világotat egyformán föl-ébreszté, visszavarásolván emlékembe a Balaton mellett töltött szép napjainkat és az ott ránk árasztott szíves hajlamainak becses levelében újabb bizonyságait tapasztalva. Lelki világotat is fölébreszték azon szép napok, melyek alatt tisztelt Barátom két fővonását, mit az előtt dicső munkáiban láthatók, most személyében megtestesülve leltem fel: a hazafi és barátsági szeretetet... hanyatlásnak indult nemzetiségünk köriben már gyérülni kezdett volt a mind a kettő: s a nagy vesztesség miatt tört szívvel jelent meg Füreden két igénytelen, idegen vendég, de a kik Zala minden rendü osztályaitól megelőző szívességgel s barátsággal fogadtatván, nagy lelki örömmel ismerék el: hogy valamint a nap-egyenlítő alatt a növények óriási kifejtésire sokkal hatásabb a nap éltető melege, mint távolabb: Zala is a halhatatlan költő közelében bujábban termi a nemzetiség magasztos erényeit.

A sümegi bájos lant, isteni ihletett hangján fölébreszté szunnyadó nemzetét véstes ál-mából: irányt jelölve, hogy

hazáját, nemzetét s nyelvét tanulja becsülni, mert a harci küzdelmek után elbádjadt magyar mellőzni kezdte volt ősei szép hagyományait. De a nemzet szíve húrjait eltalált szép költészet bizonyítja, hogy az eddig annyira bálványozott idegen nyelvet a hazai túlszárnyalja. A fölébredést önállhatási erő-isméret követé. A szikra lángra gyúlt, mit erőszak s ármány többé nem, legfeljebb újabb korcs elfajulás olthat el. Gúnya, zene, táncz tisztulni kezdtek. Idegenek helyett hazafiai s hazája leányát kezdé a magyar becsülni. Mint hajdon *Petrarcha*, úgy itt is Himfy s Gyula szerelme nemzeti lelkesedést költe s egy szép hajnalt deríte a nemzetre.

Meggyőződéselem szülte elismerésemet ne méltóztassék, Tisztelt Barátom, szívességei után elköteleztetésem rovására tenni: mert addig is, míg múlt tavaszon abban részesedni örömem lehetett volna, mióta csak képességgel bírok... az volt hitem mindég; és hogy nemzetiségünk fejlődésinek hordereje egyedül tisztos személyében központosul.

Erdélyt, magos fekvése megkímélé ez úttal az epemirigy pusztításától; kevés hányó láz mutatkozott, de halálozás nélkül. Ellenkezőleg, mint az alantabb fekvő magyar alföldön. S miután Zala, a Balaton szomszédságáért annyira veszedelmezett volt, s még sem történt: a gondviselés jósága után az erélyes megyei tisztii eljárásnak tulajdoníthatni.

Wesselényi Miklós szomszédommal tudatám Barátom üdvözlétét; szívesen viszonzozza általam buzgón óhajtván, hogy irodalmunk szép hajnalának földerítője sok évek során lehessen menyei mívelnek szemlélője.

A Tekintetes Asszonyságnak méltóztasson kézcsókomat jelenteni. Nyerhesse vissza elvesztett egészségét, vidámon s hosszason élvezhesse az általa annyira kedvelt Badacson párja nélküli kellemeit. Ha valaki széles e világon, bizonyosan ő méltó szép örömekre.

Farkas, *Nedeczky*, *Malatinczky* s más jó barátimnak legszívesebb üdvözlétemet.

Tisztelt barátom levelei általunk s hazámfiái által kegyelettel örömmel olvastatnának. Ily nagy örömünk eszközzése Barátunknak hatalmában állván, üres óráinak megosztását őszinte hazafi hangon esedezem.

Nőm legszívesebb üdvözlete mellett tisztelt Barátomnak mindég nagyra becsült érzeteiben öröklük.

Kisfaludi Sándor nőmhez,

Sümeg, Július 25-kén 1831.

Különösen tisztelt Asszonyság!

Igen kedves kötelességemet teljesíttem, midőn szíves ajánlásom szerint nemzeti énekemnek melódiáját négy összhangzatban, Kottában ide mellékelve a Tekintetes Asszonyságnak megküldeni 's Gyulának, magamból merített érzelmeivel s az ő századának szokásaként az asszonyi Kellemeknek hódolva, általadni szerencsém vagyon. Méltóztassék a Tekintés Asszonyság készségemet, melly ámbár csak ily csekélységgel szolgál is, azon kegygyel fogadni, melly a' szebb lelkeknek különös és a' Tekintetes Asszonyságnak oly bájoló tulajdona.

A' Füredi játékszín ezen hónap' 3-kán szerencsésen megnyitott egy általam ezen alkalomra készített erős igazságokat mondó Prológussal, igen számos néző Közönségnek jelenlétében, — nemzeti énekemnek többszöri elénekeltetésével.

Igen sajnálom, hogy ezen hazafiúi ünnepet Erdélynek dicső Leánya az ő jelenlétével nem ékesíthette. Egy hazai 's nemzeti érzelmekkel tölt kebelű magyar Hölgynek csak egy tekintettel jelentett megalégedése hazafiúi törekvéseimet szében és jobban megjutalmazta volna, mint a sokaságnak tomboló lármája, mely hasonló örömét jelentette volna talán akkor is, ha Hermán és Thuznelda lépett volna is fel csikorgó nyelvvel a' Füredi Játékszínre. Dámáinkról különösen olly véleményt táplálok elmémben, hogy ezek csak annyira vettek részt a' hazafiúi örömben, kevés kivétellel, a mennyire ez újság volt. 'S ugyan azért sem hízelkedésnek, sem költői nagyíttásnak ne méltóztassék a' Tekintetes Asszonyság venni,

ha mondom, hogy Fürednek magyar hazai s nemzeti Dísze a Tekintetes Asszonyságnak távozásával eltűnt közülünk. — 'S ha a Tekintetes Asszonyságnak a legtisztább magyar hazai s nemzeti kútforrásból eredő érzése, gondolkozása, míveltsége egygyesítve a' magyar Kelet leányainak legbájosabb kellemeivel, a magyar Nyugot Fijait, különösen engem, ki a magyar hazafi ságnak s nemzetiségnek képviselője vagyok Honnosimnál, annyira tiszteletére tudtak ragadni, hogy sok ideig fognak a dicsőített Eltűntről emlékezni, ne tartsa vakmerőségnek, ha kívánni merem: méltóztassék a' Tekintetes Asszonyság is néha rólunk, folyókon, hegyeken, völgyeken túl, a' magyar Haza nyugoti szélén, Zrínyi szülő földgyén lélegző tisztelőjiről, kedves Férje pedig igaz magyar lelkű Barátiról szívesen emlékezni. — Vannak az emberek között oly ritka jelenetek, mellyek csak tünemények, de a mellyeknek tartalma erős hatással munkál a jövőre. Ki tudgya, ha azon tisztelet, melyet Erdélynek dicső Leánya bennünk maga eránt gerjesztett, azon baráti érzés, melylyel Erdélynek lelkes magyar fija minket magához vonzott, nem fogja-e még a' két testvér magyar Hazának szorosabb öszveköttetését és testvéri hajlandóságát — néhány évvel előbb megszerezni! Adgya a' Magyarok Istene!

Magamat a Tekintetes Asszonyságnak kegyeibe ajánlván
igaz szíves tisztelettel vagyok
a Tekintetes Asszonyságnak alázatos szolgálója
Kisfaludy Sándor*

* Az Erd. Nemzeti Múzeum Újfalvy-levéltárában levő eredetire betűhíven közölve. A levél borítékán a czimzés Kisfaludy kezéből:

a' Madame

de Sümegh.

Madame *Julié d Újfalvy*

née de Lészay

par *Pesth*

á)

Debreczin

Romladék

Nagy Bánya

en Transilvanie

Nagy Honda

(A boríték hátsó oldalán Kisfaludy czímeres pecsétje.)

Nőm válasza.

Romladék, Mindszenthava 16-án 1831.

Igen igen tisztelt Tekintetes Úr!

Lelki örömem teljes volt, midőn a Tekintetes úr levelét tiszteltem, egy ily bájt sugárzó nap tsak igen ritkán hintheti ránk éltető fényit. Ezen levél majd tsak nem elhittsége vilt, ha másfelől tükröt nem tartna élőmbé, melyben éppen nem magam láthatom, hanem hogy milyjennek kell lenni egy igaz Magyar Aszszonynak, melyhez, ha bár távolról és mi kevés részben is közeledni igyekezni fogok, mennyiben gyenge erőm engedni fogja, 's ezen keveset is ha elérhetem, a Tekintetes Úr lelkes munkáinak igen sokat fogok köszönhetni. Magam elhitte szinte a' tett, hogy Erdély Lányi közt talám én vagyok az első, ki a Tekintetes Úr betses soraival dicsekedhetik; ezen sorokat pedig egy kéz rajzolta azon betűkkel, melyek oly drága kövek két magyar hazánkban, ragyogó szent sugárokkal világítanak bé azon betűk Szívünkbe, Lelkünkbe és nyelvünkre, 's magunkon fejül emelve egy rósaösvényt mutatnak, mely tökéletesítésre vezet, ennek elérése nélkül nem vagyunk elégségesek meghálálni a Tekintetes Úr ditsőült menyeyi tzelját, de gyengébb ezen toll, mintsem ily magos tárgyat tsak érzete szerint is említeni tudna.

A küldött kotákat nagy köszönettel vettem. Különösen sajnáljuk mindketten férjessel, hogy zengzetin nem lehattunk jelen s észet a felejthetetlen tisztos Balaton körén hallani, elragadó öröm lett volna, s még az is hozzájőve, hogy több szálai Uraságok s Asszonyságok ösmeretségihez is jutottunk volna kik közül ottlétünk rövidsége alatt is többen s annyira elköteleztek, hogy hálás sóhajtásunkkal csak azt óhajtjuk, hogy bár még egyszer becses társaságukban lehetnének. Mindenek fölött pedig a Tekintetes Úr, ki eltávoztunk után is ily jó hozzánk, hogy el nem felejtet, s távol levő magányunkban

is visszabájolt a kedves Füredre eleven emlékünke hozván tisztelt soraival.

Isteni kéz lebeget felettünk egész utunkban. Hála a jó Istennek, mert hogy ha még négy napot késtünk volna, éppen Tsongrádon zárt volna el az epekorság, így pedig szerentesen érkeztünk meg a már értünk tűnődő szüleim, testvéreim s rokonink körükbe Kolosvárra s onnan haza.

A Tekintetes Aszszonyságot instálom, habár ösméretlen vagyok is — fogadja el tisztelem. Szíves tisztelettel marad a Tekintetes Úrnak

alázatos szolgálója.

Lészay Juliánná Újfalvi Sándorné.

Deák Antalhoz Kehidára.

Romladék. Őszhó 2-án 1831.

Tekintetes Alispány Úr!
Tisztelt jó Uram!

Kedves kötelességemet teljesítem, midőn a Tekintetes Urat értesíteni kívánom sok minden alkalmatlanságok közt ugyan, de utóbb is szerencsés hazavergődhetésünk és mindég egészségben létünk felől. Továbbá az irányunkban tanúsítani szíveskedett részvét s figyelméért magam és egészségét visszanyert nőm nevében forró hálát röpíték Kárpát bérczein, Tiszán s Dunán túl Zala kies vidékére. Tartsa meg a gondviselés Tekintetes Uraságotat számos esztendőig megyéje s hona díszére.

* Az Erd. Múzeumban levő eredeti fogalmazvány után betűhíven. A fogalmazványon a czimzés is megvan:

de N. Honda | a Monsierr | Monsierr Alexandre Kisfaludy; Signeur (így!) de Kisfalud | per | N. Bánya | Pest | a) Sümeg:

Jelen hanyatló évünk a történetnek annyira dúzs tömegével lebegett át fölöttünk, hogy azokra hidegvérrel visszapillantani szinte lehetetlen. Első keletkezése óta a nem remélt eseményeknek egymást kergető forgása most már utolján csak mint tündérialom rémlik szemünk előtt, melyhez egy előbb kellemes képek ringattak remény s öröm virági közt szenderegve. Kellemdús álmainkban szabadság virító képei s már már kivivott nemzeti szép jogok lelket emelő jelenségei lebegtek körül. Az ébredező emberiség tapsa harsogott már a szabadság bajnokai üdvözlésökre. A szép álm kellemesebb felén a füredi borvíz kút mellett elragadtatva olvastuk együtt az osztrolenkai hős megmérkőzést; s részvétellel dobogó emberi szívünk akkor még fénylő pompájában virító hajnalról álmodozott. Nem sokára eltűnt a bájoló látvány s a pusztító epemirigy borzalommal foglalá el a szép hit helyét. A minek annyi ezer, valóban nemesebb halálra érdemes magyarjaink levének bús áldozatai. És eltűntek a szép álmossal együtt a szabadság magasztos jelenetei is. Varsau falainak összeomlása fölébresztc, s a szép látványból csak az maradt fenn még, hogy a következőknek már most szorult kebelével aggódva nézünk elibe. Ezen magos, egykoron Tekintetes uraságó előtt is nagyszerű emléket újból feleleveníté *Dvernicky* tábornok 800 hőse, kiket múlt héten Bukovina felé kísértek el innen. Vértó szívvel búcsúztak el rokonérzetű magyar barátjaiktól, kik a vendégszeretetöknek félévig annyi bizonyosságát tanúsíták irányukba. Mi sors vár a szerencsétlenekre vértó hónukban? Ismeretesb az orosz gyűlölet s bosszús indulat, mintsem eljárása fölött kétkedni lehetne. Mint vesztőhelyre vezetett vértanuktól vevők búcsúnkat a szabadság derék hőseitől. A kölcsönös fájdalom minden képzetet fölülhaladott. Felebaráti vagy rokonérzés, vagy bajnoki vágy, vagy könnyelműség, vagy mind együtt lettek légyen részvétünk okozói, de tiszta kűtfőből eredve minden esetre tisztességet s becsülést érdemel.

Kegyeskedjen Tekintetes Uraságod újból is hálás köszönetünket fogadni azon öröm órákért, a mikben szívet s lelket ébresztő társaságában minket részeltetni engedett, a melyszép órákat mi soha soha sem feledünk.

Füredi és Zalai ismerőseinknek, barátainknak legszívesbb üdvözetünk jelentése mellett fogadja Tekintetes uraságod azon őszinte nyilatkozatomat; hogy vágyaim főbbje lenne, midőn rövid vagy hosszabbra mért napjaim alatt az általam feledhetetlen Zalaiak közt valaha megfordulnom alkalmom s örömem lehetne.

A Tekintetes úr mindig nagyrabecsült érzeteimben öröklük ...

Deák Antal válasza.

Kéhida, Boldogasszony havának 4-én 1832.

Tekintetes Tábla Bíró Úr

Különösen tisztelt drága jó Úr!

A Tekintetes Urnák Karácson hava 1-én irtt s ugyanazon hónap utolsó napján hozzám érkezett becses Uri levele, mint erántam mutatott szíves barátságának záloga azon édes Öröm-érzéstgerjeszté fel bennem; melyet a legtisztább kebelről ömledezett barátságban való részesülés lehet csak képes gerjeszteni: örültem s felette nagyon örültem azon; hogy a Tekintetes Úr Balatonnak partjairól lett eltávozása után kedves Honjába lett visszatértével is engemet szíves 's előttem mindenkor nagyon becses emlékezetében megtartani s nem tekintvén a köztünk elnyúló térföldnek nagyobb elterjedését barátságos sorai által megkeresni méltóztatott; fogadja el ezért a Tekintetes Úr az én semmi színlést nem ismerő szívemből eredett hálás buzgó köszönetemet, örültem továbbá s kiválóképpen örültem azon is, hogy a' Tekintetes Asszonyságnak, szerette Hitvesének (Kit én igen alázatosan tisztelek) egészségét Fürednek gyógyító vize tökéletesen helyreállította; hoszszas utazásának tehát 's itteni sok unalmas

óráinak mégis azon hasznos következése leve, mellyet az Ember halandó életének le folytában legnagyobb vágygyal elérni óhajt, s mely is nekem igazán megvallva szívem szerint való egy a legörvendetesebb hírek közül lehetett 's noha mind emberi kötelességem, mind a Tttes Asszonyosság eránt viseltető szíves tiszteletű érzéseim is azt kívántatják velem, hogy Ő soha se Fürednek, se a Világnak akármiféle orvosszereire is többször ne szoruljon, hanem mindezek nélkül egészsége a legjobb állapotban maradjon; mégis nem kevesset szomoritt azon gondolat, hogy talán így már ezentúl mind Annak, mind Vele egygyütt a Tekintetes Urnak is nagyon kedvelt Úri társaságától örökre megfosztódnak lennem kell, de biztat s táplál egy kevesset még azon remény, hogy a felgyógyultnak egészségét nem csak visszanyernie, hanem azt állandó lábra téve meg is örökítnie kellvén, az eddig hasznosnak tapasztaltnak furdót még egyszer legalább használni szükségesnek látni fogja; mely vidékünket s abban engemet is Úri személyeknek megtisztelbetésével újra ismét nagyon megörvendeztetne.

Sok, még pedig terhes viszontagságoknak özöne borítá el (a mint Úri levelében emlékezni méltóztatott) a legközelebb lefolyt év alatt lakta kerek földünket, s azon édes Hazánkat is; az epemirigy az ő dögletes pusztításai által sok ezer honosinkat ragadá ki Hazánkából, de a mi Megyénket Isten kegyelméből eddig annyira békével hagyta, hogy egy-két Helységünkben csak itt ott elszórva mutatván kegyetlenkedésének jeleit olly kevés Embert törült ki az élők számából, hogy az általa okozott halálozás említett sem érdemel. S valamint öldöklő dühében felette mérsékeltt, vagy a mini orvosaink mondják, kezdeti erejét elvesztett vala, úgy olly hamar is megszűnt az itten annyira, hogy mi, ha csak a Tavaszra nem fog bennünket áldozatjának tárgyául fel venni, most telyessen békével vagyunk miatta, más vele járó irtózatosságai pedig, milyeneket Hazánk keblében dühösködni

borzadva hallánk, minket még csak távolról sem nyughatalanítottak — de szegény szomszédink, a jobb sorsa méltó Lengyelek sokkal rosszabb helyzetetésbe kerültek, haragosan dördült az Ég felettek, ezer ölü villám sújtja nyomorultakat és, a mi fájdalom! nem is várhatni boldog jövődöt reájok: A Dunamellyéki Vármegyék majdnem mind tettek folyamodásokat Királyunk ő Felségéhez a végett, hogy az ő sorsukon lehető javítás miatt tulajdon Fejedelemeknél vesse közben magát; de lesz e vagy lehet e ennek foganatos sikere? a következesek aligha megigazolják! emberi szívünknek méltó szánakodása mind az, a mit érttük tehetünk.

Itt nagyon 's elég alapos okokon épült hírek szárnyalnak, sőt bizonyosnak lenni hitetik velünk, hogy a jövő Tavaszra ismét össze fog az Ország Gyűlése hivattatni; vajha Erdélynek érdemes Tagjait is azon velünk együtt tanácskozni szemlélhetnénk; Talán a Két Magyar Hazának egygyé olvadt, egy Magyar Hazává lehető változása a nemzeti léleknek nagyobb erőt, a közjónak pedig foganatosabb hasznot szülhetne: ezen Ország Gyűlési híren kívül, melly azonban nekünk Magyaroknak alkotmányos lételünk fen tartására bizonyosan a legérdeklőbb, más nevezetes újságaink nincsenek, mint a mellyeket a közönséges újság levelekben olvashatni.

Gazdaságunk körében sok bajjal küzdénk a múltt Nyárnak folytában, a sok záporok 's ezek által okozott vízomlások temérdek károkat okoztak. Kepéink, bár milly gazdagnak jelentették is aratásunkat, majd nem félig elrothadtak; az ősz pedig olly száraz volt, hogy sokan a föld keménysége miatt vetéseiket eltakarítani tehetetlenek valának, a szárazságot ismét hertelen fagy, mindegyre nevelkedő hideg, s e jelen való szempillantatban igen kevés hó ugyan, de annál keményebb Tél váltotta fel? de eljön ismét a kellemeikkel bővelkedő Kikelet megnyitja Fürednek savanyú forrását, meg könnyebbíti Erdélyi szíves Barátainknak hozzánk vezető útjaikat és így örvendessé teszi ismét egymást láthatásunkat, melly a

míg megtörténhetik, addig is a Tekintetes Asszonyságnak
 újabb tisztelem kijelentése után boldog ujj esztendőt és
 vig farsangot kívánván igaz szíves hajlandóságába 's barát-
 ságos indulataiba ajánlott állandóul maradok a Tekintetes
 Úrnak alázatos szolgája

Deák Antal.

Kisfaludi (sic) Sándor válasza. -

Felesége elhalálózása fölötti részvétem nyilvánítására.

Sümegeh. August 1-jén 1832.

Tekintetes Úr,
 Különösen tisztelt jó uram!

Vettem becses úri levelét, mellyben a' T. Úr bal sor-
 somban való szíves részvétét kijelenteni méltóztatik. Ha már
 attól is nehéz örökre megválni egy szegény halandónak, kihez
 egyedül a' mindennapi szokás által vala csatolva; elgondol-
 hattya T. Uraságod mély fájdalमत, midőn a' halál Szívem
 nek és Lelkemnek sok évi Barátnéját ragadá el mellőlem.
 Noha boldogútt Feleségemnek már majd húsz esztendő óta
 folyvást tartott betegeskedése 's ezen utolsó évben, úgy szöll-
 ván naponként való haldoklása, engem ezen szomorú szem-
 pillantatra már régen elkészíthetett volna, mégis alig vagyok
 képes megfogni még most is, hogy örökre elhagyott. — 'S
 noha egy oly sokáig s annyit szenvedő Betegnek a' halál örök
 szabadulás és az én életem mellette szünetlen bú, bánat,
 sajnálkozás és gyakorta zúgolódás volt a' Sors ellen, mely
 engem" éltem' pályájában most már mindenkor gátolt és
 levert; mégis szerettem volna, ezen időpontot vagy meg nem
 érni, vagy előle magam elmenni. — 'S most olly kellemetlen
 bizonytalan állapotban vagyok, hogy jövődömrre nézve
 Semmire sem tudom magomat elhatározni. Úgy élek, mint

Toldy Miklós' — a mesében. A' gazdaságnak alkalmatlanságát és terhét most két oldalról érzem. Ha a' nagy városi lakást mint most már nőtlen, meg tudnám kedvelni, könnyen segíthetnék magamon, de a' mi idegen lelkű 's érzésű korcs Városaink nem szabad magyar Lelkeknek 's szíveknek valók.

Füreden három hetet töltöttem, hol most annyi vendég sereglett öszve, a' mennyit a' Palatínusnak 1824-ben ott mulatása ólta nem tudok. Azonban az *idő*, néhány meleg napot kivén, soha sem kedvezett. Hideg ferdőkkel senki sem élhetett. Szüntelen hideg essők és fergetegek jártak. A Theátrum már egészen kész és most nagy divatban volt. Csak az Oszlopok hibáznak még, de ezek is minden órán fel fognak állíttatni. A' T. Asszonyságnak Urasággal egygyütt emléke kellemesen hatott elmémbe, valahányszor tavalyi szállásának ablakaira tekintetem. Ha az igen szíves kívánatoknak a Nap alatt mindenkor tellyesedni kellene, hát bizonyosan nem másnak, hanem a Tekintetes Asszonyság' szemeinek kell vala azon ablakokból a' Balaton tükrébe csillagzani. De az ember életnek, az emberi találkozásoknak kellemei és örömei csak múlólag villanó tünemények, midőn ugyan azoknak bajai és terhei ólomként nyomaszkodnak és telepednek reájok.

Mind a T. Asszonyságnak levelét mind T. Uraságodét tavaly őszszel annak idejében vettem, — által 's keresztül-luggatva; de mind az akkor nálunk garázdálkodó Colerának veszedelmei, mind Feleségemnek már akkor kezdő bajai, engem' ezer gondok és aggodalmak' tengerébe merítettek.

A' Magyar Tudós Társaság ezen hónap 27-kén kezdve két hétig folytattya üléseit. Azon időt én is Pesten fogom tölteni. Két új Regém: *Kemend* és *Döbrente* fog általam beadatni, és ott talán fel is olvastatni. Ott lesz, úgy vélem B. *Wesselényi* is, kinek, mint hallom, egy már a királyi Censurán általmnt és félig kinyomtatott valamelly elmémive a' kézirattal egygyütt Confiscáltatott; szintén így járt ő. *Széchényi* István is, mint beszélik. Majd nem azt kell már az embernek Magyar Ország-

ban gondolnia, hogy Oroszországgá akar változni. A' Lengyel Nemzetnek este olly Csapás, mellyet minden Nemzet érezni fog előbb utóbb kissebb nagyobb mértékben. De én mindég azt hiszem, hogy a' Lengyeleknek Napja még felvirrad.

A T. Asszonyságot alázatosan tisztelvén és kezeit csókolván, — T. Uraságotat szívesen ölelvén, magamat szíves barátságokba, emlékezetekbe és Jóvöltukba ajánlom és szíves tiszteletté! vagyok

alázatos szolgájok
Kisfaludy Sándor.

EMLÉKIRAT
1855

ÚJFALVY SÁNDORTÓL

3-DIK DARAB

IX.

(Wesselényi Miklós br. házi élete, gazdasága, lovászata. — Wesselényi és a természet. — Tisztviselői, személyzete. — Nyelvismeretei, nyelvgyakorlatai. — Nem tánczol. — Testi gyakorlatai. Lövő gyakorlatai. — Vadászatai. — A zsidói vadászatok leírása. — Az ebédek. — A társaság. — A lovarda. — Kendeffy Ádám és Wesselényi bajvívásai. — Wesselényi célja vadászataival. — Wesselényi szeme gyengülése. — Utolsó lövése. — Utolsó vadászatának eredménye. — Wesselényi a vadász. — Lovaglásai Zsibótól Kolozsvárig. — Wesselényi mint ács, mint kaszás, mint gazdasági munkás. — Wesselényi a radnai fürdön 1827-ben. — Lovasbravurja a sziklán. — Egy szájhős megleckéztetése. — Bánffy Miklós és felesége. — Egy házaselet vége. — Főúri nászünnepe Drágban. — A hűtlés. — Rókvadászat a szekértorlaszban. — Wesselényi és a toborzó huszárok. — Wesselényi s az osztrák katonák. — Kendeffy Ádám gróf Wesselényi legkedvesebb barátja. — Jelenet Kendeffy ravatalánál. — Wesselényi az udvarnál. — Felelete Ferencz császárnak. — A becsületszó. — Katonafogdosás 1831-ben. — A névtelen levelek. — Wesselényi üldöztetése. — Készülődés a menekülésre. — Wesselényi anyjának halála. — Gyásza. — Jelenetek a ravatalnál. — Elrendelik Wesselényi elfogatását. — Br. Jósika János főkormányzó nem teljesíti a rendeletet. — Hazafias szereplése. — Az elfogatás elmarad — Wesselényi gyászjelentése anyja haláláról. — Gyógymód a ló hátán. — Wesselényi véleménye Ragályiról és Kossuthról. — Emberismeret. — Wesselényi nagylelkűsége. — Az 1834-dik évi erdélyi országgyűlés. — Wesselényi híres párbaja Wurmbbrandt gróffal. — Széchenyi jóslata. — Kossuth és Guzmics vitája. — Kossuth elfogadása. — Wesselényi bujdosása. — Wesselényi mentsége és Kölcsey bírálata. — Wesselényi meglátogatja titokban szülei sírját. — Elítéltetése. — Bebörtönöztetése. — Wesselényi Graefenbergben. — Ápolónője. — Visszatérés Zsibóra. — Vadászat. — A vadásznő. — Wesselényi megvakulás előtt. — Megvakulása. — Ajánlata Jósika Miklóshoz. — Jósika Zsibón. — Wesselényinek fia születik, — Miklós fiának keresztszülei. — Wesselényi szülei szellemének pártfogásába ajánlja fiát. — Wesselényi a pesti országgyűlésen. — Graefenbergbe megy. — Hazakészül. — Újfalvi

óvatosságra inti. — Wesselényi hazaindul. — Betegsége Pesten. — Végfohásza atyjához. — Halála. — Temetése Zsibón. — A keresztyák. — Az árvák gyámja. — Az özvegy része. — Wesselényi és a házasság. — Természetes gyermekei. — Jósága irántuk. — Wesselényi és a népkegy. — Önzetlensége. — Dicsősége.)

Megkísérlem *Wesselényi* Miklóst bekísérni házi életébe, gazdászata, lovászata s vadászata körül s napi foglalatosságai közt apróra szemlélni a párja nélküli hazafit, emberbarátot, tevékeny férfit.

Külföldi utazásaiból hazajövén, kiváló lényéhez mért hévvel fogott zsibói gazdasága kezeléséhez.

Mint földművelőt látjuk itt a férfiút, kit a történelem status férfiaink sorába emelt.

Magyar embernek eleitől óta sok baja is volt a görönggyel, melyet hazája földének nevezett.

Már az ősidőkben Isten tudja mi balsors elűzé az ősoket kelet földről. A sorsnak e szigora mélyen sebzheté őket, pedig nem hinném, hogy az őshazában kincsek halmazát hagyták volna hátra. Nem hagytak ők ott semmit, mint a földet, mely a fenncsillogó menny kárpitával a rajta zsibongó ember- és állatországgal, s a száguldó folyamok által üdített növényzettel egybevetve — a föld egyszerű rögét oly egyszerű forgalomná emeli ez egyszerű szóban: haza.

Nézd a honszerző ősoket, borzasztó szablyájok élén a régi hon elvesztésének világ-fájdalma ül... ezért sújt oly kérélyelhetetlenül. A férfiú erő nem sülyedhet el a balsors súlya alatt s kárpótolnia kell magát a borzasztó veszteséért s minden áron új földet kell szerezniök, hogy új hazát építsenek rá.

És szerették ők az új földet nem a vándornépek lepke modorában, hanem a szent örültség édes szerelmével, mely az új birtok örömit élvezni nem kívánja, de megtartására vérből iszik gazdag áldomást.

A véráldomás megtenné gyümölcseit s e nemzet évezred alatt a harcztól csak pihent, de nem nyugodott,

Nem nyugodott, mert szerette a szent földet a hazát. Ezer év alatt megvénült a harcra — mikép a világ, e nemzet is. Más világhatalmak álltak elő, más fegyverekkel kellé ellenök harcolni.

Egyik új világhatalom a *politica*.

Daliás cserfát képzelek a büszke lovagi kor méltó képenek. Még büszkén daczol a cser századok viharával, midőn egy mérges repkény felkúszik derekára s onnan a cser lombjai között alig észrevehetőleg átfúrja magát minden ágain s midőn a daliás cser kidőli, a repkény lassan, de folytatja erre felé útját, s a tért, melyen a cser oly dicsően uralgott, rendre mérges szálai hatalmába keríti.

E mérges repkény, mely előmozdítja a cser kidőlését, s most átvevé uralmát, a *politica* — az új világhatalom.

A második új világhatalom az *ipar; külföld ipara* — miről a költő találólag monda, hogy vas eszével, jégszívével halálunkra tör.

E két hatalommal szembe életrevalóságukat kifejteni volt és lehetett feladata századunkban honunk minden polgárának.

Előmozdítani az értelmiséget s a gondolatszabadság ki-gyakorlását állítani szembe a *politica* álutakon törő machi-natióival.

Előmozdítani a számunkra egyedül lehető ipart: a föld-mives iparát.

E kettős feladatot tűzte sorsa és saját nagy lelke *Wes-selényi* elébe.

Így látjuk őt vezérfáklyával menni elől az értelmiség és földművelés ügyében egyiránt.

S mily magasztos volt szószékben látni őt az értelmiség és lelkesülés lángpallosával kezében, ép oly dicső volt látni hiven áldozva homloka verejtékét, mívelvén a drága szent földet, a szép haza földét.

Oh mert e föld, e göröngy a mi drága örökünk, mely-hez ragaszkodnunk kell; mert e ragaszkodás a természet

mindenható urához közelebb von, mint a bölcsek minden foliansai.

Kísérjük e pályáján *Wesselényit*, nézzük őt a természet minden gazdaságaival elárasztott zsidói birtokán. Mikép hat lángesze a természetre és emberekre egyiránt; mikép indul tökéletesedésre kezében minden; mikép alakul kies paradicsommá át az elhanyagolt szép Zsidó; mikép nyílnak meg vasszorgalma varázsvesszőjére az elhanyagolt jövedelemforrások, mikép virágzik íel körében a férfiasság, szorgalom és honszeretet.

Lángeszeknek egyik sajátságuk, hogy körükben mindent átídomítanak s lelkük sugarai áthatják egész környezetüket-így *Wesselényi* gazdasági személyzete is egyről egyig életrevaló, tevékeny emberekből állott, vagy ilyekké alakult át. A párja nélküli *Kelemen* gazdasági felügyelő, *Szabó* udvarbíró, *Hadviger* főerdész, *Algya* lovászmester, *Luigi* komornyik, *Primer* kertész s kívülök Ispányok, inasok, kocsisok, lovászok egyről egyig talpraesett élénk ficzkók. A lomhább véralkatúaknak is azonosulnia kelle *Wesselényi* modorával, kinek nem volt soha a kezében, pár hónap alatt jó lövő és vívó lett, mert a szabad órák alatt a házigazda udvara egész személyzetével karddal vívott az udvar területén; egy kézzel, lábbal, szemmel több vagy kevesebb, nem jött kérdés alá; s ki lovon soha nem ült is, csakhamar a legszilajabb lovat is megtudá fékezni. S jóllehet *Wesselényi* szigorúan megkívánta a pontos szolgálatot s a ház gazdájának példáját követve két kézzel kellé mindenkinek bármi munkát megragadni; de valamint lesbelő vagy dorbézoló embert látni, úgy zúgolódó hangokat hallani a *Wesselényi* körében nem lehetett.

De a test gyakorlat, lovászat s gazdaszat nála párhuzamban járt a szellemi művelődéssel, melyben szintén vezető volt kortársai között. A szükséges nyelveket bírván, ezeknek gyakorlásukra külön egyéniségeket használt fel, a kiket folytonosan magánkörül tartott. *Prinkerrel* angolul, báró *Pölniczczel*

franciaúl, *Luigi* komornyikkal olaszul, *Szeremleivel* deákul, *Hadviger* fővadászszal németül, *Nuczuj* inassal oláhul és másokkal mindig magyarul beszélt. Ha valamelyiket más nyelven szólította meg, nem nyert feleletet. Vas szorgalma a testi gyakorlatok minden nemeit hihetetlen magas fokra emelte, az egy táncz kivételével: ezt minden erőmegfeszítésének se sikerült bár kijöhetővé is begyakorolni. Jóllehet a szépnem háttartalan tisztelgője lévén, már csak ezért is főfő óhajtása leendett csinos táncz hajlongások által a nőknek tetszelegni. De izmai s merev nehézkes testalkota nem bírtak hajlékonysággal, sem rugonyossággal, minél fogva a könnyűd testmozdulatokra épen nem volt alkalmas. Mikor a tánczra került a beszélgetés, azonnal elkomorodott s rendesen után dörmögé: Szép mesterség a ki bírja! de nem nekem való.

Egy alkalommal *Nagy-Károlyban* a megyei közgyűlést a szokásos nagy ebéd s azt tánczestély követvén, egy takaros fiatal menyecske, ha jól emlékszem főszolgabíró *Palugyai* neje, *Wesselényinek* megsúrta a szemét. Végre többszöri fogadása ellenére egy sebes keringőre felhívá. Hanem állhatatlansága gonoszul megboszultatott. Mert alig fordult néhányat, mire nagyot botlott és súlyegyent veszve hanyatt bukott tánczosnéját pedig izmos karjaival, természetesen nem akaratjából, úgy elhajítá, hogy háromszor is átbukott fején . . *Wesselényi* nagy bajjal felkapaszkodván, szégyen égett arczán, mint Káinén a testvér gyilkosság; nem látott s nem hallott semmit, hanem kétségbeesetten rohant ki az ajtón. El szálására, rögtön befogatott és Zsibóig meg se állott. A lealázó jelenet után soha bár bokáját sem ütötte össze.

A testi gyakorlatok közt a lövésre legtöbb időt fordított, a mit annyira is tökéletesített, mint akkori időbe bár egyikünk sem. De folytonosan is gyakorlá reggeltől estvig. Lefekvése után ágyában hosszason olvasott, ezután a két viaszgyertyát a szembe lévő szögletre tétetvén, szélpisztolyaival egyes golyóval lőtte ki. Napi foglalatosságait rendesen e műtéttel végezvén.

1823-tól 1834-ig minden év őszen és telén négy-öt vadászatot rendezett, mely rendszeren négy napig tartott. E vadászatok azon kor legszebb napjai közé számítottak. Mindenki büszke volt arra, hogy megjelenhessen. De csak elvbarátait hívá meg; s ezeket ha szinte vadászok nem voltak is. A meghívás nagy pontossággal kezeltetett, mert hívtoton kívül másnak helye nem volt. Emlékszem egyszer egy magos rangú úr, ki egyébiránt élceivel bármely nagy társaságot folyvást derült-ségben tudott tartani, de gondolkodása s elvei iránt nem nyújtott kezességet, hívatlan jelent meg: Wesselényi azonnal elkomorult, vastag ajkait durczásan pittyeszté le: de a víg czimbora is alig várta az éj homályát, hogy tovább hajtasson.

A meghívottak Zsibóra gyűltek a történeti hírű s különben is festői kastélyba, mely a Szamos balpartján magaslaton fekszik s melyre a folyam más partjáról a Rákóczi hegy néz le, mely körül százados erdők sötétlenek s *Wesselényi* 8 falut bírt.

Hadviger főerdész esténként kinek-kinek kézbesíté vadász jegyét, melyen a másnapi hajtás, neve és abban állásának száma fel vala jegyezve. *Luigi* komornok virradat előtt megjelent, minden szobában gyertyát gyújtott, hangosan jelenté, hogy minden készen áll az indulásra. Zsibón nem volt álmos vagy rest ember. Gyorsan felöltözött és sietett kiki az étterembe, hol tejes kávé, túrós puliszka, főtt tojás, friss vaj s főtt burgonya várt a társaságra. A reggelizés alig tartott egy óranegyedet. A délczeg lovak sebesen ragadák most a szánat vagy szekeret a távoli erdők alá. Szilaj hajtás, felborulás következtében a kék foltok s dagadt arcz mindennapi jelenetek valának.

Wesselényi az úri vendégek kiindulása előtt sokkal korábban kelt útra sötétben, gyalog, vállán két fegyverrel. Mikor vendégei szánakon kényelmesen kiértek, ő már övig meztenre vetkőzve s a vadászskürtből jéghideg vizet öntöztelve testére, ott állott a nagy tűz előtt, köz lövészei közt s a hosszas

gyaloglás után, most a hideg vízlocsolás alatt teste Aetnaként párolgott. Kitörülködés és felöltözés pillanat műve volt nála.

A főerdősz, kinél tevékenyebb s több szervező ügyességgel bíró vadászt sohasem ismertem, virradtig felállítá már a 80 hajtót. Mihelyt állásainkra értünk, rögtön megkezdődött a hajtás, s oly szép renddel és hangos lármával folyt, minőt másutt annyi év alatt soha sem tapasztaltam. Zsibón a hajtás soha meg nem szakadt vagy fel nem bomlott, a minek kellemetlenségeit az tudhatja legjobban, aki, mint magam is, sokféle vadászaton fordult meg. A decemberi legrövidebb napokon is rendszeren 5 hajtás járt le. Déli falatozásra egy óranegyed használtatott; rendszeren sült pulyka, kevés bor s komlós czipó: ennyiből állt az ebéd. Lehető gyorsan folyt le minden, mert a háziúr ismeretes dörgő hangja „indulhatunk”-at harsogott.

Az utolsó hajtásból leereszkedvén, a völgyben vártak a sebes fogatok; mikor már *Wesselényi* is délczeg paripájára pattanva, mint forgószél száguldott előre s jóval elébb ért kastélyába.

A vendégek hat órakor saloniasan átöltözve jelentek meg az étteremben. Az éltebb rendszeren gr *Csáky* vagy b. *Wesselényi* Farkas a történeti emlékü anyát, a már éltes *Cshey* Ilonát, az illem szabályai szerint az étterembe vezeté. A teríték egy herczegnél is megjárná: rajta a négy tál meleg étel mellett ízletes csemegék, válogatott gyümölcsök, többféle asztali és csemegebor ... mind a házi úr saját természetménye. A szolgálat nagyon pontos. Félórai ebédkezés után a ház tisztas asszonyát szobájába kísérve, a vendégek rendre a pipázó szobába gyültek. Némelyike a kereveten hosszat nyúlt s pogányul füstölve áhitattal üdvözlé a pihenési órát. Mások a kandalló körül a házi úrral komoly beszélgetésbe merültek. A szögletben jól egybeszorulva négy zilahi cigány; ha jobbaeskán húzná sem ártana. De a becsületes magyar ember széles jókedvében csak a húzd-rá-t ügyeli: a többit, ha meg

van sajtáságos tactusa, számba se veszi. Javából rakja már a bús komoly *Ötves*; rendre mások is belekóstolunk; utóbb a korosabbak is belezavarnak. A széles kedv mind hangsabban tör ki. A kiállott fáradság, csikorgó hideg, mély hó, minden feledve van.

A szögleti kis asztal mellett két viaszgyertya világánál, orrán hatalmas szemüveggel s nőttön-növekedő figyelemmel olvassa gr. *Csáky* az augsburgit. Egyszerre sajtáságos rikácsoló hangján kiáltja: „A szövetségesek tönkreverték Navarinnál a török tengeri hadát”; azonnal körül seregük minden felől s feszült figyelemmel hallgatják a nagyszerű esemény leírását. A komoly tárgy feletti vitatkozások azonnal hévvel tüzzel megkezdetnek; midőn főlovász *Algya* betoppan s amúgy huszáros negélyel jelenti, hogy a lovardában meggyújtattak az éjjeli lámpák. Nincs oly fényes ígélet, mellyért valaki most a kandalló mellett maradna ...

A lovarda egy nagy csillárral s több éjji lámpával van világítva; a főlovász a paripa életidejét s születését hangosan kiáltja ki s kezdődik a lovarda körüllovagolása. Felséges látvány! annyi délczeg nemes állat, apróbb-nagyobb szöktevésoks bárány ugratások közt! A szögletben zamatos rónaival s udvarhelyivel habzó serlegek fogadják a mind sűrűbben erre forduló látogatókat.

Kendeffy Ádám és *Wesselényi* tüzes paripákon sisakkal és karddal markukban szöktetnek most a *tág* térre. Kortársaik közt a legjobb két lovas, bajvívót s legerősebb karú két férfiút látjuk magunk előtt. Hévvél, tüzzel, mint forró vérek rohanják meg egymást. Kardjaik szikrát szórnak. A menny és föld egybeomlását képzeltek. A dicső lovagias jelenet a nap minden más jelenetét felülmúlja s a vendégek kívánságát és várakozását túlszárnyalja.

A lovagkor e szép előidézése után a kandalló tüzénél a közfigyelmet a házi úrnak *Kendeffyvel* és *Wesselényi* Farkassal a gazdászati fölötti heves vitatkozása tartja feszülten. Nagyon

hosszúra nyúlna ez, de a falusi toronyóra elkongatta az éjfél: s jóllehet már most senki sem bágyadt s nem is álmos, de a házi úr maga inti vendégeit nyugalomra, mert holnap távolabb menni s korábban indulni kell.

Hasonló jó szellem, értelmes vitatkozások s változatos élvezetek lengik körül a vadásztársaságot másnap és mindig. A gyengébb szívű vadász felbátorítására s a kisebb veszedelem előtt nem rögtöni hátrálás ellen egy igen jó óvszer vala itt: a megsebhedt vadkant legmérgesebb állapotában fészkből kiszöktetni s az éles hosszú vadászkeszéllel a vadászra intézett sebes rohamában felfogni. E bajnoki jelenetnek csak nézésén is magasan dagad a kebel és bátrabban dobog a szív. Mint mindent, úgy a bátorságot is próba és alkalom fejti ki s emeli ki a parlagból. Pedig óh be kopár ez élet bátorság nélkül! S mily égető szenvedés a félelem!! ...

Mikor vihar és fergeteg honn marasztott, újjabb férfias élvezetek várnak a vendégekre. A nagy terem vívó iskolává váltatott. Mindenféle kardcsattogás, vívás. A tág erkélyen pedig *Kendeffy* fényes tallért szorit két ujja közé, *Wesselényi* pisztolyból golyóval lövi ki azt s megfordítva. Valamint e sorok írója báró *Pölnicz* szájából televér német rövidszárú porcellán pipáját fogadásra 12 lépésnyiről kilövi; a kitartó legkisebb sérelme nélkül. Messziről nézve bolondságnak neveznök. Sokan nem tudták elhatározni, melyik a hibásabb: ki a lövést vagy ki a tartást kezdte? Azonban mint minden, úgy ez is csak távolról nézve rémletes, közléről és többször látva, önbizalomra és bátorságra ébreszt.

A férfias időtöltések minden szerencsejátékot kiszorítottak a zsidói társasági körből. Kártya, koczka, melyek annyira romlást okoztak, mint aljasok megvetés alatt álltak. S mégis lélekvidámság és önjólértet jelei tükröződnek minden arcon.

Wesselényi csak ürügyül használta vadászatait. Óh! sokkal magasabb célból gyűjté ő Zsidóra vendégeit, minthogy velök néhány özét s nyulát ellődöztesse. Ezt ő magára kényelme-

sebben s költség nélkül tehetne volna. Célja az volt, hogy az elszórt s parlagban heverő egyes erőket egybegyűjtse: a puhulásnak indult aristocratákat a vadászat varázs gyönyöreivel Zsibóra édesgetvén, itt észrevétlen szoktassa viharok és alkalmatlanságok kitűrésére s néha még bős vadkannal is szembenézi és ha kell, meg is vívni. Hogy a bátorság, lélekéberség ott is, hol eddig hiányzott, ismét feléledjen a nemzet nagyjai közt.

Nemes buzgalma meghozta drága gyümölcsét. Élvezetdús vadászatain évről-évre mind több vendéget számlált: mellyeken néha Erdély úri értelmességéből 40—50-es is megjelentek. A napok vadászati élvezek, az éj egy a részét közügyekről és okszerű gazdaságróli tüzetes vitatkozások vették igénybe. Gazdag ismeretekkel tértek vissza kastélyaikba, mint virágos mezőn járt méhek köpüikbe.

A finnyás urat, cselédeit s lovait annyi ideig és jól ellátni, Erdélyben csakis a zsibói kastély fénykorától telt ki, *Wesselényi* készséggel hozá a költséges áldozatot: az elhintett mag utáni — bár késő, de jó aratás reményében.

A gyakori vadászat közt a nemes vad száma gonoszul lepadna, ha *Wesselényi* találós esze ennek ügyes óvszerét nem találja.

Vadászatán némi kivételeket tűzött ki, mellyeknek mindenki hódolt. Csak gímszarvas, bak őz, vadkan és him császármadár: ezek is kiválólág vont csóából, egyes golyóval valának löhetők. Szarvas és őz-tehén, vaddisznó-eme és tyúk kivétel alatt álltak. E szabály becsületbenjárónak tekintetvén, a nemes vadra nézve villámhárító volt. Innen magyarázható, hogy Zsibón a nemes vad száma a gyakori népes vadászatok mellett sem csökkent.

A zsibói 27 ezer hold őserdők másfél századi szoros tilalmazás után az egy medvén kívül más vadban bővelkednek Egy-egy négy napos vadászaton rendszeren körülbelül 1—2 gímszarvas, 4—5 bak őz, 1—2 farkas, 14—16 róka, 50—60 nyúl, néhány vadmacska, fogoly és császármadár esett.

A zsibói vadászat hovatovább több ingerrel bírt. A ki azt egyszer megízlelte, legfelebb kornyadozás, de rossz idő s apróbb baj vissza nem tartóztatta. Hábortos vagy jellemtelen embernek nem volt helye. A könnyelmű ficzkók is jól rendbeszedték magokat, mert a hangulat komoly és férfias volt. Mintha megannyi higgadt férfiak társulata lett volna együtt, oly kímélettel folyt a társalgás s hogy annyi különböző természetű s néha fergeteges egyéniség közt személyes megbánás miatt kitörésre sohasem került, az *Wesselényi* érdeme.

Több évi távollét után végre visszatért *Wesselényi* házi tűzhelyéhez és újra láthaták szemei a páratlan Zsibót. Nem késett örömet hajdani barátjaival megosztani. Új év második napjára meghívá őket vadászatára. Szokott készséggel jelentünk meg. Ez volt leghosszabb vadászata. Huszonhárom egymásutáni napig tartott a legmérgeesebb hidegben és övig érő hóban. Mégis csak egy kivételes napunk volt, melyen hó vihar ért; pár óráig dacoltunk dühöngésével, de utóbb is haza takarodni kényszerültünk. Ez egy napon kívül semmi sem bírt az otthon maradásra. Pedig olly mérges volt a hideg, hogy többek közt egy hajtásban magam is annyira megfáztam, hogy fegyverem ravaszát a szó szoros értelmében nem bírtam elhúzni. A hideg feketére égette arczainkat, mint megannyi nubiai szerecsen néztünk ki.

Bámulva tapasztalám most *Wesselényinek* hova tovább mind hibásabb lövéseit. Egy elébb ott vettem, hogy gyakorlati hiány miatt kijött a lövésből. Utóbb nem állhatám s közlém vele a nagy változás feletti bámulatomat. Fájdalmas hangon beszélgeté el, hogy az utóbbi évek alatt egyik szemére merőben megvakult, a másik is annyira meggyengült, hogy a futó vadat mintha csak fátyolon keresztül látná. Kedvetlensége nőttön nőtt, szokása ellen többnyire mélyen hallgatott. A vadászon rendes állásaitól búcsút vett. Négy hó múlva örökre elveszte a szemevilágát, melly hajdan egész környezetét fel bírta villanyozni.

Világtalanodása után pár évvel megkísérté még egyszer s utoljára a lövés: kivezeteté magát fáczánosába s ott egy terebélyes nyárfa alá lapult, mellyre a fáczánok éjjelenként szoktak volt szállni. A fáczánok gügyögő hangjára fellőtt, de nem talált, nagyon elzékenyedve távozott el és soha sem fogott azután fegyvert kezébe.

Wesselényi a vadászatot eredeti módon, másoktól ebben is eltérve, aesthetikai jó ízléssel szokta párosítani, az elejtett vadakat a vadászat alatt nem használta fel, sem bőrtükét le nem rántatá, hanem a nagy konyha külső falain csinos vegyületben lőnek felagatva s gyékénnyel gondosan elfedve, hogy senki se láthassa. Az utolsó napon vendégei előtt leplezteté, mi azoknak élvezetdús látványt tárt fel.

Ez utolsó s leghosszabbra nyúlt vadászata díszesebben koszorúzá a konyha falait, mint valaha. Ott függtek tarka vegyületben a szép vadak: 386 nyúl, 42 baköz, néhány vadkan s gímszarvas, 88 róka, 12 vadmacska, 2 nyest, 4 farkas, 42 császármadár és 36 fáczán. Ezek festői vegyületén órákig gyönyörködtünk.

Wesselényi nagyon sokat és kitűnve vadászott: többet, mint kortársai. Az erdélyi nagyon sok vadászatot kívül öszönként kijárt az osztrák, cseh, morva s magyarhoni nagyszerű vadászatokra.

Fellengő lelkülete a csekélyebb tárgyat kevés figyelemre méltatta. Vadásznaplójába is csak a nagy és nemes vadat jegyezte fel, az aprót fitymálta; de később megbánta mulasztását, mert bámulatos mennyiséget mutatott volna fel. Egyebek közt gr. *Kollonicsnak* pozsonymegyei körvadászatán egy napon 105 darab nyulat lőtt. Többet mint erdélyi vadásztársainak egy része egész életökben.

Az általa lőtt nemes és nagy vadak száma is tetemes: 46 farkas, 220 szarvas, vaddisznó és 45 dám vad halála áll naplójában följegyezve, melyeket különböző időben és helyen ejtett el. Szarvast, vaddisznót és dámvadat részint a

szabadban, részint a maga és mások vadás kertjében. Ez is akkora mennyiség, hogy a farkast kivéve, ennyit az erdélyi egykorú vadászok mindössze sem tudnak felmutatni.

A ki e nagy számon kételkednék, meg kell jegyeznem, hogy *Wesselényi* annyira igazmondó volt, hogy soha, bár tréfából sem ejtett ki olyat, mi igaz ne lett volna.

A vadászokról egyáltalában megrögzött hit, hogy jó kedvökben felcsapják a hangot, nagyokat mondanak s jól feldicsekszenek.

Annyi elsózott állítást bizonyosan egy osztálynál sem hallani, mint a nagyobb közvadászok és tengerészek közt. Nagyobb közvadászt értek ez alatt és nem városi úgynevezett vasárnapit, ezeket nem lehet vadász címmel illetni.

A fönnbbi vádat igaznak, sőt lélektanilag természetesnek találom. A havasi nagy vadász és a tengerész vészteljes napjai folytonos remény és megcsalás közt telnek. A nagyszerű jelenetekre felhevült képzelődése párosul a kisszerű ész kinövésével a babonával, melyek aztán sajátos költszetet kerekítenek ki. A mi rendre hozzá csontosul, vérré válik s utóbb még imádkozni sem tud költszet nélkül. A mi azonban nagy szerencséje: mert a nélkül aligha valaki jókedvből a havasi vagy tengeri borzasztó viharok, vészek, s nélkülözések küzdelmeinek kitenné magát, vagy ha ki is tenné, el bírná szenvedni.

A nagyszerű és rendkívüli eseményekre a felizgatott képzelődés felcsigázódik, a káprázó szemek előtt képzelt jeletetek vonulnak el, melyek nem lehetlenek ugyan, de sohasem történtek meg. Később az ész az illy visiok és a száraz valóság közt nem bírja, de nem is akarja az igazság határvonalát elvonni, mert képzelődése tiszta igazságnak és ép ő vele megtörténtnek hiszi s úgy is adja elé. S néha legjobb akarata mellett is a valótlant igazságként veszi: sőt hitével is megpecsételi.

A ki gyakran megfordul e két osztály köznépe között

utóbb még csak nem is bámulja babonás és minden hitelt felülmúló nagy szavaikat. S minthogy nem reászedés s megúsztatás célzatából, hanem legbensőbb meggyőződésből regélnek, beszédök elveszti fulánkját, nem bánt s legfőlebb titkon mosolyog magában a tévedő hitén.

* * *

Rendkívül álmos természetét a megfeszített napi fáradalmak még magosabb fokra emelvén, reggelenként igen nagy bajjal tudott felébredni; mert annyira álmos volt, hogy próbára tévén, egész nap s éjjel szakadatlanul aludt. Azért reggel jókor két lovásza lábánál és fejénél két nagy otromba dobot mindaddig ütöttek, míg felkelvén szobájából nem távozott. Megtörtént az is, hogy a dobszóra fölébredvén, már öltözködni kezdett, de a lovászoknak megszűnést intvén, a mint azok távoztak, azonnal visszarogyott ágyába s úgy elaludt, hogy ha fel nem költetett, másnap délig sem ébredett fel.

A nagy elhízás nála családi nyavalya volt, melyre már gyermek korában nagy hajlamot tapasztalván, megakadályoztatására minden kitelhetőt felhasznált: természetesen, hogy ezt is túlságosan. Óvszerűl álmatlanságot, koplalást, szomjúságot és a test sanyargatása különböző nemeit mind oly nagy mérvben, melyről alig lehet fogalom. Néha hetekig nem ivott semmit, sőt egy alkalommal félesztendeig mindenféle italt eltartóztatott magától. Azután álló esztendeig nem evett egyebet, mint reggel kevés sült szalonnát egy karé máléval. Máskor hat hétig csupa eczetes fokhagymás salátával élt, de se kenyeret, sem mást nem evett. Rendszeren négy órát aludott, a nap többi részén testét a kemény mozgás s megfeszített erőlködések közt folytonos izzadásokban tartá. Mi által czélt is ért, mert a felhízás sehogy sem vehetett erőt szintén megvakulásáig, mikor aztán keveset mozoghatván, nagyon is elhízott.

A sebes lovaglást akár mi sanyarú időben is naponta megtette. Zsibótól Kolozsvárig a kilencz és fél magyar mértföld utat négy rendbeli paripán rendszeren három óra és négy, öt

perez alatt nyargalta. Békétlenkedve a felett, hogy azt a felüleges néhány perczet sehogy sem bírja leapasztani. Nyílsebességgel vágatott, mintha lova elragadta volna. A porgoláb kapukon megállapodás nélkül szöktetett keresztül. Az erőltetett lovaglás után a megviseltségnek legkisebb nyoma sem látszott rajta. Lováról leszállván, egyenesen a követi gyűlésbe vagy az országgyűlésre ment. Itt több óráig mindig éber figyelemmel s hatalmas szónoklatokkal foglalatoskodott.

Útiszekere kiválólag nagyon kemény kötésű volt, akármily rősz után a legsebesebb haladásban is biztosítva lehetett az elromlástól: de oly átkozottul is rázott, hogyha valamelyikünknek mi kevés szekerezést is kellett vele tenni, hetekig zúgott fejünk miatta. Ő pedig a magához hasonló erős testalkatú *Miska* kocsisával Zsibórol östvére Nagy-Károlyba hajtattván, rázódás vagy bádgyadásról egyike sem panasztolt.

A kitűró gyaloglásban alig kísérhette valaki. Meredek bérczekre szintoly könnyűséggel hatolt föl, mint a sima terén. Nehéz bárdal kezében órákig faragott félbenszakadás nélkül, bármily gyakorlott ácslegény sem bírt véle versenyezni. Szobája falán függött a két hatalmas kasza, melyekkel úgy ontá a fűvet, hogy jaj volt a leggyakorlottabb kaszásnak, ki a rendben utána állott. S azt nemcsak rövid ideig, hanem fél napokig folytonosan. Szénatakaráskor ozsonna után nyugodni engedé cselédeit. Ő maga egyedül ébren s mindig munkálkodva. Vacsora után cselédjeivel gyűjteni kezdé a megforgatott luezernát. Ő maga elől, a többit már a szégyen sem engedte hátra maradni. Reggelig hihetetlen mennyiséget feltakarítottak. Ekkor magát hanyatt vetve a gyepen, jóízűen elaludt, mint más a puha párnák közt. Pár óra múlva fel pattant, kimosdott s olyan friss kedélyben társalgott s munkált naphosszat, mintha egész éjen csendesén aludt volna. Mi mindenre alkalmas lehetett ez ember ily megedzett testtel s erős lélekkel!!

Mint atyjánál, úgy nálla is minden szava és tette eredetiség jellegét hordták magukon. Rajtok s körülők semmi sem volt úgy mint másnál: rendesen lovagiasság vakmerő bátorsággal kapcsolatban: mit mások legfőlebb bámulni, de utánozni nem tudtak: a kik megpróbálgatták, markokba szakadt s gúnytárgyává lettek. 1827-ben a radnai fürdőre ment, de nem gyógycélból, a mire egyáltalába nem volt szüksége, hanem becsületes szerelmi kaland hajhászaira. Itt délczeg paripáin változatos időtöltésekkel mulattatá a fürdői vendégeket. A kik egy reggel szokásosan a dombháti kút körül gyülekezvén, egyedül *Wesselényi* hiányzott; mivel pedig máskor ő szokott első lenni, mostani késedelme szembetűnő vala. Midőn váratlanul megpillanták a falmeredekségű magas kőszirt csúcsormán lóháton, fővegével köszönetni a bámulok felé. E rendkívül meredek magaslatra soha szarvasmarha legelni fel nem hatolhatott. És ő most lován ereszkedik le onnat a nézők iszonnal vegyült bámulatokra: azután paripáját megszorítá, a kúthoz nyargalt s a legszebb körülözöktetéseket tévé s barátságosan üdvözlé a társaságot. Az ismeretes szájhős *Bardocz Elek* a *Wesselényi* bámulót saját személyére akarván fordítani, elkezdte beszélgetni, hogy neki is van egy paripája, melyen futva játszva megmászná a meredeket. A fitymáló beszédre *Wesselényi* ingerlékeny vére talpából fejébe pattant és nem is ok nélkül; mert csendesebb vért is megmozgatott volna. E paripát *Wesselényi* odahaza félévig idomítá a nyaktörő próbára, időt s fáradságot nem kímélvén; annyi paripái közül ez egyen kívül egy sem tudott ráválni. És ő e merész kivitelre, mint utánozhatatlanra, büszke akart lenni. S ímé a könnyelmű ficzko ezt könnyűden kivihetőnek fitymálá. *Wesselényi* elképzelte, hogy csupa kérdés: Mindegy! de fáradságos küzdelmeibe és hitébe vágott. Azonnal elfordult a dicsekvőtől; sétált, sétált, mialatt fujt; mind vadkan, mely által indulatja kitöréseit szokta fékezni. Utóbb eleibe toppant, mintha le akarná gázolni, de mérsékelt hangon szólítá meg:

„Ön! nagyot akara mondani, részemről ha magas kedvemben ki találnám szalasztani, hogy a ház tetejére fellovaglok, bizony mindjárt hozzá fognék, ha szinte hatvanhat nyakamba kerülne is. Szabadjon hinnem, hogy ön is ígéretének állandó; mert becsületes magyar ember szavát szokta tartani.” Másnap reggel híre terjedt, hogy *Bardócz* múlt éjjel titkon mindenestől el-
kotródott Radnáról; *Wesselényi* sértett ambitioja az elégtétellel ki lón békülve, vidám hangulatát visszanyerte s a történetről szóval sem emlékezett többé.

* * *

1822-ben szokatlan sürgést-forgást látunk a drági kastélyban. Urak s néptömeg hullámzik: *Bánfy* Miklós a *Wesselényi* István bájos fiatal *Katáját* készül Hymen oltára elébe vezetni. Gazdagság, születés, ifjú kellem, korszerű műveltség halmozvák a mátká párban. Minő előnyök! és mily magos remények valának itt kapcsolatban! Boldog jövő, a világi örömeik végnélküli lánczolata mosolyga elejökbe. S mégis nagy szerencse, hogy örömben merült szemek előtt a jövő titkai elzárva. Mert ott elhülés, idegenség, utóbb utálat s gyűlölet s néhány zavaros esztendő után elválás válták fel a most öröm kéjibe habzó poharat .....

Igen! Drágban nagy készülődést látunk az ünnepélyre; arra mutat minden, hogy nagyszerű és zajos leend. A gyümölcsös oldal alatt, túl a hídon nagy máglya tűz ég. Szakácsok és kukták sűrögnek körülte. A magasan felcsapódó láng előtt ősi szokás szerint, nyáron forog az egész ökör, gyomrában vaskos ártány: ebben süldő malacz, benne tyúk s abban a tojások. A kolozsvári barna hangászok: *Móti*, *Gicza*, *Bocsásd*, *Pongrácz*, *Zunya*, *Csucsuj* s *Dávid* szívhez s érzéshez szóló nemzeti dalokat játszanak a kastély vaskapui előtti falóczán. Két nap óta egyre robognak bé a fényes nászvendégek. a cifra hintók alig férnek már a kastély tág udvarán. Ama koros, kopasz, vastag egyéniségbe a tisztartóra ismerünk, ki a vendégek lovait a falusi csűrökbe vezeti, az udvar istálló

többet már bé nem fogadhatván. A kulcsár a hegy oldal alatti mohos pinczében bort s kenyeret oszt a pór nép közt. A szakácsok feljajdulására az öreg cigány peczér dorombolva fogdossa fel a kiszabadult kopót s agarat és ölbe ragadva hurczolja ketreczőkbe. A lovászok s kocsisok vígan dévajkodnak az eléhaladó vászonceléddel; az úri vendégek apróbb csapatokban s hangosan társalognak. Erdély magasabb arisztokráciáját mind itt láthatni. Valamint a környékbeli nemességből *Kabos, Zsombori, Hatfaludi s Mohaiak* közül is.

A kastély torony órája tíz felé közeleg Minden szem a zsi bó i útra van irányozva. A hűtlésre kitűzött óra közeleg és a vőfély *Wesselényi* Miklós még nem érkezik. Itt-ott mutogatják, hogy Zsibóról lesz valami különös, mert Miklós ritkán jár közönséges utón: eredetisége kifog a mindennapin és lovagias felmutatásaiban utánozhatatlan szokott lenni.

Pontba tíz órakor száguld *Wesselényi* sebes vágatva tajtékozó ménjén, a híres arab Hasszánon, csillogó nemzeti öltözetben. Hat nyalka lovász kíséri egy-egy felnyergelt paripát vezetve. Öltözet, ló, nyeregszerszám a hajdani fejedelmi idők fényűzését tüntetik fel. A délczeg paripák nyerítése keleties jelenetet tár fel. A daliás *Wesselényi* harsány hangon üdvözlé a társaságot és karját nyújtá a bájos arának és a szentegyházba vezetí hűtlésre. A hűtlést, szokásos több óráig tartó vendégség válta fel. *Wesselényi* semmit se evett, rendre három poharat köszöntött: a házaspár boldogságára, az örömszülők örömiük állandóságára s utóbb a magyar nemzet felvirágzására, szokása szerént válogatott kifejezésekben és az utóbbit oly felrázó hangon, hogy főleg az idősebbeknek könnyüket kergetett szemekre.

Ebéd után czukros szesz s fekete kávé hordoztatott mialatt *Wesselényi* csendesen kisuhant az udvarra és lovászai-val a hintókat, szekereket keresztül kasul össze-vissza húzatta, miáltal az udvartér megannyi torlaszokká idomítotték. Ezután kedvencz paripájára pattanván, a kastély kapuja elébe szök-

teiett. A ló dőbörgésre a vendégek kitódultak. *Wesselényi* délczeg ménjén keleties körülszöktetéseketeve, mialatt az oldalfélt felállított Zsibai magyar, gubája ujjából eleven rókát ugrat ki, mely gyorsan benyargalt a szekér tömkelegbe. *Wesselényi* utána, rúdon, szekér-derekan keresztül kasul ugratva mind nyaktörő szöktetések közt, rendre a vezeték hat paripát mind kifárasztja, míg végre sikerült a ravasz rókát elkorbácsolni. A lovagias mutatvány után megpendül a hegedű s a vendégek a tánczterembe sietnek. *Wesselényi* hévvel-tüzzel rá rakja az ara tánczot. Ezután megáldá a nászünnepeley apraját, nagyját és paripájára pattanván visszaszágulda Zsibóra. A dáridó még azután még három napig tartott.

* * *

Egy sokadalom alkalmával a József huszár toborzó tizedes nagyon szépen kérte *Wesselényitől* cigány zenészeit toborzatra. Egy elébb hallani sem akart róla, mert az osztrák katonát nem szívelte, bárha magyar huszár is volt. Aztán, hogy a fiuk szabadságokat csalogató szavakra könnyelműen feláldozzák, azt se állhatta. Fölül rajta tudva a toborzói hetvenkedést s másfelől a Zsibói magyarok botoskodó hajlamukat nagyon vontatva s csakis a tizedes megnyerő jó módja és ünnepélyes fogadkozásai után hajlott kívánságára. Másnap reggel lovardájában időzván a falusbíró elpanaszlá, hogy az éjjel a toborzók kötekedése következtében a falusi legénység botra, azok meg kardra kapván, gonoszul eldöngették egymást. *Wesselényi* azonnal megparancsolá hangászainak, hogy haza takarodjanak s többet muzsikálni ne merészeljenek. Nem sokára megjelenik a tizedes is s mérsékelt hangon előadja a múlt éjjel történetes baleseményeit, de a melyben a toborzók merőben ártatlanok s csakis a Zsibói garázna ficzkók idézték elé a verekedést. *Wesselényi* indulatosan méregeté szemeivel a tizedest tetétül talpig, de hallgatott. Azután hirtelen megfordult, a lovagló lovászt leszállítá a lováról s maga ült helyébe. Rendre több paripát meglovagolt, mialatt a tizedes

átkozott unalmak közt álldogált helyben. *Wesselényi* a hosszas lovaglás alatt bőszültségét kifuván, halk léptekben ment a tizedes elébe. Itt arczáról izzadságát jó hosszasan törölgetvén utóbb szelíd hangon szólt: a cigányokat nem adom.” A tizedes hosszasan fejtegeté még indokait, de *Wesselényi* semmit se felelt s utóbb csendesen bé sétált szobájába.

Akármennyi ügyességet s erélyességet látott ő osztrák katonában, de soha se tudott velök kibékülni. S jóllehet vendégeihez kitűnő szívességet s utánjárást tanúsított minden alkalommal, de a mint katonatiszt ment hozzá lovat venni, vagy a kastély ritkaságait megszemlélni, arcza azonnal beborult s hidegségét minden jelekkel kimutató. Egyedüli kivételt tett a János dragonyos ezredből *Fischer* Erneszt százados, a ki régebb Zsibón szállásolván, az ifjú *Wesselényi* hajlamát anynyira meg tudta nyerni, hogy mindvégig legkedvesebb barátai közé számlálá. Sőt korosabb napjaiban a Segesvárra telepedett nyugdíjas századost nejével s gyermekeivel együtt magához vitetvén, évekig tartotta udvarában. Mintha pedig tovább maradni nem akarának kedvetlenül vált meg tőlük s azután is sok mindent küldözött nekik. Megkülönböztetésöket annyira vitte, hogy második fia keresztszülőinek és gyámnokának is kinevezte. Ez egy kivételen kívül soha más osztrák katonát nem szívelt.

* * *

Legkedvesebb rokon s elvbarátja volt gróf *Kendeffi* Ádám. Együtt nevededtek, egyforma szokások s hajlamok közt; kívánságaik s modoruk merőbe egybehangzó volt. A haladás terén párhuzamba törtek előre. A derék *Kendeffi* közhasznú pályája kezdetén négy órai megerőltetett vívás következtében rögtöni szélhűdés áldozatja lón. Elvesztet mélyen érzé az egész hon, de a váratlan hír senkire sem hatott oly fájdalmason, mint legrégebb barátjára *Wesselényire*. A gyász hír Zsibón találá s azonnal lóra pattant s száguldott Kolozsvárra.

Itt a b. *Wesselényi* József házánál vártunk reá. Rész-

ketve minden tagjaiban s halaványan lépett közinkbe hallgatva s mereven nézve a földre. Utóbb magához intve s dadogva monda: rendeljek szekeret s kísérjem a halottas házhoz. A szekérben reszketett, mint nyárfalevél s fogai egybekoczogtak, mint ijedt embernek. Benne minden indulat, s közte a bánat is, hevesebben tört ki, mint másnál. A *Kendeffi* ház előtt kiszállván, s kapu előtt felállított két nyalka gránátos őr megpillantására megborzadva lépett hátra. És egy falóczán özszerogyott. Itt a temetést rendező b. *Kemény* Ferenczet hosszason s fájdalmason nézdegelé, utóbb süket hangon szólítja meg: „hát a mi derék Ádámunkat csak ennyire érdemesíted, hogy ő, a szabadság bajnoka, ki a mellett kész leendett vérét ontani és te az ő meghült tetemeit a zsarnokság zsoldosaival véteted körül. Ez több mint gondatlanság. Ezért számolnod kell a megsértett emberiség előtt.” Báró *Kemény* minden ékesen szólását előszedé: „hogy a katonai parancsnokság a nemzeti veszteség fölött méltánylatát bebizonyítandó, tisztességtételből állíttatá fel a legválogatottabb gránátossai közül egyről-egyig magyar születésű katonáit. A mi csak elismerést érdemel.” „Érdemel a pokolba! kiálta ez bőszülten; közönséges embernél megjárja, de Ádám felyül volt emelkedve: az ő emléke megtiszteltetést, de nem beszennyezést érdemel. És most rögtön eltávolítsd innét az öröket, vagy erőhatalommal szétkergettem.”

A *Wesselényi* akaratossága ismeretesebb volt, minthogy itt már többé engedményeket lehetett várni. Azért a hajlékony b. *Kemény* vonatva ugyan s a legóvatosabb tapintattal az örök visszahúzását kieszközlé: csakugyan a katonatisztek nagy bosszúságukra. *Wesselényi* pedig csak ezután ment bé a nagy halott koporsójához.

* * *

1830-ik évben *Ferdinánd* korona örökösnek Pozsonyban megkoronáztatása alkalmával az öreg *Ferencz* császár kör estvélyén korlátnok gr. *Reviczki* a felső táblai magyar

urakat egyenként megnevezte. A császár szokásosan néhány jelentéktelen szót intézett mindegyikéhez. A körben *Wesselényihez* érven, zord hangon monda neki: „a báró eldődei közt több tévedett s annál fogva szerencsétlenek voltak, okuljon rajtok s kerülje botlásaikat ...” Eldődei iránti határtalan kegyelele felforralá a vért *Wesselényi* ereiben, bőszyúten rázá fejét és felelt: „Fölség! eldődeim közt igen is voltak szerencsétlenek, de ártatlanok: az erőszak megtanította őket szenvedni, de félni soha ... S váljon melyik koronás fő lobbanthatja az eldődök hibáját s kiállott szenvedéseit az utódok szemére?”

A szokatlan jelenet megdöbentőleg hatott mindnyájára. S Isten a tudója, mint végződik. Hanem a hajlékony korlátok az öreg Császár figyelmét rögtön más személyekre s tárgyra fordítá, melyen valószínűleg mind a mennyi közül a császár örvendett leginkább; mint a ki saját estvéjén, gazda létére menthetetlenül elhibázta a társalgási tapintatot, mi által ő maga hívta ki azt kitörésre; mely onnan is magyarázható, hogy másnap a császárné estvélyén mind a mennyi bemutatott magyar urak közt a császárné *Wesselényit* tüntette ki leginkább és megelőző szívességgel legtöbbet velle beszélgetett.

A *Wesselényi* nemsokára bekövetkezett politicai üldöztetése jórészt e ponton veszi eredetét. És én helylén látom itt az ő üldöztetése fokozotos eseményeire térni. Nevezhetni azt sors csapásainak, vagy pedig az ő heves természete által előidézettnek, hanem a politicai üldöztetés családí hagyományként szállott reá.

* * *

Az 1831-ik tél vége felé *Hatfaludi* alispán meglátogatta *Wesselényit*, mit gyakran szokott tenni. Ebéd után a falusbíróval néhány titkos szót váltott, mire *Wesselényi* tréfásan jegyzé meg, hogy az alispány alighanem sántikál valamiben és meglehetősen katonafogdosásról intézkedik. „Isten mentsen!

feleie az: másról beszéltem véle.” Azon az éjen a helység bírái öt legényt fogdostak bé katonának s vasra-vetvén Zilahra a megyeházához valának indulandók. *Wesselényi* a falusbíró magához hívatván, tudakolá, hogy maga fejtől, hogy merészelt ilyet tenni. Ez most bevallá, hogy tegnap alispán úr rendelte meg. *Wesselényi* nevetkezve monda: „tévedsz jó ember, mert nekem alispán úr tegnap becületire erősíté, hogy ilyesmiről neked nem rendelkezett, ő pedig szavával nem játszhatik. Értetlenség az egész s azért megkívánom, hogy a fiúkat bocsásd szabadon.” A falusbíró vontatva ugyan, de teljesíté földes úr parancsát. Hanem a következők igazolta a falusbíró eljárását, valamint az Alispánét is: mint a ki az administratio ilyes színezeteiben legkevésbé lehetett őszinte; mert a katortafogdosás administratio szoros titok volt, mely nélkül ama nagyon is természet elleni katonaállítás kivihetlenné váland.

A merész fellépés híre átlengé egész Erdélyt; s mindenkitől helyeseltetek. 1811-ik év óta országgyűlése nem tartván, a katona állítási jogot a kormány az ország beleegyezése nélkül önkényesen gyakorlá ily hosszas idő alatt. A megyei közgyűlésekről mind zúgolódóbb felterjesztések tétettek, de mind ok nélkül. A bécsi kormány makacsul ragaszkodott az alkotmányt megsemmisítő tervéhez. Midőn most *Wesselényi* merész tettével egy nagy fordulatot állíta elé, mely a hazafiaktól még helyeseltetett is. A *Wesselényi* név már régebről meg volt bélyegezve. Könnyű volt kitalálni, hogy az ily veszedelmes embert a kormány valami ürügy alatt útjából kiállítja, míg a fekély másokra elragadna. A következők nemsokára igazolta sejtelmüket.

* * *

1831-iki október 12-én a Zsibai sokadalomban hullámzó . néptömeg közt sétálgatánk *Wesselényivel*. Miközt egy kék gúnyás ismeretlen egyén szép csendesen levélkét nyom *Wesselényi* markába. Ez nőttön növekedő figyelemmel s hosz-

szason olvasgatá. Én meg dévajkodva jegyzem meg: „a mint látom nő írás s azért hozzátvetőleg valami újabb szerelmi kaland úgy-e?” — Ekkor sietve körülnéze, de az átadó a sokaság közt eltűnt s akármennyit kutattuk, nem találhatók meg. A levél olvasás után az én emberem szokatlan hallgató s elszomrodott lett. Másnap átnyújtá a levélkét, hogy olvassam; név nélkül és nőirat volt, mely ily hangzék: „Önt Bécsben martalékul tüzték ki. Béfogatása megrendeltetett. Sietve távozzék. Inkább tudhassam Önt a poklok fenekén, mint a két fejű sas karmai közt. Nevem titokban marad most és mindenkorra. Még egyszer és utoljára meneküljön!” — Hosszas vitatkozás után is nézetünk abba központosult, hogy körülbelől női cselszövény, a mi titokban tartást, de komolyabb figyelmet alig érdemelhet. De néhány nap múlva rendre, három és mind névtelen levélben különböző helyről s különböző Írással, ugyané tárgyba figyelmeztetek. Azért eljöttek látá idejét komolyan intézkedni. Soha sem láttam őt oly nagynak előkészületei közt, melyek bátor lelkületével merőben egybehangoztak. Tervei nem találtak helyeslésemmel, de hajszálnyit sem tágitott bennök. S bőszerűen szóla: „megnehezítem a német eljárását. Könnyen nem fér hozzám. Bérenczeit bevárom, pofájokra sütöm ősi címerem s csak azután távozom!!...”

Én pedig baráti kötelességemből kifolyólag, meggyőződéseimet félre dobva szívvel-lélekkal segíték merész terve kivitelében. Anyja nyugalmáért a legnagyobb titokban vitte készüléteit. Rajtam s *Kelemen* kívül senkit be nem avatott. Kettőnk segítségével a következőkben intézkedett:

A kastélyban a társalgó szoba szögletétől a nagy konyháig, továbbá a konyha másik oldalától föl a nagy istállóhoz erős magas sövénykert húzatott, mi által a bejárás kirekesztőleg a kastély alatti boltozatos kapura szorítottatott. Az udvarból a pálinkafőzőhöz lejáró kerti úton hat rendbeli erős fatorlasz állítottatott fel, a lovas katonaság akadályára, de az ő paripái éjjel-nappal gyakoroltatván, ezeknek átszökése felől

biztosítva lón. Különböző istállóban gyors futó paripák éjjel nappal felnyergelve a faluban egy félre levő fészterben más kettő, Mindenütt szükséges fegyverekkel ellátva. Az alsó istálló falán a mellette lévő szobához ajtó vágatott, a melyet ezután hálósobául használt.

Gróf *Károlyi* György ez időtájt szándékozván Parisba utazni, uti levelében a komornyik és huszár személyes leírását *Wesselényi* és *Szeremlei* személyeiről tétette fel. Az utóbbi rendkívül erős és bátor férfi önkéntesen ajánlkozott *Wesselényivel* jói rosszat megosztani. Hanem a nagyszerű készülődések közt a *Wesselényi* anyja tüdőgyulladás következtében napról napra rosszabbul lett. Fia határtalan szeretettel csüngött anyján és mostani aggasztó betegsége különben is izgatott kedélyét tető pontjára emelé. Decb. 13-án Zsibóról hazaindulásomkor zokogva szólíta meg *Wesselényi*: „Ha lovászom hozzád megy, megtudhatod, hogy anyám nincs többé. Jöjj sietve s takarítsd el.” Kérdezősködni kezdtem kiviteli módokról, de nem felelt, mire, izgatottságát kiméivé, hallgatva íávozárn.

Harmad nap éjjel első álmamból felébredtettem, hogy Zsibóról hírnök érkezett. Azonnal útra keltem. *Wesselényi* mindvégig anyja mellett volt. Ekkor lovászára kiáltott, hogy lóhalálában jöjjön hozzám, anyját mégegyszer megölelé s kirohant a szabadba. Könnyű házi öltözetben hajdon fővel és a mérges hidegben s mély haván barangolt erdön-mezőn s falukon keresztül két nap és éjjen megállapodás nélkül, senkivel szót nem váltva; a falusiak mint kóbor lélek előtt keresztet vetve szétfutottak.

Én már nem találtam Zsibón s nem értekezhettem véle a temetési előkészületekről. Harmad napon temérdek sokaság gyülekezett a temetésre és a házi úr még mind nem láttatja magát. Aggodalmam nőttön nőtt, midőn hírül adák, hogy épen most tántorgott bé szobájába. Azonnal hozzámentem: íróasztala mellett fejét könyökére hajvívá, találám. De akármit kérdeztem, feleletét nem nyerhetem. Még nagyobb aggota-

lommal hagyám el. Az udvaron találtam a derék angol *Prinkert*, kinek kínos helyzetemet elpanaszolván. „Gyermekség! szollá: van nekem gyógyszerem, mely őt csalhatatlanul felvillanyozza.” És ironnal angol nyelven leírá gróf *Széchenyinek* bizonyos mottóját. „Ha *Wesselényit* ennek elolvasására bírhatja ön, jót állok, hogy fordít rajta.” Visszatérvén, most is az iménti ülésében találám, mereven maga elébe nézve. Az iratot elejébe tevém s látám, hogy olvassa. Egyszerre felegyenesedett és süket hangon parancsolá inassának, hogy öltöztesse fel. És engem felkért, hogy a halottas szobát ürítsem ki, mert magára akar ott-lenni. Azután karjaimra támaszkodva, fel vánszorgott.

Itt szabadon ereszté bánatja árait, melynek féktelen ömledézei közt, olyatén jelenetek merültek fel, melyeknek bizony nem kívánnék mégegyszer tanúja lenni. Egy óra múlva csaknem magán kívül vezetem vissza szobájába. Pár óra múlva nagy bámulásomra legczifrább magyar öltözetében találám szobájában. Oldalán széles szablyája, övében kétfelől pisztolyokkal: megütödvé tudakolám a harcziás készület okát. Hallgatva nyujta át egy levélkét: azon női kéztől írva, mely legelőbb értesítette volt elfogatásáról:

„Önnel a fájdalom és szenvedés poharát fenéig akarják kiüríttetni. A fegyveres bérenczek önt a nagy halot temetésin rohanandják meg.” És vadul nevetve sóhajta fel: „hála neked örök gondviselés, hogy derék anyám temetésire egy fölséges szövétneket gyűjthatok meg, melynek fénye a magos lélekhez fog fellobogni. Jöjjön a minék jönni kell, engem készen talál.”

Hallgatva távozám s tovább rendelkezem a most mindjárt bekövetkező temetésről: de nagy lelki izgatottság közt. Szemem előtt lebegett a szomorú tragodiának most már nemsokára kifejlődése, mely a főszereplő mellett ön magamat is megsemmisítend. De csendesen folyt le a nap legkisebb közbejött változás nélkül. Melynek okát egy az azutáni napon vett tudósítás fejté meg.

Wesselényi letartóztatásáról az első rendelet b. *Jósika* János akkori főkörmányzóhoz tétetett volt. De okossága,

előrelátása, vagy talán jobb érzése a másként szolgáló enge. delmességű hivatalnokot most az egyszer férfias fellépésre bírták. Rögtön fölterjesztést intézett Bécsbe és felfejtje az erőszakos eljárás alkotmányellenes, azonfelül nagyon czélt tévesztett modorát. Mekkora ingerültséget okozott volt József császár alatt a *Wesselényi* atyjának letartóztatása. Most pedig az még nagyobbat állítna elő. Azért később hivataláról lemondani, mintsem királynak ily morális veszteség elősegítése által ön személyét s családi nevét a nemzet előtt, kik között neki és gyermekeinek élni s halni kell, örökre megbélyegezze.

A megtagadó felirat másolatát b. *Jósika* nekem azután megmutatta. Lehetek s voltak is b. *Jósikának* tévedései s hivatalos terén botlásai, de ezen hazafias tette az ő emléken engesztelő áldozatként nyugszik.

A le- és felírás alatt telt az idő, de a kormány gyűlölete nem szűnt s bosszúja tárgyát sehogy se akarta körmei közül kiszalasztani, azért más módokat vett elé. A meghatározott órában Zilahról a Bakonyi Ezredtől egy osztály, százados *Kis* vezénylete alatt és a császár huszár ezredtől, mely Bukovinából akkor jött be Erdélybe, Beszterczén egy század elszakadván a Szamos völgyén felfelé Zsibón egybetalálkozva, s közösen működve *Wesselényit* élve vagy halva kézrekerítsék.⁹⁶ A huszár század Beszterczéről valóban két állomást meg is teit Zsibó felé. Midőn ellen rendeletre rögtön visszafordult és a Vásárhely felé húzódó ezrede után léptetett.

A kormányt mi okok bírták terv változtatásra, mind máig nem tudjuk. Csak annyit, hogy ezáltal minden abba maradt.

* * *

Wesselényi a temetés után a sírbolt ajtaját hat hétig nyitva hagyta, előtte éjjel-nappal tűz égett, és ő állott. Éjjenként többire a sírboltban virrasztott. Itt szerkeszté anyja halála gyászjelentését a következőben:*

„Tiszteletet érdemlő személyek halálát jelenteni ülő

*A gyászjelentést az Erdélyi Nemzeti Múzeum könyvtára tulajdonában levő egyik eredeti példány után szintén betűhíven közöljük.

szokás, méltó tartozás ez az élők 's elhunytak iránt: de hogy ezí azok tegyék, kiket a' vesztesség legérzékenyebbül sebzett, ez is lehet, hogy illő, de azon halotti szokások 's czerimoniák közül való, mellyek, hogy a' keservet mennyi újabb meg újabb formákban érzetetik, minden tudhatja, ki próbálta. — Szeretett jó Anyám halála jelentését mással iratni, midőn magam bírhatom tollamat, 's mással tétetni e' végső szolgálatot Neki, ki mindent értem 's értem mindent tett, nem cselekedhetem. Kiürítem tehát a' keserű poharat-utolsó cseppjéig. Karjaim közt nyögte ki végső lehelletét, — kezeim fogták bé áldott szemeit, — magam tettem elhült testére a' gyászos koporsónak minden örömet örökre elzáró fedelét, — én vittem hideg sírboltjába: én teszem tehát meg e' keserves kötelességet is, — s vérző sebeimet írásom minden betűjével marczonglom.

Felejthetetlen jó Anyám, szül. *nagyajtai Cserey Ilona* édes Dajkám, gyermekségem gondos ápolója, ifjúságomnak ész — 's érzés fényével világító csillaga, édes enyhítője a' férfi gyötrő gondjainak 's küzdő szenvedésinek, ezen leghívebb, legigazabb Oktatóm Barátom, elhunyt f. Deczemb. 16-dikán délután egy órakor, életének 77-dik esztendejében, 16 napig tartott tüdő kelevényből származott nyavalya következésében. Betegsége alatt is tündöklő fénnel mutattkozott lelki ereje. Derült vidámsága a' díszes öregségnek Istentől jutalmul adott ezen legszebb áldása nem hagyá el, 's utolsó pillantataig józanon eszmélve, félelem szenvedés 's testi küzdés nélkül ment szembe azzal, a' mi neki nyugalmat ád, mert tiszta lelkét nem furdalta vád.

Vidám ártatlanság 's virító szépség lebegék körül lételét, midőn az első ifjúság örömeiben házassági frigyre lépett tisztelt emlékezetű Édes Atyámmal. — Belső meggyőződéséből tett egy fontos lépést a' türelmetlenség nehezité, — a forró szerető édes Anyától gyermekeit akarák elragadni 's szenvedések után állhatatosság által víhatta ki hitbeli lelki nyugalmat, 's házi köre csendességét! — Hív 's munkás Társa volt Férfjének, — mint béke Angyala a szeretet s szelídség hűs alkonyába csillapította a lánglelkű férfi hevét, magos érzéseit

rokonsággal táplálta 's kölcsönös szeretet, bizodalom s becsülés boldogítá élteket. Virító s reményt mosolygó gyermekek enyelgenek a boldog anya körül. Ekkor véletlenül egy kedvetlen környülményt az önkény balsorssá varázsolván, az által lételét szenvedés 's gyászleplebe borítá. A' Férj elhurczoltatott zokogó Hitvese szemei elől, idegen falak zárták el az Atyát, édes gyermekeinek többé soha nem érzendő ölelésitől. — A boldog nő gyámoltalan özvegygé lón 's gyermektelenné a' magzatokban gazdag anya.—Szenvedésének első éve még alig forgott le, 's már öt gyermekét temeté el, férje viszontláthatása reményével együtt. Éltének virági széttépettek, gyümölcsei le voltak verve; mint a' leveleitől megfosztott 's az őszi szelektől rongált fa, egyedül szenvedett az elhagyatott. Laktából kinyomva, hon nélkül másoknál tartózkodott. Őt hosszú esztendő tunya lefolyta közben, keservén kívül nem maradt egyebe, mint lelki ereje 's jó Istenébe vetett buzgó bizodalma. Remény-sugárt sem nyújtó éjjele végre enyészett, 's öröm napja derült fel: hív karjai újra ölelek a' sokat szenvedettet. A' buzgó Hazafinak, munkás emberbarátnak gondjain osztozva, törekedésit segítve újra boldog életet kezdett Ő honnának hív leánya s méltó Társa Férjének, ki csak testének nyere most újra, de lelkének mindég birta szabadságát. Egy szebb jövődő nyílt meg a keservekbe' edzett nő 's anya előtt, de szenvedések voltak még reá nézve, még hat szeretett gyermekét kellé a' mindenkor gyermek nélkül maradottnak sirhoz kísérni 1809-ben veszté el híven x szeretett's igazán becsült Férjét, én maradtam egyedül mindene. Oh miért nem engedé sorsom 's gyarlóságom azóta éltét olly kedvessé tennem, a' mint érdemiette volna! Hogy a' Nagy Isten minden szomorú eseteket* (*Tölled Barátom*) eltávoztasson szívembül kívánván maradok

Sibon. Dec. 26-kán 1831.

Wesselényi Miklós.

* A gyászjelentéseknél szokott módon helyet hagytak arra, hogy ahoz, akihez a gyászlevél érkezett, személyes megszólítást lehessen beleírni.

Pár hétre a temetés után néhányunkat meghívott vadászatra. Engem felkért, hogy rendezzem a vadászatot, a mit máskor soha sem tett. Még mindig hallgatólag és komoly volt: Még a vadászat mindenható élvezete sem bírta szórakozásra. Pár nap múlva félbe is szakasztá. Vacsora után a társalgó szobába gyűltünk egybe, itt halkal monda nékem: „a bánat nem csillapul, mellemet dühösen feszíti. Bódultságom végsőre vezet.” És bort hozata és szokása ellen hatalmasan ivott, mint a hogy sem azelőtt, sem azután: Akármely korhely toborzó huszárral kitett volna. Arcza rendkívül piros, s bőbeszédű lón, de minden más ittassági jelvények nélkül. Utóbb a kandallóban lángoló tűz elébe egy falóczát húzván, rajta hosszat nyúlt. Könyökével fejét feltámasztá, rövid szárú pipájából pogányul füstölt. Végre elaludt. A vendégek rendre nyugodni távoztak. Én három óra hosszat virrasztók, a még mindég mélyen alvó s pogányul horkoló Wesselényi mellett. Hatalmasan izzadott, a szó szoros értelmében a lóczáról lecsorgott izzadtsága. Végre fölbredt s bámélva kérdé, hogy mi történt? És szokott könnyúséggel pattant fel ülőhelyéről. Szavában s mozdulatában az ittasságnak legkisebb jele se látszott. Kint rendkívül hideg volt, borzasztó vihar dühöngött. Mind a mellett hajdan fönt, vékony házi öltözetben, egyenesen a sírbolthoz ment. Én meg szobámba.

De virradta előtt már fölébresztenek, hogy a házi úr nagyon rosszul van, azonnal hozzámentem. Ágyban találtam paplan, pokrócz s bundákkal gonoszul betakargatva. Nátháról s lobos lázról panaszkodott s mintha befenekelt hordóból beszélne, oly süket tompa hangokat bödülgete. Meleg lemonádét ivott egész fazékkal. De a baj nem akart engedni. Egyszerre indulatosan kiáltá, hogy paripáját vezessék elő: és a nagy halom takarót magáról felrúgván, sietve öltözködék, de alig tudott paripájára felkapaszkodni. Rendre négy lovat fásasztott ki. Kezdett már pitymallani, mikor előmbe szöktetvén, süvegét levevé s arczáról bő izzadtságát törölgeté. „Hála

Isten! szóla, most már tiszta hangon: jól izzadok, túl estem már a bajon.” A bádgyadás nyomai azonnal elenyésztek és szokott lelki éberségét újra visszanyerte. Ilyen visszás jele-
netek nála gyakoriak voltak.

* * *

A Posonyi országgyűlésről jöve, Hadadon *Wesselényi* Józsefnél egy az atyjáról öröklött, az orvosi tudományban alig ismert kelevény, az úgynevezett farkastályog miatt hosszason szenvedett. Én látogatására mentem. Gonoszul megviselve s ereiből jól kivéve találtam. Később felszólíta, hogy kísérem fel *Wesselényi* Farkas nagybátyjához. Gyengesége miatt lassan s többször megpihelve lépdegelénk. Mialatt a folyamatban levő országgyűlésről s jelesebb tagjairól beszélgetett. Melynek tagjai közül *Ragályi* Tamást és *Kossuth* Lajost eme lé ki leginkább.

Az első érett tapintattal s ésszel vezeté most a szabad-
elvű pártot. Tántoríthatlan szilárd jellemű férfi, kinek ércz-
mellén a kormány incselkedései szétpattannak s hajthatatlan
jelleménél fogva nemzeti nagy kincsnek nevezé. A másik
valami *Kossuth* Lajos nevű fiatal ügyvéd s most lépett fel
előbb. Jelentéktelen sorsa és fiatalsága daczára mély tudo-
mány, sebes ész s magával ragadó ékesszólásával a legta-
pasztaltabb állam férfiakat is túlszárnyalja. Ritka bámulatos
jelenet. Hanem tartani lehet, hogy vagyontalansága a német
kezére ne jáczodja, melynek megmérhetetlen káros eredmé-
nyei lesznek. A jellemrajz idővel nagyon elütött. *Ragályi*
nemsokára beadta nyakát s testestől-lelkestől kormány szol-
gává aljasult. *Kossuthról* nem szólok. Az ő tettei át vannak
adva a nyilvánosságnak és a közvéleménynek.

Itt megjegyzem, hogy *Wesselényinek* a sebes tiszta ész
mellett nagy világi, de annál csekélyebb ember ismerete volt.
E nagy hiányt heves képzelődő tehetségén kívül páratlan
emberszeretetében kell keresnem. Az utóbbit oly nagy mérv-
ben bírta s keble annyira telve volt emberi szeretettel, hogy

az egész emberiséget egy öleléssel átkarolta és forrón szorítá vala szívéhez. Mindenkiről csak jót feltételezett és mindenkiről jót beszélt. Nagyon ritka esetben s csak igen nagy megbizonyosodás után nevezett valakit rász embernek. Barátságban s emberi szeretetben annyira állandó volt, hogy a kik tőle vélemény különbségért elidegenedtek s magokat aljas érdekből lealacsonyítani engedték s utóbb épen elleneivé váltak, még akkor se gyűlölte s alyasságokat szemökre se lobbantotta. Édes atyja valami *Viski* nevű székely embert tartogatott maga körül, később Szentkirályt egy kis jószágba meg is telepítette. A fiait megyei hivatalokra segítette, az egyik szintén alispánságig vitte. És ez mikor *Wesselényi* Erdélyből száműzve volt, nem átallá a zilahi közgyűlésen fennhagon kiabálni: „hogy ha ő rajta állana, *Wesselényit* a száműzetés helyett rögtön felakasztatná.” Ezt pedig világért se meggyőződésből, mint a melyre ok se volt, hanem kirekesztőleg, hogy a *Wesselényit* gyűlölő” főispánjának hízeleghessen.

Később száműzetésiből hazakerülvén, a szentelen fráter szintoly alázatos látogatást tett nála, mint régebb s a legszolgaibb kifejezésekkel üdvözlé és jóltevőjének nevezé. *Wesselényi* szóval se emlité alacsony tettét. Nekem pedig, mikor ezt bámulnám, mosolyogva felelé: „*Viski* bizonyosan nem úgy értette ama nyilatkozatot, mint ahogy mások értelmezték, mert neki az apja is becsüles jó ember volt és őt magát is mindig olyannak ismertem”.

Hasonló esetet számtalant tudnék elősorolni.

* * *

Jött az 1834-iki országgyűlés. Erdélytől az alkotmányos téren mozoghatás huszonkét hosszú évek alatt el volt zárva. Mi miatt az országgyűlés hangulata bosszús, zúgolódó vala Tagjai járatlanok s hiányos tapintattal indultak ki a sikamlós pályán. Egyedül *Wesselényi* — most Udvarhelyszék képviselője a pozsonyi országgyűlésekről bírt még némi tapaszt-

falással és mindenekelőtt arra tört, hogy egybetartásra bírja a tagokat. A követi kar nagyobb részével célzott ért, de a királyi hivatalosok, kevés kivétellel, a kormány pártján lézengenek, a kik az ő darabos, nyers modorát suprematiának és veszedelmesnek nevezve, a kormány helyett ellene opponáltak. Ezért az ő férfias törekvései legtöbbszörre hajótörést szenvedtek.

Se ezélem, se időm ez országgyűlés bünei s erényei megvitatásába ereszkedni. A történelem kezei között áll az, a közvélemény igazságos ítélőszéke előtt. Hanem egy a *Wesselényi* személyét közelről érdeklő eseményt nem hallgathatok el.

Mint a ki a kormány törvénytelen eljárásai közt a sajtó korlátozását hatalmán kívüli visszaélésnek igyekezett bizonyítani. Nagyobb nyomatékul egy kis kézi sajtót hozatott: melylyel több iratokat lenyomván, azokat a sajtóval együtt egy országos gyűlésen bemutatta. Mire az ördög mindjárt elszabadult. Az országgyűlés feloszlattatott s a főherczeg *Wesselényit* és *Írnokát Schtullert* rögtön beakará fogatni. Mitől csak siető eltávozásuk mentesíté: a személyök ellen kibocsátott proscriptio azonban csak Erdély területére terjesztvén ki, a testvér hazában szabadon lehettek. Melyet *Wesselényi* felhasználott és a megyei gyűléseken mindenfelé hallattatá buzdító s bátorító szavait. Jelesen a szatmármegyei közgyűlésen, a jobbágyok felszabadítása fölötti vitatkozásban kimondá, „Hogy igen is ideje lenne már valahára a kormány álarczát lerántani” — mely kitételért azonnal fiscalis kereset alá jött. Míg ennek kimenetelére jutnék, némely azalatt felmerült jelenségekre térek.

* * *

1836 dik év tavaszán Pozsonyba utazva, *Wesselényitől* Pesten találám készülődések közt gróf *Wurrnbrandttal* megverekedni, a ki Aradon róla azt beszélt: „hogy ő többet beszél, mint cselekszik: mert *Nopcsa* László kihívását igen gyarló ürügy alatt igazította el magától, mivel jelenleg ország-

gyűlési követ, s hogy annálfogva élete és akaratja kirekesztőleg küldőie. *Nopcsa* várja bé az országgyűlés végét, aztán kész szolgálatjára akármely időben sat.” A gúnyos kifejezést gróf *Viczay* esztendő múlva beszélgette el egy társaságban. *Wesselényi* értesülvén, *Wurmbrandtot* azonnal kihívatta, a ki készséggel elfogadván, Magyar Telegdet jelölte a csetepaté helyéül.

Wesselényit Károlyi majorban *Bártfainál* találám száláson. Kívánságára néhány napig maradtam nála. Naponta pisztoly aszott a löveldében s oly biztosan lőtt, a hogy soha senkitől se láttam. És *Wurmbrandt* aligha áldozatja nem leend. Az utolsó napon búcsú vacsorára meghívta *Vörösmarty*, *Bajza*, *Helmezy* és *Schedel* választottait. A kik a párbajról értesítette egyáltalában kárhoztatták. Vastag brutalismusnak, bolondságnak s csakis az aristocratia tévedései kinövésének nevezek. Állításuk szerint, ha *Wesselényi* lelövi *Wurmbrandtot*, a kormány azonnal bezáratja: ellenkező esetben *Wurmbrandtot* tábornokká nevezi s díszjelekkel felékíti, s mikor ily világos auspicium után egy bolond állításért okos ember életét s szabadságát koczkáztatja, nagyon hibás felfogásnak bélyegzők. *Wesselényi* jóízűn neveté a tudákos okoskodást: de nem osztá.

Utóbb magunkra maradva végrendeletét átadá nekem, hogy vigyem magammal Posonyba, ott megöletéséről vagy életben maradásáról a tudósítást bevárva, végrendeletire nézve a szerint intézkedjem. Én ekkor komolyan megjegyzem: „hogy a jelen eset nézetem szerint nincs qualificalva pisztolyal életre-halálra vívni! Az ily apróbb kérdést karddal szokás megoldani sat.” Mire azt feleie: „Tudd meg, hogy ezt titok födi, a mit óhajtok vala magammal a sírba vinni: de neked tudnod kell, mert végrendeletemmel van kapcsolatban. Azért halld: *Széchenyi* István és *Károlyi* György tiszta hazafias céljaik előmozdítására pár évvel ezelőtt segítségül hívtak fel, akkor ők még nem bírván elég népszerűséggel, az enyimet vették igénybe: hogy az országos és megyei gyűléseken a lanya

hazafiságot dörgő hangom és nyersecske modorom által felrázván, az elpuhult nemzedéket az áltatok tervezett magasabb elhivatásra vezessem. Magyarhonban nem lévén birtokom, *Károlyi* egy kis szatmármegyei jószágát birtokomba ereszté. Az átengedést' szerződvényt törvényesen formuláztatta és *Széchenyi* pedig 16000 ezüst forintot kölcsönzött sürgetősb tartozásaim törlesztésökre. Én pedig megbízatásomnak lelkiismeretesen megfeleltem. A pozsonyi országos teremben az eddigi deák nyelv helyett tiszta magyar hangon szólaltam meg, mire a nádor nem késett azonnal rendreutasítani, hogy a felső ház szokásos nyelvén változtatni nincs jogom. De tudtára Magyarhonban nem lévén birtokom, itt tán nem is lenne helyem." En se késtem, a szerződő levelet neki át nyújtván, nyersecskén nyilatkozni: „Fönség! a magyarhoni birtokom mindössze is csekély, csakugyan elég arra, hogy itt e teremben helyemet jogosan elfoglalhassam. A nádori székben ültek egykor az én eldődeim közül is, a kik hazafi buzgólkodásukért fejek s vagyonukkal fizettek. Jóságaiak nagyobb részét most fenséged bírja.”

Szavaim megtennék gyümölcsüket és már nyíltan hallattatám buzdításomat. Valamint kitűzött pályámon tartózkodás nélkül haladhattam. A félnékek bátródní s zászlóm körül kezdenek gyülekezni. Midőn szintén *Széchenyiben* és *Károlyiban* kellé most legnagyobb akadályra találni. Az én férfias, bátor nyilatkozatimat ők veszedelmesnek s azért céljaik kivihetésére éppen ártalmasoknak tárták. Azért a mennyire kívánták eddig izgató közreműködéseimet: már most minden áron igyekvének tőlem menekülni. Én pedig sem az ők, se akármely földi hatalom kedviért hazafiúi kötelességemet s meggyőződésemet fel nem áldozhattam. És így a véleménykülönbséget elhüledezés s azt szakadás követé. Ezért most a *Viczai* haszontalan pletykát két kézt felhasználák és nagy lármát ütének belőle, hogy az korántsem egyéni, hanem pártkérdés, az absolutismusnak a szabadelvűséggel szemközti életkérdési harcza.

Melyet nem valamely gyermekes karczolás, hanem életre-halálra verekedve lehet és kell megoldani. Jóllehet meggyőződésemmel nem találkozott, de miután ennyire túlcsigázták, többé már vissza nem léphettem. Könnyen megtörténhetik, hogy áldozatja leendek, de történjen akármi, hátrálni nem fogok.”

Gróf *Dessewffy* Auréllal egyik pártsegédjével éjfél után megindultak. Ez még akkor szívből-lélekből a szabadelvűpárt mellett harczolt. De esztendő múlva elpártolt tőle. A kormánynak sikerült a lángeszű bátor ifjút elszédíteni és a magyar nemzetet kipótolhatatlan védbástyájától megfosztá. Az írás szerént: „Jaj az elcsábítottnak, de sokszoros jaj a csábító-nak.” Azóta sok idő lefolyt és sok csábítás történt, de a csábító még mind vígan lejt, mikor a csábítottak mind maiglan szenvednek.

Azutáni napon magam is Pozsonyba utaztam: hol *Deák* Ferencz régi jó barátom bevezetett az országos terembe. Délután pedig a Dunántúli liget sétahelyre. Az itt mulatozó országgyűlési tagok közt találám gróf *Széchenyit*, ki azonnal reám ismerve, szokása szerént jó szelesen megrohant s barátságos kezét szorított, de arcza szintoly hamar beborult és karon ragadva messzi kivezetett a tolongásból.

„Mikor s hol látta utolszor Miklós barátunkat? ...”

„Tegnapelőtt éjfélkor indult Pestről Telegdre! ...”

„Magára, vagy mással? ...”

„Gróf *Dessewffy* Auréllal ...”

„Elég rossz! *Dessewffy* eszes, de a megtettesült fergeteg, *Wesselényinek* hasonmása. Én a legrosszabtól tartok.”

„Én nem osztom e félelmet!”

„Miklós kibeszélte-e magát Önnel?”

„Volt időnk rá, 's beszéde szövegén olyanok is merültek fel, miket nem bánnám, ha nem hallottam volna ...”

Széchenyi (sic!) fejét rázá és hallgatva sétáltunk vissza.

Másnap az alsó tábla gyűlésén találám *Széchenyit*, a

követeket alól egy kis asztal mellett ülve: körülte a juratusok csoportja. A mint megpillanta, oda intett és nekem is széket hozata. Neki tulajdonképen a helye a felső táblán volt, de mint vendég ide is elért s figyelemmel kíséré az alsó ház vitatkozásait. Rendre megnevezé nekem a követek jelesebbjeit, utóbb egy tőlünk nem messze ülő fiatal követre mutata: „Ez ifjú ügyvéd — monda — *absentium ablegatus*, valami özvegy báróné helyettesítője, *Kossuthnak* hívják. Nézze meg jól, ez egykor hazájának vagy áldása, vagy átka leend!” ...

A jósló szavak mélyen vésődtek emlékembe. S tizenkét esztendő múlva igen is sok alkalmam lőn a nemzeti nagy apostol jósló szavaira visszaemlékezni. Eltölt már minden. Más körülmények és viszonyok közt a lángeszű ifjú szintúgy megteremthette volna az áldást, mint ellenkező körülmények közt most az átkot. De eszköz volt ő is a sors kezében, mint a *Rákóczi ak*, *Tököli*, *Bercsényi* és *Wesselényiek*.

Ebédre a nádor vendéglőbe mentünk, hol *Kossuth Guzmics* Izidor tudományos ifjú áldozárral heves szóvitába ereszkedett az öngyilkosság témája felett, melyet az utóbbi kárhözatos bűnnek és vastag erkölcstelenségnek állíta. Ellenben a másik egyszerű természetes dolognak nevezé, a mi fölött a gyarló embernek tökéletes szabadsága van belátása szerint rendelkezni.

Nem tudtuk melyiket bámuljuk inkább, az áldozár válasos okerősségeit, vagy a *Kossuth* ifjúi heves s túllontúl szárnyaló ékesenszólását.

Ebéd után szállásomra mentem a Zöldfa vendéglőbe. Naplómbe a napi eseményeket feljegyzendő, midőn inkább rohan, mint lép be ajtómon gróf *Széchenyi* halványan, minden tagjaiban reszketve. Hosszas hallgatás után, melyet készakarva nem szakíték meg, utóbb lassú hangon dadogá:

„Hallotta Ön a borzasztó hírt? *Wesselényi* lelőtte *Wunbrandtot*. Rögtön utána *Jósika* Lajos ami Miklósunkat!...”

„Nem hallottam. De nem is hiszem. Színpadon meg-

járja, hogy a személyzet nagyobb része felbukjon, de az életben nincsenek színi jelenetek ...”

„A hír a nádor udvarából került.”

„Annál kevésbé hiszem, mert ott többnyire azt beszélnek, a mi kívánságukkal egybehangzóbb ...”

„E nem elég! ennyi meg nem nyugtat.” „De fizikai lehetetlenség is, hogy Telegdről ily rövid idő alatt Pozsonyba juthatott volna a hír! Csak koholmány!” „Mind nem megnyugtató! ... Ha igaz talál lenni, tudja meg Ön, hogy ez élttem nyugalmát kockáztatja.”

„Legyen hát! mondám. A Telegdi kimenetelt Pozsonyba én fogom első megtudni. Imé a Miklós végrendelete, ez nem szenved késedelmet, olvassa gróf úr, remélem ez megnyugtató”.

Villogó szemekkel olvasá a külborítékre írt sorokat, mire felzúdult kedélye szemlátomást csillapult. És hévvel szorítá meg jobbomat.

„Ön ezzel egy egész világot ajándékozza nekem. De istenért! legyen én ön után mindjárt a második, a ki a valóságot megtudhassam. Futva, sietve jöjjön azonnal szállásomra. A jót fehér, a rosszat fekete szóval nevezze. Én megértem, másnak pedig nem szükség tudni.”

Másnap esti 11 órakor vettem gyors sürgönyön *Wesselényi* levelét, hogy pisztoly helyett karddal vívtak: s mindketten életben maradtak. Hanyatt-homlok rohantam azonnal *Széchenyi*hez. A magos aristocratia jelesebbjei körében találám szállásán országos ügy felett vitatkozva. Berohanásom kőbámulatot okozott. Üdvözlét helyett harsány hangon kiáltám *Széchenyinek* a fehér, kitűzött jelszót. És soha sem láttam oly kitörő kedvét, mint ez estélyen.

A *Wesselényi* pártsegédei *Desseffy* Aurél és *Bethlen* János, a *Wurbrandé* pedig *Horváth* János és *Jósika* Lajos valának. Ezeken kívül több rokonok és jóbarátok is megjelentek Telegden, mindenenk felett arra törekedve, hogy a

pisztolyt kardra változtassák. *Wurmbrandt* nagy bajjal rá is bírták, de *Wesselényi* hajthatatlan maradt. Mikor pedig a kitűzött órában szintén indulóban voltak, a hajlékony *Bethlen* János amúgy félvállról odaveté *Wesselényinek*:

„Azt hittem, hogy a sok szolgálékületek közt te egymagadra szabad, független vagy. Csalódtam! mert szolgál vagy magad is, mint akármelyik. Különben a *Széchenyi* és *Károlyi* csacsogásaikra meggyőződésed ellenére agyon nem lövetnéd magadat. Aztán hazádfiai hálájokra se számolj, mint a kik a bolondságot meg fogják különböztetni tudni a hazafi áldozattól.”

A jól eltalált szavak *Wesselényinek* elevenjire tapodtak. Szemei kidüledtek, mintha helyökből akarnának kiszökni. Pistolyait eldobá és elbódült: „siess, tudasd a némettel.” Istenemre úgy van! Nagy igazság! áll az ajánlat.

A helységen aluli nagy réten vívtak. *Wesselényi* négy hatalmas sebből vérzik; vastag szalonnája négy helyt van ketté szelve. A pártsegédek hiába vetik közbe magukat. *Wesselényi* nyakason vív. Ellene arczán káröröm villog, mi *Wesselényire* bosszantólag hat. És megkettőztetett erővel csapkod lankadni kezdett ellenére és jobb hüvelykét ketté metszé. Mire az kardját elhullatá s a vívás megszűnt.

Fönixdorf seborvos minden mesterségét előszedte, hogy *Wesselényi* kétfelé nyíló szalonnáját bevarrhassa, a mi kitanult szabónak is dolgot adand. A gonosz műtét alatt a szenvedő hangosan jajgatott. De alig végződött, mire csinosan felöltözve *Wurmbrandt* látogatására ment és résztvevő szelíd hangon tudakolá hogylétét. Ez hidegen, sőt durczásan fogadta. De *Wesselényi* nem tágított udvarias, nyájas modorán. Mikor pedig búcsút vett, mosolyogva jegyzé meg:

„Szerencséd barátom! hogy meg nem öltél. Mert a mint hozzád indulék jött tudomásomra, hogy a nagyváradi ifjúság hátunk mögött a ligetben lesbe állt, ha elhullok, pártsegédeiddel együtt föbe ver.”

Még az napon Váradra ment, a hol fáklyás zenével tiszteltetett meg. Késő éjjelig mind oly csendes higgadt kedéllyel társalgott, mintha mellén semmi sem történt volna. De reggelre beállt a lobos sebláz. Folytonosan félre beszélt s három napig nem mozdulhatott ágyából.

* * *

Pesten az 1838-iki rendkívüli árviz alkalmával példátlan erőfeszítést fejtett ki. Ha nemes küzdelme mi kevés-részben utánoztatik, sokkal kevesebb martaléka léendeit a Duna hulláminak. Három deregjén és egy vezeték paripán hány családot mentett meg. Mi közt vezeték paripáját, a derék Hozzdalám-ot elsodrák a hullámok és soha se látta azután. A székely vérivadék közül ez volt a legkitűnőbb. E vér elegyítésből soha sem tudott azután is ilyet nevelni. Árát 600 aranyra szabta volt.

A pestiek a *Wesselényi* nemsokára bekövetkezett elítéltetése s később bekövetkezett temetése alkalmával hálásan bébizonyíták részvétüket s becsülésökct.

* * *

Kossuth ez időben bizonyos kézirati hírlapot szerkesztett a közgyűlések és politicalai mozgalmak folyamáról, melyeket a nádor azonnal betiltott. *Kossuth* pedig az eljárását törvény elleninek s erőszakosnak nevezte és lapjai kiadásával nem szűnt meg. *Wesselényi* ekkor a budai szőlők közt szállásolt. Egy este kettecskén vacsora mellett időztek, midőn egy katonatiszt fegyveres örökkel a szobába toppant. A váratlan megjelenésre mosolyogva kérdi *Wesselényi*: „váljon melyikünknek szól a leczke?”

Midőn a tiszt felszólítja *Kossuthot*, hogy kövesse, mert a nádor rendeletéből az ő rabja. Ez mit se akart tudni a rab nevezetről s a hatalmaskodásról; mint a mely az alkotmányos szabadsággal merőben ellenkezik s tudata, hogy jó szántából tapodtat se mozdul. A százados igyekezett kimagyarázni, hogy jobb lenne önkéntesen tenni, különben erőhatalommal kénytetik végre hajtani. De ez továbbá is nyakason

vonakodván, a katonák szuronyszegezve megrohanák és ölbe ragadván a budai várba szállíták.

Hogy e jelenet bekövetkezend, azt nem csak gyanítani lehetett, hanem többfelőlről értesített is *Kossuth*. Úgy arról is, hogy irományait jó idején semmisítse meg. De ő megmagyarázhatatlan gondolatlanságból elmulasztá. Szintén mint később 1849-ben a nagy katastrofa utolján. Melyet nevezünk a mint tetszik hanyagságnak, gondatlanságnak, vagy íul elbizakodottságnak. De a köz ügyre és egyes személységekre kiszámíthatatlan kárt okozott. Most is írását kikutatván *Wesselényinek* egy levelét találták meg a következő be-rekesztéssel, „Barátom gyógyulj fel minél elébb, hogy sok borsot törhess a német orra alá.” — A csípős kitételt a *Wesselényi* ellen már folyamatban levő bűnvád keresetben két kézt felhasználták. Elítéltetése annyi mint bizonyos volt. Ő egyedül nem akará hinni.

* * *

Erdélyből számúzetve lévén Zsibóra nem mehetett. Hogy közelében lehessen, Erdőszádán gróf *Degenfeldéknél* időzött hosszasan: hol udvari tisztjeivel s számos barátaival gyakran össze jöhetett Üres óráiban kidolgozá a vádpontokra mintegy 13 ívnyi mentségeit. Három héti munkálkodása eredményét megküldé *Kölcsey* barátjának, véleményét kérve ki. Ez röviden krucifigálta az egészet. Helyette pedig alig félívnyi mentséget fogalmazott. A hosszas írka firkát tekintélyin alólinak és ok-nélkülinek nevezé. Annyival inkább, minthogy csalhatatlanul el fog ítéltetni.

A *Kölcsey* rövid eljárása *Wesselényi* ingerlékeny vérit felzaklatá, az irományokat indulatosan földhöz csapa s öltö-zetlen csak egy ümegbe kirohant a szabadba s egész nap az erdőkön bolyongott.

Később hallgatag lón s gondolatiban hova tovább el-mélyedt. Mi több idejé tartott. Az eféle változás okát tőle

megkérdezni nem igen volt tanácsos. Azért hagyok mentére. Utóbb ő szólítja meg, hogy ellenállhatlan vágy kínozza szülői sírjokat még egyszer meglátogatni, mert ha a német kezét ráteszi, ördög tudhatja, hogy mikor menekülhet. Minthogy pedig Erdélyből száműzött s ha mégis akármi okból haza menne, ez nyílt törvénszegés lenne, melyet ő minden alkalommal kerülni igyekezett. Hosszas magyarázataim után sikerült mégis a törvényesség és nem törvényesség közti különbséget kimagyarázni. És fel is szólta, intézkedjem, de nagy titkon, hogy észre ne vétessem. Más nap virradtig inkább repült, mint vágatott Zsibó felé, a lehetőségig ismeretes árutakon, gyalog ösvényeken.

A cserésnél jobbra térve, saját őserdei közt lopózkodott fölfelé. Az erdő szélén paripáját megakasztá s gyalog lépdelt a sírbolthoz. Itt hosszasan fohászott szülői dicsőült lelkéhez és segítségöket kére a megpróbáltatás óráiban. Áhítosságát végezve, hasonló sebesen tért vissza Erdőszádára, 9 órakor már ott volt. Mindenki azt hívén, hogy csak rövid kénylovlást tett. A rendkívül sebes menet miatt mindkét paripája örökre használhatatlanná lett.

Egy öreg juhásza birkáit a sírbolt alatti oldalon legeltetvén, a síri jelenetre megborzadt, hanyatt homlok nyargalt a kastélyba és rémülve beszélte el, hogy szemtől szembe látta gazdája lelkét a sírbolt előtt merengeni, sőt zokogva sírni is. A kísérteti monda hosszasan fenmaradt a zsibóiak közt, de a juhászon kívül más nem látván, ostoba koholmányoknak neveztek.

* * *

Vége kimondá a királyi tábla az ítéletet. A táblai ülnökök néhányra, jelesen *Ragályi* Tamás feje s vagyona vesztésire, a nagyobb rész három évi fogságra ítéle. A királyi tábla személyzete egyről egyig mind tősgyökeres magyar és a magyar alkotmány alatt született és felnőtt hazafiak voltak. Az utókor számára ezt feljegyezni szükségesnek tartám.

Ezután a budai katona laktanyába bebörtönöztetett. itt a homályos nedves szoba kártékonyan hatott szemeire. Befolyásosabb barátai, főleg *Széchenyi* egyre zörgettek érte Bécsben. Végre két havi börtön szenvedés után megengedett Graefenbergben szemeit orvosoltatni. Itt másfél évig szoros rendőri figyelem alatt tartatott, mikor aztán teljes bűnbocsánatot nyert. Hihetőleg korábban is megnyerte volna, ha folyamodand. De barátainak minden unszolásai se bírhaták e személyét lealacsonyító lépésre.

Graefenbergben négy évig használá a vízgyógyászt, minthogy a budai német iskola szemevilágát annyira megromgálta, hogy *Prisnitz* mindenható tudományának se sikerült többé helyrehozni.

A *Wesselényi* élet rendszere Graefenbergben nagy fordulatot vett. De tévedt úton indulva ezutáni lépései nem szilárdak többé, hanem ingadozók valának .....

Freiwaldauban szállásolván, naponta lesétált Graefenbergbe. Útja egy szegény takács háza előtt vitt el, kinek számos apró gyermekei többire az utcán játszadoztak. *Wesselényi* a kis gyermekeket mindég szenvedélyesen szerette és számokra gyümölcset s apró pénzzel zsebei mindig el voltak látva. Ezért a gyermekek messziről futottak eleibe.

Ezalatt a gonosz farkas tályog újra leveré lábáról. Több napig eszméletén kívül feküdt. Utóbb felfokadván magához tért és ágya előtt a szegény takács 13 éves leánykáját látá sürgőldni. *Nuczaj* inasa elbeszélé, hogy a mint rosszul lett, a gyermek azonnal megjelent s éjjel nappal virrasztott s segített körülte.

A kis leány azután is többet nála időzött. Később Graefenbergből titkon utazott el, hogy a kis leány észre ne vegye. De Pesten utol érte a leány s menyre földre fogadkozott néki, hogy el nem marad s a világból is kikíséri. *Wesselényi* értesíté a szülőit, őt magával vitte Zsibóra.

1842-ik év octóber havában ért haza. Másnap látogatására mentem. Itt a kis idegen arcot megpillantván, kérdezősködém az új szerzeményről, ő megmagyarázá a rejtélyt. Én illő komolysággal hallgatám és feddő hangon felelém: hogy ez nagyon el van hibázva s a végén a leszámolás keserves leend. De mosolyogva veregeté meg vállamat: „Ismerd meg előbb s azután ítélj. Példátlan ragaszkodását lehetetlen hidegen elutasítani. Azonkívül annyi lélek, érzés s ügyesség van benne, mit csak bámulni, de értelmezni nem tudok.”

„Annál rosszabb! felelém mogorván: most is a mellett állok, hogy el van hibázva.”

E tárgyról azután soha se beszélünk.

Az ezt követett karácson harmadnapra többünket meg hívott vadászatra gr. *Degenfeld* Pál, b. *Bánffy* Albert, gr. *Wass* Samu, b. *Wesselényi* Farkas, *Wesselényi* Ferencz, *Eötvös* Mihály, *Szaplonczai Balogh* Pált és még másokat is, de a kikre már nem emlékszem. Ez volt az ő utolsó és leghoszszabb vadászata. Huszonhárom napig tartott, mind rendkívül mérges hidegben és mély havon. E miatt s a gyakran neki zúdult fürgetegekért sok sanyart kellé kiállnunk. S még is inkább túrtük, sőt kapva kaptunk, mikor a szabadba leheténk, mint a Zsibai minden kényelmekkel ellátott kastély szobáiban. Mint hogy a házi úrnak *Priznicz* által a szoba is, főleg a fűtött lég meggyengült szemeire ártalmas hatásúnak jelöltetett, a nap nagyobb részit a szabadban mulatására utasított. Ez pedig orvosa tanácsát valódi *Chartausi* szigorral teljesíté. Egyebek közt estvénként a vadászatról haza jövéen a nagy terembe, melynek szemközti ablakai s kétfelé nyíló óriási ajtai végig nyitattak, gyűltünk vacsorára s ott kellé ülni a terem közepén felterített asztal körül csikorgó hidegben, borzasztó légvonat alatt övig juhbőr lábzsákban, fejünkön hatalmas kucsma, juhbőr bundával nyakig beburkolva. Az étel párája hajunkon, bajuszunkon s szakállunkon rögtön zúzmarává fagyva: mind meg annyi vad eskimo a fagyos

tenger jéghegyei közt. A csiklandós vacsora után pedig a házi gazdát rendesen ki kellé kísérni a magas nyílt áltányra s ott a hideg északi szél vágása alatt órákig társalogni.

A gráfenbergi leány mindig kiint a vadászon vékony lehende gúnyában. A házi urat jó idején figyelmeztetem, hogy minél előbb téli meleg gúnyáról gondoskodják, ha nem akarja a nagy hidegben kárt vallani.

Harmadnapra vastag posztó nadrágba, bárány bőrrel bélelt bekecsbe s juhbőr kumával jött ki a vadászatra, inkább zsidó kölyökhöz, mint leányhoz hasonlítva. Hihetőleg soha semmi nemzetségének se forgott fegyver a kezében, mégis hamar belejött a lövésbe, főleg fáradtságot s hideget bámulatosan tűrt. A hajtásban rendesen a házi úr tőszomszédjában állott. Egyebek közt egy nagy bakkőzet összelőtt, mely még hátrafelé egy nagy kecskebukát vetve a mély árkon össze hullott. Mire a leány fegyverét feltámasztva, utána iramodott s lábát megragadván ide amoda vonszolá, míg csakugyan állására feltekere. Pedig az őz aligha nem nyomott többet, mint lövője. *Wesselényit* a gyermek kitűrése s erőfeszítése az elragadtatásig elbájoló s villogó szemekkel monda:

„Ily erős akarat és kitűréstől ügyé, hogy lehet valamit várni?”

„Jó, jó barátom! — felelém kedvetlenül — csakhogy nyugalmad rovására ne menne.”

Ő már ekkor homályosan látott. De hallgatott s nem szólt róla. A vadászat első napján szokatlan hibás lövései figyelmemet fölébresztvén, észrevételemet közlém vele. Röviden azt felelte, hogy Graefenbergben kijött a lövésből. És aligha belejöhet többé.

Az ezt követett Május havában magához hivatott. Rendkívül kedvetlen s levert hangulatban találám. Később kívánságára felsétáltunk szülői sírboltjához. Itt hosszas hallgatás után végre indulatos kemény hangon szólíta meg:

„Egy kérdésem hozzád bizodalmas, mint legrégebb

barátomhoz. De őszintén felelj minden kímélet nélkül. Ha te így lennél mint én a megvakulás pontján, — mond meg mit tennél? ...”

A kérdés váratlan s készületlen talált. De megütődés nélkül felelék.

„Minden lehetőet elkövetnék a rossz megakadályozására. A legrosszabb esetben férfiasan venném s igyekezném sorssal kibékülni ...”

Fejét türelmetlenül rázá, jó ideig hallgatott, utóbb fájdalmas hangon monda: „Feleletet vártam volna őszintébbet. Kíméletből elhallgatód meggyőződésedet, mert te az én helyemen rögtön agyonlőnéd magadat.” Keblem titkos rejtekéből szedte ki a szavakat. De elhallgattam, türelmetlen természetét jól ismerve, hittem, hogy szintén azt teendi. De ösztönözni rá hibának tartam. Ekkor elhatározott hangon folytatá:

„Én bevárom, míg látásomból annyi megmarad, hogy pisztolyomat megtölthetem, akkor kitaszítom e kinlátott testet a sors csapásai alól. De a világtalanság gyötrő érzéseinek semmi esetre se vetem alá magam.”

Nem tartá szavát! tudtomra most legelébb. Mi okok bírták az ellenkezőre, nem tudom: mert erről soha se beszélünk azután. A világtalanság első stádiuma alatt szerfelett indulatos volt, olykor a dühösségig. Holnapok teltivel rendre csillapulni kezdett, látogatásokat fogadott, leveleket dictált, olvastatott, gazdászátát személyesen vezetgette s figyelme kezdett mindenre kiterjedni, mint boldog napjaiban. Esztendő múlva pedig *Jósika* Miklós szomszéd barátjának elhanyagult (sic) gazdasága miatt zavart pénzvviszonyairól értesülvén felszólítá: hogy szüntesse meg háztartását, menjen hozzá lakni s folytassa ott csendesen irodalmi munkásságát. Ő átveszi gazdasága vezetését s biztosítja, hogy zavart pénzvviszonyait a lehetőségig kitisztázza. Jósika készséggel fogadá az ajánlatot s két évhosszat állandóul Zsibón lakott, és csak egy óra távolságra fekvő szurduki gazdászátát ez idő alatt bár egyszor se tekinté meg.

1845-ik évben nőül vette a gráfenbergi gondos ápoló leányt, ki aztán *Miklós* fiát hozta a világra. Keresztatyáknak nevezte *Deák* Ferencz, *Klauzál* Gábor, *Kossuth* Lajos, *Bezerédy* István, *Beöthy* Ödön, *Újfalvi* Sándor, ifj. *Wesselényi* Ferencz és *Kelemen* Bénit. Továbbá keresztanyáknak *Wesselényi* Ferencznét, bárónét *Wesselényi* Máriát és *Nagy* Lazámét, *Benedek* Rozáliát.

A keresztelési szertartás végeztével fülembé súgá *Wesselényi*, hogy ha a vendégek a szobából kivonulnak, vezesse boldogult anyja szobájába s a kis fiút dajkájától elvéve, vigyem hozzája. Itt az ajtókat gondosan bezáratván, anyja íróasztala előtt térdre borult, gyermekét magasan feltárta és fen hangon fohászokodék: „Szülőim dicső lelkei! Tekintsetek le atyám nagy nevére keresztelt első szülöttemre. Fogadjátok őt pártfogástok alá. Lebegjen felette ezután a ti magasztos szellemetek, hogy egykoron méltó lehessen ő a ti nagy nevetekre. Ímé itt e szobában, mely egykor annyi magasztos gondolatoknak és érzéseknek volt tanúja, itt a ti szent színetek előtt ünnepélyesen felszentelem őt a drága hazának és az emberiségnek. És ha ő valaha akármi okból dicső nyomdokaitokról lelépne és nevét beszennyezné, vérezzék el kínosan, mint aljas gonosztevő.”

Fohását görcsös zokogásba szaggatta meg. A megrázó jelenet és a nagy szavak mélyen fűródtak emlékembe; kötelességem azt feljegyezni.

Nem a történetzetért, ez a történelem tág mezején érdekesebb tárgyak s jelenetekkel találkozok. De följegyzem az életben levő fia számára, hogy tudhassa szép elhivatását, melyről lelépni nem szabad. S ha mégis tenné, születését, nevét mucskolná bé.

Másodiknak *Béla* fia *jött* a világra. Keresztszülőinek nevezte gr. *Mikes* János, id. gróf *Bethlen* János, gr. *Teleki* Domokos, gr. *Teleki* László, gr. *Ráday* Gedeon, gr. *Kolonics* Max, br. *Kemény* Dénes, br. *Kemény* Domokos, br. *Kemény*

Zsigmond, br. *Jósika* Miklós, *Weér* Farkas, *Zeyk* József, *Zeyk* Károty, *Kubinyi* Ferencz, *Csapódi* Pál, *Újházi* László, *Eötvös* Mihály, *Vörösmarty* Mihály, *Bajza* József és *Fischer* Emésztet. Keresztanyáknak *Kolonics* Maximilián és ifj. *Bethlen* Jánosné grófnékat és *Fischer* Ernesztét.

* * *

1848 derekán a pesti országgyűlésre ment családjával együtt. Itt vaksága daczára is igyekezett a közdolgokba befolyhatni. De a *Lambert* borzasztó esetével meggyőződén, hogy a forradalom a törvényes folyamat háttérbe szorította; azt, minek ő mindég hü követője s hirdető apostola volt, rögtön lelépett küzdteréről, s vérző szívvel távozott Gráfenbergbe. 1849 utolján levélben felszólított, hogyha még életben vagyok, irjak valamit Zsibórol, mert mintha mind kihaltak volna, esztendeje már, hogy nem tud onnan semmit. Mint-hogy pedig ekkor politikai üldöztetés következésiben gazdasitztei nagyrészt be valának börtönözve, kiszáltam Zsibóra széttékinteni. Innen értesítem a lefolyt változatosságokról s okozott károkról. De mivel sokja volt, a sokból maratit elég; főleg a gazdaság főbb éke, a szép ménes igen csekély kivétellel épen maradt s. a. t.

Később tudosita, hogy jövő tavasszal készül haza telepedni, mire nem késtem hazánk s nemzetünk borzasztó állásával a dühös üldöztetésekről értesíteni. Főleg katonai parancsnok *Urbánnak* különböző helyeken szintén az ő személye ellen nyilvánított fenyegetődzései felől. És komolyan figyelmeztetem, hogy hazajövetelét mostanról halassza el. De röviden tudata válasszában: hogy ő nem az az ember, a kit fenyegetődzés s ijesztés feltett szándékától elülhetne; ő ártatlansága érzetében istene előtt is mindig felemelt fővel állott: ember előtt soha meg nem hajolt: a szemtelen *Urbán* előtt legkevésbé. És ő jönni fog s megmutatja, hogy az *Urbán* bolond erőszakoskodása az ő becsületes tiszta jellemén hajótörést fog szenvedni.

Nyilvános veszedelme szemem előtt áll. S minthogy, makacsságát s hajthatatlanságát ismertem, más eszközökhöz folyamodám. Az ő személyire nagyon befolyásos gr. *Teleki József, Bethlen János, Kemény Ferencz és Mikó Imrét* kértem fel, a kik melegen oszták nézetemet, külön, külön írtak neki s nem győzték eléggé inteni, valamint szándokáról, hogy most hazajöjjön levetni. A jó szándokú tanácsok nem csilapíták, sőt felingerlék türelmetlen kedélyét és zsimbes hangon tudata velem: „hogy ok nélkül uszítom nyakára a félvilágot. Hát csak így ismerem őt s csak ennyire becsülöm szilérd akaratát. Ha egy kis ráijesztés minnyájunkra asszonyos rebe-gést kergetett bé, ő nem osztja, ő férfiasan veszi. És jönni fog.”

Április derekán útra is kelt. Pozsonyon innen a gőzösön meghült és Pestre betegen érkezett; mások segítségével alig tudott az István herczeg szállodába felvándorolni. Azonnal *Balogh Pál* hasonszenves orvost hívatá; ezt nem találván *Oaray* orvos jelent meg, a ki mindenek felett rögtöni érvá-gást javasla. De a beteg indulatosan lobbanta szemére & fiatal orvosnak, hogy hasonszenv főellenére hogy mondhat ily káros szót?” *Garay* igyekezett kimutatni, hogy a tüdő már annyira megtámadtatott, hogy a csekély mennyiségű hasonszenv elegendő hatást többé nem gyakorolhat. Azért nem győző eléggé sürgetni az érmegnyitást, különben semmiről sem áll jót.

De a beteg nyakason visszautasítá. *Wesselényi* jellemei' közt előtérben állt a nyakasság: a mely rendesen állhatatos-ságot s férfias kitérésí föltételez. Legalább ő így értelmezte. A makacsság az emberiség boldogítására csalhatatlanul nagy hatással bír. Midőn azt, ki e jellemet kifejti, legtöbbitre érzékenyen sújtja. *Wesselényi* nagy nevét makacssága szerzé meg, de egyszersmind minden politikai üldöztetés szülte szenvedéseit is. Mostani makacsságáért pedig ép életével lakolt. *Balogh Pál* később pedig merőben osztá a *Garay* nézetét: szokásos nyers modorán kimondván, hogy nagy hiba volt

az érvágást megakadályozni. Azóta a baj elévült s aligha már most sikerrel alkalmazhatni.

„Tegyetek a mit akartok! — monda a beteg már nagyon gyenge hangon. — Szegjétek meg rajtam a hasonszenv leg-szentebb elvét.”

Az ér megnyittaték, de vér helyett geny folyt ki. A tüdőlob sebesen nyargalva haladt elé.

A beteg párja nélküli dörgő vastag hangja annyira megrendült, hogy a legfinomabb női gyermekhangnál vékonyabb lett. Az időnként megrohanó éles fájdalomokat nagy béketűréssel szenvedte. Harmadnapra vonaglani kezdett, mit észrevevén dadogó hangon fohászzkodott fel:

„Atyám erős lelke! Adj most nekem elegendő erőt ez utolsó küzdelmem férfias kiszenvedésire, hogy hozzád méltó bátorsággal végezhessem tövisses pályámat...”

Nemsokára kiadá az erős test a még erősebb lelket. A Pestiek nem annyira a boldogult hazafiúi érzelmeitől áthatva, mint a nagy árvízkor tanúsított anyagi szolgálataiért nagy részvéttel siettek temetésire. Nagyobb néptömeg, minf az elhunyt nádorén. Teste ideiglenesen a reformált szentegyházba tétetett le. Deczember havában Zsibóra szállíttatott és meghagyása szerint ősei sírboltjába, szülői és nevelője lábaihoz helyeztetett.

A halotti szertartások után szorult kebellet távoztam Zsibóról: hol a két *Wesselényiben*, az apában és fiúban annyi magasztos hazafiúi érzeteket láttam fellobogni, mint másutt sehol. A miért Zsibó előttem szent marad örökre. És mindég áhítattal nézek reá, mint a hívő Muzlem Mekka felé.

Végrendeletileg a két fiú 28 számból álló keresztyajai hagyattak gyámnokokul. A kiknek nagy része most számúzve idegen földön elszórva, mások bebörtönözve, néhány elhalálozva, az itthon maradottak leveretve s elcsüggedve legtöbbire

feledék gyámnokoskodni. Ilyetén állásban elfutám eszemben, hogy ha a német gyáva hivatalnokok megtudják a gyámnokok neveit, mennyire felbőszülnek s azokat félre lökve, hevenyében egy német erőszakos ezredest Zsibóra beültetnek teljhatalmú gyámnokul, mint a hogy bántak a magyar tudós akadémiával és a gazdasági egylettel. Azért sietve kérés adaték bé az özvegygyel a bolond *Urban* főparancsnokhoz, melyben a férje által kinevezett gyámnokokat gondosan mellőzve az özvegy, *Wesselényi* Ferenczet, néhai férje legközelebbi rokonát és barátját kéré maga mellé gyámnoknak kineveztetni, a kiknek már ígéretét bírja, hogy a gyámságot minden díj nélkül és jó szívvel elvállalja.

Előrelátásomat kívánt siker koronázó, melynek megmérhetetlen a hasznai s melynek öntudata halálomig boldogítand.

Később az özvegygyel is kiegyeztünk, hogy 1200 f., továbbá 16000 ftot, az ezüst, a fejjérműek és ágyneműk egy harmadát, a házi bútorok és képek közül a történelmi nevezetességeken kívül szabad választása szerént: a lovak közül négy kanczát és egy mént nyerve. Voltakép férje végrendelete szerént mi se illette volna, de a jövőndő hasznáért megszegtük kötelességünket. Mit a következés meg is igazolt, mert az özvegy Zsibóról eltávozván, a háztartás megszüntetett, minélfogva évenként jelentékeny jövedelem mennyiség kíméltetek meg. És ha a fiuk teljes korúságot érnek, Erdély legtehetősebbjei leendnek.

Wesselényinek a házas életrőli fogalmai, mint rendesen minden tette merőben elütött a miénktől. Függetlensége, szabadsága túlfeszített elhittségiben különböző nőktől 13 gyermekkel szaporítá a születés által már czélttévesztettek számát.

Rendes mentegetődzését — a túlságos heves vért — visszautasítva, lelkesedve rajzolgatám neki a házas élet örömeit előnyeit, mint változások alá rendelt gyarló létünk csakis itt

e pontban föllelhető állandó boldogságát: erősségül, rokonaira és más számtalanokra hivatkozva. Végül a nőtlen agglegénység méltó büntetését — a késő nőszülés kedvetlen jeleneteit is — lerajzolva. De legvilágosabb kimutatásaimra szokott különöz elmélkedéseivel felelt: „Nálad s hozzád hasonló véralkatnál megjárja, de nem nálam, ki más anyagból gyúródtam. Lásd! .... Menyasszonyom főfeltételül tűzné ki, hogy rajta kívül mást ne szeressek: s méltó kívánsága zálogául becsületszavat kívánná. A mit ha egy gyenge pillanatban számon kiszalasztanék, török szakad megtartanám és a mellett utolsó csepp vérig küzdenek: de a magam eltartóztatás temérdek megeröltetésbe s erkölcsi erőm túlságos megfeszítésibe kerülne, mely a képzelt boldogságért igen nagy ár. Ennyi áldozatot, akkora fáradságot valóban nem érdemel” ...

Egyébiránt mint minden tetteiben, úgy e tekintetben is a becsületességet s lelkiismeretességet pillanatra se téveszté szemei elől. Az anyává váltakot minden szükségességekkel ellátta, a gyermekeket gondosan neveltette semmi költséget se kímélve tőlük. Mindvégig atyai gyöngéd szeretettel ápolta és halála utánra tíz-tíz ezer ezüst ftot hagyományozta. Mind a mellett csupán egyike vált ki közülök, a többi mind visszaütött az erkölcstelen anyákra. Atyjok nemes lelkülete helyett anyjok romlott vére némelyiket részegeskedésre, mást lopásra, kettejét pedig szintén kárhözatos vérfertőztetésre lealjasítá. Csak arczvonásaik és testalkatásuk emlékeztetett az apára, de magos lelkületének s kiváló egyéniségének bár nyoma se volt bennök észrevehető.

* * *

S most, midőn bevégeztem e néhány vonást hazánk e nagy fia életéből — mintegy a kép árnyékolásául — hogy hívebben álljon azon fény és sötétség, néhány rövid megjegyzésre veszek itt magamnak tért.

Nem igénylek Wesselényiről véleményemnek csalha-

atlanságot, de azon körülménynél fogva, hogy jó sorsom életem kiváló nagy részét *Wesselényi* körében engedé töltenem, felhíva érzem magamat minél részletesebben kifejezni a magasztalást és hátrányt, mit emléke iránt hordozok.

Legfőbb pont *Wesselényi* jelleme körül a nép kegyvadászat.

Nincs fogalom, mi körül oly bizonytalanok, sőt eltérők lennének az eszmék, mint a nép kegyvadászat fogalma körül. Nem kis eltéréssel, de egészen szembeállanak itt az eszmék.

A quietismus emberei, kik előtt semmi nem oly becses, mint önön drága nyugalomok, fennhangon kiáltják: ímé az ember, a nép kegy vadász, feszítsétek meg őt! — Gyűlölt előttök e név, s képesek volnának átkot mondani önön gyermekökre azon gondolatra, hogy az is nép kegyvadász.

S ha bár elfogult is ezen gyűlölet, de nincs minden alap nélkül: mert forgatva a történelem lapjait, borzasztó jellemekre akadunk, kiknek rút tetteik kivitelére a népgyilkolás és országrablás rémítő fegyvereit a népkegyvadászat adta és újra másoknál, kiknél a népkegyvadászat csak eszköz volt, hogy jogtalanul bitorlott nagyságra küzdhessék fel magokat.

Mások ismét, kik okkal, ok nélkül érzik magokban a népfőlség büszkeségét, csak annak osztják kegyök jeleit, kik önfenségöknek meghozzák az igényelt tisztelet bókjait.

Éljent kiált ez és vesszent a másik a népkegyvadász fejére.

Ezen egészen szembeálló véleményeknek nem lehet helyességük már csak azért is, mivel absolut jó és rossz nem létezhetik s a népkegyvadásznak lehetnek erényei és bűnei egyaránt: s a kérdés előttem itt az: erény vagy bűn volt-e -e kétes pályán *Wesselényi* vezére?

S én bátran erősítem, hogy *Wesselényi* e nehéz szerepet dicsően játszá el.

Nem volt ő nagyravágyó forradalmár, ki fellázítani készül egy népet s majd cserbe hagyja azt, biztosítva önmagát s

veszélybe döntve feleit, ő magát dobá oda a veszélynek azon szerény dicsőségért, hogy népe ügyében bátran mondhasssa ki az igaz szót ... Nem volt ő önző nép tribun, ki másokat zajgásra ösztönöz, szólott ő maga bátran és értelemmel s nem kívánt népétől sem jutalmat, sem elismerést, elég volt neki a büszke öntudat, hogy van még lélek Árpád nemzetében, s van még férfi, ki élte nyugalmát, szabadságát semmire becsüli, midőn a meggyőződés szentsége forog fenn.

Közterén 1819-től 1834-ig működött mint főizgató s e pályán legszebb érdemének nézem, hogy csak önmagát s nem hazáját igyekezett kompromittálni. Nem ingerié ő az éretlen népet éretlen tettekre, csak példáját akarta adni a hősies bátorságnak, utánzására csak a hozzá hasonló kiváló egyéniségeket ösztönöztén. 1834 innen a szigorú kényszerűség elzárván őt a közterem működéstől, hazájában úgy, mint külföldön nem szűnt meg magány szűk körében rendületlen hazafi jelleme kifejtésével környezetét nemes példája utánzására buzdítani.

A forradalom bekövetkeztével új arája veszi kezdetét *Wesselényi* dicsőségének. A végzés megfosztá őt szemei fényétől, nem láthatá ő nemzete színeit egy jobb jövő reménye fényében tündökölni, elaggott teste nem adott ingert többé a tette, de lelke nem lankadott s nem hagyá őt nyugodni; főispányságot vállalt és szóval s tettel igyekezett segíteni a hazán.

Ellenei közül sokan hibául rótták fel neki, ezt mondván: „ímé *Wesselényi* a népkegyvadász egyszersmind hivatal vadász, tudva képtelenségét, ily kétes időkben a tett mezejére tolja magát s miért? pénzért tán nem; de a hiú czímért! a rideg rangért!!”

Én benne nem a tehetetlen főispányt láttam, hanem a kiérdemlett hazafit, kit hazája csak hálája nyilvánításául emelt azon polczra, mit ő hálából fogadott el, s azon meggyőződésből, hogy hazájának jó hasznot tehet vele.

Később jöttek a válság borzalmas napjai, midőn az alkotmányáért fel kelt nemzet kénytetve lőn egyszersemind magát forradalminak is nyilvánítani: És itt *Wesselényi* bebizonyítja, hogy pályája kezdetén meggyőződésből volt népkegyvadász, mert később inkább veszélyezé a nép kegyét, hogysen megtagadná meggyőződését.

A törvényesség korlátain túl semmi áron se akart ő lépni. És akkora volt a nyibus, melyben *Wesselényinek* kivívott érdeme a hazafiak előtt tündöklött, hogy a nép, az elfogult forradalmi nép a recriminatio legkisebb hangja nélkül engedé most nagy fiát az események mezejéről elvonulni.

Még a *Kossuth* menydörgő hibáztatása sem engedé megtorlásra.

* * *

Magányéletében megvoltak hibái magas erényei mellett, mert ki tévedni e földön nem tudott, ez az egyetlen nem ember volt, hanem Istennek fia Jézus.

Voltak *Wesselényinek* tévedései, melyekkel ártott önmagának egyénileg; ezek felett hallgatva vonulok el. mert hiszen minden egyéni tévedés önmagában hordja átkát s hihetőleg *Wesselényi* is érzé tévedései töviseit ...

X.

Újfalvi az előpataki fürdőn 1843-ban. — Háromszék. — Epizód Kisfaludy Sándor katonai pályájáról. — Kisfaludy a Székelyföldön, a fonóban. — A székely nép nyelvkinccse. — A székely költészet hatása Kisfaludyra. — Háromszék és lakói 1842-ben. — A székelyföld gazdasága. — A falvak. — A székelyek vallásossága. — A papok és iskola-mesterek. — Gyermeknevelés. — Tanulók. Írás-olvasás. — A primorok. — A népesség szorgalma. — A székely asszony mint gazda. — A katonáskodás rendszere. — A székelyek osztályozása. — Megyei közgyűlésük. — Jellemzésük. — A székely katonatiszt s a német. — Történet a sócsempészekről. — Az előpataki fürdő. — A fürdőbirtokosság gyűlése. — Az oláhországi és moldovai bojárok. — Jellemzésük. — Czigány cselédek. — Kegyetlenkedésük cselédekkel. — Újfalvi megakadályozza egy szolga halálra vesszőztetését. — A bojárok és a fegyvergyakorlat. — A bojárok és a kártya. — Bellio, a művelt bojár. — Moldva és Oláhország függetlenné nyilvánítása. — Az európai diplomácia és Magyarország. — A csángók Hétfaluban. — Származásuk, leírásuk. — Ételeik, háztartásuk. — A csángó nők.

Közmondás, hogy a fürdőintézetek a betegek, kártyások, kéjalgók, naplopók gyűlhelye. A kinek kedve tarja ott bizony költethet bővíbe s csapkodhat ide amoda. De komoly embernél nem járja. Én magam mindössze két fürdőn voltam a legjobb egészségben beteges jó nőm ápolásáért. És most is nagy belső megnyugvással gondolok vissza, hogy a derék nőt mind a két izben jóval enyhültebb állapotban hoztam haza.

1843-ban az Előpataki borvizen kilencz hetet mulatván, szabad időmet az itt nagyon is divatos játékasztal helyett a körülöttem felmerült napi események, különböző nemzetiségek és szokásaik ismergetésire fordítám. Melyek sok hasznos tapasztalásokra vezettek.

Itt láttam az eredeti magyar fajnak töredékét a székely nemzetet, most már eldarabolt osztályzatokban. Továbbá a hétialusi csángó magyart. Aztán az oláh országi és moldovai bojárokat és magokkal hozott rabszolgáikat.

A természet ajándékaival dúsan ellátott s kies fekvésű Háromszék valóban elbájolt. Erdős kis hazámnak e classicus tája egy elszigetelt, különvált minden tekintetben legérdeke-
sebb része. Hogyha Háromszék nem ott, a hol most van, hanem megfordítva Erdély nyugoti részén lenne elterülve, az idegen utazóban Erdélynek első megpillantása egészen más benyomást tenne, mint most a Királyhágó zordon bércei és beljebb a minden ítéleten alatt álló oláh falvak szennyes, szurkos, míveletlen oláh lakossáival. Hogy a szelíd rónához szokott magyarországi emberre a Királyhágó zordon alakja minő benyomást okoz, boldogult *Kisfaludi* Sándornak némely erre vonatkozó szavait idézem fel. Ugyanis az 1831-dik év nyarán néhány feledhetetlen napot mulattam Sümegen *Kisfaludi* Sándornál, akkor még életben levő neje *Szegedi* Róza társaságában. A hajlott kor tulajdona, hogy gondolatjai a jelen helyett többire a múlton révedeznek. *Kisfaludi* is feltárta előttem gazdag múltját. Én áhítattal hallgatám nemzeti nyelvünk tisztas apostolát s híven véstem emlékembe. A szó katonai pályája kezdetéről folyt, miről következőket beszélt:

Történt, hogy nagybátyja, ha jól emlékszem *Hértelendi* Mihály a *Lipót* huszár alezredes, Erdélyből szabadsággal hazamenvén, Zalamegyében időzött, hol szokott katonás nyers hangon pörölt *Kisfaludi* Sándor szülőire, hogy mire a sok fiúgyermek itt egymás hátán? alig fér már a házban; ki a nagyobbikkal a puczikból, akár akar, akár nem, viszi magával katonának, s embert farag belőle.

Kisfaludi Sándor saját szavai szerint vontatva s nagyon rossz kedvvel lépett a feszes pályára, mert még öltözetben se szenvedhette, ha szorítá. És a független szabad élet eszméi már mélyebb gyökeret vertek volt ifjú szívébe. De engedett

szülői kívánságuknak. Levert kedélylyel ment nagybátyja után az ezredhez. A Királyhágó tetőn az Erdélyi zord havasok s a végnélküli sivatag erdők látására megborzadott, búsan tekintte vissza a magyar föld kies rónáira, áhítattal borult le az elhagyandó földre s mint monda, soha azután se tudott megbarátkozni Erdély bozontos alakjával.

A hadfi Udvarhelyszéken Eteden egy derék székely faluba lőn beszállásolva. Egy estve a fárasztó katonai gyakorlat után bágyadtan dült kemény ágyára. Gondolatjai búsan tévedeztek Balaton virányos partjain, Sümeg páratlan kiességein s az apai ős lakon. Felzúdult érzései könyecseppekbe törtek ki, de gondosan elrejté harczias székely gazdája elől, mert ez hasonló alkalommal az érzékenykedést katonához illetlennek nevezve a férfiatlan módot darabosan megróttá volt.

Ez alatt felgyülekezett a falusi fiatalság a székely szokásos fonóba. A mesemondó az ily falusi összefövetel múlthatlan kelléke, a tűzhelyen helyet foglalt s lelkesülten mesélt az őskor harczias, és az újabb idők szegény legényies jeleneteiről. De mindez *Kisfaludira* nem sokat hatott, hanem a mesélőt az ifjak pajzánsága, s a szép székely leányok mind felébb hangolák. *Kisfaluéi* figyelni kezd, a mese szövegét átlengő televér székely kifejezések s a felmerült tájszavak kellemes hangzása a búsongó figyelmét hovatovább föl kezdé csigázni. Végre a „Rengeteg” szó, melyet éltében most hall először, oly kellemesen csenge fülébe, hogy egyszerre felpattant s kére a mesélőt a rengeteg értelme kimagyarázását. Egészen új eredeti világ nyílt fel most lelke előtt. Ezután szorgalmason eljár a fonókba, a mesélő mellett a tűzhelyen foglalt helyet írónnal kezében s minden ismeretlen szót gondosan feljegyzett. Tavaszra 182 új magyar szóval gazdagodott tudvágya.

Mint *Kisfaludi* megvallá, a székely nép egyszerű, érzeményes, magyaros költészete örök befolyással volt lantjára. S ha verseit e hatás nem is lenge át, de régéi megírásában sok lehet, mit e kedves emlékek köszönhetünk.

Közel félszázaddal azután beszélgeté el a lángeszű költő már hanyatlott éveiben Sümegen még akkor is fiatal lelkesüléssel, mely őt mindvégig hűn kíséré. Oh, de más idők is voltak azok! akkor szép magyar nemzetem szabadsága s nemzetiségének teljes virágában díszlett. Akkor könnyű volt a magyarnak lelki testi kép ifjúnak maradni. Midőn nemzetem jelen leigázott szerencsétlen korszakában az ifjú ember már le van vénülve, a korosabbak közt a kétségbeesés s aggodalom szülte rögtöni kimúlások vannak napirenden.

* * *

Megkísérlem Háromszék és lakóinak vázlatát adni úgy, mint 1842-dik évben tapasztaltam. Azóta sokat változott; úgy hogy ma már alig lehet reá ismerni.

Háromszék Erdélynek kétségkívül a legszebb terén fekszik. Berecztől le Brassóig és Szent Györgytől Zágonig le nyúlik. Északról délre két hatalmas folyó, az Olt és Feketeügy s e két folyóba a hegyekről ömlenek a megszámlálhatatlan patakok. E tágas s nagy rónán ömlenek el a gyönyörű sok falvak oly szépen s egymás mellett, hogy a Brassó fölötti Czenk tetejéről mind beláthatni. E szép síkságot Erdély többi részeitől a Kárpát lenyúló ágai háromfelől zárják be: s csak egy ponton van nyílása az Olt folyónak, melyen az erdővidékire áttörhet. Mielőtt a folyó e pontot áttörhette, kétségkívül Háromszéket egészen vízzel borította.

Tehát mintegy rámába van befoglalva: e rámának kelet-déli oldala az Oláhország és Moldovával szomszéd havas bérezek, melyeknek birtokosai a Háromszék falvai. Ezen havasok gazdagok legelőkbén és erdőkben. De fájlalni lehet, hogy a székely e megmérhetetlen gazdasági erdő és legelőbeli kincset nem tudja értékesíteni, mint a Helvét nemzet, hanem fája ott rothad, legelőit pedig vándor juhászoknak bocsátja bérbe oly csekélységért, a mi figyelmet sem érdemel. Pedig ott lehetne a legjövedelmezőbb tehenészetet és juhászatot

beállítani, a miből csalhatatlanul több pénzt meritene ki a székely, mint összes mezei gazdaságából.

De nem vádolom e derék munkás népet. Csak egy próféta hallatná szavát, csak egyetlenegy jó példa mutatkoznék, azonnal utánarohanna. De a székelynél többnyire hiányzottak a próféták és vezérek, kik felvilágosítják a népnek utait.

Háromszék falvai az egész országban legszebbek, legcsinosabbak. Legtöbbnyire az utolsó sertéspajtáig minden épület fenyőszálakból van összerakva, nagyon erősen és tartósan, de ízléstelenül: födelei aránytalanul magosak és kémény nélküliek; de a füstnek a födelén ki oly czélszerűen nyitvák a füstlyukak, hogy a kémények hiánya nem csinál alkalmatlanságot. A csűrök zsúppal földvék, de nagyon csinosan s mesterileg, nem úgy mint a megyékben, hol a szalma csak úgy van ráhányva. Szentegyházak, tornyok, papi, mesteri és iskola lakok mind jó állapotban, mert a székely vallásos, mély érzésű nép, kész minden áldozatra, hogy vallásának szolgálai tűrhető állapotban lehessenek. Az egyház szolgálai nálok a próféták, tisztességben részesülnek. Levett kalappal fogadtatnak, tisztelettel kihallgattatnak: sa nép örömmel utánozza őket jóban roszban egyiránt. Nagy jövedelmet is hoznak; mert a mely gazdának 12 kalangya gabonája terem, ebből a lelkésznek és kántornak tartozik 3 kalongyát kiszolgáltatni. E bér terhesebb a tizednél. Más helyűn a nép fellázadna ez iszonyú terhiért, de itt zúgolódás nélkül hordja.

A nép $\frac{3}{4}$ része helvét, $\frac{1}{4}$ a római és az egyhitet vallja és gyakorolja. Régebb a helvét vallásúak is egyhitű vallást követtek /. *Leopold VI. Károly* és *Mária Therezia* üldözőbe vévén az egyhitűeket, sokan tértek el tőle. De mind maiglan minden vallásfelekezetek türelemmel s szeretettel viseltetnek egymás irányában. A türelmetlenségnek semmi nyoma többé, mióta a *Mária Therezia* gyászos kora lejárt.

Ezen vallásfelekezetek lelkészei gazdag jövedelmet húzván, boldogul élnek s méltán megvárhatnók tőlük, hogy mívelt

fejú és szívű emberek legyenek, azonban hiányzik bennök a magasabb míveltség. A mint a római hitű áldozár Fejérvárról, a helvétéké Udvarhely vagy Enyedről, az egyhitűeké Kolozsvárról kiszáll eklézsziájába, közönségesen, legkisebb előhaldással teng mindvégig. Miveletlen s ép azért gögös s gögjében megtapodja híveit, kötelességeit: s fogalma sincs ama magos és szent hivatásról, mire híva van, Jézus tudománya értelmében a szósзык. Közönségesen úgy hiszik, hogy ha hetenkint egy silány szónoklatot lehangoztatnak a szósзыкból, kötelességüket teljesítették. Hát jézus és tanítványai úgy cselekedtek-é? vagy így alapították meg az egyházat? Oh nem. Ők úton útfélen, kiint, bent, mindenütt tanítottak. De a keresztény papság az utczán szégyenli híveivel szót váltani. És mégis az erőteljes székely mindent kész tenni érettök.

Ugyanezt mondhatni el az iskolamesterekről is.

És mégis Erdélyben egy törvényhatóság sincs, hol annyi író s olvasó ember legyen, mint székely földön. Mert a székely gyermekei neveléseért mindent elkövet. Már születésekor előre papot, mestert, ügyvédet, tisztartót, praefectust, orvost s katonatisztet lát benne. Ezért fiát már zsenge korában kergeti a falusi oskolába, a hol írni és olvasni megtanul. Innen a helvét vallásúak Udvarhelyre s Enyedre, az egyhitűek Sz. Keresztúrra, Tordára és Kolozsvárra, a római hitűek Kantába s innen szinte Kolozsvárra szállítják gyermekeiket a további kiképzés végett. Itt átadják az oskolának s ez mint hü anya felneveli a szegény székely gyermeket. Legnagyobb része hazulról semmi segélyezést nem huz: hanem az oskolák javadalmán és saját erején végzi oskoláit s legtöbbsnyire derékul.

Egy kisebb rész marad a s.-szentgyörgyi és k.-vásárhelyi katona növelében s itt képeztetik ki s válnak belőlük derék katonatisztek, főleg hazafiúi katonatisztek.

Temérdek a száma a háromszéki tanuló gyermekeknek. Volt idő, midőn egyedül Csernátonból 60 gyermek tanult Enyeden és Udvarhelyt. De a tanulók közül Háromszékre

csak azok térnek haza lakás végett, kik ott papok lehetnek. A többiek előntik Erdély megyéit s városait, mint gazdatisztek, haszonbérlok, ügyvédek, orvosok, mérnökök, bányászok, lelkészek és tanárok: és ott családokat alapítván, egyről egy jó élhető állapotra vergődnek. Az Erdélyi megyékben már rég kihalt volna a magyarság, ha ekkép nem szaporítja magát.

Ebből következik, hogy Háromszéken magasabb műveltségű ember valódi ritkaság.

Ellenben írni, olvasni tudó ember az országban sehol sincs annyi. Tekintetek szét Erdélyben, Háromszék fiait mindenütt látjátok működni, kik maguknak fáradalmasan kiküzdötték a jóllétet és közbecsülést. Ússétek fel Erdély történetének lapjait s állításom igazolva leend. Örömmel sorolnám elő ama kiszármazottak szép névsorát, de ez túlszárnálná emlékiratom czélját és terét.

S mért mégis, hogy Háromszéken oly nehéz teljesen kiképzett jó fejű embert találni, kik a kor igényeit megérteni s felfogni bírnák? Mert a primorok míveletlenek tudomány és társadalmi tekintetben; sőt haladni sem akar, mert ez osztálnál nem divatos könyveket tanulmányozni.

Egyedül mezei gazdaságra fordítja minden figyelmét, de legkissebb előismerete nélkül a külföldi míveltebb gazdasági rendszereknek.

Ennek természetes következése, hogy neveletlen és míveletlen gögös. Örömeit, élveit, ételben, italban s testiségben keresi fel. Dicsőségét abban találja, hogy ő primór és családjából valamelyik királybíró vagy dulló lehetett. Polgártársait ebből itéli, becsli és mérlegeli. Szembe nagyobb úrral alávaló emberi érzetnélküli szolgál: alárendeltjei előtt pedig indiai zsarnok, Nábob. A tudomány, míveltség s ennek emberei nem birnak előtte becsnel. Mindenek fölött az erkölcsiségre mit sem tartanak, társalgási nyelvük trágár vagy kétértelmű. Néha megkülönböztetett polgári állású nők szájából oly kifejezéseket hallhatni, hogy jobb nevelésű férfi megbotránkozik rajta ...

... Egy szóval erkölcsaik nagyon alant állanak, mi annál szomorítóbb, mert a népre is ragad. A nép vakon szokott a példák után rohanni. Még 1820 körül alig lehetett helységeként egy két törvénytelen gyermeket találni, ma már szinte annyi a törvénytelenek száma, mint a törvényeseké.

Valamely társadalom fennállhatását kirekesztőleg a nők erkölcsisége föltételezi. A történelem legközelebről Frankhon nőinek erkölcstelenedése kimutatásával bizonyítja bé ez állítás csalhatatlanságát. A Frank forradalom felszabadítja a nőket a házi fegyelem alól, de zablát adott vele a szabad kihágásra. A nőnem nagyobb része gyermekies, s élte hosszat bubásdit játszik, mert az életet nem veszi komolyan. Az illek, ha szabadon játszadoxni engedtetnek, mint a gyermek, minden lépten orrukra buknek. Jézus, a keresztény társadalom alapítója felszabadította a nőket rabszolgáloi aljas helyzetükből, de helyibe állította a férj fegyelmi székét. Ezt a francia s utána más nemzetek a polgárisulás köpenye alatt eldobták. Mi marad helyibe? Féktelen női fényűzés. S e miatt a nagyobb rész pártában maradása.

A székely népnél némely árnyoldaluk mellett maradtak sok kitűnő erényei is, mint kevés más nemzetnél.

Háromszék egyetemes népessége hangya szorgalmú és munkásságú. A társadalom legmegkülönböztetettebb fokától le a legszegényebbig gazda, gazdasszony, cseléd, mind munkás és munkás. A legelső úr, midőn virad, már barázdájában áll: egyik az ekeszarvát béressé helyett tartja; magvát ő hinti el. Midőn cselédjei aratnak, ő gyűjt és kalongyát rak. Midőn hordják, kévét hány vagy asztagot rak. Szóval gazdasága körül kéz, láb, fő és minden.

Az úri asszony maga megfőzi cselédjei s napszamosai ételét, hogy a szolgáló is érkezzék aratni. Azután véle kiviszi a mezőre. Sző, fon magának s leányának. Legtöbbnyire az egész család a házi szőttest viseli. Hajnalban első a fölkelésben, estve utolsó a lefekvésben. A székely asszony kész

gazda. Özvegy asszonyok oly jól intézik gazdasági dolgaikat, hogy megyei elpuhult férfiakat valóban megszegyenítik okos intézkedéseikkel: s még végrehajtásukkal is, mi körül azonban nyelvök úgy pattog néha, mint béres ostor.

A gazda és gazdasszony ezen munkás természetéből s példája által következik, hogy a cselédség s napszámosok is mind munkások. Egy háromszéki cseléd három megyei cseléd munkáját végzi örömmel, zúgolódás nélkül. Az igaz, hogy a jutalom is legalább kétannyi, mert a béresek és kocsisok közönségesen megvagyonosodnak szolgálatjuk után.

A gazdáknak, gazdasszonyoknak ezen összevágó munkásságából következik, hogy Háromszéken bent a házban és kint az udvaron s mezőben oly szép rendben láthatni mindent; a szekerek szín alatt, a marhák pajtákban, a gabona csűrben, a széna pajták híján és a tehetősebb asztagjai, széna kazaljai, a szabad mezőben pásztor, kerítés védelem nélkül.

S szinte példátlan mégis, hogy valaki felgyűjtaná vagy másként megkárosítaná. Ekkora a nép tisztelete a mezei munka gyümölcse iránt. Ezen népé, melynek egyébiránt főszenvedélye lovat s ökröt lógni s a szegény legények üzletét nagyban folytatni.

A tűzi fa felvágva kazalokban áll az udvaron. Kapu, kerítés, épületek födelei mind rendben. Így az asszony kamrája, pinczéje és hijuja.

Kunt a mezőben maga idejében minden megművelve. Görnyös (sic!) földjét fejszefokkal veri szét: és úgy megműveli, mint a megyéken legfeljebb a veteményes kertet szokták. Holdvilágon egész éjjel szánt, kaszál. E nép szorgalmi s kitarása minden keleti fajok közt páratlan s példátlan.

Ha Háromszék népével tagba adná valaki birtokát s megmutatná csak egy pár ember miként kellessen egy külföldi mintagazdaságot jó módon beállítani, legfeljebb 20 év alatt utólérné Belgium virágzó gazdaszatát. Oh magyarok eltűnt istensége! küldj prófétákat e nép közé, hogy tanítsák

meg őt: se tudomány által varázsolják menyországgá e földet, melyet annyi drága vérrel öntöztek s tartottak fenn mind maiglan birtokukban.

A székely hangyaszorgalmú munkássága eredménye nagyon is kitetsző: mert éhező vagy rongyos ember ott szinte példátlan. Áldva van mindennel, mi az élet fenntartására szükséges: és bátran állíthatni, itt az élet jólléte egyetemes. Nagy gazdagság nincs, de nincs szegénység se. A Bölcs Salamon országa van ott.

E földet hajdan egy ajkú, egy jogú s egy osztályú nép lakta. De *Hunyadi Mátyás* korában már nyomai látszanak, hogy a díjazott hivatalnokokból kezdi magát egy osztály kinőni a megyei nemesség mintájára: mely azonnal uralkodni is kívánt a népen. Mátyás emberi érzései azonnal vissza vezette korlátjai közé s megmutatá, miként csak kötelessége lehet több, de joga egy székelynek sem.

Hanem a bűnös törekvés ez osztályba megcsontosult. Nemzeti fejedelmeink alatt a trónt követelők által gyámolítatva, itt-ott szervezve látjuk őket: de minden törekvésök ellenére is mégse válhattak meg egészben a néptől. De 1763-ban *Mária Terézia* nagy militarisalo tervének egynehány primőr hivatalnok magát gyáván eladván és a királynéval testvérei ellen szövetkezvén, katonai erővel conscriptiókat vitt bé a székbe: az erőszakos katonáskodás által a nemzeti kötelezettséget legyilkolta és beállítá ama katonáskodási vad rendszert, melynek terhei a rabszolgaságéhoz hasonlók. És e terhes igába dönték ők a primipilaris és pixidarialis székelyeket, a kiknek joga annyi, de kötelessége kevesebb volt eddig a primorokénál.

E nagy összeesküvés átkos és gaz realizálása után az eddig egynyelvű, egyosztályú egységes népből már most három osztály lőn, a nemzet határtalan gyengítésére.

a) Nemesség: Primőrök.

b) Katonáság: lovasok és gyalogosok, Primipili és Pixidarii.

c) Jobbágyok.

E három osztály apáról fiúra szállítá az egymás elleni gyűlöletet. Nem csoda! mert ily vérarulás testvér testvér ellen még soha el nem követtetett.

A primőrök már most valódi zsarnok göggel tekintenek a rabigába görbesztett katonaságra, melyet azonfelül még vagyonából is kifosztani törekedett. E végre szövetkeztek jobbágyaikkal, kiket legtöbbszörre a második osztályból gyártottak erőszak, vásár s foglalás útján. Szövetkeztek a katonatisztekkel, a kiknek segedelmével jogos védelmeiket bottal pecsételték meg. Ők magok elfoglalták a bírói székeket s onnan mondogattak azok elnyomásokra ítéletet.

A Primőrök micsoda foglalásokat tettek mezőkben s főleg a közhavasokban, mellőzöm. De hangosan szólnak a tények. Négyszeg mértföldekre rugó földrészeket foglaltak el. És hogy királyi adománnyal nem szereztek onnan világos, mert ily adományozható jószág a székelyföldön soha sem létezett.

Ezen lelki testi kiraboltság égető érzetében született és nőtt fel a második, most már katona osztály. Ezen keserű érzés kísérte őt életén át száműzetésben. Mert elhagyá szülőföldét gyermekkorában, a hová vissza sem térhetett többé, bujkálva kerülvén mindig a szolgaság jármát.

Csuda e hát, hogy ezen osztály a Primorokra ősei szabadsága s drága vérével szerzett vagyona megrablójára és folytonos üldözőjére gyűlölettel, sőt véres bosszúval tekintett?

És mégis, tekintsetek e népre! 1848-ban ütött a nyomorultakra a szabadulás órája. Az úrbéresek felszabadultak országszerte s annál fogva Háromszéken is. Ezen úrbéresek itten a Primőrök által gyámolítottak s pártfogoltak, szemben a katonasággal mindenkor. S mégis most szintén ezek akarták megrohanni a primorokat s kirabolni javaikból.

Ellenben a katonáskodó székelység engesztelődve nyújtá most jobbát békére, s fegyverét védelmére, hűtlen testvérei mentésökre; a kik őt Helota rabokul adták volt el a nagy

császárnénak, vagyonja egy részéből kifosztották, s ősei tűzhelyéről kizaklatták. S mégis a *Gál* Dani s más izgatók mesterségeik daczára is megvédé őket a katona csekély születésű *Berde* Mozsa. Úgy pedig, hogy bár egy Primornak se hullott le haja szála is.

Mutassatok példát e nemes, e bibliai nagylelkűségre!!...

Megtanulja-e ez osztály tisztelni az emberi jogokat e páratlan eset után vagy nem? Alig hiszem. Csak a bibliai egyszerű romlatlan nép, milyen a katonáskodó székelység, bír ily nagy erényt felmutatni. De a Primörök adandó alkalmal, a mi aligha többé e nap alatt elé kerül valaha, hihetőleg újra oda sülyedne le, hol egykor állottak.

* * *

Messzi ragadtak gondolataim. Messzibb, mint kitűzött célom kívánta. De az önzés szülte szennyes tárgy, főleg mikor a nemzetiség rovására esik, a hazafiúi érzést fenekéből felzavarja. Itt mulatásom alatt figyelmem főtárgya volt a háromszékiek erélyeiket s hibáikat gondosan kitapogatni. A felyebb elősorolt fogyatozásokon kívül talpig ép s erőteljes fajnak talá.ám, tele tűzzel, erélyességgel, józan, megért ítélőtehetseggei. A gazdaszatnak oly magas fokán, mely a Würtembergi szorgalomnak sem enged. Takarékoság s a költésben, nagy figyelem, jó tapintat s tiszta számítás mellett az élet mindennapi szükségeitől megóva, bátran nézhetnek szemközt a jövendővel. Házi életökben nagy összetartás, őseiktől hűn megőrzött patriarchális szokásaihoz ragaszkodva. Igen, igen sok dicséretre méltót találtam bennök.

De árnyoldalul fel kell rónom, hogy a magyar irodalom és most már gyorsan fejlődő nemzeti hazafias felfogásokban nagyon elmaradva találám minnyáját. A legkitűnőbb családokat sem véve ki. Egy elébb alig hittem szemeimnek, de hova tovább több okom volt sejtelmeimben megbizonyosodni.

Ez iránti békételen észrevételeiméi nem igen valának hajlandók illőleg méltatni. De minden szót s minden alkalmat

megragadtam néha a kitörésig és nemzeti bűnnek bélyegezem a hátramaradást. Egy elébb ábránd s képzelődés rovására tevék, de nem tágitottam s utóbb örömmel tapasztalam, hogy a székely fogékony ész csakhamar felfogá az új eszmék horderejét s örömmel emlékszem vissza, hogy az elszórt mag tán seholy ily gyorsan ki nem hajtott, mint köztök. Újabb bizonyosága, hogy a székelynek csak apostol kell s ő kész mindenre. E rövid idejű köztök mulatásom alatt nagyon sokakat, sőt koros embereket is meg tudtam nyerni. Sokáig mondogatták azután is, hogy figyelmeztetéseimet híven emlékökbe zárva, nemzeti-ség apostolának neveztek és emlegettek társasági körükben.

Fölkeresem őket megyei közgyűlésükön. Vitatkozásuk rendén föltaaláltam itt is a jó táblabírák sajátoságos jellegét, az őszinteséget. Kebebbéli ügyes-bajos dolguk vitatkozásán egészes jó tapintatot, de már országos ügyek körül nagyon elmaradva, szakavatatlanságot tanúsítanak. A megyéken kifejtett parlamentalis tapintattal és szónoklattal merőben ismeretlenek valának. Nagy mérsékletességgel, de házias nyelven társalotgakt, szintén mint családuk körében odahaza. A megyei izgatott vér s a közgyűléseken rendszeren fölmerülni szokott kitörések közül bár egy jelenetet sem láttam köztük.

Bekísértem továbbá a primorokat családí, házi küszöbeikhez. Melyben vagyonos jóllétre mutatott minden, a szükségességgel bővön ellátva, de a megyéken divatos fényűzési kellékek nélkül. Cselédjeikkeli patriarchális leereszkedő, a magyar nemesség feszes állásától merőben eltérő bánás módjuk. Jobbágyaikkal bizalmas és sima eljárásuk azokat rendszeren cselédnek és nem jobbágynek nevezve. A primorokban példátlan vendégszeretetet tapasztaltam, bár egyetlen kivétel nélkül,

Hanem a tiszta józan értelmet s ítélő tehetséget seholy se láthattam oly épen s az erkölcsöt oly romlatlan eredeti tisztaságában, mint a székely katona embereknél. 80 éve már, hogy ostrák katonák s mégis mind maiglan romlatlan erkölcsűek. Mikor pedig az osztrák katonai szolgálat más nem-

zetbelit pár rövid esztendő alatt merőben kiszakasztja szemben társaságból, hazáját, nemzetét, szabad institutioit mind megtagadhatja velők. És a mikor a székely katona az osztrák mostoha iskolájában felnőve becsületes, józan erényneit mégis feddhetetlenül fenntartja, bizony párja nélküli ritkaság.

Elmagyarázhatatlan igazságu állítatik fel, hogy a szabadság csak szabad földben tenyész. De a székely katonán megtörik az állítás. Itt meg van fordítva. Mert a kiváltságos szabad primoroknál kevesebb észlet és nagy szolgáltság létez, mint a valóságos rabszolgaságban sínlő katona székelynél. Ezeknél a közellenség elleni gyűlöletet sokkal kifejlődöttebbnek tapasztaltam, mint az elsőkb. Jóllehet annak zászlója alá volt felesküve: és csakis attól várhatott magára jót rosszat egy formán. Szóval a katona székely jóval tisztább volt jelenével s jövőjével, mint a szabad primőr. Több katona embertől haliám: hogy a primőrök vérarulóink s még most is vesztünkre törnek, de velük csak eltudnánk bánni, hanem a német a saskeselyű, mely épen szívünket marczangolja. Akármi más rosszat mérne Isten mireánk, csak a némettől szabadítana meg.

Hogy a született székely katonatiszt minő hajlammal viseltetett a német iránt és minő szempontból nézte a közügyet, ismertetésül leírom egy katonatisztnek előttem történt czifra eljárását.

Július havában az ó-sánczi katona őrtanyán szolgálatban levő századosnál mulatánk néhány ismerősök. A négy heti commando szolgálatban jól belerestelt századost társaságunk földéreté, de a mi nem soká tartott, mert két sóhivatali német überreiter rohant bé és jelenték, hogy valami 80 székely szekér csempészeti sóval húzódnak be Oláh országból; ők észrevevén útjokat állták s le akarák tartóztatni: de a székelyek botra kapva, csakis gyors lovaiknak köszönhették menekülhetésöket.

A százados azonnal felpattant, kardot kötött, lárma dobot veretett, a legénységet fegyverbe állítá. A dühösségig indulatos hangon kiálta rajok, hogy a só csempészeket élve vagy

halva kézrekerítsék, a ki legkevésbé kedvezne nekik, irgalom nélkül sánczfogságra küldetik. Mialatt pedig a legénység nyakra főre készült, a százados szobájába vissza vonult, itt ablakot, ajtót becsukván, az altisztekre menydörgött:

„Észen legyenek önök! bolondot ne tegyenek! a ki sócsempészt hoz bé, leszúrom mint a kutyát. A német só mellett felkophatík az állunk. Azonban jól ügyeljék, hogy a német észre ne vegye ...”

Ezalatt a fiúk sorba rendeztetek, a százados átkozottul kiegyenesedve elejébe toppant s tele torokkal újjítja meg előttük a felsőbb rendeletek pontos végrehajtását. A lármára egybefutott harminczadi német hivatalnokokat pedig fennhangon biztosítá, hogy valahára csakugyan gyökeriből kiirtja az undok só csempész fajt és hogy szekereiket s marháikat elkobozván, dobra üthetik. Öröm sugárzott a gyáva hivatalnokok szemeiből a zsíros ragadomány hallására.

A század 6 óra múlva szálingózott vissza, pogányul megizzadva. A vezető altiszt bosszús hangon jelentvén, hogy ok nélkül fáradoztak. A legmagosabb bérczeket s a legmélyebb völgyeket mind ki kutatták, de sehol bár élő lényre se bukkantak. Minek következésiben nagy a gyanúja, hogy a só-hivatal legényei csúfságból vagy ostobaságból ütöttek akkora lármát s mindnyáját bolonddá tették.

Utóbb a zaj lecsendesedvén, a százados beinté az őrmestert: „No, hogy ment a lagzi?” kérdé. „A hogy competált kapitány uram! ... felelé. Egészen más vonalra vezettem a fiukat, s időt engedtem a szekereknek; ezek meg nagy okosan elébb is álltak. Mire visszatértünk, se hírek, se nyomuk többé. Éppen a mint illet. Ördög bújjon a németjibe! Abból ugyan nem eszik ...”

A százados megveregető vállát s barátságos hangon szóla: „Csókolni való az én jó öregem! Ezt tegye másszor is, törölje ki a német szemét minden alkalommal.”

Az előpataki fürdői intézet elrendezése körül akkor sok hiányok és fogyatkozások voltak, de a miken azóta sokat javítottak. És itt szerényen bevallom, hogy az én minden alkalommal megújított gáncsokodásom, csípős észrevételeim vetek meg alapját. Egyebek közt addig zsimbeltem, míg birtokosi gyűlésre bírhatám az illetőket, hogy ha már nem a fürdő vendégek kényelméért, avagy csak önérdékből saját hasznukért intézkedjenek. A birtokosi gyűlésen közkívánatra a tolvitelt elvállaltam. A székely ember szokott akadékosága felmerülései közt utóbb mégis némely korszerű, hasznos intézkedések hozattak: a mik a parlagban lévő borkút s fürdő felvirágzásának alapját vetek meg. A jegyzőkönyv másolatát megtartottam magamnak, melynek a magyar nemzetiségre vonatkozó része a 20 dik pont alatt így hangzik:

„Minthogy pedig a magyar nemzetiség Élőpatakon, itt az ép erős székely nemzet a legrégebb s eredetibb magyar népfaj kebelében még mind parlagban sínlik, a megyei rendőrségnek nem lehet eléggé figyelmébe ajánlani, hogy minden hatalmában levő eszközöket, de a kényszerítésnek még árnyát is kerülve — a mi természetesen ellenszenvet idéz elő — óvatosan felhasználjon, miáltal magyar nemzetiségünket előmozdítsa, a mit ha komolyan veszi, eszközölhet is. A mulasztás nemzeti bűn. Az örökvégzéstől csakis az a nemzet van előhaladásra jogosítva, a mely magát arra érdemessé tudja tenni. Mik legyenek pedig a magas cél elérésére teendői, itt nem elősorolhatok. A természet által a nemzetiség magas érzete kinek-kinek véribe lévén csepegtetve, kövesse a rendőrség annak kifolyását. És akkor önként kifejlének kötelességeinek szükséges kellékei; amelyeknek sok aprólékos, de mind közhasznú megkívántatói vágnak. És a rendőrség büszke lehet, hogy ily dicső célt megmozgatni, neki jutott szerencséjibe.

Egyszersmind kötelessége a birtokosi gyűlésből kinevezett bizottmánynak az év első havában a szabályokat, valamint eljárását s hatását hírlapilag a nagy közönséggel tudatni.”

Az előpataki fürdői vendégek nagyobb részét az Oláhországi és Moldován bojárok tevék. Többire pénzes, de nagyon pazarló fráterek. Körülbelül háromszáz család. Egyes bojárt eddig is láttam eleget, de családi körben s ily nagy mennyiségben, most legelébb. Idóm s alkalmam bővön vala nemzeti szokásaikat, társalgási művelődéseiket közelebről kitapogatni. Csakhamar átlátám, hogy egyről-egyig merőben elpuhult, erély s ügyesség nélküli, gazdaságuk tudatában elbizakodott rideg népfaj biz' ez! még az erdélyi oláh embernél is gyarlóbb. Bizony pedig ezzel nincs sok mondva. Lelkiismeretesen állíthatni, hogy e népnek nincsen jövője.

Tudományos képzettségük kirekesztőleg a francia beszédig terjed ki, melyet rendszerint házi körökben is használnak. Ezen kívül se könyvet, se hírlapot, sem Írószközt szobájukban nem láttam. Legkisebb elfoglaltatás nélkül a padlázatra terített drága szőnyegeken heverészve, vagy guggolva keserű kávé szöröcsölés s folytonos dohányozás közt ásítózva lesbelik el az áldott napot. Tudományról s világismeretről legtávolabbi felfogásuk sincs. A folytonos síri csendet néha hatalmas ásítózás, de beszélgetés vagy okoskodás meg nem zavarja. Unalom öli napestig. Más erélyesebb nemzet megbolondulna az örökös hallgatás és minden elfoglaltatás vagy időtöltés ekkora hiányában. Tétlenségük árja közt csakis ama gyarló szenvedélyek zavarják fel néha, hogy egyik a más nejét vagy leányát elcsábítsák. Melyre vastag flegmája daczára cselszövényt s kevés utánjárást is nem restéi felhasználni. De azt is sületlenül, legkissebb finom mesterkélés nélkül. Ily alkalmmal legközelebbi véreit és legjobb barátja nejét sem kíméli.

Mindkétmű cselédek merőben czigányok, kik született rabszolgák: a kiknek személyük s vagyonuk felett a bojár határtalan úr és tökéletes kénnyé szerint rendelkezhetik. Ezt bevallani, azzal dicsekedni a bojár büszkeséginek tartja. A cselédek rendkívül szigorú tartása, kegyetlen büntetése, a koplaltatás nagy tanúsága a rabszolgai iszonyoknak. Ott

mulatásom alatt egy erre vonatkozó történetet volt szerencsém látni. Egy ily cigány inas ura kegyetlenségit tovább ki nem állhatván, utóbb megszökött: de utóléretett s visszahozatott. Itt mezítelenre vetkeztetve s kegyetlenül lekötetve, készülteket tett a bojár halálra vesszőztetni. Én történetesen arra felé sétáltam, a dühösségig indulatos bojár káromkodásaitól kegyetlen szándokát sejtve, egész becstülettel megszólítám: hogy mérsékelje indulatját, az ily kegyetlen büntetés nálunk szokatlan, azért hagyja annyiba, maga s felekezete érdekébe. De az ostoba fráter hatalma tudatában elbizakodva gorombán oda pattogá: „Hogy ne avassam magamat az ő dolgába, neki nincs szüksége az én tanácsomra. Ő azt teszi, a mi neki tetszik” ...

Goromba szavaira én is más hangot válték s keményebb kitételeket használtam; a hangossá vált szóváltásra egybefutottak az emberek. Hazámfiái az én magam, a Bojárok pedig amannak állítását pártolva. „Uraim! — kiélték végre — tudják meg, hogyha szép szónak nem akarnak engedni, a borzasztó embertelenség végre hajtását erőszakkal is megakadályozzuk, de semmi esetre se engedjük meg. Erre készen lehetnek!” Férfias nyilatkozatomra a gyáva bojárok egyszerre lehangolódtak. Végre a lebilincsel fogoly ura gúnymosolylyal szóla: „Jól van! én kénytetve vagyok engedni az erőszaknak, de holnap indulok haza, hol önök nem zavarhatnak kezem alá; a hogy pedig Erdély határát meghaladhatom, a haszontalan páriát az első fára felakasztatom.

Embertelen fenyegetésit lenevetve távozáink; de az est homályát felhasználva, nagy ügyesen megszöktettük a rabszolgát s hogy újra kézre ne kerüljön, az egyikünk távoli jószágára kicsempészttük. Ha még napjai vannak, hihetőleg jól találja magát új honában.

A bojár nagyon elkényeztetett faj. Se hideget, se meleget nem tud tűrni. A férfias testi gyakorlatokról még képzeze sincs. A hogy Élőpatakon néhányan összejöttek mi

magyarok, azonnal pistolyászt és vívőegyletet alakítánk. S labinét nyereményre naponta lődöttünk s gyakorlók magunkat a pistolyászatban. Férfias élvezetünk minden esetre nemesebb s férfiasabb volt, mint a kártya, koczka nemtelen játék. A pistoly ropogás és vívó kardjaink csattogása kicsalták szobájukból a lomha oláhokat és szájátva nézek nejeikkel együtt bajnoki viaskodásunkat. Mi pedig a mívelt emberek szokott előzékenységével megkínálok őket fegyvereinkkel, hogy ők is részt vehessenek élvezetünkben, egyszersmind megmagyarázám, hogy széles e világon egy nemzetnek sincs nagyobb szüksége a harczias gyakorlatra, mint nekik. Majd ha újra jön a török vagy Mosko, nem kell gyáván szétfutni, hanem bátran szembe néznek velők. De süket füleknek beszéltem. Megcsóválák nyírott ostoba fejüket, s oda dörmögék: hogy efféle halálra fárasztó alkalmatlan időtöltésbe éppen nem ereszkednek ... Azért csak folytassuk egészséggel s. a. t.

Másszor egybegyűltünk az Olt vizéhez, melyet kedvtelve keresztül-kasul úszkáltunk és versenyezve küzdöttünk egymás közt. A bojárok nagy kényelmesen kiszekereztek s a partról megvetve nézdegélek verseny-küzdelmünket. De akármennyi nógatásunkra se fürdőitek meg. Mi több, a magos partról vízbe szökést, a vízszínén és alattai úszást szerfölött elbizakodásnak nevezek. Állításuk szerint a hideg víztől sokféle betegség és a sebes folyam örvényeiben könnyen halál származnánk. Hogy ők a rendes mosdásra is lanyha, lábmosásra épen meleg-vizet szoktak használni.

Meg máskor délczeg paripáinkon gyors futtatás, árkok s kertek szöktetései közt versenyeztünk. Ezt a bojárok még inkább bámulták, de undorral fordultak el tőlünk s ficzkós lovaglásainkat tökéletes bolondságnak nevezek. Hogy ok bizony jókedvükből ily haszontalanságért nyakukat, lábukat s karjukat soha se veszedelmeztetnék.

A kártyajátékot csupa unalomból, de nem élv hajhászatból üzték, még pedig nagyban. Mindig arany pénzben s több-

nyire jelentékeny összegeket vesztvé: de veszteségükön nem mutattak megütődést, sőt gőgösen mondák: hogy elég aranyuk maradt még kártyajátékra.

Szobájuk s bútoraik egyformán piszkosok, köntösük s ágyneműjük szennyes s legtöbbnyire undok férgekkel telvék. Sütéssel, főzéssel csundán bánnak, hájzsír és vaj helyett rendesen marha- vagy juhfaraggyúval főznek. A magyar kenyeret rosznak s ízletes főztjeinket semmiségnek, oknélküli s idővesztegetésnek nevezték. Az ekkor Élőpatakon levő körülbelől 300 bojár közt az egy *Belliot* találtam tisztább felfogású embernek. A ki Parisban több évig mulatván, némi világ- s emberismeretet hozott vissza magával. Hazája s nemzete szomorú állását tiszta felfogással mérlegelte. De csak zárt körben lassú hangon, hogy hazafiai ne hallják: mert porul járna s úgy néznék, mint eszelős embert.

Egyebek közt elbeszélgeté nekem, hogy Parisban fogadást tett, ha Isten ügyes-bajos dolgait szerencsésen bevégezni engedi, védszentje tiszteletére Bukarestbe csinos imaházat építend. Én mosolyogva jegyzem meg, hogy tudtomra Bukarestben több mint 300 imaház létezik. A hívők áhitatosságára aligha kelletin felyül nincs e nagy szám. Ezeket még egygyel szaporítani legfőlebb fényűzési viszketeg, de egyáltalában nem okosság. Hanem annál kevesebb ott a nevelő intézet s a mi van, az sem czélszerű. Ez okból áll a bojártság értelem, tudomány s nemzetiség tekintetében oly hátra. Tőle, mint felvilágosodott egyéniségtől méltán megvárná hazája s az emberiség, hogy nemzetének ily szembetűnő hiányára fordítsa pénzét, miért az utókor hálájára számíthatna, ellenben az imaház által csak néhány tudatlan pópával szaporítaná az állam oknélküli kiadásait” ...

Szavaim nem tévesztek hatásukat és elevenjére találának a jó embernek: mintha mély álomból ébredett volna fel, úgy nézett szemközt, utóbb melegen szorítá meg jobbomat, hálás szavakban köszöné meg, hogy szemei előtt egy új, egy ne-

mesebb világot tártam fel. És jóllehet előre tudja, hogy hazafiai becsméréssel kellend azért megküzdnie, de teszi magát. Az imaház helyett nemzeti nevelőintézetet építend. És hogy okos figyelmeztetésem emlékezetére, saját nevemre fogja elnevezni az intézetet, hogy azáltal is háláját irányomba bebizonyíthassa.

Soha se láthatám többé a jámbort s tudomására se juthaték, hogy ígéretét mennyire létesíthette. A mit ha megtett s azáltal a szenvedő emberiség fölsegéllésére bármi keveset is tehetett, bizony még a más világon is boldogítand. De közelebről egy több ideig Bukarestben lakott osztrák szolgálatban levő katonatisztól tudakozódván, azt monda, hogy *Bellio* nevű bojárt személyesen ismer, okos, értelmes ember, sokkal több, mint a többi bojárok, de a nevelőintézetről semmit se hallott. És ő hajlandó, a *Bellio* ismeretes erélyessége után hinni, hogy őt e nemes cél kivitelében igen nagy akadályoknak kellett meggátolni.

* * *

E népfaj jellemzése körül észrevételeimmel kapcsolatban egy későbbi e nemzetre fölmerült s nevezetes horderejű eseményre térek.

A keleti háborút a nyugoti hatalmak ez idő tájt megszüntetvén, az ezt követett Párizsi kongresszuson Moldova és Oláhország különvált szabad, független állammá alakítatt, mely által azt erős, hatalmas nemzetté emelve, a Muszka hatalma s betörései ellen Európa védfalát alkossa. És ez mint főfontosságú tárgy minden Európai kérdések felett kiemeltetik s azóta mind máiglan az Európa diplomatájának legfontosabb kérdése maradt.

Egy ily nagyszerű, világra ható kérdés megoldására a dunafejedelemség népit jelölé ki Európa összes diplomatiája: a hol elpuhult ostoba úr és vad rabszolga, de közép osztály, iparos, kereskedő s művész, főleg értelmiség nincsenek. A

hol nemzetiség, tudomány, irodalom, művészet, földmív, nemhogy kifejlödve, de még csak megmozdulva sincs. A hol férfiasság s erélyesség szokatlan tárgyak, a nép lomha, bátortalan, edzetlen s legkevésbé harcias. Mely a polgárosság legalsóbb fokán áll. Melynek tudatlan pópái a vallást csakis az utcán s utak mellett szentképek előtti sűrű keresztvetés s térd hajtásban hirdetik, vastag erkölcstelenségben, főleg iszákosságban nyakig besülyedve. Európa kormányai a civilizatio nagy megváltását egy oly lelki-testi erőtlen népre bizás s belőle a zöld asztal mellől rögtön hős nemzetet teremte, bizony vastag tévedés, az emberiség elleni nagy gúny!!... Egy éve már a párisi Congressusnak, a melyen úgy a mint azelőtt 40 évvel a bécsi Congressuson a népek elnyomatása s a szenvedő emberiség mellett bár egy szó sem emeltetett. Egy év óta mind máiglan az Európai sajtó s a diplomatia folytonoson a dunafejedelemségi ügy körül pazarolja idejét s erejét. Mikor ott van a Lengyel és Magyar, a kik szintén diplomatikai szennyes fogásokkal mesterségesen leigáztatván, ellenkezőre kényszerítették, azaz, hogy Európa védbástyái ne lehessenek.

Az utóbbi nemzet ... néhány évvel ezelőtt szép intézvényeitől, szabadságától, nemzetiségétől, nyelvétől megfosztván, szolgaságra süllyesztetett az egész Európa szemé láttára. S a hírhedt párisi kongresszuson bár egy szó sem emeltetett mellette; ha a szerencsétlen nemzetért nem, bár az európai veszteségért, mikor a különben is szabadságától nagyon megtollázott Európa ezáltal újból egy szolga nemzettel szaporították. De ez ok sem bírt semmi súlylyal a politikai körben, hogyha Európának csakugyan védbástyára van szüksége — a mi már magában temérdek gyávaság — miért teszi magát nevétségessé, miért keresi a mentőszert ott, hol legkevésbé feltalálható; s miért nem ama két nemzet körében, a kik a védbástyaság körüli erélyességnek századokon át oly fényes bizonyosságait adták.

Igazság nagy Istene! Mikor jön el a te országod? a hol értelmiség s felebaráti szeretet győzzenek a világ erkölcstelenségein és a diplomácia keblet lázító féktelenségein. És a hol a jobb érzés ne kénytelenesen megörülni embertársai gonoszságai fölött.

* * *

A székely népnek egy különvált faja létezik Háromszék szélén a hét-faluban, a Csángó Magyarok.

Származásukat s hajdani történeteiket vastag homály fedi. Nyelvök magyar, de szókiejtésök eltérő mind a székelytől, mind a magyartól, ősi szokásaikat, vallásukat s öltözetüket változtatás nélkül fenntartották; rendkívül munkások: egész éltöket földművelés, favágással töltik és mindezt borzasztó erőmegfeszítéssel. Mind e fáradalmas munkásság mellett is nagyon szegények, rongyos faviskókban laknak, legtöbbször száraz kenyér mellett tengődnek, szalonnát s húst nagyon ritkán látnak. Háztartásukban a fényűzésnek legkisebb nyoma se látható.

A csángó hét faluban, mint haszonbérelő tartózkodik az Oláh nemzetnek egy külön vált faja. Mely nemzete gúnyája, életmódja s vagyonosodás tekintetében merőben elüt a többi Erdélyi oláhoktól. Földművelés helyett lóval, szarvasmarhával s főleg juhval nagy kereskedést űznek: mi által tehetősságra vergődvén, kényelmesen élnek. Cserepes kőházakban laknak; szobájok cifra bútorok, nagy képekkel ékítvék. Ősi viselet szerént darócz posztó köntösben járnak, de nejeiket költségesen öltöztetik. Zsiros konyhát tartanak és drága borokat isznak. Én két ily juhos gazdánál voltam ebéden. Szeri hossza nem volt a sok mindenféle étkeknek, főleg az édeségeknek. De megszokott Ízlésem ellen készítettvén, a nagy éthalmazat mellett utoljára is éhgyomorral maradtam. A nők nem ültek velünk egy asztalnál, hanem a szögletben felállva, lesütött szemmel guggoltak. Az étkes tálakot ők hozzák fel és

tevék élőkbe: minden tálat előbb homlokukhoz érintve. Miután mi az asztaltól felkeltünk, a nők azután ültek körül egy kis padot, hol nagy csendesen minden szó nélkül költék el rövid ebédjüket. Egyáltalában nagy tisztelettel s szolgai engedelmességgel viseltetnek a férfiak iránt. Idegen férfira soha se néznek, azok előtt szemeket földre sűtik: arcokat kendővel szokásosan merőben elfödik.

XI.

1848. — A forradalom. — A sajtó és a cenzúra. — A nemesség és a köznép. — Erdély. — Mi volt a forradalom oka? — Három évszázad tanulságai. — A nemzet vágya függetlenség után. — A civilizálódás vágya. — A forradalmak és a gondviselés. — Széchenyi és Stadion. — A forradalmak és a nemzetek előhaladása. — Vádak a magyarok ellen. — Miért ért gyászos véget az 1848—9 forradalom? — Erdély és az unió. — A német mostohaanya és Erdély. — Német politika 1789—1815-ig. — A francia háború után. — A 30-as évek mozgalmi. — 1848/9. — Br. Jósika Samu szereplése. — A forradalom kezdete Erdélyben. — Az oláhok és szászok felbujtása. — A komiték. — A balázsfalvi oláh gyűlés. — Urbán ármányai. — Erdély lángba ború. — Latour kémjeinek elfogatása Erdélyben. — A székelyek sepsiszentgyörgyi gyűlése. — Gedeon tábornok. — Berde Mózsá, a székelyek fegyverkezése. — Gábor Áron párbeszéde Berde kormánybiztossal. — Az ágyuöntő. — Bem. — A piskii csata. — Puchner és Vander-Null Bemet el akarják fogni. — Bem elfoglalja Szebent. — Vandernull a „vándornyúl”. — Bemről: alakja, jellemzése. — Csányi László kormánybiztos alakja, jellemzése. — Bem és Csányi. — Az orosz támadás. — A magyar hadsereg halálharca. — A helyreállott német országlás.

Eddig haladva lefolyt éveim, és a körütem felmerült események hullámzásain, az öröm és fájdalom kétes érzelmeivel lebbentem fel itt a viharos 1848-ik év emlékét.

A remény biztató sugaraiban derült fel ez évben nemzet-életünk hajnala, a honfiak szemeiben rezgő örömkönnyek özöne volt a termékenyítő harmat s a honbaldogulás gyümölcsét érlelő honfi lelkesülés volt a nap, melynek sugarait félvilágra hatni gondolok.

ősidők óta becsületes magyar embernél életszükség s életöröm volt a hazát a boldogság s dicsőség fénykörében látni s miután a mohácsi vésznapok átkát három századokon át hordozó nemzet a szolgaság éjjelében szünetlen jobb

jövőre vágyva s mint a halhatatlan költő éneklé „megfogyva bár, de törve nem” ily magasztos hajnalra virradott, csoda-e, ha a közeinek képzelt célhoz inkább vaktában, mint megfontolva rohant. Csoda-é, ha az örömkönnyek harmatát, mikép a lelkesülés napjának megtörött sugaraitól ezer színben tündökölni látá, ércnél keményebb gyémántnak hívé, melynek érintésére megtörend az önkénynek évszázadok mohától fődött gránitja?...

És e nemes örömeket nem sikerült küzdelmek után idegen zsoldosok által elölve s néma mély sírba eltemetve kellé látnia.

Mily élénk volt a remény, oly szomorú volt a csalódás! Honunk időszaki sajtója híven feljegyzé ezen eseménydus pár év történetét; magam nem akarom annak részleteit laglalni; czélom csakis azon benyomásoknak rajzát adni, melyeket ezen átalakulási korszak reám s másokra is, kik elvrokonaim voltak, tett.

A Forradalom nálunk véletlennek s mint egy szeszély művének tetszetett a felületes vizsgáló előtt. Nem előzték azt meg éhhalál vagy más anyagi szükségéek által előidézett lázongások, nem történt a sajtónak hirteleni, erőszakos korlátozása s a szólásszabadság kigyakorlásaért nem történt az utolsó években egyetlen erőszakos befogatás. Egy évvel a forradalom előtt oszlott el Erdély utolsó országgyűlése s a kormány többséget igyekezett magának minden áron szerezni s ebben czélját is érte; de a törekvés nem annyiban eredményeiben, mint modorában sértő; amennyiben nem az értelem, hanem a demoralizálás volt a fegyver az úgynevezett szabadelvű eszmék leigázására. Magyarhonban az 1847-ikév végével összegyűlt országgyűlés a kormány hasonló törekvéseivel találkozott ugyan, de a szabadelmű párt fenn tudta tartani egyensúlyát s alkotmányos követelései nyilvánításában, valamint jogi kigyakorlásában csak korlátolva, de megakasztva nem volt.

A sajtót cenzúra korlátolta ugyan s az itt megakadott könyvek külföldön kinyomatva a tiltott könyvek sorába igtatattak, de sem íróik, sem az olvasó közönség egyéni szabadságát nem veszélyeztették. A *Bajza* által kiadott *Ellenőr* című politikai zsebkönyv, melyben a kormányi intézmények is legőszintébb bíráló alá vettek, szabadon forgott a kimondott tilalom dacára a közönség kezén. Egyedül *Táncsics* volt néplázító, oktan munkáiért elzárva, a mit a magyar kormány is megteendett.

E mellett a megyei nemesség Magyarországon az úrbér behozatala után a birtokrendezés üdvös műveivel foglalkozott: s a Tiszaszabályozás és Szolnoki vasút által élénkebbé lett kereskedéstől gyámolítva, anyagi emelkedésnek nézett elébe.

A köznép békén művelte földjét; földesúri vagy kormányi nyomásoknak nem volt kitéve, mint csak pár évtizeddel is azelőtt; szükségét nem érzett s szellemi fejlődés és hatáskör utáni éretlen vágyai csak ismeretlen sejtelmek képében zavarák nyugalma s a magyar nyelv emelése által szült féltékenység Magyarhonban a horvát s Erdélyben a szász értelmességen túl nem harapódzott.

A védegyelet, bárha Osztrákhon gátlólag is lépett ellenébe, a Magyarhoni ipar emelését eszközlé.

Erdély elhagyatottan állott ugyan testvére mellett, de bírt nyugalommal és merész vágyak nem zavarák a nemzetek és néposztályok békéjét: annyira, hogy bár mily messzenéző politikai látnók forradalom csiráját láthatá vala.

Volt egy körülmény, mi mert felszínen állott, sokak által hibásan a forradalom egyik indokának erősítették s ez volt, hogy a kormányzás kigyakorlásától el volt zárva mindenki, ki nem vállalá feltétlenül magáéinak a kormány elveit.

Mások erősíték, hogy az értelmiség proletár részének ki nem elégített nagyravágyása okozta volna a forradalmat. Hogy ez osztály a már létrejött forradalmat tévútra vezetni s egyéni nagyravágyása kielégítésére kizsákmányolni igyekszik

azt a későbbi tapasztalás szomorúan igazolta: de hogy ezen gyarló ösztönök kielégítése lett volna a cél, azt csak az események némely egyes részleteit felületesen vizsgáló állíthatja.

Mi volt hát a forradalom oka? midőn az ország német kormány alatt ugyan, de a régi jó táblabírák kezében volt, kikről e lapok során mondók „boldogok voltak önmagok és boldog hazát alkotának.”

A kútfő fölfedezésére a közeli mellett messze utat kell tennünk.

Három évszázad történetének labirintjában kell átvergődnünk, hogy azon álláspontokról, hol a mohácsi vésznap eredményeit keresztül nézhetni vessünk egy pillantást nemzetünk állására.

Mit látunk itt?

Önmegadást, a kényszerűség által parancsolt önmegadást Magyarhonban és végnélküli forradalmat Erdélyben. A nemzeti fejedelmek kora mi volt egyéb, mint egy hosszú forradalom. A német kormány s ezzel egybekötve a catholicizmus ellen szüntelen folyt Erdély részéről a függetlenségi harcz török protektió alatt s Magyarhon ernyedetlen küzdött ellene: nem mint testvér gyilkos, de mint önfüggetlenségének a török ellen biztosítója. Ki merné állítani, hogy *Zrínyi Miklós Miksa* császárért ontá oly híven vérét. *Zrínyi* Miklós hazája függetlenségéért volt küzdő bajnok, de nem a német császár hive. Neki oly kevésé kellett *Miksa* császár, mint *Szulejman*. *Szulejman* nézte veszélyesebb ellennek s őtet akará elsőb megtanítani arra, hogy idegen csak honfivértől gőzölögve bírhatja a magyarok földét: és erős hitem, hogy *Zrínyinek Miksa* császárért tetsző önfeláldozása éppen oly hatalmas leczeke volt *Miksa* császárnak, mint *Szulejmannak*.

Nem volt-e forradalomban Erdélylyel együtt Magyarhon is, midőn *Bocskai* és *Bethlen* Gábor zászlóit Magyarhonban oly jelentékeny rokonszenv üdvözlé? Nem volt e forradalomban az ország, melynek kormányozhatására *Básta* hajdúi

Caraffa vértörvényszékei voltak szükségesek? Nem forradalomra emelte-é *Zrínyi* Péter hydra fejét, mely csak azért üttetett le, hogy helyébe a *Rákócziak* és *Tököly* nőjjenek.

A német igen jól tudá, hogy később a nyugodt felszín daczára Magyarország szünteleni forrongásban van s azért jól számított politicájával, a szathmári béke után a magyar nemzet keleties nyugalom szeretetét használta fel, hogy rajta erőt vehessen. Alomport hintett szeméibe, nem kért tőle más adót, sem más áldozatot, csak azt, hogy aludjék csendesen s kényelemre rendezett nyugágya körül lábujjhegyen s tapogatózva járt annyira, hogy midőn a hétéves háború folytatására *Mária Theresia* a jó Magyarokat is fel kívánná használni, nem a hü alattvalói kötelesség érzetét igyekezett az egybegyűlt rendekben ébreszteni, csakis szánalmat. Ily eljárás mellett aludott ugyan a függetlenségi vágy, de kiirtva nem volt.

S midőn a múlt század végén a francia forradalom felrázta Európát s *Napóleon* hódításai végveszélylyel fenyegetek Ausztriát, a német kormány újból fényes bizonyóságot tett arról, hogy a magyar nemzetben még mind nem bizik. A hadi segélyeket kérte ugyan, de azt kerülte, hogy a magyar nemzet tevékeny részt vegyen ezen európai harc folytatásában; s midőn végre kényszerűségből fel kellé csakugyan a magyar nemes hadseregnek is használtatnia, Győrnél nagyon is igazolva látá aggodalmát.

A Lengyel forradalmak iránti rokonszenyben a magyar nemzet saját ideális forradalmát élte át s midőn az időszakai sajtó lábrakapásával az országos és megyei élei tevékenységre vergődött, a költő, a politikus, a szelíd táblabíró egyformán elégtelenek voltak, mert keblökben egy elérhetetlennek tetsző vágy élt r a függetlenség vágya.

E függetlenségi vágy, de nem egy szeszélyes ötlet, nem is az 1848-iki francia forradalom czéltalan utánzása volt a közelebbi magyar forradalom.

Az ige megvolt, csak lendületet várt, hogy testté vál-

hasson. Az 1848-ik év, Európa zavarai csak a lendületet adták meg.

Miben állott e függetlenségi vágy, a mely oly nagyszerű volt kitörésében s következéseiben a testvérország merő átalakulását eszközlé?

A gyűlölet és magasztalás hangja egyetért a magyar nemzet jellemzése körül azon egyben, hogy a magyar faj túlságig büszke s e jellemzésnél fogva állíthatni azt, hogy a magyar nem akart urat ismerni önmaga felett s hogy csak e nemzeti büszkeség kielégítésére törő függetlenségi vágy lett volna a forradalom okozója.

Mondják s tán nem is ok nélkül, hogy a magyar nemzet függetlenségi vágya merőben értelmetlen volt s épen ezért kellett sükeretlen elenyésznie. Sok részben igaz! Nem vala értelme, mert minémű lehetett volna e függetlenség egyéb, mint ábránd. Lehetett-é azt képzelni, hogy a föld kerekéségén minden való összeköttetések nélküli nemzet képes lehetend a fennálló európai súlyegyen politikai daczára magának független állást kivívni.

E nézetek felületesen vizsgálva bírnak némi valószínűséggel, de mindamellert tévedők.

A mohácsi vést követő harcok okozója lehetett a magyar büszkeség, mely nem akart idegen úr előtt meghajolni s ezzel egybeköttetve a magyar nagyravágyás, mely a hazafiakat arra ösztönzé, hogy fegyveres kézzel rohanjanak a írón elfoglalására s vérrel áztassák annak bíborát. De korunkban az idők s vele az emberek nagyot változtak. Magyarország nagyjai már rég szegre akasztották fegyverüket s a büszkeség a csatatérről a tanácstermekbe szállt. Nem arról volt már most szó, hogy miként hajdan a csatatéren daliás büszkeségének fentartása legyen az egyedüli cél; de ki kellé vinni azt, hogy a kitűzött korlátok daczára, a magyar civilisatio fejlődhessék. Az, ki e függetlenségi vágytól érzé emelkedni keblét, az egyszersmind érezte azt is, hogy a függetlenségi

vágy érvényesítése *conditio sine qua non* az európai *civilisatio* nyománi fejlődésre.

Mondhatná talán valaki, hogy a magyar forradalom nem volt ily nagy horderejű s hogy a forradalomról senki se képzelheté annak elején azt, hogy meg ily messze vezethessen, s hogy annak kezdetén senki se gondolhatott egyebet, mint azt, hogy utczai demonstratioinknak azon múlhatatlan következése leend, hogy ezentúl az ausztriai monarchia, mely Európa közepében felbomlása által egy félvilág súlyegyenének felbomlását vonta volna maga után, meg fog Magyarországot ideális kormányozhatásával elégedni.

Oh nem! a ki mélyebben akart belegondolni, már a forradalom elején át kellé azt látnia, hogy a forradalom nem a véletlen játéka, hanem a história lapjain minden stádiumaiban kísérhető fejlődési *crisis*, melynek valamint múlhatatlanul be kellé következnie s eredményeinek élet vagy halál, de nagyszerűeknek kellé lenniök.

E függetlenségi vágy, mely a magyar forradalmat szüle, ugyanazonosítva volt a polgárisulás vágyával. Kelet népe fogékony volt nyugot polgárosulásához, de elzárva látá maga előtt az utakat, hogy e téren működhessék. Vágyai kielégítésére csak Bécs *civilisatio*jához hordhatott fővényszemeket; ama veleszületett, híven ápolt büszkesége ezt nem engedé. Közte s Bécs *civilisatio*ja közt gátlólag állott a magyar alkotmány. A monarchia céljainak nem kívánt hódolni s ezzel szemben önálló nemzeties próbái sikertelenek voltak. Mit tehete, mit kellé tennie ily *conjuncturák* között? Az Európai *civilisatio* megtagadhatatlanná vált, azzal karöltve, ahoz simulnia kellett volna Magyarországnak is lépnie; előérzete monda, hogy az életfenntartás szüksége is ezt kívánja; s még sem mozdulhatott; önerején nem bírták lábai s Ausztria csak mostoha indulattal leheté iránta, mert Magyarország önálló fölemelkedése az osztrák csalhatatlan romlását idézte volna elő. Hogy a *civilisatio* rohama előbb-utóbb agyon ne tapossa,

föl kellé kelnie fekhelyéből, hogy lássa, érezhesse, ha bírják még lábai, avagy nincsen-é más mód, minthogy önmaga kiáltsa ki a gesammtmonarchiát.

S midőn felegyenesedett, ellenei szétszaladtak... Talán rémületesebb volt e tünemény, mint a hogy előre elképzelték, vagy talán önmagokkal nem voltak oly tisztában, mint a hogy előre elképzelték. Látva a sikert, mely első léptein nyíllott, békén haladott a fölébredt óriás, s rémületesnek látszott kezében a fegyver... az önmegtartás fegyvere.

E pontra akartam jutni s lejegyezni azon hitemet, hogy a forradalom tényezője, a függetlenségi vágy korunkban nem volt egyéb, mint az önfentartás élénk ösztöne, mely nem csak egyesek fejében villant meg, de elvitázhatatlan európai szükségesség volt.

* * *

Az önfentartás ily nemes küzdelmeinek miért kellé ily gyászos véget érniök?

Mint egyébben, úgy itt is eltérők a nézetek, a kik együtt éltük át, együtt szenvedők ki borzadalmait a vész egyíránt sújtott — azok is nagyon eltérünk véleményünkben.

Kortársaim némelyike, főleg a hanyatló korból, okát az örök gondviselés azon megtagadhatatlan törvényiében látják, minélfogva forradalmaknak sikerülni nem lehet. Mert az ők állításuk szerint:

Emberi kötelesség és hatáskör nem terjed ki oda, hogy magunk és a polgári társaság viszonyait hatalom szóval kettémetszvé, azok helyett újakat állítsunk fel. Az örök végzés rendezi országok és egyesek viszonyait, s nekünk be kell töltenünk a helyet, melyet sorsunk nekünk kimért, nem pedig azt átalakítanunk. Az örök igazság törvényjei eljárnak teendőikben, és a kereszténység által gyámolítva kiszabják az utat egyesnek úgy, mint népeknek s a ki ezen túl tör s rendezni akar önhittségében ott, hol Isten épített, Ixion sorsára jut, de czélt nem ér.

E szomorú sors vár véleményük szerint minden forra-

dalmakra. E sors vár minden emberi intézményekre, melyek keletkezésük alkalmával megtagadni akarják azon útmutatást, mit a gondviselés a történet lapjain ad.

Önkényes kormány hosszasan mutathatja még fel a világ előtt vakmerő eszméinek erőszakos életét, de az enyészet magvát önmagában hordja ez is ragyogó külszíne daczára és borzasztó az egybeomlása.

Ezért örülnek meg forradalmak alatt a legnagyobb elmék. Forradalmunkban ezért örült meg dicső *Széchenyink* és halálos ellenünk *Stadion* minister.

Széchenyi látta előre czéltalan küzdelmeit. *Stadion* látta előre, hogy nagy elméje által híven ápolt egyenlőségi eszméjének csak az önkény szuronyaiban s nem az önéletrevalóságában lehet hordereje.

Az ily ideális processus szobatudósnál vagy életunt vénembernél megjárja, de másnál nem. Én nem osztom véleményöket, hogy forradalomnak sikerülni nem lehet, még pedig az örök végzés rendelete szerint vastag tévedésnek tartom.

Lapozzák fel ők a világtörténelem évkönyveit és semmivel se találkoznak világ teremtése óta szintén napjainkig oly gyakran, mint folytonos és nagyrészt sikerült forradalmakkal.

A hatalom és annak eszközei minden időben s mindenütt nyomták az emberiséget. Egyszer úgy mint másszor, forradalmak szabadíták fel bilincseikből.

Az örök végzés mély titkai közt rejlik annak oka, hogy a forradalom akármilyen szent célra törekedjék is elhullott testek halmain, vérözönön, éhhalál s minden nyomorok csoportjain juthat fel magasztos céljára. A megváltás rendesen igen drága áron fizettetik meg.

Tekintsük *Jézus* idvezítő forradalmát! Első áldozat saját drága személye, utána hű tanítványjai s rendre több századok sorain keresztül oly sok millió valóban jobb sorsra érdemes értanuk lettek kínos áldozatai. De siker koronázta valamint

Luther merész forradalmát is, melyet hasonlóul harmincz évi folytonos háború s annak minden iszonyai bírtak kitisztázni.

Hol állott az emberiség szent ügye e forradalmak előtt? És hol állana most, hogyha a fennebbi állítás értelmében forradalomnak nem lehetne sükerülni.

Angol, Helvét, Északamerika, Brazília, Portugál, Belga s Göröghon lakosai nem mutatják-e az ellenkezőnek fényes bizonyosságait? Véres forradalmaik által széttörték rabbilincseiket. És most szabadságuk hő érzetében háláson áldják jó Istenüket és kiszenvedi vértanúikat.

Mint mindenben, úgy a természet igazságos örök törvényjeiben is kivételek léteznek, melyen az emberi ész és erő megtörik. A magyar nép három század alatt kísérlé forradalom által szolgaságából kivergődni. Egyszer sem sikerült. Sőt mindannyiszor mélyebben süllyedt le.

Mikor oly sok nemzet s oly sikeresen oldá meg forradalom által a nagy kérdést! Mért, hogy csak e szerencsétlen nemzettől tagadtatott meg a mennyeknek országa?

A német szobatudós — Isten e leghaszatalanabb teremtese — gáncsoskodó állítása szerint, a magyar nincs megérve a szabadságra! Igen, de évig bírta szabad intézményeit fentartani és határtalan boldog volt szabadsága érzetében.

További állítás szerint a magyar nem elég életrevaló! De soha egy nemzet se mutatta fel életrevalóságának fényesebb bizonyosságait, mint ez: mikor századokon keresztül annyi erőmegfeszítéssel védte nemcsak hónát, hanem az egész Európát s a kereszténységet a pogány roham ellen.

Még tovább: nincs elég értelmisége, tudományos kiképzettség iránti fogalmai: mik által elmaradt az Európai polgáriusultságtól. De szabad szép intézményjei, kifejlett irodalma, tudomány s művészetbeli jártassága ellenkezőt tanúsítanak.

Tévedései, botlásai s elszélezett lépései lehettek és voltak

is e nemzetnek akármennyi, De melyik forradalom széles ez világon volt mentes a fogyatkozásoktól. Hiszen a forradalom rögtönözve s többire előkészület nélkül szokott kitörni. Számítás vagy fontolgatásra nem marad idő. S mind ezek után inkább a szerencse, mint ész játéka.

Mellőzöm a régibb s közelebbi magyar forradalmak tévedéseit. Hogy az egyik *Rákóczyt*, a másik *Kossuthot* bízta meg vezetésével, két tudományos, de a vezetésre legkisebb tulajdonnal se bíró ideális szakavatatlan egyént.

Ezúttal csak is azon kérdés megoldására szorítkozott, miért kellé az 1848-iki nemes küzdelmeknek ily gyászos véget érniök!

Apróbb, de nem döntő okait mellőzve, egyedüli és legfőbb oka volt, hogy ez a forradalom nem a magyar nép akaratóból csirázott ki, hanem kirekesztőleg a bécsi kamarilla erőszakolta a magyar nemzetre.

És e pár szóban fejtve van a nagyszerű és következeiseiben oly káros esemény.

* * *

A magyarra ráerőszakolt forradalom szülte önfentartási ösztön, mely a rég lappangó függetlenségi vágyat mott már elkéseredett kitörésre bírá, legélénkebben tűnt fel Erdélyben.

Az első percz óta nem volt az Erdélyi magyarság előtt más út: győzni Magyarhonnal egyesülten, vagy eddigi alkotmányos jelentőségét s azzal nemzeti jövő reményét merőben elveszteni.

Erdélyben nem volt oly politicai kérdés, a mi főkép a sötétség barátai között oly sok ellenkezőket számított volna, mint az Unió, s mégis 1848-ban még magány körödben sjem nyilvánult mellette vagy ellene semmi vélemény. Közönyös tárgynak maradt. E körülmény bizonyítja azon idők eseményjeinek nagyszerűségét, hogy az Unió nemcsak köz-, de magány vitatkozások tárgyivá sem tétetett. El vagy nem fo-

adásáról szó sem volt: Magyarország országgyűlése kimondá: a fölség megerősíté. Erdélyt csak pro forma kérdezték meg. Az unióval együtt ki volt mondva, hogy Erdély elfogadja Magyarország forradalmát s e tekintetben a világ története nem mutat Erdély helyzetének egyetlen párvját. Az ország békés helyzetét válságos idők váltják fel, midőn azon kérdés áll elő: legyen forradalom vagy ne legyen? S midőn az ország rendéi még mind birkaszelíd türelemmel összegyűlnek, egy készhatározattal találkoznak, melyben Bécsből fejedelmi szentesítés mellett decretálva van részökre: „Legyen unio”, a mi másszor nem, de most annyit tesz: legyen forradalom.

* * *

Noha már érintettem a mohácsi gyászos eseményeket, de a közelebb lefolyt forradalom ismertetésire szükségesnek tartom még egyszer oda visszatérni.

A mohácsi gyászos napok után a német mostoha atyának állandó működési tárgya volt Erdélyt koronájába fűzni, mely jelentéktelen kiterjedése mellett is hírre-névre vergődött volt, nem lakói vagyonosságáért, de mert Európa aranybányájának neveztetek.

Meghódítására nem kiméit semmit, se pénzt, se vért, se becsületet. Aljas kémjei beszáguldottak Erdélyt, megvesztegetéssel igyekezett párthíveket szerezni, de a német elleni gyűlölet akkor oly nagy volt, hogy egészen 1691-ig mindég hajótörést szenvedett.

I. *Leopoldnak* jutott részibe Erdélyt meghódítani, nem nyílt terén s nem becsületes utón; nem is fegyverrel, se önkéntes meggyőződésből, hanem ármánynyal, csalással, mely eszközök állandó fegyverei voltak és maradiak mindvégig.

Leopold kézre kerítvén Erdélyt, zászlójára írta ama jelszavakat: „Transsilvaniam faciam germanam, catholicam et miseram”, mely jelszavak a 11. *Ferdinánd* alatt Bécsben tartott ministeri tanácsban, a Spanyol követ indítványa folytán

választattak jeligékül. A spanyol követ szakavatottan kifejtette előttük, hogy a Catholicismus behozatala általa vakságot és tudatlanságot; az elszegényítés által az állati önmegfeledkezést; a Germanisatio általa német sajtáságos szolgálai természetet örökre meghonosíthatni ez országban. A Spanyol követet *Ferdinánd* az országlási üdvös jó tanácsért gazdag adományaival elárasztá és a választott embertelen igékhez hű maradt mindvégig.

Megtámadta a magyar nemzetiséget, a családi patriarchális jóllétet, a protestáns vallást, mely akkor Erdélyben csaknem magára állott.

Végrendeletében örököseinek szívére kötötte politicája szigorú követését s ezek betűszerint megtartották mind e máj napig. (*A napló e része 1855-ről kelt. A kiadó*)

1691—1792, tehát egy század alatt. *Leopold, I. József, VI. Károly, Mária Theresia* nem tettek egyebet, mint állandó irtóháborút folytattak a magyar nemzetiség, protestáns vallás és alkotmányos szabadság ellen; megtámadván egyúttal kíméletlenül családi boldogságát is a nemzetnek.

És e százados hatalmas törekvés sem volt képes a nemzet egyetemét megtörni, fegyver nélkül volt, még sem adta fel magát soha, hanem küzdött negatív fegyverekkel. Nem tagadhatni, hogy a nemzet fiaiból némelyek árulást követtek el hivatalért, báróságért, grófságért, kamaráskulcsért s érdemjelért, de a nagyobb rész hű maradt ősi tűzhelyéhez, sőt az árulók fiai, unokái lassankint visszatértek honfi kötelességeikhez, daczára a csábításoknak, mint p. o. gróf Teleki - család derék tagjai, a honáruló *Teleki* Mihály utódai stb.

Az 1789-ben kitört francia forradalom némileg változtatott a német eddigi politicáján, külszínben engedékenyebbé tette, de lényegében csak a régít üzte. Nem jó indulatból, nem is humanitásból, hanem félelemből felhagyott egy időre a magyar nemzetiség üldözésével, a germanismus terjesztésével, a Protestáns templomok, papi lakok, ezek egyházaival

kapcsolatban álló birtokaik, kegyes alapítványaik lefoglalásával és a r. catholicus egyházaknak ajándékozásával és a magánösök vagyona fosztogatásával, mert *Napoleon* támadásaiért magyar fegyverre volt szüksége.

Az álnok szerepet 1815-ig folytatá, mikor félelmes elletől megszabadulván, régi politicájához rögtön vissza tért.

A hosszas francia háború után, melyben a magyar minden ok nélkül, csupán a német szeszélyeért, annyi vérét s pénzét elpazarlá, jutalmul alkotmányos országgyűlései félre dobattak, a nyakára tolt bankó pénze devalváltatott, a só ára felhágatott s adója kétszereztetett. Az alkotmányos igazgatás helyébe a német merev s annyira gyűlöletes burocratai eljárást lassankint csaknem észrevétetlen búcsúztatá.

Erdélyben a kormányzás élire állította a sebes eszű, nagyfávagyó b. *Jósika* János személyében egy elhatározott political vezért, kormányzéki elnöki minőségben s általa a megyék élére helyezett legtöbbnyire kevés értelmű, de engedelmes főispányokat, ezek alá ismét hasonló tisztviselőket és e szolgálai csorda által igyekezett leszúrni a Magyar alkotmányos életet, a mi eleitől fogva sértő szálla volt az ő szemében.

1830 bekövetkezett. A francia országgi Júliusi kitörés felvillanyozta a hazafiakat. Emberi méltóságuk s hazafiúi kötelességük érzetében előbb Magyarhonban s később Erdélyben is. Ott a *Széchenyi* itt a *Wesselényi* vezetése alatt mozogni, zúgolódni, panaszkodni, jajgatni kezdenek és panaszaitak nyílt terén, sőt sajtó útján elkezdek mondogatni.

Az öreg császár és híve, *Metternich* a nemzeti fájdalomnak zúgolódó szavait minden áron el akarák nyomni, de nem sikerült. Kisebb engedményezéssel akarák most a nemzetet lekenyerezni. Például megengedték, hogy a nemzet a maga zsebéből Pesten Múzeumot és színházat állíthasson; a mit más országban a kormány maga szokott állítani. De az igazsága érzetében felbátorodott nemzetet eddigi lehunyászkodott

szolgátságában nem lehetett tovább tartóztatni; megkezdett alkotmányos terén s erélyesen haladott előre.

De tapasztalván a kormány, hogy hatalom szóval le nem verheti, a honfiak tisztos sorait, bűnvádi perrel s börtönnel el nem némíthatja, visszatért régi fegyveréhez, a nemzet bűnös fiait elkezdé vesztegetni pénzzel, ranggal, hivattal s ekkép igyekezett magának többséget eszközölni. A nemzet gyalázatjára sikerült is elannyira, hogy az 1846/7. országgyűlésen a kormány párt többségben volt, s ezen többség által vivé keresztül több indítványai közt egy nagyon silány, minden Ítéleten alól álló úrbéri törvényt is, mely miután már szentesítést nyert, a kormány maga nem merte kihirdettetni, annyira belátták rosszaságát s korszerűtlenségét.

Szükségesnek véltem mindezt előrebocsátani, mi által kitűnhessek, miként Erdélyben a forradalom ugyan a fejedelem személye ellen soha ki nem tört, de országlásától kezdve politicája által az országot örök forradalomban tartotta, azáltal, hogy soha egyébre nem törekedett, mint e tartományt örökös nyomás alatt tartani.

Ily előzmények után következett be a baljóslatú 1848/9.

Ez év látszott az európai elnyomott népek fölszabadulása idejének lenni. Általános mozgalom keletkezett egész Európában s azok közt Erdélyben is. De itt legkisebb forradalmi vágy nélkül. A hazafiak forradalmat kértek fejedelmüktől, hogy tanácskozzanak az ország teendői felől. Megadatott. Kérelmeiket felterjesztették alkotmányos utón, jóakarattal fogadta a fejedelem s megerősítette. Ennek folytán Erdély együtt sietett az anyaországgal törvényesen, a jobbágyság felszabadhatott a király jóváhagyásával az országgyűlés meleg indítványára. Öröm mindenütt. Remény mindenben. Az egész ország ünnepelt. Nemzetiségi és vallási súrlódásoknak semmi nyoma. Eltűnt minden. A testvériség szent indulatában olvadót fel minden.

Így tartott ez, néhány rövid napig. Midőn Bécs sötét

falai közt egy reactio keletkezett, mely feladatául tűzte meg-
buktatni a dolgok új rendjét, s magát újból élére állítani a
kormánynak. E párt erős és hatalmas vala. Alkották a régi
conservatívek, katonatisztek, hivatalnokok, a kik a birodalom-
ban elszórva éltek.

Elvül tűzték ki, hogy a birodalom nemzetiségeit és
vallásait lázítsák egymás ellen, ezeket keverjék harciba s
ezek hátán építsék fel rendszerüket a gyenge király nevében.
Gyorsan határoztak; bölcsen s óvatosan nyúltak a nyak-
törő munkálathoz.

Horvátországból *Jellacsics* tábornokot, *Rajacsics* érseket,
Erdélyből *Urbán* őrnagyot, *Saguna* oláh püspököt, *Salmen*
szászok grófját, *Czimmerman* tanárt s több másokat titkon
Bécsbe idéztek, a hol nagytekintélyű conservatív magyar
urakkal együtt tanácskozáván, eljárásuk tervét megállapíták,
programjuk végrehajtására. Élőkön b. *Jósika* Samu, Erdély
főcancellárja, a lángeszű tevékeny férfiú állott. Dugd be füleidet
e hangokra becsületes nemzetem! S a nemzeti szégyen miatt
takard el szemeidet!!

A tanácskozás után szétosztánának rendeltetésük helyére.
Jellacsics Zágrábba, *Rajacsics* Karloviczra, *Urbán* Naszódra,
Saguna és *Salmen* Szebenbe.

A magyar országgyűlés folyt Pesten a legnemesebb
fölhevüléssel, hogy a magyar föld minden alattvalója méltá-
nyos igénye teljesíttessék, nemzet és valláskülönbség nélkül. De
míg Pesten tanácskoztak, azalatt *Jellacsics* tábort gyűjtött, Hor-
vátországban, *Rajacsics* a ráczok közt izgatott. *Urbán* Naszód
Riebel őrnagy Hátszeg vidékén. *Saguna* Szebenben, *Salmen*
a szászföldön titkos összeesküvéseket forraltak a magyar kor-
mány, sőt a magyar király iránti függést is felmondva, nem
több, nem kevesebbet határoztak el, mint a magyar nemzet
kiirtását, javai fölégetését, jószágainak az oláhok és Ráczok
közötti felosztását. Sajtó útján s emissariusaik által a kormány
régí módján elterjeszték az álnok híreket, hogy ha a magya-

rok győzendenek, elfoglalják az idegen fajok templomait, megfertőztetik asszonyaikat, leégetik falvaikat s a ki megmarad, magyar vallásra térítendik. A miből bár szó sem volt igaz, hanem aljas koholmány és rágalom.

Erdélyben egy elébb magyar, oláh, szász egyenlően örült a dolgok új rendének; az elégületlenségnek sehol semmi nyoma nem mutatkozott s bár a földesúri osztály oly áldozatot tett önkéntesen, minőt a történelem fel nem mutathat, legkevésbé sem zúgolódott; szentül hívén, hogy a felszabadult nép nagylelkűsége által leköteleztetve, pénziért segédkezet nyújtand gazdasága folytatására. Csalatkozott! mert az emberi nemzet egyáltalában háládatos nem, még igazságos sem s annál kevésbé volt az erdélyi felszabadult nép.

A magyar minisztérium megkezdé működését Pesten. Egy bank megállapíthatása végett a nemzethez szólott, hogy ennek alapjául arany s ezüst ékszereiből juttasson. És a milliókat vesztett föld és úriosztály készséggel ott termett gazdag áldozatával vonakás nélkül.

Katonaságot rendezett, ennek fölszerelésére adott lovat, nyerget, fegyvert, sőt adta vérét, gyermekét, mind legnagyobb készséggel.

Erdélyben megtörténvén a magyar honnali egyesülés, a kormány élére leküldetett b. Vay Miklós, s megbízott teljhatalommal kormányozni. A katonai kormány pedig b. Puchner Antal addigi országos hadparancsnok kezében hagyott és színleg amannak alárendeltetett és parancsait tisztelettel fogadta s hajtott végre. Az egész országban csend, rend és engedelmisség látszott lenni.

Azonban a bécsi Camarilla utasítására és szervezése alapján nemsokára megkezdődött az ármányos működés.

A szebeni és más székbeli intelligens szászok *Jelacsics* horváth bánnal *Saguna* Szebeni püspök *Rajacsics* karloviczi rácz érsekkel *Urbán* alezredes s *Riebel* őrnagy b. *Puchnerrel* és *August* Károly fehérvári várparancsnokkal összeesküdtek

az alkotmány ellen. Minthogy pedig ezt a magyar nép egész ragaszkodással ölelé szívéhez, s vérével is megvédeni késznek nyilatkozott, elhatározzák az oláhokat és szászokat felbujtogatni s ezeket egyesítve a magyar törvényre megesküdt cs. katonasággal ezen törvény felforgatására, a magyar birtokosok kirablására, sőt az egész magyar faj kiirtására, legyilkolására vezetni.

Ezen értelemben alakult Szebenben kicsapott erkölcs-telen balázsfalvi oláh deákokból, Bukarestből száműzött oláh tanárokból, mint *Laurianni*, *Balacesco*, sat. egy oláh comitee és szász bizottmány minden szász városban. Naszódon *Urbán* szintén ily titkos comiteet szervezett. Ezeknek élén állott névleg *Puchner*, de valósággal *Glantz* Flórián József, Bécsből iderendelt camarilla tag; a ki egyedül intézé a bécsi nézeteket, Ezenkívül az ország minden szögletén többnyire nyugalmazott katonatisztekéből, szász és oláh papokból beszármazott német eredetű mesteremberekből, szász és oláh Deákokból ügynököket neveztek ki, a kik által mindennek tudomására juthattak és lazításukat nagyban folytathatták.

Ezek alatt a király nevében mind jöttek a parancsok és végrehajtásuk sehol sem akadályoztatott. Jóllehet már azelőtt sokkal a reakció ellenforradalma szervezve volt, de azért főleg mert Olasz és Csehországban heves ütközetek voltak a néppel s azért onnan a törvény elnyomására a katonaságot nem lehetett még kihozni.

Elegendőnek vélték most a népet izgatásban tartani és a magyarságot minden után gyanúsítani.

Legelső tömegesebb lépés volt a balázsfalvi oláh gyűlés, melyet a magyarság elleni agyarkodás bélyegezett s mely az 1791-ben Temesváron összegyűlt ráczoknak petitióját fogadta el határozatában ...

Második *Orbánnak* Naszód vidékén azon intézkedése, mely szerint kihirdetteté, hogy az úrbéres nép részére a császár a szabadságot, a felszabadulást régen kiadta volt és

csak a földes urak tartóztatták vissza. Azért az a ki szabad akar maradni tegyen esküt a császár hűségére, lépjen zászlója alá, a miről védő levelet kap. (a mint a nép nevezé pazsurát.)

Az elámított nép nagyon természetesen elhívé s ezrenként tódult Naszódra. És noha a magyar kormány igyekezett a népet felvilágosítani, de nem bírta ellensúlyozni a szemtelen *Urbán* ármánykodását, mert a becsületes *capacitacio* nem elég erős alávaló gaz ármány ellen. De a magyar azt hitte, hogy az igazság mellette szól és ennek kell lenni a leghatalmasabb fegyvernek s elég mikor erre hivatkozik. Oh nem, könnyen hívő nemzetem! az igazság mindig részeden állt; s a német mégis nyakadra ült s Ítélet napjáig ott ülend, ha egyenlő fegyverrel, az az tökéletlenséggel nem harczolandsz ellenébe.

Augustus derekán a bécsi Camarilla már nyíltabb arcczal kezdett működni úgy Bécsben, mint a birodalom többi részeiben kezdette magát nyíltan is fegyverezni, orgánumai az engedelmisséget itt-ott megtagadták. Október elején pedig már síkra is szállott.

Addig Erdély egy tűzhányó hegyhez hasonlita, melynek mély morgását avatott fülnek hallani lehetett, de most már a lávahullámok kezdenek kitörni Naszód, Zalatna, Hát-szeg, Szeben, Balázsfalva, a katona vidékek lángba borultak; az oláhság osztrák katonasággal keverve elkezdett égetni, rabolni, gyilkolni roppant tömegekben. *Puchner* a szász tisztviselők s a k. — Fejérvári várparancsnok megtagadták b. *Vaytól* 2JL engedelmisséget, azok kik azelőtt lábainál heverték s engedelmisséget esküdtek volt a törvénynek. Az ország egyszerre lángba borult.

A Székelyföld egyedül volt kivételkép a személy és nagyon biztosság menhelye.

Ez időben fogatott el egy *Zöllner* nevű kémje gr. *Latour* osztrák miniszternek, a ki leveleket hozott tőle *Puchnerhez*.

Legelőbb e levelek tartalma deríté fel a *Reactio* gonosz terveit. Ebben parancsolva volt, hogy *Puchner* Erdélyt rögtön tegye ostromállapotba, induljon ki hadával, fegyverezzen le minden magyart, tartson a Tiszának s vele szembe jön a *Windischgraitz* táborá; itt egybeszorítandják a magyar kormányt és bevégzendik Magyarhon meghódítását, mint a hogy a Cseh és Lombárd-Velencei királyságokat már bevégezték Prágában és Velenczében.

A terv nem sikerült, mert a rendelet nem juthatott el *Puchnerhez*, de ha eljuthatott volna is, a nagy terv megvalósulhatása még nagyobb események által akadályozva lón.

A háromszéki nép nagyon át volt hatva az 1848-iki törvényeknek általánosan minden népfajt boldogító intézkedése által s kész lón a törvényt vérevel is megvédeni. A székely nép férfias lelkesedése közt az oda küldött kormánybiztos *Berde* Mozsa a *Zöllnertől* elkobzott Latour-féle rendelet által kiábrándulva elhatározá és elhatároztatá a székelységgel a szentgyörgyi gyűlésben, hogy az egész országban fenyegetve, sőt tetteleg meg is támadva lévén a személy és vagyon bátorság s a törvény tekintélye megfertőztetve. Háromszék népe sietni fog meddig ereje ér a megtámadott rend és törvény védelmére s e végre felajánlja karját, szívét vérét, vagyonát. És mind ezt tudata *Puchnerrel* is.

Midőn ezen határozatát megalkotta, akkor már *Gedeon* tábornok M.-Vásárhelyt a székely táborát szétverte s kevés napok alatt egész Erdélyt részint fegyverrel, részint rettegéssel hatalma alá hajtotta. Nov. 16-án Kolozsvár is elesett a Magyar kormánytól. Erdélyből az egyetlen Csúcsa volt még a kormány birtokában. A többi mind német kézben.

De Háromszék egyedül állott, mint rendíthetetlen kőszirt a dühöngő hullámok közt.

Nevezett kormánybiztos lőpor, gyutacs és fegyvergyárt szervezett Kézdivásárhelyt *Mankó* Dani és *Gábrányi* segít-

ségükkel s Szentgyörgyön ágyúfefszerelő és Hermánban ágyúöntő gyárokát a halhatatlan emlékü *Gábor* Áron segítségével. Kit Isten küldött az Izrael mentségére és csakis általa vált lehetségessé Háromszéket katonailag úgy szervezni, hogy függetlenségét *Puchnerrel* szemben megtarthassa. Itt feljegyzendőnek vélem a *Gábor* Áron jellemzésire azon párbeszédet, melyet az a kormánybiztossal tartott.

Az Agyagfalvi gyűlés végével korán reggel S.-Szentgyörgyön, midőn ez egy puskaművessel értekezett, hogy nem tudna-e ágyút önteni, egy középtermetű, szegény öltözetű jelentéktelen alak lép be az ajtaján, jó reggelt kívánva; szíves viszonzás után jövedele okát kérvdén felelte vala: hogy csak négy szem közt mondhatja meg. Erre a puska-művest rögtön elbocsátván az idegen folytatá: „Én *Gábor* Áron vagyok Bereczkből, testvére az odavaló országgyűlési követnek, szegény sorsban élek kezem munkája után; oda hagytam családomat, mert olvastam az úr felhívását, melyben minden becsületes embert hazája, tűzhelye s alkotmányja védelmére szólít fel s mindenkit felhív, hogy a mivel bír, nyújtsa a közügy oltárára.

Én tehát itt vagyok. Elhoztam magammal szinte mindenemet fejemben, karomban és szívemben” ... Ez őszinte, egyszerű és honfi nyilatkozatra a kormánybiztos kezét szorítva, megköszöné a haza nevében. Kérdé tovább, hogy mire lenne hajlandó vállalkozni? Felelete volt: „Mindenre, amire hazámnak szüksége van.”

„Egyébiránt nekem tűzeri ismereteim vannak; jelenleg természetes asztalos. Talán ezekben működhetném leghasznosabban.”

„Tüzéretet valahogy csak kapnék — felelé a főnök — de ágyúöntő és fegyvergyártóra lenne legnagyobb szükségünk.”

„Elválalom! — felelé *Gábor* — noha megvallom, soha sem öntöttem, de úgy hiszem, hogy sikerülni fog” ...

„Kísértsük meg — monda a főnök. — Én önt rögtön

ellátom szekérrel, útlevéllal, s nyílt rendelettel, melyben megrendelem a Baróthi nemzetőri századosnak, hogy önt a Hermányi vasöntödében mindennel segedelmezze. Most pedig tudni akarnám, mit kíván jutalmul?”

„Semmit!” felelé az mintegy megbántódva.

„Nagy szó, de megjutalmazza isten és egykor a haza” felelé a kormánybiztos. A közpénztár most ugyan üres, de sajátomból kérem fogadja útravalóul e csekélységet” ... és 40 forintot nyújta neki: de szerényen visszautasítá: mondván, hogy ő nem koldulni, hanem hazájának szolgálni akar. Útra kelt és tíz nap múlva feljelenté, hogy kész öt vaságyúja: Egy jó fejű székelyt már betanított az öntésbe. És ő most eljött, hogy a töltényeket, szekereket rendezze. E jelentéktelen ember lángesze rögtönzött Háromszéknek ágyúkat s képessé tévé, hogy szembe nézhessen aztán az osztrák jól fölszerelt hadseregével s földére az ellenséget többé ne bocsássa. *Puchner* annyira megijesztette, hogy ő a *Latour* tervéhez képest nem mert *Bemmel* egész erejével szembe szállani, attól tartva, hogy háta megett Háromszék elfoglalja Brassót, Szebent, miáltal két tűz közé szorulna. És ez a *Bem* győzelmes előhaladását nagyon könnyítette. *Puchner* mindent elkövetett, hogy megnyerje Háromszéket, de csak fegyverszünetet bírt kieszközölni, békét nem. Ebben pedig nem bizott. Egy szóval a helyett, hogy a *Latour* terve szerint *Puchner* Erdélyt meghódítván, Nagyváradon, Debreczenen át a Tiszáig s vele szembe *Windischgratz* szinte idejött s itt a magyar kormányt elfogták volna — *Puchner* gyalázatosan kiszorítottat Erdélyből.

Míg Háromszék ekép küzdött, azalatt a csucsai szorosig *Puchner*, *Urbán*, *Riebel*, *Jánk*, aztán száz meg száz kisebb-nagyobb oláh Práfecet Tribun országolt, rabolt, égetett a magyar faj jószágain. Ezeknek vad barbár eljárásához csak a Tatár hadjárat hasonlított. Midőn gonoszságuk tetőpontot ért, 1848 december végével jött a kétségbeesett országnak

segedelmére a magyar kormánytól küldve *Bem* tábornok, egy parányi, de hazafi és bátor táborakájával.

Zsibónál és Csúcsánál szétverte az *Urbán* rabló táborát s véletlenül egyszerre Kolozsvárt termett.

Itt semmit sem pihenne s táborát kétfelé osztva, egy kis bátor hadtestet *Czecz* ezredes vezénylete alatt Tordán, Enyeden, Balászfalván keresztül Szebennek indított, míg maga egy maroknyi erővel Beszterczének tartott, a bolond *Urbánt* sarkon követve s üldözve kikergeté Bukovinába. Mialatt *Czecz* Balászfalva vidékét megtisztította a vad oláh csordáktól.

Urbán kiveretése után *Bem* M.-Vásárhelynek tartott, egyszersmind a székelyeket hozzájok csatlakozásra hívta fel. A székelység lelke egész buzgalmával csatlakozott. M.-Vásárhelyről egyenesen N.-Szebennek tartott, Vámos Gálfalvánál és Medgyes mellett *Puchnert* megverte s haladott Szeben felé; egyszersmind *Czecznek* is megrendelte, hogy jan. 21-én Szeben alatt legyen táborával s együtt ostromolják meg Szebent. *Bem* eljutott, de *Czecz* az utat eltévesztvén, merőbe elkésett, ezért *Bemnek* nem is sikerült ezúttal Szebent bevenni. Visszavonult Vízaknára, hogy *Czeczczel* csatlakozhassék. De már *itt* fordult a koczka.

Az osztrák tábor egy pillanatra neki bátorodva, Vízaknánál megtámadta a kis magyar sereget, legalább is ötszörös erővel s mégis sikerült *Bemnek* visszaverni s üldözőbe is venni. A győzelem már a *Bem* részén állott, midőn oldalutakon *Puchner* részéről támadás intéztetett a főhadi szállás ellen. És már ekkor lehetetlenné vált *Bemnek* magát fenntartani, hátrálni kellett, de az utak rosszassága lehetetlenné *tette* a rendes hátrálást. Hátrált tehát mindenki a hogy tudott. Málnái, ágyúi legtöbbszörre az ellenség kezére került. *Bem* pedig alig tudta magát összeszedni Szerdahelyi és Szászsebesnél az ellenségtől folytonosan üldöztetvén mindég csatázva lehetett csak hátrálni. Szászsebesen szinte bekerítettett, csak vakmerő bátorságának s katonai lángeszének tulajdoníthatni,

hogy el nem fogatott táborával együtt. Az ellenség ezt már bizonyosnak is tartva, fölszólította magát megadásra, az öreg *Bem* beszéddel tartá a küldött osztrák tisztet, mialatt serge bajnokilag kivágta magát. Utolsó szava a küldöthöz: „mondja meg ön főnökének, hogy legfeljebb megölhet, de el nem foghat soha”.

Innen hátrált Szászvároson át Piskiig mind csatázva a maroknyira olvadt táborocskájával. A piski-i hídnál pedig megküzdé a leonidási harcztot. Szétveré a német nagy tábornok és kétségbeesztő félelemmel tölte el annyira, hogy Szebenig egyre szaladtak a nélkül, hogy üldöztettek volna. Ő pedig maga elrongyosodott győzelmes táborocskájával visszasiete Segesvárra és Medgyesre katonáit rendezni s annyi véres csaták után megszusztantani egyszersmind azon titkos szándokkal, hogy ellenségét csak oda csalhassa ütközetre.

E közt *Puchnernek* becsülete s hitele lejárt. A szászok, oláhok s német hadsereg között híre futamodott, hogy *Puchner* szándékosan engedi magát legyőzetni, azért mert magyar; a hír felhalott Bécsbe is. De feledék mindnyájan, hogy *Puchner* sem magyar, sem német, hanem osztrák szolgalelkű katona, ki magyar birtokos létére magtámadá hazáját; a ki császára kedvéért testvérjét is hideg vérrel leszúrja. A kinek élte nem más mint „mein Vermögen is mein Degen, und mein Vaterland ist mein Kaiser” következőleg mindent megtett uráért. Hanem a magyarság *Bem* alatt nem zsoldért, hanem házi Isteneiért, tűzhelyéért s szabadságáért küzdött. *Puchner*t nem mozdíták el ugyan a vezénylettől, de küldöttek melléje egy hetvenkedő *Van der Null* nevű németet, hogy tényleg ez intézze a hadjáratot *Puchner* mellett. Ez katona parolájára fogadta, hogy *Bemet* fogva küldi Bécsbe, mert ő tanult katona, a másik meg pusztá kalandor.

Megtétettek tehát az előkészületek *Bem* elfogására, a ki most már Segesvárt vert tábornok. Az öreg *Bem* örömmel vette ezen hírt és intézkedett.

Segesvár keleti részéről támadatok meg, egy kis csapat fogadta azzal a rendelettel, hogy engedjen a túlnyomó erőnek s lassankint vonuljon M.-Vásárhely felé. Ezalatt *Bem* tábora nagyobb részével Medgyesen át előre tört, hirtelen Szeben alatt termett s midőn *Van der Null* úr értesült, Szebent *Bem* már vitézül bevette. *Puchner* a híres *Vander Nulla!* — a kit a székelyek nagyon találólag „vándor nyúlnak” kereszteltek — Verestoronynál, részint Ojtoznál nyakra-főre menekült Oláhországba, a segedelmükre jött muszka pajtásokkal együtt.

Erdély, kivéven az Abrudbányai havasokat, melyek az idő rövidsége miatt ezúttal elhaladtak, jelenleg meghódítva állott a törvény tekintete előtt. *Bem* úgy állott, mint félisten, tisztelve, áldatva mindenkitől. Mily nagy egy győzelmes hadvezér forradalom idejében! Ki ilyet nem látott, képzelni se tudja. Még bűnei is megbocsáttatnak. Így volt *Bem*, Még gyarlóságai, sőt politikai botlásai is imádtattak. Csuda-é tehát, ha Caesar s Napóleon a köztársaság nyakára ültek.

Bem közép nagyságú, száraz és mozgékony testű ember.

Haja ősz, feje kicsin, szikrázó kisdud szemei, homloka törpe, orra rövid s kissé pisze, szája arányos; tökéletes lengyel arcz, arcza egyes darabjai nem mondhatni szépek, de visszataszítók sem. Arczkifejezése tüzes, eleven, átható, magatartása néha merev, máskor túlságosan nyájas, de mindig méltóságos. Alárendeltjeivel szemben rideg parancsoló katona, ezenkívül nyájas mint szelíd gyermek.

Szíve oly jó, oly nemes, hogy oktalansággal vádolhatni néha túlzott jóságáért. Sírónak, panaszkodónak mindent odadob. Ellenség s barát közt különbséget nem ismer, ha emberség ügye fordul elé.

Kötelesség érzete oly hatalmas, oly ellenállhatatlan, hogy a római hadvezér példájára képes a kötelességet nem teljesítő a legnagyobb szigorral büntetni és ez némelykor átmegy igazágtalanságba is; de mégis e szerencsés tulajdonnak róhatni fel katonai eljárásában a sikert.

Dolgaiba avatkozást nem tűrt. Ritka emberrel tanácskozott, inkább parancsolni szeretett. Dicsőségére féltékeny. Ezért sem maga mellett, sem maga felett tűrni senkit nem akart. Innen támadt aztán sok rendetlenség és surlódás a polgári hatalom s közöttte.

Jelleme egy nagy és nemesszívü zsarnoké.

A *Bem* Erdélybe jövetelével egyidőre esik a *Beöthy* Ödöné, ki mint teljhatalmú kormánybiztos küldetett ide. De az első tanácskozásra mindjárt egybezördültek s *Beöthy* azonnal elkotródott Erdélyből. Két ily egymást derékba vágó jellem természetesen egy fedél alatt meg nem férhetett.

Beöthy helyébe *Csányi* László zalamegyei előkelő nemes birtokos küldetett hasonló teljhatalommal. A ki fiatal éveiben huszár szolgálatban volt. 1813-ban lába átlövetvén, jóidején kilépett a katonaságból, Zalamegyében táblabírászkodott és *Deák* Antal s később *Ferenczcel* vezették a megyei értelmiséget. Az 1848-iki tavasszal pedig szívét, karját, vérét a magyar kormány rendelkezésére tette le és így a *Jellacsics* mozgalmaitól elkezdve, mindenütt mint nagytekintélyü országos biztos alkalmaztatott.

Termete magas, szikár s előhajlott, magatartása méltóságteljes.

Feje kicsiny, gyér hajzattal fedve, őszbeborult. Homloka nyílt, szemei tüzesek, élesek, orra római vágású, szójárása zalai, darabos kiejtésű.

Eszejárása gyors, sebes, átható. Inkább eszes, mint bölcs embernek mondhatni.

Szíve nemes és érzékeny, nemzetiségét imádásig bálványozta. Ezért a németnek halálos ellensége, mint a ki ennek életfáján 3 század óta rágódik.

Kötelességérzete szigorú és ellenállhatatlan. Éjjelét, napalát, lelke minden erejét ennek szentelé. Ez érzetből meríté azon határtalan tevékenységet és erőt, melyet gyenge testalkata, mely tüdővész és aszkórságtól volt megtámadva e nélkül

el nem bírhatott volna. Magatartása mindenkivel szembe ne-
mes, lovagias.

Nyilatkozata határozott és rövid.

Könnyen írt, mi azt mutatja, hogy a dolgokat ismerte minden tekintetben. És a mi ellentétben látszik lenni a katonák természetével, a kik rendszeren csak egyik oldalát látják a szemek előtt fölmerült tárgyakkal.

Ruházata, életrendszere s egész környezete polgáriason egyszerű, mint egy köztársaság növendékének.

S ha valami gyarlóságot tapasztaltam benne az azon Magyarországon több helyről fülbe sugdosott hamis értesítés folytán keletkezett fogalom, hogy Erdélyben a kaputos osztály nemzetietlen, nyelvéhez, hazájához nem ragaszkodó, sokrészt elnémetesedett, minek ellenkezőjéről alig győzhették le őt mindennapi tapasztalásai.

Tagadhatatlanul nagy ember — nagy életében s nagy halálában s áldott emlékében.

E nagy embert küldötte a kormány *Bem* felibe Erdély kormányzására s melléje hasonló hatalommal rendelte *Asztalos* Pál mármaros megyei és *Berde* Mózsza háromszéki követeket kiknek segélyével organisálta Erdélyben a political igazgatást, kik közül *Asztalos* nemsokára elhalt s maradt a más kettő.

Míg *Bemmel* személyesen nem találkoztak, csendes, nyájas levelezést folytattak. *Bem* engedni látszott. Szében bevétele után *Csányi* Kolozsvárról rögtön *Bemhez* ment diadalán szerencsétlen. Itt a ceremonialis fogásokon túlesve, átmentek a katonaság rongyosságára, éhezésére, fizetésök több heterőli hátralékjára daczára annak, hogy ezek fedezésire elegendő pénz küldetett, de a rendetlen, rossz gazdálkodás miatt elpazaroltaték, azonnal összezördültek. *Csányi* oly szándékkal indult volt Kolozsvárról, hogy a szászöld kormányzását átvéve, a további szász fondorkodást lehetetlenné tegye.

De a sajnálatos összekocczanás után a political administratio körüli terveit a közügy veszedelmeztetésiért annyiba

kellett hagyni, s hiúsult tervei miatt szorult szívvel tért vissza Kolozsvárra.

Bem a nem katona emberről egyáltalában semmit se tartott, mit szóval s tettel mindegyikkel megéreztetett és a közügyet nagyba veszedelmeztette.

Ez időben Erdélyben csak egy ellenség nem volt még legyőzve, az együgyű *Jánktól* vezetett rendetlen mócz-oláh csorda, mely a hozzáférhetetlen havasok közt néhány jelentéktelen kísérletet megghiúsítván némi hírre kapott volt, de a fontosabb tárgyakon átesve csupa gyermekjáték leendett a havasi bűvőjukak kitisztítása.

A magyar tábor legnagyobb része véres csata után pihent babérjain; midőn a másik részével *Bem* segélyére sietett a Bánátban működő magyar hadseregnek, melynek élén *Perez* Mór állott.

Bem mint villám érkezett, meg verte ott is az ellent s egyszersmind *Puchnernek* megghiúsította azon tervét is, hogy a Vaskapun Erdélybe betörhessen.

A politikai kormány pedig küzdött a rendnek helyreállításával és az administratio szervezésével.

A napi politicusok szentül hívék most, hogy itt a tény bevégzett, hogy a drága hon s halálos ellene a bécsi s Szebeni reactio meg van törve. Csalatkoztak a jámborok, mert a reactio még 1848-ban érintkezésbe tette volt magát az Orosszal és segítségire hívta, mit a Bukarest Consulja *Timonitól* elfogott levelek eléggé bizonyítottak. *Puchner* fő hadi kormányzó kérte ki a segélyt, de az orosz arra utasította, hogy a nép kérje. Így aztán Szeben és Brassó városa küldöttei jelentek meg *Lüders* oláhországi orosz hadvezérnél s ezeknek a segély megígértetett. Ez Ígéret folytán egy muszka hadtest bé is jött az országba, de meg sem pihenhetett, mert rögtön kiveretett a németekkel együtt. És már 1849 június 12-én vévé *Csányi* Jassiból a titkos intést, hogy a Muszka hadsereg be fog törni Erdélybe. A tudósításba le volt írva

pontosan, mely pontokon hány ezer orosz és melyik napon működend. Úgy lett mint írva volt. Verestoronynál, Temesen, Ojtozon, Beszterczen egyszerre rohanták meg az országot s óriás küzdés és vérontás után az érintett szorosokon sikerült a betörés. Háta megett jött az egykor kivert osztrák tábor kiéhezve, elrongyolva és undok férgekkel megtelve. Velők egyszerre jövének a hazából régebb kiszökött honáruló szászok, oláh tribünök s egy pár gyalázatos magyar. Nevők gyalázatját az utókor tartja fenn magának.

És most következett bé a magyar had halál harcza. Minden talpalatnyi földet vérével borított, míg végre kénytelen volt hátrálni az ellenség húszszoros száma előtt s á sok véres csatában többnyire elhullván fiai egy kis csapat Zsibónál a más Dévánál fegyverét leraká.

Ezután a német országlás újból helyre állott orosz fegyver élén. És újból felírá zászlójára ősei jelszavát:

Hungariam faciam catholicam, germanam et miseram!!..

És e jelszava valósítására elkövet minden újat s nem irtodzik semmi eszköztől. Főleg napjaimban, midőn a forradalmat nemzetemre erőszakolván, később nem önerején, hanem idegen segítséggel legyőzvé, Magyarhoni, mint martalékot tekinté s naponta a legborzasztóbb s vérlázítóbb jeleket idézte elő. Szemtanúja valék az embertelen rettenetes eljárásnak. Melyek hanyatló éveimre kártékonyán hatva, meggyengült kezeim alig bírják már a tollat. De utolsó erőmet felhasználom, mert hazafiúi kötelességemnek tartom a közeli múlt borzadalmait, úgy a mint szemeim előtt feltűnedeztek, az utókor számára hűn följegyezni.

XII.

(Itt megszakad és véget ér az *Emlékirat*.)

**ÚJFALVI SÁNDOR ÉS CSALÁDJA
LEVELEZÉSÉBŐL.**

Szeben, 1759. aug. 31.

Újfalvi Samu levele özv. Falatkái Ferencné — Zsombori
Borbárához. (Lásd e könyv 9. lapján.)

Palatka, 1759. szept. 9.

Zsombori Borbára — Újfalvi Sámuelhez.
(Lásd e könyv 10. lapján.)

Nagyszében, 1759. szept. 19.

Újfalvi Sámuel — Zsombori Borbálához.
(Lásd e könyv 10—11. lapjain.)

Hely és kelet nélkül, (1831.) ajánló levél.

Klauzál Gábor — Müller Iván főszolgabíróhoz.

Kedves Barátom! Levelemnek előmutatója Tettes Újfalvi Sándor Tábla Bíró Úr innen egészséges helyről utazván vissza Erdélybe ötet mint igen kedves Barátomat néked különösen ajánlom; fogadd ötet szokott szívességeddel, 's távoztass el újtából minden akadályt, melly ötet újtába érhetné —. Utaítsd ötet a' leg közelebb, 's biztossabb Váradí útra, 's adj néki ajánló levelet, hogy az hazánkban levő cholera be-

tegség miatt mint tökéletesen egészséges helyekről utazó Békés és Bihar Vmegyékben sehol fel ne tartoztasson — erre kér, igazán szerető Barátod

Klauzál Gábor
Tábla Bíró.

Kívül. Tettes Müller Ignázt Úrnak. Csongrád Vmgye
Fő Szolga Bírójának etet. Szentesen.

Sümeg, 1831. július 25.

Kisfaludy Sándor — Újfalvi Sándornéhoz.
(Lásd e könyv 235—236. lapján.)

Sümeg, 1831. szept. 25.

Kisfaludy Sándor — Újfalvi Sándorhoz.
(Lásd e könyv 226-233. lapjain.)

Romladék, 1831. szept. 27.

Újfalvi Sándor — Újfalvi Samuhoz (testvéréhez).
(Lásd e könyv 206—214. lapjain.)

Romladék, 1831. okt. 2.

Újfalvi Sándor — Deák Antalhoz.
(Lásd e könyv 238—240. lapjain.)

Romladék, (Szakatura) 1831. okt. 16.

Újfalvi Sándor — Kisfaludy Sándorhoz.
(Lásd e könyv 233—235. lapjain.)

Romladék, (Szakatura) 1831. okt. 16.

Újfalvi Sándorné — Kisfaludy Sándorhoz.
(Lásd e könyv 237—8. lapján.)

Washington, 1831. okt. 23.

Böloni Farkas Sándor levele — Újfalvi Sándorhoz.

Kedves Druzám!

Ez előtt harmad nappal Mont-Verronban voltam, a nagy Washington volt lakhelyén és sírjánál, 's igen is rá emlékeztem a Drusza kérésére 's azon ígéretemre, melyet ez előtt más fél esztendővel a Várda előtt sétálva tettem volt a Druszának; 's ime ide zárok egy ágacska fejr Cédrust, melyet a tisztelt ember sírja felül szakasztottam. Vallásos tisztelettel járnak ide az Amerikaiak s az Idegenek 's én is hazámra sóhajtottam a szent helynél.

Már nagy részét bejártuk a Státusoknak, de Dél felé alább nem megyünk, mert itt Virginiában most is oly meleg van, mint nálunk szokott lenni Júniusban, csak a Szerecsen álhatja ki az ezen alól való climát, 's a Tél bekövetkezése előtt hátunk megé szeretnők tenni az Óceánt, melyen általjövételünkben 39 nap hányatánk.

Éljen boldogul kedves Druzám. Örvendtem hogy ígéretem teljesíthetem, majd Tavaszai látni fogom. Kedves Feleségét szívesen tisztelem. A Concipista urnák, jo Principálisnak és Löw urnak, mondja meg tisztelem. Szíves tisztelettel maradtam

Szerető barátja
Farkas Sándor.

Washington. Americában. 1831. october 23 kán.

Kívül: A Monsieur *Alexander Újfalvi* de Kövesd par Vienne en Autriche Bude a Clausenbourg en Tansylvánie ou pr Nagy Honda a Szakatura.

(Bölöni Farkas Sándor címeres pecsétje.)

Kehida, 1832. jan. 4.

Deák Antal — Újfalvi Sándorhoz.
(Lásd e könyv 240—243. lapjain.)

Romladék, 1832. fcb. 6.

Újfalvi Sándor — Újfalvi Samuhoz (testvéréhez.)
(Lásd e könyv 214—226. lapjain.)

Sümeg, 1832. aug. 1.

Kisfaludy Sándor — Újfalvi Sándorhoz.
(Lásd e könyv 243—245. lapjain.)

Kolozsvár, 1834. május 26—28.

Újfalvi Sándor — feleségéhez.

Hétfőn östve — 26-ikán Máj 1834.

Kedves Julim! Tegnap östve 6 órákkor nagy írott Czédulákat függesztettek ki az uttzák szegleteire: Mellyen azt lehetett olvasni: „hogy az Ország gyűlése, a' holnapi napról, bizonyos okokból el halasztódik, a' meg nyitás előtt pedig 24 órával hírül fog tétetni.” Aláírva senkitől se volt. A' meg döbbenés köz lett — A' Dicasterieüsták, 's K. Táblaiak Jövendölése azonnal kész vala: Hogy Diaeta nem

lesz bizonyosan, és artzokon öröm vonások terjedsége bizonyítá nagy meg elégedéseket.

Ma reggel tsakugyan egybe gyülének a' Rendek az Ország háza udvarán, de a terem bé volt zárva. Ott egy időre zúgni lármázni kezdenek. 'S némelyek fen hangon kiálták: Hogy ők az ország háza meg vételére sokat fizettek, midőn azok, kik most előttük bé zárták — t. n. a' Oubernium nagyobb része — éppen semmit se fizettek. Itt mind több zúgolódó hangok el kelése után végre fel keresték az öreg *Túrit'*, ki azt feleié, hogy a' kulcs ugyan nálla van, de felsőbb parancsolatnál fogva ki nem nyithattya; azon felsőbb parancsolói kérdezvén; arra a Cancellariust nevezé. Erről *Huszár* Károly értesítván az udvaron veszteglő temérdek sok népet, ettzer a' Wármegye házhoz, de oda fele se férhetvén bé a belső nagy templomba mennek. Itt észre vévén hogy a' Szász nemzetből senki sincs köztük, követeket küldtek utánnok, hogy jöjjenek hozzájuk; kik azonnal elis jöttek.

Bizonyos felvilágosításokért vissza kell térnem. A múlt hét eleitől fogva egybe lévén gyülve a' követek, szorgalmatosan gyűléseket tartottak. Egy illy gyűlésbe meg határozták, hogy nem az ország, hanem a nemzeti gyűléseken, mindég két követ legyen az Elölülő. Ez a' k. táblát, regalistákat, némely fő tiszteket nagyon boszantott, 's egybe is egyeztek: hogy azon gyűlés felé se menjenek. De tsak valami 40 tartá szavát, a' többi fel szállingózott. Ezen 40 közül tegnap néhányon a' *Cserei* Miklós és öreg *Horvát* Dani vezérlése alatt, fel mentek a' Herczeghez, és ott arra kérték, hogy a' regalistáknak nagy része, 's még a követek közül is nem lévén fel gyülve, halassza el a gyűlés napját — Mit, az gondolatlanul meg is tett — 's ennek következésibe akasztattak ki a tegnap östveli Czéduiak. Ezen említett 40 külön gyűlés is tart, a' fő része *Macskást* szállásán, ezek közt vannak a K. tábla, 's a' regalistáknak leg rosszabb része, 's a' *Betlen* Urak kivévén Jánost.

A' mai gyűlés előlülőji valának *Mikes* Jankó és Lőrintz. Ezen gyűlésbe egy követtséget neveztek ki a' Hertzeghez; kéressék meg: hogy az ország gyűlése meg nyitásával ne késsék. Ma délután, minthogy a' templomba sok padot egybe törtek a' hallgatók délelőtt — tehát a' *Betlen* Getzi ló oskolájába gyülekeztek egybe. Itt a' nagyon rősz szagba, vagy melegbe 4 egész órát disputaiának, végre elhatározzák: hogy külgyenek követtséget azon, *Macskásinhl* gyülekező, 's tanátskozó 40 személiyhez, de a' kik délelöttől fogva 70re szaporodtak, 's hívják meg, hogy ne gyülekezzenek külön egyesiítsék magokat a' haza köz javára hasznára, 's lássák által a' haza szerencsétlen állását, 's ne elevenítsék fel a' vissza vonás szerencsétlen lelkét. Ezen két rendbeli követtség holnap fog feleleteket hozni. Most jo éjt Édes Julim. —”

Kedden délbe.

Egy órával ezelőtt újra Czédulákat aggattak az uttzák szegleteire: „Hogy Szerdán 10 órákkor meg nyittatik az ország gyűlés.”

Kedden östve.

Délután nemzeti gyűlés tartatván, az el pártolt regalisták, 's főtisztek közül is sokan megjelentek ugyan, de a' K Tábla, és a' regalisták nagyobb része most is el maradt. A' meg jelentek közül némelyek fájdalmas hangon beszéltek elé, hogy a' meg hasonlásnak egyedül való oka az: hogy a gyűléseken tsak követek az előlülők 's kívánják hogy ez változzék meg. A' Liberális fél közűlis többen pártolván, a' regalisták meg iüzesen kívánván, végre meg változik ez a valósággal nagyon szép jövendőű Czél — Miklós végre könybe lábbugo szemmel tévé jövendölését, hogy mi lesz ennek a' következése. Mind semmit se használt — Ezután kettőt választanak egy hétre. — Most G. *Haller* István és *Schreiber* választáiék.

Innett el bomolván, a Nemzetek külön gyűltek újra egybe. Miklós a' Székelyekébe ment, mint követ. — Itt vala néki a' leg hevesebb egybe csapása a' sok homályos Székely Urakkal. Többször kapott kargyához. — 'S végre itt tsak ugyan győzött indulatossága. S a' szabad ügy győzött még most a' szolgain. — Nyugodgy csendesen Édes Julim.

Szeredán reggel.

A sok regalistának nevezett katona tiszt csak nem mind itt van. A' hertzeg szüntelen hivattya őket, és a' k. tábla hiveit, 's a' regalisták nagy részét. — Ezeknek mint parantsolat van adva előre. — Minden ki nézések szerint minden a régi állapotba marad. Ma 9 órákkor gyűlnek a' nagy terembe. Minden feszült várakozásba várja. — A' posta estve 6 órákkor indul. — Addig a ma délelőttiről is irok valamit. Addigis némely mellékes dolgokról. —”

A' Kővári Hospodár Vasárnap egybe vezett a derék 2 követtyeivel. — A' Hertzegnél végezvén a' tisztelkedést, jövet meg szolittya őket, hogy mennyének vélle egyenesen B. *Jósikához*. Ezek nem akartak menni. Nem meggyőződésből, hanem félelemből. — Ez azt mongya, hogy ő parantsollya. Ezek is gorombán odafelelnek. Ez nagy haraggal azt mongya, hogy 10 nap múlva haza is megy. Márkálit tart, más követeket választat, 's őket vissza hivattya. — Ezzel indulatosan el válnak — Ő fel megy B. *Jósikához* egyedül — Hétfőn reggel találkozunk együtt — panaszol nékem, hízelkedik — Én nagyon hidegen egy szót se szollok beszédeire. El fordulok, 's tovább menyek. Kevéssel ebéd előtt újra találkozunk az uttán — Karon fog, kér menjünk bé a' Cassinoba egy pipa dohányra — Minden hizelkedései után se tsalhat ki egy szótis — Utóbb kérdi, hogy hol vannak a lovaim? — mondom hogy Berkeszre küldöttem — Erre nagyon kér, hogy — hogy írjak Tisztjének, hogy az ő ak-

lába halljanak — Ezt meg is ígértem több megújított kéreéseire — Ezt tehát mond meg *Borbánnak* Édes Julim hogy így tegye — *Vér* Farkas azt monda: hogy követeivel azolta nem is találkozott, kerülik egy mást. Addig edgyütt ettek, most egyedül kosztozik — Csömörölne meg mind a' három I

Fényüzés csaknem semmi sints. *Noptsa* László, *Katona* László, *Földvári* — ezek különböztetek magokat a' pompában. Hogy ezen hiú tárgyakkal vonják magokra a' köz figyelmet. Czélt is értek; de kikatzagás, gúny követőik mindenütt. A többi mindenbe nagyon egyszerű, az ország mostani állapottyához mérsékleti módon követnek. Tartsa Isten állandóul!!

Játékszín mostanság mindennap foly. Fel járdogálok magamis, a' Játékosok nagyon jok — még eddig nagyon gyenge darabokat adtak. Énekes játék holnap lesz az első. Szívszakadva emleget kis családunk mindenkor. Én halगतok, de már azt is meg untam. S bizonyoson hamarébb haza menyek, mint feltettem volt. Hogy edgyütt azonnal vissza jöhessünk.

Peterdre már írtam, 's ha Wasárnapig bé nem jön a pénz, akkor személyesen menyek utánna — Köszönet rajok nézve nem sok lesz benne.

Már egy kis futó dolgot is. *Földváry* a' múlt Szombaton az Öregnél volt: A' több ijesztő jövendölgetései után, végre azt mongya: „Hogy a' Liberálisok miatt neki az Élete nints bátorságba, 's katonai erőt kér, 's azzal teszi magát bátorságba.” — Az öreg hangosan le nevette, 's a zoltais nagyon tsufofolodva emlegeti. De hát ha meg tudgyák a' Liberálisok? — Töllem bizonyoson nem — de egyébütsit mondhatta.

Idegen férfi nagyon sok — de a' fejrénépek majd mind othon maradtak. Csak nem edgyet se látni. A' Drágaság nem éppen akkora mint hittük. — Sőt a' gabona még otsobb — a' Szárazság az egész országba köz — itt neve-

zetesen éppen — mint nállunk. Az estve 9 órákkor el kezdett esni még mind és. Wajha nállunk is így lenne — Oh be' várom tudósításodat!! —

Szeredán délután.

Erről most, az idő rövidsége miatt csak röviden. Ma 9 órákkor egybe gyűlvén a' Gubernium, Gr. *Nemes* Ádámot le küldi a' Statum praesidens helyett — Ezt hosszas vitatás után elfogadák; oly fel tétel mellett tsak ugyan: Hogy mint általok, a' rendek által választott Elölülőt igenis el fogadgyák, de mint Gubernium küldöttyit soha meg nem ösmerik. Tehát mint választott Tag helyét el foglalá. Melyet fel jelentvén a' Guberniumnak ez pedig a Hertzegnek — a' ki azt válaszolá: Hogy — ha e' rendek, mint Gubernium küldöttyét el nem fogadgyák, tehát a' gyűlést ezennel fel oszlattya. 'S ezzel G. *Nemes* elől, utánna a' többi főbb emberek azonnal ki tolonganak — Már most senki se tudgya mi lesz még ezután — Sokan hinni kívánják, hogy vége a Diaetának, részemről nem hiszem — Csókol sokszor É' Julim —

Újfalvi

(Újfalvi levéltár.)

Hely nélkül (Kolozsvár) 1841. jul. 28.

Bölöni Farkas Sándor — Újfalvi Sándorhoz.

Kedves Druzsám!

Vasárnap künn valék *Barrával Kelemennél.* Dagadása lohadt 's fennmozoghat, de még sok rossz anyag van benne. Bárra bizik, hogy most kilábbal, de nem felel, ha azután vissza nem tér-e betegsége, ha magára nem vigyáz. — Mon-

dám *Kelemennek*, hogy a Drusza is meglátogatja, mellyen igen örvendett. Talán még ma bővebben rolla. Isten éltesse 's gyógyítsa kedves Druszám.

tisztelő barátja

841. Jul. 28kán.

Farkas Sándor.

Kívül: Újfalvi Sándor tisztelt barátomnak Apahidán.

Helynékül (Zsibó) 1844. március. 7.

Wesselényi Miklós br. Újfalvi Sándorhoz.

Kedves Barátom 1 Szíveskedtél *Molnárhoz* intézett leveled által hogylétem felől tudakozódní. Lábommal, — melly több hetekig borzasztó fájdalokat okozott — most jobban vagyok; még nem igen járhatok ugyan, de kevesebbet szenvedek; szemem azonleg végéhez közelít; lehetne százat sőt ezerét egyre fogadni, hogy több őszi vagy téli vadászatot együtt nem teendünk. Hála Istennek többeket tehattunk, s' hogy az még az idén is lehetett; ezeknek kedves emléke bizonyoson mind kettőnket sírjáig kísérend; 's nekem azon sötét éjben, melly most reám borúí, gyakran fog szellemileg visszاسugározní. — Reménylem hogy azon kelés mely felől irál, már nem háborgat 's hogy nőd is — kit szívesen tisztelek — frissen van. Áldjon az ég! Maradok

U. i. Közeledik névnapod. Adja az ég, hogy mint a' tavasz ezen előpostája az évre virulást, úgy éltedre örömeidet derítsen l

(Wesselényi Miklós leveleskönyvei V, köt. 103/104 old. 89 levél.)

Helynékül (Zsibó) 1845. jan. 9.

Wesselényi Miklós br. Újfalvi Sándorhoz.

Újfalvi Sándor leveléhez Ő 17-ik lapon utánírás.

Szomorodva hallom, hogy a' védegyelet ügye Kolozsvárt sokak által hidegséggel sőt idegenséggel is fogadtatik.

Gyalázatot hozand Erdélyre Magyarhon — 's gyalázatot a külföld előtt, ha ezen valóban magyar ügy, mely szintolly szükséges mint igazán pártolva nagyon hasznos, Erdélyben pártolásra nem találna. Ha a' szolgálai lelkűek 's kötött kezűek csordája idegenkedik, nem csudálom, miután a' kormány rosszul felfogott érdek tekintetéből orrolja a dolgot; de ha a mi szívűek közül is vonakodnak attól, azt érteni nem de mélyen fájlalni tudom. Igyekeztek Barátom megértetni az emberekkel hogy részvétlenség által ezen ügy megbukását eszközteni annyi mint vérünk pellengerre tételében venni részt. Hogy a védegyelet iránt Deáknak — kinek szava bárki előtt is fontossággal bírhat — mik nézetei, azt megláthatod az idemellékeltből. Ez egy levélnek töredéke, mellyet Deák Csapodynak írt, 's Csapody velem közlött. Jó lesz ezt is többeknek megmutatni.

Fáczyanyaim vannak Vikolnál: 10 pár még ünnep óta; mint hallom Kolosvár úri házai még nem győzik elfogyasztani; de mire is az erdélyi urnák fáczyány; hiszen ád neki nyúzott oláhja elég hitvány csirkét. Ezeket megrágni, megemészteni, nem könnyű; de hiszen az erdélyi urnák foga jó szokott lenni; mert egymást rágni 's rágalmazni derekasán tudja, 's hogy gyomra is jó, azt a kormány által olíy gyakran nyújtott galuskák' egész devotiobani megemészttése bizonyítja.

(Erdélyi Nemzeti Múzeum kéziratára, Wesselényi Miklós, leveleinek másolatai könyvei IX. kötet 8 sz. leveléhez utóirat.)

Kolozsvár 1845 jan. 23.

Újfalvi Sándor br. Wesselényi Miklóshoz. (Részlet e leveléből.)

Ha csak két héttel előbb érkezett volna ide az aláírású ív, mint a tilalmazó királyi rendelet, bizonyoson sok alá író találatott volna. De azon tilalom itt fájdalom 1 igen megtermette a' gyümölcset. A' kormány emberei azonnal hévvel

tűzzel meg kezdték az ágitatiót, mi még a lelkesebbeket is meghülepíté. Ha felszollito buzdító leveleidet nem küldözöd, hat aláíron felül nem ment volna Kolosvárról — azóta örömmel tapasztaltam egy kis mozgalmat, csakugyan koránt sem annyit, mit a' tárgy komolysága igényelne. Kolosvárt a' szo tellyes értelmében, minden élet kihalt; a réginék még nyoma se maradt, 's legalább nekem még reményem sints, hogy mostanság fel éledgyen. Mert a' semmit se tevés, 's még a' nem is akarás innét ki szívárgott a' megyei életbenis. Nyíltan állítom hogy Erdély az örökös tartományok politicalai zárt életétől egy cseppet se különbözik. És pirulva olvasám Deák Ferentznek hozzád írott leveléből a' „Lelkes Erdély” nevezetet. A' mi talán lehetett 834 tájt, de minek most még csak nyoma sem ismerhető. — Kitételeim bizony nincsenek nagyítva, de nem lehet e tárgyra elegendő panaszra találni. A' hivatal utáni ásítózás, az elpuhulás, a' semmit se tevés 's mindenekfelett a' magyarországiakkal nem társalgás, még nem is találkozás. Egyéneinket oda déstillálták: hogy itt még akarat sincs, cselekvésről pedig még szó se lehet. Néhány egyéneinknek egy része el vénült, más része elpuhult, de tekintélyes erőtelyes tagunk csak egy sincs, 's a' régiek helyében ujj egy se áll elő. Mindenekfelett a' félelem már annyira ment, hogy egyebeket ez úttal mellőzve — néhányok nyilatkozata volt: „Nem írhatom alá a' védegyeletet, mert a' k: hivatalosok közül ki hagynak bizonyoson, már meg súgták nekem, 's ezt ki kell kerülném.” — ily gyümölcsöt termett itt a' hivataloskodók agitatioja!

Mindég nyugtalan valék az egész hónapban, hogy nem tisztelhetlek, mire oly rég törekedtem, de egybe romlott embereim még mostis mind rász állapotban vannak. A' kik ha lábra kaphatnak, akár mily rász útban is azonnal tisztelredre siétendek, mi egy pár hét alatt, igen reméllem, mégis lesz.

Addigis 's azutánis igen nagy becsű barátságodban
mind végig öröklük ...

Újfalvi Sándor.

(Eredetije a br. Wesselényi-család levéltárában, az Erdélyi Nemzeti Múzeumban.)

Romladék (Szakatura) 1845. június 10-én.
Újfalvi Sándor— Vörösmarty Mihályhoz.

Vörösmartinhoz. Romladékról. Június 10-én. Kedves Barátom! Utóbbi nyilatkozatodra — hogy mennyire óhajtottál volna innett magad, s kedves nőd számára valami erdélyi emléket vinni — figyelmemben híven megőrizve, Zsiborol az általad elejtett vadkan agyarait elhozatván, abból számodra előing gombokat, 's derék nődnek mejj tőt foglaltatva, örömm van ezennel kezedben szolgáltatni. Ebben agyar, arany, 's művész mind honni 's szoros értelemben védegyleti — Főüül rajta lövész előtt némi érdeme is van. 'S azért szabad légyen remélnem, hogy e' csekélység mind egykori szép lövésedet mind annak küldött emlékedben olykor vissza idézi. Fogad jó nevén kedves barátom, mint a' mily szíves érzettel küldetik.

Azonban ne vély minden haszonkereséstől mentnek 's ugyanazért jutalmat — csak reménybenis nagyon becses — követelek tőled kedves barátom. Kolozsvárt köztünk töltött napodat — szokott lelkes szívet 's kedélyeket fölzaklato tolad által — óhajtanám bírni, a' mivel nékem, nőmnek, 's honnom' minden lelkesebbjeinek igen nagy örömet 's élvezetet, a' magyar költészetnek pedig egy újabb drága mívet szerzendsz. És a' mit itt szép magyar dalira alkalmazva, midőn még becses személlyedet itt körünkben leendő örömnök üdvözleni, szokott elragadtatással halhass — S addig is minden magyar tiszta keblet daggasztó érzetekkel tölcson.

Kedves Nődnek legszívesebb tiszteletemet kérlek ismeretlenül is jelenten. S a' kinek szívemből kívánom, hogy férjét, a köz szeretetben lévő, 's honunk' fölvirágzására az oly sokat tévőt, hosszasan boldogíthasson.

Néked pedig kedves barátom mindég igaz nagyra becsült barátságodban öröklük ...

U. S.

(Újfalvi által irt fogalmazványa az Újfalvi-levéltárban. Erd. Nemz. Múzeum.)

Pest, 1845. Jul. 8-án.

Vörösmarty Mihály — Újfalvi Sándorhoz.

Kedves Barátom.

Becsés ajándékodat mind én, mind nőm szíves köszönettel vettük. Különösem nőm rendkívül örvend a' messziről jött emléknek, mint a' ki csak hírből hallotta azon ritka szíveséget és barátságot, mellyel fogadtatok. A' gombokat már el is osztotta, mindenik fiának egyet, ha felnőnek, a tüt pedig ha valamikor leánya születnék. Még egyszer köszönöm gyengéd figyelmedet, mellyel hanyagságom hibáját illy szépen helyre hoztad. Jelentsd kérlek kedves nődnek is legszívesebb tiszteletünket.

Wesselényi sokáig mulatott köztünk, körül véve baráti-, és tisztelőitől; igen sok jó órát töltöttünk vele. Deák szinte Pesten volt másodsor 's együtt indultak el. De mindezeket majd Wesselényitől bővebben megérted.

Látom e én még Erdélyt valaha? Adná isten hogy vagy egy nyarat tölthetnék köztetek, hogy megjárhatnám a kedves kis hazát kívált ott hol tős gyökeres magyar népe lakik. De illyen földhöz ragadott embernél ez csak jámbor óhajtás még most.

A mi az erdélyi verset illeti, nem mondok nemet; de igent sem. Ha írok, olyat szeretnék írni, mi hozzám 's hoz-

zátok méltó legyen. Üdvözzöld Erdély' jobb fiait s különösen azokat, kiket barátainnak szabad neveznem.

barátod

Vörösmarty Mihály.

Kívül: Pest. Tekintetes Újfalvy Sándor úrnak Kolozsvár. Vörösmarty címeres pecsétjével. (Eredetije az Újfalvi-levéltárban Erd. Nemz. Múzeum.)

Romladék (Szakatura) 1846. okt. 10.

Újfalvi Sándor — Wesselényi Miklóshoz.

Romladék. Octbr. 10-én 846. Tisztelt Barátom! — A' határozott időre Kolozsvárra menvén, a' korlátnoki és kincstárnoki választásokon jelen valék. De ekkor sietve el távoztam onnatt, azon kemény el határozassál, hogy ország gyűlési választásra ez életbe soha többször bé nem megyek. Egy az hogy csupa játtziság, 's még nagyonis gyarló tréfa. Másik pedig a' gyomorémejgést okozó korteskedés, jóval tovább vive a megyeieknél, annyi erkölcsi csábítás 's kényszerítésekkel is, mik minden képzetet felül mulnak.

Most pedig szét oszollván a' számítás szerént jó részt csak jövő Év elején leénd viszont az egybe gyűlés, addig a' megyék bizonyosan el nem készülhetvén úrbéri munkálkodásokkal. Minthogy a bizományi munkálat csak tegnap előtt küldetett ki nyomtatásban a' megyékhez, minek voltakép' ez előtt más fél évvel kellett volna megtörténni. Én tehát Kolozsvárt mindenbe beleunva egyenesen a' Tőkési bérczeknek tartottam, hol rendre három medvét szorítottam bé, de csak egy hullott el — kettőt a' minapi események által meg félemlített lövészeink gyarlóságok miatt el szalasztva. Ennek el hullása' oka is csupán abban állott: hogy éppen szomszédomra jött, 's töllemi féltiben lőtt réa, de koránt sem jószántából, mint az után monda.

Az idén már többször nem háborítom a' jámborokat — kivévén, ha vagy egy, az imit-amot lévő nagyon kevés

makra le nem bodorodik, de a' mivel rendszerént néhány ora alatt készen szoktunk lenni.

Engedelmet kell kérnem, hogy a' medve hus' küldésekkor nem írhattam, de író eszközőm el maradt volt a' faluba, s' a' tanyáról nem tehettem.

A' minapi nagyon meg sebesített lövészeink még mind rász állapotban vannak. Meg maradások iránt van ugyan reményünk, de még sokáig el sindevésznek.

Igen nagy örömmel sietnék tiszteletedre bár mi rövid időre is, de jövő héten indulnom kellettén Marusszéki szüretemre, csak jövő hó elején térhetek ide vissza, 's azután igen reméllem tisztelhetésedet, nevezetesen ha nőm egészsége' meg bomlása engedé, ki is valami nagy meghülés következtében, görcsös fájdalmakban nagyon szenved jelenleg.

A bárónénak leg szívesebb üdvözltem jelentése könyörgése után, mindég igen nagyra becsült barattsagodban öröklük ...

Újfalvi Sándor.

(Eredetije a br. Wesselényi család levéltárában Erd. Nemz. Múz.)

Pest, 1847. július 4.

Újfalvi Sándor — Lészai Lajos sógorához.

Pest. Július 4-én 847. Kedves Barátom! Elindulásomkor nyilvánított kívánságodra — a látottakról s hallottakról im! fogadd barátságos tudósításomat.

Feljövő utamon most mindenre többecske figyelemmel lévén, mint régebben, a' Király hágón innen örömmel szemlélttem: hogy a' mező a' tagosítás és az ujjabbi úrbér gyümölcsseit igen szépen megtermetté. A' határok felosztva, kitáblázva, nagyobb részt besántzolva, fákká! körülültetve, kutakkal ellátva, posványok kitsapolva 's czélszerű termékekkel bevetve

vágnak — 's annálfogva most egészen más idomba tűnik fel a' gazdái szem előtt, mint tizenegyed éve, midőn utóbb jártam itt. 'S a' pusztai sivatag kinézést szép mezei kertekké változtatta. A nagyobb birtokosok, béts' hiúságai helyett, jószágaik' elrendezése 's gazdaságok fölvirágzására sok szorgalmat s kölcséget fordítanak, kiket a kevesebb birtoknak, sőt káptalanok is utánozván, bámulatos haladásban van a' mezei gazdaság. Mind ez csupa tíz év' szüleménye. Mit remélhetni évtizedek vagy század múlva! —

Szolnokon kezdődik a' vaspállya, mely eddig a' 10 mértföld tért, jövő hónapon kezdve, három óra alatt teendi. Szolnok, Abony, Czegléden már már roppant magtárok 's egyéb kereskedelmi lerakadó tárok épülnek, mi által mind hárma rövid idő alatt virágzó nagy városokká alakul. Jövő év végével pedig az innét felfelé menő vasút a' bétsivel egyesülvén, becset ide 8 órai távolságra hozza. A' dunát felfelé nevezetesen pedig le naponta 32 gőzös járja, a' tiszai gőzös jövő hónapon indul meg Tokajtól szegedig, 's vissza. Az emiittett vaspállyákon kívül még sok van indulóban. Mik, hogy a' pénz forgást 's kereskedést mennyire nevelendik, bizonyíttja az a kevés is, mi már megkészült, és a' minek eredménnyel valóban bámulatosok.

Nevezetesen Pest óriási léptekkel halad — épület, kereskedés, gyárok, élénkség 's vagyonság tekintetben. Lakosainak száma, csak néhány év alatt 60⁰⁰⁰ 120 ezerre hágott. És még most vagyon legnagyobb nevekűdő árjában. Ilyesmi csak Amerikában történhetik. A' gyárok nagyon sűrűn épülnek mindenfelé, 's a' gőzszag már itt is szintoly fojtó, mint nem rég Londonról tréfáson megjegyeztetett. De pestnek még nagyobb felvirágzására, óriási tervek vannak, ezután létesítendőek. Mik által europa 's az aldunai részek közt, kereskedelmi fölrakodó pontul lévén kitűzve — minden tekintetben nagy nevezetességre jutand.

Magyarhonn egyáltalyában a' mezei gazdaság, kereske-

delem, 's közlekedési eszközökben a' múlt évtized alatt bámulatos haladást tett: mihez hasonlatot kevés nemzet mutathat elő.

Szellemileg — még többet haladott. Az oligarchák 's aristokraták, hogy ország 's közgyűlésen nyilatkozhassanak, az eddig annyira megvetett anyai nyelvet most nagyon gyakorolják, mit a' múlt pesti közgyűlésen 's lóversenyen örömmel tapasztalhattam. Itt a városi polgárság, megyéken pedig tothok, ráczok, 's horvátok — minthogy az utóbbi törvény nyomán a' magyar nyelv kenyérré vált, 's iskolákban a' tudományok mind magyarul taníttatnak — gyermekeiket szorgalmasan taníttatják magyarul; mint a' mi nélkül azok semmi közhivatalt nem viselhetnek. Minekkövetkezében az eddig annyira németes budapest szemlátomást magyarosdik. S ha korosobja kihal — kiknek boldog kimúlást! — az ivadék magyar leendő. Külszíne máris az: bajuszát hordanak, — polgárkatonaság 's rendörek köntössé magyar; valamint utczák nevei, 's a' kereskedő boltok címerai is; és a' német hangászok többire mind magyar dallokat játszanak.

A' vélemény pártok kifejlődve, testületté alakultak, évenként négy nagy tanácskozási gyűlést tartva. Mind két párt gyűléseit meglátogattam. Az ellenzéki Pesten gr. Battyáni Lajosnál: főbb vezetői — Szemere, Ötves, Klauzál, Kossuth, (némely jóhívők előtt mindannyi emberhúst evők.) Itt az értelmiség, lángész, 's férfias akarat valóban bámulatos! — A' conservatív Budán gr. Keglevits tárnok' teremiben. Az előbbennél számosabbak, 's minthogy a' főbb urak többire ide tartoznak, hatosabb. 'S a' jövő ország gyűlésin is valószínűleg túlnyomó leendő.

Hanem nagy különbség ám az itteni, meg nállunki conservatívok közt! Én ezeket ölelő karokkal fogadnám el. Mert mindnyája készséggel megy a' haladás szép terén. Ezekről minden hasznost várhatni. Barátom i midőn az öreg gr. Keglevicset, vagy Dezsaffi Emilt — az itt gúnyosan fő pecsovitseknek keresztettek el — hozzánk letennék, ott kitörő ellen-

zékiek lennének: 's Kemény Dénes bizony a' conservativek gyarlobjává törpülne le mellettük.

Egyébíránt mind két pártot tiszta nemzetiség, erős akarat, 's haladás kívánata jeilemzi. — Csak különböző úton.

A' tanácskozási gyűléseket szorgalmatosan fölkeresi vénnyé is ifja is. Közelebbről is a' pesti közgyűlésen a' helytartó tanáts,' királyi 's hétszemélyü táblák' igen sok egyénei megjelentek, 's a' megvitatásokban nevezetes részt vettek; szintén a gazdasági gyűlésen is. Egyátallyában a' közdolgokban nagy részt vesznek, 's annálfogva beszélnek, és cselekesznek. Főleg akarnak. A' mit a' társos életben is, mint, vendéglők, színház, 's utcánis mind tapasztalhatni. És ezekkel lehet már valamit kezdeni.

Szeccsényi groff szavai után, jövő ország gyűlésen hihetőleg létesülend: a' házi adó elválolása, ősiség megszüntetése: büntető törvény; Magyar nyelv kitágosítása; városi követek 'szavazatívá; — az örök válcságot ezúttal csak megközelítini, de kivinni még nem reméli. — Oh bővön elég! Ez a' nemzet meg elégedessél szemléli nemzetisége', mezei gazdasága', gyárai', kereskedése', és jóllétének fölvirágzását — bizton remélve, hogy szép jövendőnek megy eleibe. Mégis érdemli mert reá szolgál; mert megavult szennyéből 's balitéleteiből minden áron menekülni kivan, — és lelkesedve viv.

De erdélyi honnosainknak fájdalom! nagy része az illyes rajzot, Iegfelyebb ábrándos elfogultságnak nevezi (de Istenért ide ne értsd valahogy a' kormányszéki, 's nevezetesebben a királyi táblai urakat) de néhány héti itt mulatások után, látásokat s hallásokat szabadon használva — aligha némely más gondolatokat nem ébresztene benne, és a jövendő felett íöbbeckét 's másként nem gondolkodnának. Midőn jelenleg — ha bátran kimongyuk: (jöllehet mindenkinek még ennyi se szabad) — Mit látunk ott nállunk egyebet: Nem cselekvést, hivatalt minden áron sóvárgást, szegénységünkben vitzkándoást — de akaratot 's bátorságot semmit sem. Mely nagy

indolenciáért keservesen fogunk egykor mi 's utódaink lakolni. Az annyszor már elmondott erdélynek Magyarhonnak eggyesülése sokat orvosolhatna, de ez nagyon távol van. Honnosaink nagyobb része, nem akarja; az idevalók' jelesebbjei pedig mint valódi szerűnek már most éppen ellene vannak.

Családod' tagjait édes Lajosom edgyenként üdvözlem. Ha hosszabbra terjedt, 's tán unalmatis okozhatott soraimat kívánnád megbüntetni, bosszuly meg hasonloval. Én nagy örömmel veéndem büntetésedet.

Mindég nagyrabecsült barátságodban öröklík édes Lajosom_____ *Újfalvi Sándor*
Kívül: Lészai Lajos *kedves sógor* barátomhoz. (Újfalvi-levéltár.)

Pest, 1847. jul. 14.

Vörösmarty Mihály — Újfalvi Sándornéhoz.

Pest. Jul. 14^{én} 1847. Tekintetes Asszony! A' távolból véletlen megrohanással jövünk kegyedhez 's ámbár én csak alig ismerős, nőm teljesen ismeretlen, bátrak vagyunk remélni, hogy kérésünket megtagadni nem fogja. Kérésünk abból áll, hogy Jul. 10^{én} született kis leányunknak keresztanyja lenni szíveskedjék. Ezen viszony által én nem csupán a szokásoknak kívánok hódolni, hanem minél több néven és czím alatt összekötve lenni azokkal, kiket tisztelek. Nőm egyesíti kérelmét enyémmel azon hitben, hogy valamikor személyesen bejutathatja kis kereszt leányát, kit eddig is kegyeibe ajánlunk.

Mi engem illet, én e' lépést azon számítással is tettem, hogy a' mi jó és nemes van, magyar és erdélyi hölgyekben, azt e' kis csecsemő tán örökleni fogja, anyja 's kereszt anyja után. Ki egyébiránt tisztelettel maradok

alázatos szolgálja
Vörösmarty Mihály.

(Kívül. Tekintetes Újfalvi Sándorné szül. Lészai Juliána asszonynak. Eredetije az Újfalvi-levéltárban Erd. Nemz. Múzeum.)

Válasz. Romladék (Szakatura) 1847. jul. 21.

Újfalvi Sándorné — Vörösmarty Mihályhoz.

Tekintetes Úr!

Örvendetes meglepetéssel ajándékozának meg kegyetek engem, midőn a' szép Vallásos kötelesség megbízása által, kereszt anyai névvel tisztelének meg. Istenünk adja, hogy kis Leányunknak nem tulajdonimat, meljek gyengék, — hanem óhajtásimnak meljek erőssek, — beteljesedése! adhatnám által.

A' Tekintetes asszonyt tisztelem, 's kívánom hogy mégvalaha mint ismeretlen ösmerős találkozáván, a' kis Ersike általíont barátságunk koszorúját állandósítsuk meg; Meljet asztán nagyra betsüllésem Babérrá fog változtatni — s kis Ersike Attya fejére fog feltenni.

Változhatatlan tisztelettel marad a Tekintetes Urnak

alázatos szolgálója

Jul. 21. 847.

Újfalviné.

(Fogalmazvány, — Újfalvi Írásával a fönt közölt levélbe téve.)

Pest, 1848. januárus 19.

Bajza József — Újfalvi Sándorhoz.

27 ik. vettem.

Tisztelt kedves barátom!

Az Ellenzéki Kör' Albumából 50 példány van prof. Méhes úrnál a' Te czímed alatt letéve. Kérlek légy szíves eszközteni barátid által, kik az ellenzéki ügynek baráti, hogy a küldött példányok eladassanak.

Ára egy példánynak 3 ft. 40 kr. pengő.

A' könyv, úgy hiszem, el fog tiltatni, mert censura nélkül nyomtatott külföldön. Tanácsos lesz kissé vigyáznod, hogy valami kormány-poroszló kezéhez ne kaparítsa.

A' példányok' árát, ha elkelték, kérlek, légy szíves hozzá-
m utasítani.

Hogyan van egészséged édes barátom? Reményilem javul. Sajnálkozva értettem Vörösmartytól, hogy utadban is megbetegedtél. Igen örülnék, ha néhány sorral megörvendeztetnél s tudósítania Magad felől.

Nekem hála az égnek semmi testi bajom: de annál több lelki. A' színházzal roppant sok vesződésem van. Minden perczernet az foglalja el, annyira, hogy egy ideig még el vagyok veszve minden egyébnek, még családomnak is. Ennek tulajdonítsd, hogy levelem rövid.

Isten veled. Tarts meg becses barátságodban. Nóm és gyermekeim is szívesen tisztelnek
Pest, január 19. 1848.

Tisztelő barátod

Bajza József.

(Leveletem azért nem küldöm bérmentve, mert úgy hamarabb elvész. A' példányok miatt, ha valami költséged lesz, kérlek vond le az eladottak' árából.)

(Eredetije az Újfalvi-levéltárban.)

Romladék 1847. Okt. 16.

Újfalvi Sándor leveléből — Wesselényi Miklós báróhoz.

Romladék. octob. 16-án. 847. Tisztelt Barátom! Kilen-
czenven hét magyar, 7 latin, 190 német és 35 frank, összesen 329 darab könyveimet egy ládába küldöm. Könyörgök, hogy kézbesítsd a zilahi oskolai előljáróságának.

A' kölcsönzött felső öltönyt legszívesebb köszönetem mellett küldöm. Az eső akkor mind egyet szakadván, igaz jó szolgálatolt tett.

Vörösmarty barátunknak írtam, hogy Garay hasonszenves orvos úrtól Gardos magnetizáló felől közöljön bővebb tudósítást.

Múlt nyáron *Czuczor* 's más magyar szók' teremtőivel társalogván, úgy tapasztaltam, hogy a' szók bőségibe más műveit nyelveket már jórészt megközelítettek, hanem a' vadászat, s löeszközök tárgyában még semmit sem tettek 's mondám nekik: hogy a' régibb boldgabb években téged édes Miklósom többször hallottalak Hádviggerrel németül beszélteni vadak, madarak, és vadászati tárgyak s eszközök felől — a' mik többnyire mind technicus kitételek lévén — alig alig tudtam megérteni.

Ennélfogva *Czuczor* és *Vörösmarti* szívesen kéretnek általam; Hogy ezen tárgyban minden technicus kitételeket szíveskedgyél leírati — hogy nekik felküldhetve, azokat jó magyar szókkal ellátván, magyar nyelvünknek egy nevezetes hiányát kipótolhassák.

Szemere könyvét — úgy a' hírlapból olvasott, a' lótenyésztésről írott munkádat, elolvasás végett méltóztassál most elküldeni ...

(Eredetije Wesselényi-leváltárban Erd. Nemz. Múzeum.)

(Zsibó) 1847. October 18.

Wesselényi Miklós br. — Újfalvi Sándorhoz.

Kedves Sándorom!

Elmeneteled utáni hétfőn szegény Nőm hirtelen nagy torokfájást és gyuladást kapott 's e baj oly fokra hágott 's annyira rosszul volt, hogy nagy aggodalmok közt tölték vagy tíz napot. Csakugyan sikerült a bajt megfordítani 's tegnap már felkelt az ágyból 's ma már volt egy kicsit künn

is. Szörnyű keserű napokat töltöttem tizenegy éjjel nem vetkeztem le 's alig hittem hogy engemis le ne verjen valami baj. Hála az égnek hogy derű lett a borura.

Hogy orvosunk hozzád megyén, épen nem ellenzem. Igaz hogy most midőn Nőm még csak reconvalescens, nagyon aggasztana távolléte. Te azt ígérted volt, hogy mentől előbb idejössz. Most jobb az út 's idő is jó 's annál inkább igényelhetem eljöveteledet mivel szegény komám asszonyodat is meg kellene betegsége után látogatnod, jöjj tehát ide hozzám 's a doktorhoz 's menj innen Kolosvárra, ha pedig ezt teljességgel nem tehetned úgy küldj lovat vagy lovakat a doktor elébe a fele útra ide pedig ird meg hogy mikor lesznek a lovak ott és ő innen Róna felé lóháton menend Csokmányba 's onnan saját szekeren s lovaival oda hol a te lovad vagy lovaidd leend vagy leendenedek.

Értésemre esett hogy egy hordócskát hagytlál itt a végre hogy abba Nagy Lázár neked Somjóról bakator bort vegyen. Ő ezt nem telte. A hordó innen üresen haza nem mehet. Megbocsáss tehát hogy jó Nőm meggyógyulása emlékére én töltöttem meg azt 1846-beli érmelléki bakatorral. Adja isten hogy áldott jó nőm és a tied egészségére együtt ihassunk abból még több évek múlva nálad Romiadékon. Nőm köszönt téged 's tisztelteti velem együtt nődet ély boldogul.

U. i. Megbocsáss hogy azt írom utolyára amivel kezdenem kellé vala e levelet fogad a Zilahi oskola nevébe a legszívesebb köszönetemet a szép 's derék könyvekért. Felbontottam a ládát 's mind megvizsgáltam azokat.

A Szemere könyvecskéjét küldöm vissza, de kérlek mikor eljössz hozd megint el mert még nem olvastathatám el magamnak. A lovakrólí röpiratot küldöm de azon feltétel alatt hogy ha megolvasod is vegyél magadnak Kolosvárt egy példányt mert ha nem veszik ki nem kapja szegény Barané a 180 f. p. melyet nékem a kéziratért adott.

(Br. W. M. levélmásolati könyvei XXX. kötet 654. sz. levél. Erd. Nemz. Múz, kéziratárában.)

Hely nélkül (Zsibó) 1847. November 30.
Br. Wesselényi Miklós — Újfalvi Sándornak.

Kedves Barátom! Nints igazad édes Sándorom. Az e' hont egyedül boldogítható uniót a reincorporatio nemhogy akadályozná, sőt előbb mozdítandja. Ha valahogy sikerülhetne Erdélynek a' részek visszacsatlását meggátolni, rendíthetlenné válnék önerejében bizalma 's azon hite, hogy elég magamagának. Már pedig ezen boldogtalan 's nevetséges hit az, mi az Uniót leginkább gátolta, 's gátolja most is. Ellenben ha erdély a részeket elveszti (a minthogy jog szerint el is kell vesztenie) nem igen lesz olly megcsontosultságig el hitt imádója az erdélyi úgy nevezett függetlenségnek ki tovább is elég vak és botor leendne hinni, hogy a kis Erdély még parányibbá válása után is egyedül magát, azaz: alkotmányát s nemzetiségét fenn tarthatná. Az ez iránti meggyőződés volt leginkább az mi Engem Kölcseyt Deákot 's több elv barátainkot a vissza csatlási törvény ki vívásában lelkesített. Teljesen hiszem, hogy azon törvénynél bajosabban ki vívhatót, de egyszersmind üdvesebbet alig ha e' században létesített törvényhozásunk.

De fájdalom nem értetett meg a cél, s olyakban kellett ellenzőkbe találni, kiket legkevesebbé hittünk olyakká válhatni. Újra is mondom édes Sándorom nincs igazad. De a véleményyt mint szent tulajdont bár kiben is annyival inkább barátaimban tisztelem; s véleményemet szintoly kevésbé akarom másra tolni, mint a hogy más nézete s meg győződése elleni tette bírni, nem szokásom.

Egyéb iránt a kérdésben forgó petitio célja nem annak eszközlése, hogy a reincorporatio meg történjék, mert az minden petitio nélkül is meg fog történni, annak már ideje múlt, azon már túl vagyunk, hogy az el maradhasson, avagy soká haladhasson. A petitionak célja 's feladata az, hogy

az úgy is okvetetlen bekövetkezendő reincorporatio a részek érdekével egyezőleg s mindent mi reánk nézve terhes leendne a lehetőségig el távolítson.

Hogy léted felől halgatsz, adja Isten hogy ez jó jel legyen. Halgatsz arról is, hogy Miklós napjára el jövendetek. Enged hinnem, hogy az erről halgatás is jó jel. Nőm igen szívesen köszönt Téged s köszönti Nődet kinek én kezeit csókolom.

E szép idő s meglehetősen jó útban, ha még ez vagy az rosszszabra fordulna is el vár barátod.

U. i. Igen nagy örömmel értem *Stapftól* hogy néki jó hirt irál egészséged felől.

Br. W. M. levélmásolati könyveiből 31-ik kötet 760-ik levél. Erd. Nemz. Múz. kéziratárában.

Kolozsvár, 1849.

Újfalvi Sándor fogalmazványából a szakaturaiakkal való pöröskedés tárgyában.

A Szakaturaiak vádoskodások mintegy a következők lehetnek ellenem a' múltból.

Iször. A romboláskor elrabolt javaimat ők töbnyire mind vissza vették, az italokat nem ők, hanem az ott átvonult magyar katonák emésztették fel. Még is később, mindezek vélek megfizettek.

Múlt év December 1^{stó} napján én a' Szakaturaiak által kiraboltatván, azon holnap végével kérelemmel folyamodtam a' Kővárvidéki törvény hatóságához; bemutatván annak károsodásom jegyzékét is. Mit is az a' károsodási Bizottmánynak átadván, az azt megvizsgálván, a' megyei hivataloskodók által Szakaturán két rendbéli kutatásokat tétetett, és ezáltal több elrablott portékáimat vissza is szereztette; a' lakósok is megíjjedve némely elrablott portékákat az udvarra, kertbe 's a'

csűr mellé éjjelenként titkon bevetettek. Én ezeket számba vévén, újjab károsodási jegyzéket készítettem, a' vissza szerzett vagy megvetett portékáimat abból kihagyva, és ezt béküldöttem a' megyei törvényhatósághoz. Mely is később, az e célra kinevezett hivataloskodók által liquidált károsodásomnak egy részét fel szedetvén, azt kezemben is szolgáltatata; mind magyar bankjegyekben: Mit később itt békelletvén adnom, elégettetett. 'S e' szerént nékem a' végén is kárban kellett maradnom. Egyébiránt azon egész idő alatt itt betegeskedvén, Szakatura felé sem jártam. A' Kővári megyei hatóság ítélte 's igazította az egész tárgyat, az én legkissebb közbenjövetelem nélkül. A' mi portékák pedig megkerültek, azok nem fizettettek meg, mert a' megyei hivatalnokok azokat szoroson számba vették és liquidálták. Miről azok bizonyoságot is tehetnek.

Az italokra nézve: tudja az egész környék, és a' ki nyomozáskor is kijött — hogy a rabló Szakaturaiak közel egy hétig dorbézoltak udvaromban; az italokat csebrekkel hordották magok házaikhoz. A kutatáskor pedig egy asszuszöllőboros hordót, fenekén kevés borral, a' templomban, az oltár alól vettek ki, melyet az oláh Pap maga rabolt el és tett oda; hivatalának és a' templomnak meg szentségtelenítésére. A' magyar katonák közül egy pár tiszt 's néhány közkatona hált ott egy éjszaka. A' mi keveset ezek az italból felemésztettek, az az italok öszvegéből kivétetett.

2^{szor} - A' múlt héten több Szakaturaiakat 's köztük az oláh papot is tömlöczre vitettem, kik közül ott többen mégis haláloztak.

848^{dik} év December 1^{ső} napján a' Szakaturaiak udvari Tisztemet kínosan meggyilkolták, ily borzasztó tények után folyamodtam Kolo'svárt Nagy Méltóságú Urbán ezredes Úrhoz. Ki is azonnal rendelést bocsátott ki Déé'sre Binder százados Úrhoz: a' ki a' szakaturaiakat Déé'sre beparancsolván, a' főbb hibásokat, mint hallottam — szám szerint 15^{öt} — bebörtönözte

tett. A' kereset ellenek megindítván, 's irtóztatott tettek bebizonyítván, néhányat kötélre, a' többi több évi fogságra ítéltetett el. De ez idő tájban az insurgensek tullnyomó erejének engedni késztetvén, a' császári sergek Déésről kivonultak. Ekkor a' börtönökből a' foglyok őrizet nélkül maradván, bekóikat levették 's el széledtek. Később pedig a Magyar kormány, egyebek közt a Szakaturaiak' által elkövetett borzasztó tényt újra elővén, a' hibások kinyomozását, és megbüntetését megrendelte. A' Szakaturaiak eszerént másodsor kereset alá jővén, mint akkor másoktól hallottam, a' főbb hibások közül néhányan több vagy kevesebb évi rabságra elítéltek. Hogy kínos helyzetemben, fájdalmas sebeim' érzetére fölajdulván, amaz orvoslásáért esedeztem a' tisztelt Ezredes Urnáknak, ki azt azonnal mégis rendelte — ez nagyon természetes. Ezen kívül semmibe sem folyhattam bé; mert az egész idő alatt Kolosvártt betegeskedem, és soha arra felé sem jártam.

(A 3—17. pont úrbéri ügyeket tárgyal.)

újfalvi-levéltárban Erd. Nemz. Múz.

Kolozsvár, 1849. febr. 12.

Újfalvi Sándor — Csányi László kormánybiztoshoz.

(Fogalmazvány, kívül:

Telyhatalmú kormánybiztos Csányi László úrnak.)

Tisztelt Kormánybiztos Úr! Hazánk egén fergegként meg feneklett kiirtási és vagyon rombolási merénynek magam is egyik mélyen legörbesztett alárendeltje lévén, bátor vagyok panaszomat a következőkben feltenni.

Múlt év Decbr. 1^{ső} napján Urbán a' Katona Miklós kergetéséből visszatérő úttyában sergével Hondán hálván, két határőr katonája, az edgyik Bács Stefán Borgó Soszenyi szüle-

tésű, a másiknak nevét nem tudom — elmaradt Kővár vidékén Büdöspatakán, a honnat 2 odavaló lakos, Pap Ignác és Jozsip által éjjel lámpával Szakaturára felkísértetvén, ott gondviselőm, *Hatházy* Zsigmondtól szállást és vacsorát kívántak — a' vacsora alatt a két katona gondviselőmre lővén, az edgyik válba érte, mire gondviselőm fegyvereiket elkapván, tőlek azokkal az ajtón ki akart menni, de szakaturai Hodis Juontól visszataszítottván, a tornáczon leselkedő mintegy 7 számból álló szakaturai lakosok berohanván, gondviselőmet, csupán azon okból, minthogy magyar, nagyon kínosan meggyilkolták. Azután pedig egész udvaromat, gabonámat, itálaimat, marháimat, bútoraimat, szóval mindenemet kirabolták, mi által 29 évi véres verítékkal szerzett minden javaimból kipusztítva, jóllétből egyszerre szegénységre juttattam.

A' rablás 's dorbézolás 4 napig tartott, amikor már semmi rombolni és rabolni valóm nem maradván, elszéledtek. A két katona közül az edgyik, Bács Styéfán Naszód felé mendegélvén, két szakaturai előre Déésre s ott térparancsnok Binder százados urat értesítvén, az a katonát azonnal letartoztatta és hadi ítélszék eleiben állítván 's annak folytán a fellebb írt szakaturai gyilkosok bébürtönöztetvén, kemény kinyomozást tartatott. Minek következtében az írt katona és néhány szakaturaiak törvényfára ítéltettek. De ez időbe győzedelmes magyar seregünk Dézst villámsebességgel megrohanván, a német sereg onnat hanyat-homlok eltávozott. Mely alkalommal minden foglyok magokra maradván, mind haza menekültek, miáltal a bünkereset is félbe szakadt.

Azonban a minapában Besztertzéről néhány hadi foglyok szállítatván ide, Dézsen keresztül jövet többen reá ismertek köztök a fellebb említett Bács Stéfánra. Akik által én is értesítettvén, itt lévő hadbíró urat azonnal figyelmeztettem iránta. Ki is őt a többi foglyok közül kivéven, azóta keményen őrizet alatt tartatya. És még Bács Juonnak egy más katona társát is, kire sok gyanú van, hogy ő lett volna annak gyilkos társa.

Miknek előre bocsáttások után könyörgésemet ezekbe pontosítom.

A' két említett katona büntetést itt tanuk hiányáért kinyomozni nem lehetvén, méltasson őket Tisztelt Kormánybiztos Úr N. Bányára szállíttatni rendeltetni, ahol a kővári tisztség Szakaturáról elegendő tanukat állítván elé, ott bünkeresetek az ott létező hadbíró úr előtt végrehajthatik.

Egyúttal a kővári tisztségnek rendelkezni, hogy az irt gyilkosság és rablást elkövetett szakaturai egyének is béio-gattatván, azok szinte kereset alá vettessenek. A rablók közül jelesen a helységbeli lelkész, aki hivatala szent kötelességeit mellőzve, egy hordó boromat elrabolván, az egyházban lévő oltár alatt tartotta s közelebből az oda kutatás végett küldött nemzet örök által ott feltaláltatott.

Ily sok égreakiáltó bűnös tetteik után sem nyugosznak még az írt szakaturiak, hanem az udvaromban lévő két magyar, egyik jáger, a más kertész cselédem lévén, jelenleg csupán azért, hogy magyarok, meg akartak vala gyilkoltatni, de eleve észrevévé, kifutottak az erdőkre s ott temérdek hideg s éhségek közt, több hetek alatti bujkálások után, meghallván a magyarok bejövetelét, kerülte újra haza. De ezek és mostani gondviselőm is, aki egyébiránt született oláh, de csak azon okból, hogy miért szolgál és tart a magyarok mellett, mindég fenyegettvén s így életek nem lévén bátorságban, — méltóztasson hathatósan rendelkezni, hogy azon fenyegetőző fanatizált oláh lakosok illetőleg megzaboláztassanak s büntetessenek.

Utolyára könyörgök a többször említett kővári tisztségnek hathatósan rendelkezni, hogy a szakaturiaiktól véghezvitt kirabolgatásomért azoktól kármentesíttessen. T. Kormánybiztos Úrnak hasznos életére Istentől áldást kérve, megkülömböztetett tisztelettel öröklök

Kolozsvárt febr. 12-én 1849.

U. S.

Ujfalvi-levéltár.

Freiwaldau 1850. jan. 24.

Br. Wesselényi Miklós — Újfalvi Sándorhoz.

1850. Január 24-én retour Recepisse. Újfalvi Sándornak!
Szeretett Barátom I

Tegnap előtt vevém folyó hó 10-én írt becses soraidat. Igen óhajtom, hogy f. hó 16-án irt levelem szerencsésebb lett legyen mint Néked f. hó 2-án Bécsig Bánfy Miklós által küldött soraid, mellyekről a' jeleniekben említést tétesesz. Hová lehetett azon leveled, nem tudom. Különben az Erdélyből 's Szilágyságból Pestre v. ideis utasítottak hiba nélkül 's elég hamar szöktak jönni. Az azon levélre (ha t. i. venni fogom) teendő válaszmra a címzést a' kívánság szerint teszem ámbár okát nem igen látom. Egyébb iránt én oly dolgokról mikbe most hajlandók lehetnek bele kötni n írok: eddigi leveleim tárgya úgy mint e' jelené 's az ezentúliaké is csak magunk 's barátaink családi, házi, 's értéki viszonyait érdeklők voltak, 's leendek. Ha a' szegény kis Erdély borzasztó elpusztulásaért keblemet dülő óriási keservnek egy 2 szóvali érintése egy ellebbenő gyász sóhajtásként bele csusz is — soraimba: azt csak senki sem fogja a szeretet hónáért rokonaiért 's barátaikért gyászolónak rász néven venni, sem annak, kihez az intézve van hibául felróni.

Köszönetet kell mondanom az adott feleletek 's felvilágosításokért; 's ezt annyival inkább, mivel kétségen kívül fájdalmat okozó volt Reád nézve boldogtalan rokonokat barátokat, s szerencsétlen helyeket ért bajok s csapások ujrai elé sorozása. Én azokat eddigelé inkább csak általánosságban sejdítettem de részletet még csak Enyedről sem tudtam sémit is.

Annyi elholt olly sok vándor vagy koldusbotra jutott rokon 's barátérti fájdalom mellett, alig lehet valami szivemet inkább marczangoló mint annak elgondolása hogy

minden vallás születés 's helyzetbeli nagyszámú ifjúság nevelés és tanulás nélkül kell hogy jelenben soha vissza n hozható 's pótolhatatlan napjait töltse a' bezárt oskolák mellett. Homály borítja azt, mit leveledben fegyvereimnek egyen kívüli elenyészése és vagy kettőnek időveli bár távoli visszaszerezhetese felől írsz, szeretném tudni, hogy e homály, melly ezen egész dolgot mint a Zsibóról s *Kis* Károlytól mind pedig a most tölled vett tudósításokban fedi, valami polgári vagy házi tekintet s viszony által paransolt és hogy alapos vagy alaptalan tartózkodásé' é? Az is, miket különben a' zsiboi dolgok felől emliten talányok rám nézve, de még inkább talány az, hogy miért írsz azokról oly homályosan.

Méltánylom azt, miszerint a hon vonaglásai, minden ösmerősök 's rokonok jajveszkeklései, s a saját kár, pusztulás, és vész, bizonytal teljesen igénybe vette érzelmetök, gondolataitok 's időtek legkisebb részetskeit is. Másfelől hozzámi barátságodat szintúgy fontolnom kell, mint azt, miként te bizonyjai eddig is felfogtad, 's ha most rágondolsz, talán még inkább felfogod mennyire igényli egy a honnak mindég egyenlően hív, 's egykor jól is szolgált, már vak és béna és szerensétlen fiának sorsa, hogy most a távolban szorulva 's elhagyatva lévén, legalább barátai szívessége s őszintesége megmentse őt, meg szegény nejét, s meg olly sokat ígérő fiait legalább attól, hogy vagyonilag a már is roppant veszteség s elszegényültség örvényébe még méjjebben sodortatva teljesen elmerüljenek stb.

(br. Wesselényi levélmásolati könyvei, 44-ik kötet 33-ik leveléből részletek. E levél a kötet 87—96 lapjaira van írva. Wesselényi br. diktálta s végül utóirata megjegyzi, hogy „részint rosszullét részint egyéb okok miatt csak ma 27-én engedték a levél bevégzését s elküldését.”)

Freiwaldau, 1850. Február 15.

Br. Wesselényi Miklós — Újfalvi Sándornak.

Sztt B! Tegnap vevém f. ho 1-őéről kelt bús tartalmú leveledet. Szegény N L (Nagy Lázár) 's Hadwiger bezárásukat a tisztartó Szabó leveléből már tudtam. Annak okát most sem értem, nem is gondolhatom hogy Őket sokáig bezárva tartsák; hogy ha fogságuknak fő célja nem az ő 's az én elpusztításom mit csakugyan hini sem nem tudok sem nem akarok. Ha mind azáltal ők jó darab időre elzárva maradnak, jó részt mindenem elpusztuland, hogy ha Ti Btom rajtam 's főként szegény Nóm s gyermekeimen könyörülve nem fogtok segíteni, mit azonban Tölleték bizton reménylek és mégis várok. Áldja az Ég Ferenczet hogy Zsibora kiment ott rendelkezendő, 's Áldjon az ég téged hogy Kolosvárt mindent elfogsz követni a' szegény bebörtönözöttek segítségére.

Mikorra e' levelem kezedbe jön már szegény K. reménylem szabadlábom leend. Kérlek az ide mellékelt sorokat kézbesítsd neki stb.

(Br. W. Miklós levélmásolati könyve 44-ik köt. 49-ik leveléből részlet.)

Baracska, 1850. okt. 17.

Vörösmarty Mihály — Kelemen Benjáminhoz.

Tisztelt uram!

Igen köszönöm önnek 's a' bárónénak szíves gondoskodását a' nekem szánt lóról. Azonban ki kell jelentenem, hogy sem a' lovat sem annak árát el nem fogadhatom. Meltóztassék arról, mint az örökösök tulajdonáról, úgy intézkedni.

Azon fiam, kinek keresztségi ajándékul volt e' ló adva, meghalt. Megboldogult barátom ugyan ajánlkozott ezen ajándékot nagyobbik fiamra átruházni; de nóm ezen átruházást akkor el nem fogadta 's így a' ló nem a' miénk.

Egy úttal bátor vagyok önt megkérni méltóztassék engem egy pár sorral az erdélyi ismerősökről értesíteni: különösen óhajtanám tudni: él-e még *Újfalvi* Sándor barátom és neje? 'S ha élnek, hova kellene írnom, hogy őket egy pár sor írással föl keressem. Igen lekötelezne ön e' szíves-séggel.

A' bárónénak kérem tiszteletemet kijelenti. A kis Wesselényieket az isten oltalmába, édes anyjok 's az elhunyt' jó barátjainak jó akaratjába ajánlom, maradván tisztelettel

alázatos szolgája
Vörösmarty Mihály.

Kívül: Kelemen Benjámín úrnak, a' Zsibói uradalom igazgatójának
Bred Zsibó
(postán küldött levél, egykorú levélbélyeggel, melyen Márton-Vásár 20/10 bélyegző-nyomat olvasható. Eredetije az Újfalvi-levéltárban az Erdélyi Nemzeti Múzeumban.)

Kolozsvár, 1850. november 9.
Újfalvi Sándor — Vörösmarty Mihályhoz.

Kedves Barátom! Múlt hó 17-ől Baracskáról Kelemenhez irt leveledet ő vélem közölvén, örömmel ragadom meg az alkalmat, hogy ezáltal mégis valahára holléted felől megbizonyosodván, az oly régen sóvárgott barátságos társolgásunkat, ha néma betűkben is megújíthatom.

Múlt év febr. 4-én Váradról, hová az időben menekültünk volt — *Splényi* Mihálytól — írtam volt Neked Debreczenbe. Később pedig május 15-én Kolozsvárról ugyan Debreczenbe más levéllel kerestelek fel, de válaszodat egyikre sem vettem. Egy év óta pedig minden Pestről ide jövőktől szorgalmasan tudakozódtam hol s hogy léted felől, de senki se tudhatott felőled. Annyit azonban mindnyája mondott, hogy sem lefogva, sem kereset alatt nem vagy s hogy

hihetőleg valamely helyiségben húztad meg magad. Baracskát nem tudom hol esik, de mindegy. Szívemből örvendek pedig, hogy megvagy, s mint fellebb irt levedéből látom, derék nőd s egyen kívül gyermekeid is mind megvagynak. A közlebbi események után ennyi is elég.

Itt Erdélyben mi nehezebb időket értünk jóval, mint Ti, Barátom, ott a magyar földön. Ha utána gondolunk, valóban bámulnunk kell, hogy itt csak egyetlen magyar is maradt meg a vad oláh dühétől. Amaz iszonyatosságok leírásához nem fogok, azokat hallottad, jól lehet azokat itt látva lehet csak voltakép felfogni. Hanem itt a gonoszság, rossz indulat, kegyetlenség s ostobaság mind kézenfogva járva a történészeibe, még soha elő nem állított, példa nélküli eseményeket idézett elő, mikre megborxad az emberiség s Istenben való hitét koczkáztatja.

Én nőmmel szerencsésen kikerültük a legvastagabbját, de ami csupa egy véletlen történetnek s nem egyébnek köszönhetünk. Nyolcz hétig voltunk körülvéve a vad oláh csordáktól. Egy pillanatig se léve biztosítva, hogy mikor rohannak még. Még most is borzadok, Barátom, a vissza gondolásra, akkori elhatározásunkra: Utolsóig magunkat védni s az utolsó szükségben előbb nőmet s azután önmagamat agyonlőni; de semmi esetre magunkat elevenen a kezökben nem adni. És ily kecsesgető remények közt 8 hétig lenni! Hogyha kevés magyar fajunk csak annyi bátorság s lélekkel birna, mint a többi népfajok, bizony csak egy sem maradt volna közülök életben.

Életünk megmaradt, de egyebünk, minden vagyonunk merőben elraboltatott. Lakházaink s minden épületeink merőben lakhatatlanná tétettek. Bútoraink, gabonánk, italaink, gazdasági eszközeink mind elvitettek s mindenféle marháink s lovaink elhajtattak. Később pedig a dolgok csendesedtével elpusztult birtokainkat haszonbérbe elvesztegetvén, állandóul itt Kolozsvárt lakunk, vagyis nyomorgunk. Vagyoni tekintetbe

köztünk, sorsosaink közt, két ember nem igen volt inkább biztosítva mint én s nőm, midőn véletlenül egyszerre keresztel buktunk fejünkén s mindennapi szükségletekkel kell küzdenünk. Fájdalom, ez sorsa nálunk a legtehetősb családoknak.

Sajnosok ezek is, de mint családi s magánügyek lenyomhatók; de közügyeink mostani állások mindenekfölött borzasztók. Ezen nem lehet túltenni amúgy könnyűdén. Erdély tisztán Bukkovinává változtattatott, de odavaló hivataloskodók által és németül kormányoztatik. Ez oly nyomasztó, hogy itt magyarnak nincs mit keresni többé. Egy pillanatot se késnék, hanem végkép kibujdosnék a magyarföldre közitekbe, de mostani szorultabb körülményeim meg nem engedik, s kénytelen vagyok itt eleven holtnak lenni. Vajha harmadéve változtatom vala lakásomat Pestre akkori tervem szerint. Akkor igenis még lett volna módom s erőm tehetni.

Wess. Miklós barátunk még maga idejében halt el Pesten, mert ha ide megérkezik, itt sok megpróbáltatás várt rá. Nyugodjék békével; nekem az ő halála egy kipótolhatatlan hézagot hagyott hátra.

Kelemenhez irt leveledben a Wess. keresztfiának adományozott ló el nem fogadásáról tudósítod, az már el lévén halva, másik fiadra átruházását nőd el nem fogadván. Itt erről senki sem tud semmit, sem a báróné, sem más. Itt valami félre értésnek kell lenni. A ló a mostani csekély ló ár mellett is valami száz pengőt ér meg. Mért maradjon az itt s nem Nálad tulajdonosánál, igazán nem tudom érteni. Ez iránt újabbi tudósításodat bevárom. A ló pedig addig függőben marad.

Derék nődet legszívesebben üdvözlöm. Gyermekeidet s kis Erzsikét sokszor csókolom.

U. S.

(Vörösmarty Emlékkönyve, kiadta a székesfejérvári Vörösmarty Kör, szerkesztette Czopáry László dr. Székesfejérvárott 1900. 135—136. lapon közölve. Újfalvi által e levele elején említett s Vörösmarty által Kelemenhez intézett levél eddig ismeretlen volt, most közöljük e könyvben 393-394. lapon.)

Kolozsvár, 1850. telén.

Újfalvi Sándor följegyzéseiből volt szakaturai, úrbéresei
vádaskodásairól.

1^{ször}. Szakaturai 34 lakos azt panaszollya, hogy jóllehet két versent voltak ott az udvarba magyar katonák, és ott mindent fel praedáltak, azután jött Ferencz Zsigmond többekkel, és tehetségek szerént raboltak, 's szekerekre rakván el is vitték Hondára. De még az udvari Tiszt is halála előtt eljött Mondai örmény Gergiczel, és három lóval 's szekérrel mindet vittek, amit el bírhattak. Később pedig fő Szolgabíró *Bartha* László Úr oda ment 32. katonával, 's hogy azok a' lakósoknak sok minden javaikat erőszakkal el vették, és nékiek nagy költségeket is okoztak, 's hogy a' fő Szolgabíró Úr ezen sok mindenféle emberek által okozott károkat mégis a' végén a' Szakaturaiakon exequáltatta.

1848^{dik} év December 1^{ső} napján udvari gondviselőm *Hatházi* Zsigmond Szakaturai udvaromba a' Szakaturai lakósok által kínosan meggyilkoltatott. Hasonló sors talált volna magamat 's családomat is, hogy ha betegeskedésem miatt Kolozsvárit nem kellett volna lennem. A' borzasztó gyillkosság után a' Szakaturai lakosok neki estek minden vagyonaimnak, és 30. évek során véres-veritékkel szerzett mindenféle vagyonaimat haramia módon fel praedáltak, minden Isteni és emberi törvények ellenére. Később en ezen meg károsodásomért kérő levéllel folyamodtam a' Kővárvidéki törvény hatósághoz, bemutatván annak károsodásom jegyzékét is. A' törvény hatóság ezen károsodási jegyzéket egy kinevezett károsodási bizottmánynak, megvizsgálás véget, által adta, és a' megyei hivataloskodók által a' Szakaturai lakok házáinál szoros kutatásokat tétetett, és egyetlen egy házon kívül, a' többiben mind sok elrabolt portékáimat találták meg eldugva és ezen alkalmakkal sok mindenféle elrablott portékáimat nállok meg-

Baracska 1850. december 27.

Vörösmarty Mihály — Újfalvi Sándorhoz.

Kedves Barátom!

Nem bocsáthatom el az ó esztendő a nélkül hogy neked 's kedves komám asszonynak nőmmel együtt a' közelebb lefolyt éveknél jobb, örvendetesebb 's minden tekintetben üdvösebb évet kívánjak. A' mindenható istennek áldása legyen veletek 's a' szegény Erdélyivel, melyre alig lehet gondolni iszony és kétségbe esés nélkül. Lehetetlen, hogy magunk és őseink összevéve annyit vétkeztünk volna, a' mennyit szenvedtünk. Azonban ez most már mindegy, túmünk kell, mit a' sors ránk mért 's felkeresnünk egymást, kik még megmaradtunk a nagy zivatarból.

Mi engem illet, röviden értesítlek hányatásaimról, mellyek különben mások' bajaihoz képest alig érdemlenek szót. A' végső hadjárat' idején én lementem Szegedig 's onnan Aradra. Ott láttam az általános felfordulást 's bekövetkezését annak a' mit én olly régen, de fájdalom! minden siker nélkül megjósoltam. Ekkor, (még a' fegyverletétel előtt) külföldre, mint szándékom volt nem mehetvén, elhagytam Aradot 's bolyongtam az országban fel 's alá, vagy tartózkodtam jó embereknél, míg végre Dec. közepe' táján bejelentettem magamat Pesten 's ott kihallgattatván később amnestiáltattam. Későn jövén be Pestre fogva nem voltam sőt a' behívatásig szabadon bocsátatván még Martiusban kimentem Csépre napámhoz, onnan Májusban Baracskára (tulajdonkép Szentivánra, a mi Baracskának tószomszédja) 's itt lakom azóta családotul, jelenleg тұrhető állapotban; de jövöre minden biztosítás nélkül. Családom most egészséges. Kis keresztleányod, Erzsike, szépen nő, igen kedves kis gyermek, most Csépen öreg anyjánál van. Még eddig csak pusztá zsellér vagyok, nem gazdálkodom. Dohányt szerettem volna termesztetni; de úgy hallom, a Mono-

poliumot be akarják hozni 's ilyen tapasztalatlan gazda mint én, avval nehezen fog megbirkózhatni.

Biztatsz, hogy fogadjam el a Wesselényi-féle lovat. Ezt nem tehetem; mert nőm már akkor, midőn ajánlotta, lemondott róla, azon babonás félelemből, hogy szegény megboldogult barátunknak keresztfiai mind korán elhalnak, mit nőm ugyan elein nem hitt, de miután saját fiunk, Wesselényi keresztfia 3 éves korában elhalt, nem lehetett volna rábírní, hogy az elhaltak ígért ajándék Bélára átruháztassék.

Én most úgy írom ezen levelem, mintha veled beszélgetnék, sokat elhagyok mit elmondani, 's elmondok, a, mit elhagyni kellene. — Az irodalommal még nincs erőm foglalkozni, a' legközelebbiekről nem akarok, egyébről pedig nem vagyok képes írni. Nehéz kitalálni, 's hozzá lelkesedni a tárgyhoz, mellyről írni kéne.

Reményelem, még fogom gyakrabban kapni leveledet (per Pest. Martonvásár, Baracska.) írd meg kérlek, hogy éltek Kolozsvárt, kik vannak még ott az ismerősök közül.

Fogadd legszívesebb részvétünket 's üdvözetünket kedves nőddel együtt 's tartsd meg jó emlékezetedben.

barátodat
Vörösmartyt.

Eredeti levél, borítékja hiányzik. *Az irodalomtörténeti szempontból oly érdekes levél az Erdélyi Múzeumban az Újfalvi levéltárban van*

Kolozsvár 1855. november 27.

Újfalvy Sándor — özv. Vörösmarty Mihálynéhoz.

Tisztelt Komám Asszonyi Nemzetem bánatos özvegye. A nemzeti pótolhatatlan vesztesség csüggesztő bánattal árasztá el

mások közt Kolozsvár minden nemesebb keblét: S azok közt különösen engemet, kit a nemzet nagy büszkesége egykor szíves és soha nem fejleszthető barátságára mellett azon igen nagyabecsült megdöntöttségben részesített, hogy a 'kis Erzsébet szent keresztsége alkalmával engemet családja szép koszorújában méltatott.

Ezen sokszoros erkölcsi kötelek nyomán csak bánattal telt lelkem sugallatát követem, midőn bár levelem által sietek Tisztelt Komám Asszony 's kedves gyermekei ismert nagy-gyászú fájdalmában részt venni.

A' részvét, a' vérző szívek é balsama, jóltudom, hogy nem hiányzik: mert a' nagy halott a' nemzet halottja és gyászba borult családja a' nemzet közös gyászolását képviseli.

Nemzeti érzelmeink főpapja, parányi rövid örömeink, 's közös nagy fájdalmaink koszorús nemzeti tolmátsza volt ő!.. Kit Isten vigasztalásul, dicsőségül, világító szövénélkül küldött e meglátogatott nemzetnek.

Kolozsvárt, Erdély magyar szívében az a meggyőződés él, hogy az elhunyt nemes lélek szeretetei, mennyiben ily nagy veszteségnél az lehetséges... vigasz s részvét nélkül nincsenek. S hisszük, hogy a nemzet hálóját mit a' szerény nagy ember életében tán elmulasztott teljesíteni fogja azok iránt, kik nagy halottja sírja gyászvirágait tán a nélkülözés égető könnyűivel öntöznék.

Engedjen meg tisztelt Komám asszony, hogy nemes barátom feletti mély fájdalomnak vigasztalóbb szavakat nem találhattam. A magyar nemzet vesztesége oly nagy, hogy csak fájdalmának érzete lehet egyedüli vigasztalása.

Hogy ha Tisztelt Komám Asszonynak bánatos szíve engedi, tegye nekem azon tisztességet; írjon családi körülményeiről, és kis Erzsébetről pár sort. Külgyön nékem valami gyász ravatali emléket, szomorú jelentést. Hogy a' gyász-emlékü napokból is bírjak valamit attól, kitől még élt, annyi magasztos emlékezettel voltam meg ajándékozva.

Nőmnek, kis Erzsi kereszt anyyának, méltóztasson legszívesebb üdvözlétét fogadni. Megkülönböztetett tisztelettel örökölvén ...

Újfalvi Sándor.

Tekintetes

Özvegy Vörösmarthy Miháiné, született Csajági Laura asszonyságnak
megkülönböztetett tisztelettel

Pesten.

Váci utca, KappeLház.

(Fogalmazvány.)

Özv. Vörösmarty Mihályné levele — Újfalvy Sándorhoz.

Pest, 1856 jan. 16-án.

Igen tisztelt Komám Uram!

Megbocsásson hogy részvételyes levelére illy' későn válaszok, de a' csapás mindamellett hogy egy év olta már el lehettem készülve reá, nagysága miat mégis annyira meglepett, hogy minden igyekezetem mellet semvoltam képes barátainknak köszönetem részvetőkért nyilvánítani: ezért ne vegye hidegségnek vagy hanyagságnak eddigi halgatasomat mert bizonyára nem óhalyttom senkinek részvétét barátságát mellyet ólly régi időktől fogva férjem iránt tanúsítót megérdemelhetni, mint éppen Kedves Komám uramét; illy óhalytással kérem hogy mit eddig barátyairánt erezet, ruházza ezentúl annak gyermekeire, kikről van okom hinni, hogy ha egyébben nemis, de érzelemben apjokhoz fognak hasonlítani 's így bizonyosan igyekezni fognak megtanulni, hogy mit lehessen nekik eléggé tisztelni apjok barátait. Érzelmeimről nem tudok írni, mert mint Komám uram is írta, a' veszeteség nem a magamé, hanem az egész nemzeté, 's s szabadna-e panaszkodnom, mikor látom 's tapasztalom hogy a' nemzet érezi

mit veszítet, hiszen ezaz mit óhajtott, ezért fáradt, ezaz ő jutalma; Ó deneki erői nem volt hite, sejtelve, ha remény leheté, talán most is él, vagy ha isten csakugyan eddig mérte útát, hogy ezen a világon haladjon, milly nyugottan 's boldogan távozót volna közüllünk. Denekem mint mondom nemszabad zúgolódnom, gyermekeim apát örökölték, apjuk után méltóbbat nem örökölhettek volna mint Deákat, 's illy apamellé még a' nemzet elismerését 's részvétét, lehet-e kívánnom egyebet mint hogy isten gyermekeimet tarcsameg; 's nevellje e' kétapához méltóknak, kik egyfiú és kétlány bol állanak, a kisebbiknek jutott az a szerencse hogy tisztelt Komám uramat kereszt apjának nevezheti, istennek legyen hála egészséges lányka, mint két idősbb testvérei is, 's igen kért hogy jelenteném személyessen nemismert de tisztelte szerető kereszt anyjának 's apjának kéz csókolását, melyeién a' legszívesebben telyesitek azon igen kedves reménnyel, hogy talán ez életbe mind őtt mind két idősbb testvéreit bemutatthatom szeretet apjuk legjobb barátai közül egy gyikének, mert azt hiszem hogy ha Pestre jön Kedves Komám, nem fog benünket kikerülni, éppen úgy, mint eddig nemtette. A' gyász emléket itt küldöm, bocsánat hogy akkor nemküldtek, de többekre volt bízva, 's hihetőleg tévedésből történt. Igen jólesne ha egypár sorral tudtomra adná tisztelt Komám uram hogy megbocsájt illy sokáigi hallgatásoméért.

Fogadja legszívesebb üdvözetem mint tisztelt komám asszony, mint kedves komám uram részéről, 's engedje tisztelő barátnéának nevezni

Vörösmartynét.

Deák Ferenc — Újfalvy Sándorhoz.

Pest, 1855. dec. 17.

Kedves Barátom!

Elhunyt Vörösmartynk családjának ügyében az irodalom barátait csak magán úton lehet segélyezésre felszólítani.

Lángszellemű költőnknek özvegyét s árváit elhagynunk nem lehet. Szent kötelességünk a dicsőültnek halhatatlan érdemeit tettleg is méltányolni, s legalább maradékiban némileg meghálálni.

Szíves bizalommal kérlek tehát, barátom úgy is mint boldogult barátom árváinak gyámja, légy szíves mindazokat kik barátaid s ismerőseid körében az elhunytak érdemeit tisztelve, részvéttel vannak az árvák iránt és ,módjuk is van keblök nemes érzelmeinek áldozni, nevemben s magad nevében magán utón nemes lelkű adakozásra felszólítani. Kérd meg őket, hogy segítsék letörlni az anyátlan árváknak könyveit, s leróni a köztartozást, melylyel az érdemnek tartozunk.

Nem csak kész pénzt, hanem kamatozó állampapírokat, úrbéri kárpótlási kötelezvényeket is hálás köszönettel fogadunk. Aláírási íveket szét nem küldhetek, de a ki más adakozótól pénzt vagy kötelezvényt átvesz, jegyezze, vagy, jegyeztesse fel az adakozónak nevét s mindenkitől átvett összeget, a pénzt e feljegyzéssel küldje hozzám Pestre az „Angolkirályné” című szállodába, s én az általvettekről részletes megnyugtatót adandók.

Bízva szíves készségdben s erélyes buzgóságodban ismétlem kérésemet, ki barátságodba ajánlott vagyok

tisztelő barátod
Deák Ferencz.

Az erdélyi viszonyokat nem ismerve, csak Kemény Zsigának írtam saját személyére nézve — és Gróf Mikó Imrénnek, kit meg kértem: vegye az egész ügyet pártolása alá tegyen, intézkedjék Erdélyre nézve be látása szerint, én az egész dolgot kezeibe teszem le. E' kettőn kívül még néked írok kedves barátom, 's kivált képen Néked, ki nem csak tisztelője, de személyes barátja is voltál a' boldogultnak. Tegyetek amit lehet. Isten áldjon. Kedves Nődnek mond leg szívesebb, legbuzgóbb tiszteletemet

Deák.

Deák Ferenc — Újfalvy Sándorhoz

Pest, január 6-án 1856.

Tisztelt barátom!

Karácson napján vett szíves soraidat már több napok előtt vettem, de késtem válaszzal, mert egyúttal a' pénznek meg érkezteről is akartalak tudósítani. Tegnap előtt csak ugyan meg érkezett a' pénz. 303 f 20 kr. fogadjátok az árvák háláját, 's az én legszívesebb köszönetemet buzgó-ságtokért

Igazságod van barátom, 'ezen szent ügynek erkölcsi oldala sokkal fontosabb az anyaginál. Itt is fel fogták azt jobbaink, 's a' rész-vét.

Van okom hinni: hogy az eredmény méltó lesz a' nemzethez; nem csak az a' lélek emelő: hogy szép összegeket adnak, hanem még inkább az, hogy: szívesen, 's meleg lelkesedéssel adnak. Leg inkább ki tűnik az aristocrazia ... A szavalási ünnepély programját át adandóm Mikesnek, és Zsigónak, kik azokat főleg az Erdélyiek között szét fogják osztani.

A küldött 303 ft 20 kr. mellett semmi levél nem volt. Nékem pedig számadásomhoz, minden pontnál szükséges oly levél, mi ellenyugta gyanánt szolgáljon. Légy tehát szíves, nékem egy száraz egyszerű levelet küldeni, mellyben semmi egyéb ne legyen, mint az: hogy Te nékem Erdélyből a' Vörösmarthy árvák részére küldesz 303 fr 20 krt. 's én épen olyan száraz egyszerű levélben tudósítalak Téged a' pénz bevételéről, mi azután nyugta gyanánt szolgáland néked is. Karácson napi leveledet, kényes tartalma miatt az actákhoz nem zárhatom.

Vörösmarthy né meg kapta szíves leveledet. Beteg volt, ezért nem válaszolhatott, de hiszem eddig meg kaptad válaszáat, mert egészsége helyre állt.

Midőn a' lapokból leg elsőben olvastuk azon meleg részvétet, 's buzgó lelkesedést, mi a' requiem, hangverseny, és színi előadás alkalmával Kolozsvárt mutatkozott elhunyt barátunk emléke iránt, nem meg lepve, mert Erdélyről ez vád előttünk nem volt, de mélyen meg hatva valánk. Isten áldjon Titeket is jobb jövővel. Mikónak szíves, nyájas, barátságos levelét vettem, mond Néki legszívesebb üdvözetemet 's köszönetemet barátságért.

Nődet szívesen, igen szívesen tisztellem. Üdvözzöld barátaimat és szeres hű barátodat

Deák Ferenczet.

Újfalvy Sándor — Vörösmarty Mihálynéhoz

Kolozsvár, febr. 12-én 1856.

Tisztelt Komám Asszony! Múlt hó 16-án tisztelt nagyon becses válassza óhajtvá várt megnyugvásomra vezetett: miután Deák barátom által kedvetlenül értesültem volt Komám Asszony egészségibe szenvedésiről. Szívemből üdvözlem meggyógyulását mimagunk tisztelőjéért, és boldogult barátom hátrahagyott drága zálogaiért: a kiknek ereikbe ha csak egy csöp vér vagyon derék apjukéből, jó annyok okos lelkes vezetése alatt neveknek s nemzeteknek díszökre kell válnak. Éltesse jó Istenünk kedves Komám asszonyt sok időig kívánt egészségben, hogy magasztos elhívásának megfelelően, boldogító mívén, soká lehessen szemléltetője.

Hogy ha szabadságot vehetek, közelebb tekintve véleményezni is: Boldogult Barátom árvái, pusztán anyagit ha nem sokat örökölhettek: de pótléku igen egy nagy nevű ős és elő neveink közt csak nem párjanékkülit: a' mely hazánk egén ragyogva fog fényleni, míg magyar nézheti azt. Több ez uradalom vagy kincses szekrénynél.

És most az ő hű népe készségei siet elmulasztott köte-

lességeit árvái javokra levonni. Bizonyosságait nagy megnyugvással van örööm naponta tapasztalni. S most, mikor a' dicsőült neve mellett a' Deák Ferencz áll... Kívánatos jövő felől bár pillanatra se enged kételkednünk.

Bizton reméllem, hogy tisztelt Komám asszony 's árváira a' kiszemelt megpróbáltatás után csendes békés jövő vár, mi kedveseknek ... Isten kiválasztottjainak jut részükben.

Korosabb napjainkal edjűtt jár a' remény vesztés, 's a' világos színt is sötétnek tekinteni. Hátra hanyatlott napjaim mást tanúsítanak. Mert nemzetiségünk légköre komorabb ugyan jelenleg, mint valaha; de a' míg jobbjai iránt ennyi kegyelettel viseltetik s hévvel fellobog ... felvirulását oly, biztoson hiszem, mintha semmi sem történt volna. És szívből üdvözlem e hitet, mint hátra lévő kevés napjaim világít s boldogító szövétnekét.

A' vén ember nem igen számíthat bizonyosra, s azért most csak mint reményt kell magamban táplálnom, hogy tavasz utolya felé Pestet még egyszer meg láthatom. Kegyeskedjen leg őszintébb nyilatkozatomul venni, hogy vágyaim forrobja lenne Komám Asszony s kedves gyermekei becses személyökben a múltak boldogító érzései közé magamot még egyszer vissza álmodhatni.

A derék Bajzáéktól, tisztelt levelében nem méltóztat emlékezni. Negyed éven át szerencsés voltam őket Pesten látni. Az okos jó ember akkor nagyon szenvedett: azóta is vérző szívvel gondolok rá.

Boldogult barátom nevéről s ügyéről el halgattak lapjaink. Kebellázító, mikor jobbaink irányukban a' kegyelet feljajdulása is elzáratik!! Egyike levén azon keveseknek, kinek jobb érzése szükségeli az ügy állása felől tisztába lenni... Kegyeskedjék tisztelt Komám Asszony véllem e felett tudomássát megosztani mennyibe 's mint sikerült Deák Barátom lelkes igyekezete? Legyen nyugodt: nem élek vissza bizalmával: senkivel se fogom közölni.

Nőm barátságosan üdvözli általam komám asszonyt, szeretett gyermekeit, és Bajzáékot.

Kegyeskedjék kedves gyermekeit helyettem megölelgetni, és barátságos kézszorítását fogadni családi szép neve és erényei egyik főbb tisztelőjétől ...

Újfalvi Sándortól.

Tekintetes

Özvegy Vörösmarty Mihálné, született Csajághi Laura asszonyságnak,
megkülömböztetett tisztelettel

Pesten, Vátzi utca Kapel ház.

Radnótfái Sámuel — Újfalvy Sándorhoz.

Pest, 1859 nov. 9.

Kedves Barátom!

Biro Miklós barátunk felküldötte nékem mind a szivarok mind pedig a kert árát, mellyet te néki lefizettél; fogadd érte szíves köszönetemet; a' a kert vásár iránt még 847^{ben} költ levelet, ezennel küldöm.

A múlt héten a Kazinczy ünnepély alkalmával néhány jó napot töltöttem, több napokig itt mulatván Báró Jósika és Gróf Miko; az utolsó tegnap előtt ment el Kazinczy Gáborral és Veér Farkassal előbb K. Gáborhoz, onnan pedig az Egri érsek Bartakovicshoz, személyesen akarván néki köszönetet mondani az Erdélyi Museum megállapítása iránt tanúsított bőkezűségért: szeretné Kazinczyt ez alkalommal magával lecsalni Erdélybe, s egész télen ott tartoztatni, félig meddig a mint tudom Ígérkezett, ennek senki jobban nem örülne mint te.

Radnótfái Sámuel.

(Újfalvy Sándor).

*Kővárvidéke képviselő bizottmányához válaszm Jun. 15.
861a vészjoslatú évben.*

Tekintetes képviselő bizottmány!

Hivatalosan értesítve azon körülményről, hogy Kővár vidéke Martius havában tartott gyűlésében szerencsés lehettem az állandó bizottmányi tagok sorába beválasztatni — mellőzhetlen hazafiúi kötelességemnek ismerem egy ily, reám nézve minden esetre lekötelező megemlékezésiért a Tekintetes képviselő bizottmány előtt hazafiúi üdvözetem nyilvánítása mellett, őszinte hálámat kifejezni.

E díszes állásra való kijelöltetésem annyival magasabb becsű tény gyanánt áll előttem, mivel szerény pályafutásom után e nyugalomra intő kor a nemes vidék kedves határain kívül, attól távol éldegélve, talán önámítás nélkül számíthatok arra, hogy ezen megtiszteltetést egyedül és tisztán azon méltánylatnak köszönhetem, a melyet a vidék érdemes közönsége előtt a múltban, mint a jelenben lehető jobb hazafiúi tulajdonaim által megnyerni szerencsés valék.

Azonban e kijelöltetés nem a hiú elégtétel érzetét, hanem inkább a legkomolyabb kötelesség érzetét ébreszti fel keblemben. Mely kötelességérezetnek lehetőleg eleget tenni komolyabb törekvéseimnek egyike leend. S jóllehet, nem kevésbé érzem magamat korlátolva az által, hogy alkotmányos polgári jogaimnak nemes Kővár vidéke keblében leendő gyakorlatától a távolság által némileg elzárva, többé nem egykönnyen változtatható életkörömet az önökétől elválasztja, igyekezni fogok készséggel megragadni azon alkalmat, midőn a bizottmányi gyűlések nagyobb horderejű jelleméhez képest, daczára a távolságnak, mely a székhelytől elválaszt és daczára főleg azon hetven év súlyának, mely a hanyatló életkorban vállaimra nehezedett, — önök közt megjelenni s becses ta-

nácskozásaikba részt venni, elszánt polgári kötelességem leend.

Ugyanazért, ha szerencsés leendek tisztelt körökben megjelenni, egyszer mindenkorra kinyilatkoztatom: hogy

Mindig önökkel szavazok, valahányszor az állami és társadalmi biztonság egyedüli biztos alapját képező törvények szent elvének sérthetatlensége mellett fognak nyilatkozni.

Mindig önökkel szavazok, valahányszor a Magyar szent Korona területének épségét minden megtámadás ellen — származzék az bár honnan — körömszakadásig védni, férfiúi és hazafias kötelességöknek vallandják.

Mindig önökkel szavazok, valahányszor az 1847/s^{ki} pozsonyi országgyűlés VII és a kolozsvári 1848ki utolsó erdélyi országgyűlés I szent és feltörhetetlen törvényczikkei alapján Erdély és Magyarország közt létre jött végérvényes és legteljesebb uniót szent és feltörheti ennek vallják.

Mindig önökkel szavazok, valahányszor municipalis hatóságuk egész tekintélyével oda fognak hatni, hogy a magyar birodalom területéni nemzetiségek jogos igényei — a meny nyiben azok a magyar birodalom integritását nem sértenék — az 1848ki szabad elvű, és e tekintetben a tovább fejlesztésre oly alkalmas törvények szellemének kielégítenek.

Mindig önökkel szavazok, valahányszor e külömbféle vallások törvényben kimondott egyenjogúságát tiszteletben tartani kívánják-

és végül mindig önökkel szavazok, valahányszor a Lajthán túli kis provincia, a kis Ausztriai herczegségbe való beolvasztási és germanizálási törekvések ellen önök, mint szép Magyarország egyik boldog törvényhatóságának hazafiúi szellemmel megáldott lakói, a legkomolyabban tiltakozni fognak.

Még egyszer megtiszteltetésemért szíves köszönetet nyilvánítva és áldást kívánva önöknek minden, a haza és nemes Kővár vidéke szellemi és anyagi érdekeit emelő munkásságukra, hazafiúi tisztelettel maradtam ...

atyafi szolgáljok

Újfalvi Sándor.

Kolozsvár. Június hava. 15o 1861.

Pest, 1862. ápril 8.

Bérczy Károly leveléből — Újfalvy Sándorhoz.

Tisztelt barátom! Kettős mentegetődzéssel kezdem soraimat. Az első arra vonatkozik, hogy ismét elkésett köszönetem szép és lelkes leveléért, vadász-arcképeért és a becses kéziratért; pedig vételükkor nem tudtam melyiknek a három közül örüljek inkább. Késedelmem megbocsáthatatlan, de enyhítse a betudást nagy elfoglaltatásom... — Mentegetődzésem támogatásául ide csatolom a „Vadászlap” azon két lapját, melyre én a „görgényi cikket” betűről betűre kiszedtettem. A revisió ívének másik példánya (szabályszerűen) a rendőrségi cenzúrára ment; ez a lapot lefoglalta s kinyomatását csak a kijelölt s meg is történt csonkítással engedte meg.

S most egy nagy kéréssel jövök, melynek tárgya nem egyéb, mint engedelve arra, hogy arcképét és életírását a „Vadászlapban” közölhessem. Tartozom ezzel lapom olvasóinak, kik szép cikkeit oly élvezettel olvasták s kiket „Erdély legöregebb vadászához” annyi rokon érdekeltség vonz. Az arcképet ugyan azon alakban *nagyban* óhajtanám, minőben azt nekem mint miniatűrre photographot megküldeni szíveskedett. Éhez azonban valószínűleg újra kellene a fényképész előtt ülni s így új fáradságot, új költséget okozok. Az életrajz iránt ma írtam Gyulay Pálnak, kinek correct tolla a nyert adatokat gyönyörűen állítaná össze. Fel kértem őt, tenné tiszteletét s kérné nevemben a beegyezést, melly egy közóhajtásnak felelne meg, — és kérné egyszersmind a kellő s minél terjedelmesebb adatokat.

Feleségem tiszteletét jelenti s közös óhajtasunkat fejezi ki: tisztelt barátomat ismét körünkbe láthatni. Margit — ha az íróasztalom fölötti arcképet meglátja, mindig kérdi: „mikor jön el ismét Újfalvy bácsi?” s e kérdést 3 éves fiam Géza is utána csacsogja s a választ, hogy „nem sokára!” senki sem szeretné jobban mondhatni, mint tisztelő híve

Bérczy Károly.

Wesselényi és Újfalvy baráti leveleiből.

Hogy minő nagy, lelkes barátság volt közlük, íme néhány tanúságtétel levelezésükből, számos levelük, közül alig néhányból:

Újfalvy leveleiből — Wesselényihez.

1844. dec. 2-án U. S. levele W. Mhoz nevenapja alkalmából. „Miklós napja nekem ünnep napja”. — *1845* jan. 23. U. S. — W. Mhoz „Kolozsvárt nincs élet”, Erdély kihalt, a védegyeletre nem akarnak aláírni. — Ugyan-e tárgyban: *1845* febr. 26. *1845* decz. 17. U. S. — W. M.-hoz fia születése alkalmából. — *1846* ápril. 26-án, 27-én, május 7-én, augusztus 13-án U. S. a saját betegségéről ír W. M.-nak, aki tőle ápril. 26-án, kérdezősködött, levelében. — Aug. 30-án Újfalvy egy medve elejtéséről tesz jelentést W.-nek. — Okt. 10-én U. politikai tárgyú levele W.-hez, panaszol a választásokról. *1847* jan. 25-én U. levele W.-hez Kolozsvárról Récseyről. — Febr. 21-én a kolozsvári országgyűlésről ír felháborodással Whez. — Ápril. 28-án panaszolja, hogy betegeskedik: „futkosó köszvény” bántja. — Május 30-án Pestről a Császár-fürdőről ír W.-nek és Deák Ferencről. Június 30-án Kemény Zsigmondról, Teleki Lászlóról, Vörösmartyról, Bajzáról és a drágaságról. — Okt. 16-án U. Romladékról ír W.-hez, 329 drb. könyvet küldi a zilahi „oskola” részére és a magyar vadászati kifejezések összegyűjtése tárgyában értesíti. „Múlt nyáron Czuczor és még más magyar szók teremtőivel társalogván, úgy tapasztaltam, hogy a szók bőségibe más műveit nyelveket már jórészt megközelítettek, hanem a vadászat és lőeszközök tárgyában még semmit sem tettek s mondtam nekik, hogy a régibb boldogabb években téged, édes Miklósom többször hallottalak Hádviggerrel németül beszélteni vadak, madarak és vadászati tárgyak s eszközök felől — a mik többnyire mind tecnicus kitételek lévén — alig tudtam

megérteni. Ennél fogva Czuczor és Vörösmarty szívesen kéretnek általam: Hogy ezen tárgyban minden tecnicus kitételeket szíveskedgyél leírtni — hogy nekik felküldhetve, azokat jó magyar szókkal ellátván, magyar nyelvünknek egy nevezetes hiányát kipótolhassák”... — Nov. 29-én az unióról, dec. 4-én ismét Miklós napja alkalmából. 1848 jan. 20-án U. Romladékról ír W.-hez: gyűlésekről. — Febr. 13-án Bajza Zsebkönyvéről.

Br. Wesselényi Miklós — Újfalvyhoz.

1844 márc. 7-én (Wesselényi levelezési könyvében olvashatók a következők is) tudatja, hogy megvakul, többé soha se vadásznak együtt: — Május 12 és 18, meghatóan panaszkodik, látásának romlásáról. — Aug. 10-én egy szarvast küld ajándékba Újfalvynak. — Okt. 9-én: kéri Újfalvyt, hogy látogassa meg őt. — Okt. 29-én teljes vakságát panaszolja. „Szemem előtt virradni nem kezd s nem is fog.” A halál sejtelmét érzi.

1845 jan. 8. szakácsot kér Újfalvytól és úgy e levelében, mint jan. 20-án a védegyeletről ír. Több levele márciusban, áprilisban, júliusban és szeptemberben gazdaságára és vadászatra vonatkozik. Ápril. 6-án Kossuth egy leveléről ír. — Nov. 9-én Újfalvy után sóvárog.

1846 jan. 11-én és jan. 31-én Újfalvy betegségről. — 22-én saját vakságáról ír U.-nak. — Febr. 6-án tréfál U.-val. — 17-én, ápril. 23-án kéri, hogy írjon neki és jöjjön látogatóba, több más levele után okt. 4-én köszöni U.-nak, hogy egy elejtett medve talpát küldte neki.

7547 május 17-én fia születését tudatja. — Június 26-án Budára U.-nak: „Hidd el, hogy a gazdálkodás és vadászat többet ér a fürdőnél”. Egy későbbi levelében meghatóan kéri U.-t, hogy homöpäthiát használjon, ír egyúttal Újfalvynénak

is, aki férjével együtt Romladékon volt már. Egy másik leveleiben bort küld U.-nak és tudatja vele, hogy a lovakról írt röpiratát *Bárta* könyvkereskedő özvegye *VQÜQ* meg Kolozsvárt és 180 pengő forintot fizetett érte. Kéri, hogy U. is vásároljon egy példányt, hogy az özvegy ne károsodjék. — Nov. 30-án W. az unió tárgyában ír U.-nak. — Mindenik levelében hívja magához.

1848 jan. 24-én az ujoncozásról ír. — 1849 dec. 8-án, hosszú szünet után ír újból U.-nak: Borúra derút vár. Decz. 31-én német nyelvű levele: fegyvereit reklamálja.

1850 jan. 16-án vagyoni ügy dolgában ír Freiwaldauból. — Jan. 24-én leghosszabb levelét írja. Kijelenti, hogy nem ír oly dolgokat leveleiben, hogy bele lehessen kötni. Eddig írt levelei is csupán családi, házi, s értéki viszonyokat érdeklők voltak. „Ha a szegény kis Erdély borzasztó elpusztulásáért keblemet dúló óriási keservnek egy-két szóvali érintése egy ellebbenő gyász sóhajtásként bele csúszik soraimba: azt senki sem fogja a szeretett hónáért, s barátaiért gyászoló-nak rószerű néven venni stb.” — Márc. 15-én névnapi üdvözlöt diktál U. S.-hoz. — Márc. 22-én tudatja vele, hogy nem akar német gazdatisztet fogadni, birtokára, (gazdatisztjét és több emberét elfogták) majd ő haza megy. *Utolsó levele U.-hoz* ápril. 9-én, (hozzárkezett ápr. 18), hogy indulnak haza ápril. 14-én Kolozsvárra. Pestre 16-án érkeznek, Kolozsvárra pedig május 5-én két szekeren érkeznek. — Tudjuk azonban, hogy Wesselényi Qrafenbergből, honnan az utóbbi leveleit írta, súlyos betegen érkezett Pestre, hol 1850 ápril. 21-én meghalt.

Újfalvy S. gyászjelentése.

Újfalvy Sándor gyászjelentését, melyet stílusa miatt is közlünk, Halmágyi Sándor, erdélyi író, Újfalvy szomszédja írta meg, akit jól ismertem, s aki Szucságon lakott, egy Kolozsvártól nem messze lévő faluban, élete utolsó éveiben. Íme a gyászjelentés:

Tordátfalvi Halmágyi Sándor — végrendeletileg hátrahagyott óhajtás és utolsó kívánat értelmében — a maga, mint a sok szívesség és gyöngédség által hálára kötelezett szomszéd s elvrokon; valamint az elhunyt, egyetlen még életben levő távollakó fitesvére mezőkövesdi Újfalvi Sámuel és rokonai s barátai nevében szomorúan jelenti, hogy *Mezőkövesdi Újfalvi Sándor* nincs többé! A megboldogult e folyó 1866 évi július 16-án reggeli 2 órakor élete 74-ik évében vett búcsút a földi létől, s e visszavonhatlan végbúcsú úgy a rokonok, mint a résztvevő barátok és ismerősökre nézve annyival megrendítőbb, mivel társadalmunk e tisztességben, közbecsülésben elaggott, de még mindig friss eleven szellemű tagja, — mint szíves rokon és barát, mint tapasztalt tanácsadó s lelkes hazafi — még sokáig ígérkezett az élet hullámozó folyamán velünk együtt tovább evezni! Élete utolsó percze is férfias vala, szájalomra méltó vonaglás helyett, mintegy büszkén ment tova, egykor szintén az erőt és férfiaságot képviselt rég elhunyt kortársai és barátai Wesselényi és Kendeffi után, kiket soha se szűnt meg példányképek gyanánt állítani élönkbe.

Erdély legöregebb vadászaként vala széles körben ismeretes ... A múlt idők árjában eltűnt régi táblabíró világ egyik kiváló jellemeként élt köztünk, de a régi eszmék s régi formák iránti kegyelet mellett nemes ízlése s eleven felfogása lépést haladott a korszellemmel, s valamint életét lehető kellemesen s hasznosan töltötte el, úgy utolsó perczéhez is egy nemes elhatározást kötött, szép nemesi birtokából az erdélyi múzeum egylet és kolozsvári nemzeti színház alaptőkéjének gyarapítására tekintélyes összeget hagyván.

A balsors — mint maga írta gyászlap iránti rendelkezésében — megtagadta tőle, hogy gyászravatalát nő és gyermek állja körül.

Álljunk körül mi, kik ismerni s tisztelni tanultuk ezen szeretetreméltó, ezüstfürtű kiváló egyéniséget. Rokonok, tiszte-

lök, barátok, közelebbi és távolabbi ismerősök, kik e férfiú elhunytát részvétellel kísérik.

Béke poraira. Kolozsvár 1866 jul. 17.

Újfalvy Sándor haláláról a *Kolozsvári Közlöny*, Dózsa Dániel lapja, Újfalvy halála napján, 1866 jul. 17-én megjelent számában, kétségtelenül a nagynevű szerkesztő tollából, így emlékezik meg:

Újfalvy Sándor, Erdély legöregebb vadásza, a letűnt táblabírói világ egyik legkiválóbb jellemű utolsó Mohikánja, köztisztelet és szeretetben késő aggkort ért, de a korszellemmel haladott s mindvégig férfias jellemű lelkes hazánkfia, nincs többé! Tegnap reggelre virradólag, hajnali két óraker, önmagát oldozá fel, visszavonhatatlan elhatározással, a késő vénség terhei alól. Váratlan halála általános részvétet ébreszt s mi, kik hozzá oly közelállunk, megtisztelő barátsága és sokszor tapasztalt gyöngéd szívessége folytán, meghatottan mondjuk: béke hamvaira.

A lap legközelebbi számában közli az elhunytól kiadott gyászjelentést, majd, július 21-én megjelent számában így ír: *A boldogult Újfalvy Sándor temetése* folyó hó 18-án a kedvezőtlen idő dacára, nagyszámú résztvevő közönség jelenlétében folyt le. A gyászravatal felett Szász Gerő tartott könyörgést.

Ez Emlékiratok kiadója megjegyzi, hogy magának a halálhírek kíméletesen rövid tárgyalása mellett szinte feltűnik, hogy Újfalvyról alig néhány sort ír a *Közlöny*. A magyarázat az, hogy háború folyt akkor és két hét előtt történt a königgrázi csata. Erről a világtörténeti eseményről irtak akkor a lapok „per longum et latum” (hosszú és széles) mederben.

Bérczy Károly pesti szerkesztő, a gyászjelentést közölve, utána meleg szavakban áldozott elhunyt barátja és munkatársa emlékének.

„Azok közt, kik 12 évvel ezelőtt a Vadász és Versenylap keletkezését legőszintébb örömmel üdvözlötték, elsőrendben

öreg elhunyt barátunk állott. Azon időben, midőn a nyilvánosság és politikai munkakör teréről leszorított nemzeti élet szomorúan pangott s a kelő nemzedéket a „panem et circensas” materializmusában való elmerüléstől méltán lehetett féltetni: Újfalvy Sándor örült oly szaklap születésének, mely az ifjúságot az elpuhító élvek mámorától elvonva, a szabad ég alatti sport gyakorlására biztatja, hogy így a megedzett erős testben a lélek is minden jóra, nemesre nagyon fogékony maradjon. Erdély hagyományos szokásainak hű krónikása feljegyzé az ősök tetteit, hogy a férfiaság e kijelölt nyomdokain haladjon az új ivadék.”

Újfalvy Sándor végrendelete.

Végrendeletem.

Melyet Isten kegyelméből tiszta ésszel és egészséges testtel írok és hagyok a következőkben:

Jelenleg rendelkezésem alatt áll a szakaturai és ahoz tartozó birtokaim, melynek inscriptionális összege, mintegy 500 forint, de az általam s az előttem levők által rendre véghez vitt építések, gyümölcsösök, malmok, erdő nevelések, irtások, szóval mindenféle javítások a fiscus általi visszaváltás esetében, közbecslés esetében körülbelül 24000 forintra tételhetők. — Továbbá a kolozsvári házam 12.000 forintra menő ára — és azon 38496 forint 58 krajczár úrbéri kárpótlásomnak 2200 forint évi kamatja.

Ezeknek nagyobb részét testvéri forró szeretetemből kifolyólag az egyedül még életben maradt kedves fivérem Sámuelre készséggel ruháznám, — de ő közelebről oly nagy vagyonhoz jutott, mely által az én csekély hagyatékom, mint már keletén feljüli, csak oly jelentéktelenségre olvadna, mint egy csöp a tenger vizében, ezért célirányosabbnak láttam némely közintézetünk felsegélyezésére, mint a hazánk s nemze-

tünk elhagyatott szerencsétlen helyzetébeu minden gondolkozó s érző magyarnak múlhatatlan szent kötelessége.

Ily szempontból indulva ki, hagyományozok az *erdélyi Kolozsvárit székelő Múzeumnak 5000 forintot — a kolozsvári reform, iskolának 2000 forintot, a pesti magyar tudományos akadémiának 500 forintot, — a pesti írói segély egyletnek 500 forintot, — az erdélyi gazdasági Egyletnek 500 forintot — a kolozsvári sírkert számára 200 forintot.*

Továbbá Újfalvi Ádám és Földvári József unoka öcsémnek külön-külön két-két ezer forintot, Domokos Samu jelenleg Kolozsvárt működő sebésznek 600 forintot.

Ezen hagyományozott pénzek birtokom függőben léte miatt kijelölt helyeikre most még ki nem szolgáltathatnak, — hanem a kitisztázásig azon összegeknek *csak is ötös kamatjai fizettetik*, melyek a következő évi jövedelmekből fedeztetnek: Szakaturai haszonbér a rendes adón kívül 840 forint — kárpótlásaim évi kamatja 2200 forint.

Végrendeletem végrehajtására felkérem Tamási János és Bányai Vita barátaimat, a kiknek szóbeli szíves Ígéreteket már bírom is, *a kiket a végrehajtásra teljesen felhatalmazok* és a következőkre kérek —

Halálom után felkelhetőim lezárolását, temetésemet, később hátramaradt vagyonom összeírását, felügyeletét, legjobb belátások szerint czélszerű eladatását s elvégre a begyülemdő pénzeknek a feljebb kijelölt helyekre s célokra fordítását tegyék s igazítsák ők magok. Egyáltalában teljességgel másnak senkinek és senkinek, sem pedig közhivatal, — sem hivatalos személy, sem a törvényszékeknek legtávolabbróli beleegyezése nélkül. Mindezeknek és más akárkinek bele szólások ellen Isten s emberek előtt ünnepélyes óvást teszek. — Jogosan, szabadon használván éltem folyamán át kevés vagyonomat — szabad akaratomba áll azokról halálom után is belátásom szerint rendelkezni, és azon vigasztaló hitbe zárom be szemeimet, hogy megbízott felhatalmazott két barátomat a

felmerülhető akadályok meg nem rezzentik, sőt velök bátran szembe néznek, mást vagy másokat kezek alá szólni vagy tenni meg nem engedik s végrendeletemet ismeretes férfias szilárdságukkal utolsóig végrehajtandják.

Temetésemet rendezzék egyszeruen, mint a hogy élni is kívántam mindig, — lehető legnagyobb költség kímélettel — boldogult nóm sírja felbontatván, koporsóm abban tétesen. Fejem fölibe egy másik sírkő emeltetvén, arra az ide mellékelt s általam szerkesztett síri felirat véssék. Megbizottaim ismeretes erélyességek, biztos zálogok: hogy sírhanunkat nóm s magam emlékiért jelenlegi jól rendezett minőségiben tartandják.

Továbbá kolozsvári házamat s fellelhetőimet legjobb belátások szerint rendre pénzzé tevén, — abból meglevő tartozásaimat fizessék le. *Tartozom pedig Újfalvi Zsuzsanna húgomnak 4000 forinttal. A Wesselényi árváknak 1000 frt. Gr. Mikó Imrének 1000 forint úrbéri papírban.* Az első tartozásomon kívül rendes kamatjok ez ideig fizetve lévén, mely pénzeket a kolozsvári házam építésére vettem volt fel. Ezen tartozásaim közül legegőbb is Zsuzsanna húgom elégíttessék ki.

Az így begyürendő pénzekből s a fennt írt tiszta jövedelemből a mennyi fenn marad, fordíttassák rendre a kijelölt hagyományozattaim illetékek törlesztésökre s utóvégre ezek befejeztetvén, a mi még marad, *mindazt hagyom a kolozsvári magyar színház javára.*

Figyelmeztetésül megjegyzem: Hogy a 824-ik évben testvéreimmal tett osztály levél tartalma szerint, mely eredeti alakban a vasas ládámban áll, ha szakaturai birtokom kiváltattik, annak árából 24866 forint váltó pénzben *vagy o. e. 9927 forint az öt osztozó vérekre száll,* azért azon birtokom kiváltása, akár eladatása esetében, az illetőknek illetékek kifizetetik. Továbbá a *kodruji Erdő a bányai kamarának használatra eladódott,* de a határidő, néhány év alatt 1872-ben lejárván a szakaturai jószághoz újra visszakerült. Utóvégre a

végleges úrbéri a dézsma s regálék kárpótlások maga idején a hagyaték tömeghez csatoltatván, az illető helyek kifizetése után a megmaradt rész a nemzeti, kolozsvári színházat illeti ebből is és oda fordítandó.

Kiszolgáltatandók még a következő portékáim. Először is a kolozsvári magyar Múzeum számára a Kisfaludi Sándor olajba festett, tőle magától nyert képet. Boldogult nőmet a gyászravatalon Sikó által levett képet, — azon nagy hab pipát, melyre a kenyérmezei ütközet van vésve. Pecsét alatt borítékba levő emlékirataimat halálom után 15 év múlva felbontandó, a hazai ----- külföldi vadászatok könyvét, a vadkan agyarat a lóháton lévő vadászképemet, a kitömött nádi farkast, rókát, vadkant, zerge és őzfőket. A négy szarvasfőt aggancsaival, az általam fogasnak használt 5 szarvas agancsot, egy bölény szarvat és egy medve álkapcát.

Újfalvi Zsuzsanna húgomnak hagyom a kisaranyórámat, az aranylánccal, és a rajta függő zsuzsuval — az aranykoporsó gyűrűmet, az arany pecsétnyomómat, — az ezüst nyelvű bicskomat, minden író eszközeimet. A nappali szobámban az asztalom s fali állványon levő táczákat, tálakat porcelán és fa emlékeket.

Bányai Vita barátomnak az író asztalom felett a falon függő nőm hajából alkotott képet — és a nőm tisztos árnyaihoz ráma alatti feliratot.

Tamási János barátomnak a szarvas szaru ezüstös két gyertyatartót, és a kokus dió ezüstös poharamat Bányai Vita barátomnak.

Megbízott s felhatalmazott mindkét barátaim szíveskedjenek *a rólam maradt pénzekből saját maguk számukra külön külön öt ötszáz összesen egyezer forintot kivenni.*

Azon nem remélt esetben: ha többször említett felhatalmazott barátaimat végrendeiletem végrehajtásában időközben betegség, halál vagy valamely más nevezetes ok akadályozná, tisztelettel felkérem az erdélyi kolozsvári székelő Múzeum Vá-

lasztmányi Gyűlését: hogy legjobb belátása szerint szíveskedjék annak vagy azoknak helyébe mást vagy másokat, de mindenesetre kipróbált jóérzésű, részrehajlatlan, igazságos érzetű s jellemű egyént vagy egyéneket kinevezni, s azok felett pontos lelkiismeretes felügyeletet gyakorolni.

Megbízott barátainhoz most már annyi után, utolsó kérésem, hogy Zsuzsika húgom irányában legyenek megelőző figyelemmel és gyöngédséggel: kényelmére és nyugalmára tegyenek meg minden kitelhetőt. Fogadják azért s minden más teendő jóságokért most s majd a túlvilágról is öreg barátjuk legmelegebb köszönetét.

írtam saját kezemmel szokott pecsétemmel ellátva Kolozsvárit. Mártius hó 3-án 1865. (P. H.) Újfalvi Sándor mk. (maga kezével).

Hogy a fennebbi végrendelemény írásakor Újfalvi Sándor úr egészséges tiszta ép elmével bírt és ezen végrendeletet saját kezével írta legyen, arról igaz hitünk szerint bizonyítunk. Kolozsvárit. Mártius 4-én 1865.

Filker Elek mk.   Kovácsi Antal mk.   Forrai Ferenc mk.
mint tanú.   mint tanú.   mint tanú.

Hogy a feljebbi végrendelet írója Mlgs Újfalvi Sándor úr ezen végrendeletet ép, egészséges tiszta ésszel írta legyen — jó lélekkel és igaz hitemmel bizonyítom. Kolozsvár a fenn írt napon és évben.

Dr. Gállfy Endre.

Ezen végrendelet, melyet Bányai Vitális úr mai napon pecsét alatt a Törvényszékhez hozott, — kihirdettetett és felolvasatott Bányai Vitális, Újfalvi Zsuzsanna, kormányszéki titkár Pál Sándor, Tamásy János, Újfalvi Ádám urak jelenlétében, Kolozsvárott Július 16-án 1866 Kolozsvár városa Törvényszékénél.

Züllich Illés mk.   Pál Sándor mk.
id. törv. elnök.
Újfalvi Ádám mk.   Bányai Vitális mk.   Tamási János mk.

Összeolvastatván, a bélyegtelen papírra irt eredetijével szóról szóra megegyezőnek tanáltatott. Sz. kir. Kolozsvár városa törvényszéki levéltári hivatalától. Kolozsvárit aug. 23-án 1866, Márcinkievics Marcell v. tsz. levéltárnok. P. A.

Az eredetiről vett hitelesített másolatról, mely az Erdélyi Múzeum Egylet tulajdonát képező Újfalvy-levéltárban van.

*

Tisza István gróf miniszterelnök levele Gróf Teleki Gézához az Újfalvy hagyaték ellen indított zálog visszaváltási per ügyében.

Nagyméltóságú Gr. Teleki Géza urnák, Budapest.

Tisztelt Barátom! Bizonyára tudomásod van arról, hogy Gróf Teleki Sámuel és társai a deési kir. törvényszéknél zálog visszaváltási pert indítottak meg a kolozsvári nemzeti színház orsz. alap ellen.

A per tárgya a színházi alapnak Szolnok-Doboka vármegyében fekvő szakaturai birtoka, mely birtokot még 1865-ben néhai Újfalvi Sándor erdélyi köznemes ajándékozott a kolozsvári nemzeti színháznak, mely birtokra azonban a gr. Teleki család zálog visszaváltási joga följegyezve van.

Értesülesem szerint ez a per évek hosszú soráig elhúzódhatik s ha az a fölperes javára dől is el, akkor is a super edificatum (felülépítmények) s egyéb beruházás visszatérítése címén fölperes tetemes összeget lesz köteles a színháznak, mint zálogtartónak visszatéríteni.

Mindezek, valamint az a körülmény is, hogy e pörnél a Teleki család 11 ága s az egyes ágaknál is több család van érdekelve, az ügy lebonyolítását oiy annyira megnehezítik, hogy úgy a fölperes, mint a színházi alap érdekében is kívánatosnak látszik egyezség létesítése.

Tekintve a kolozsvári nemzeti színházi orsz. alap kulturális rendeltetését, nem mulaszthatom el, annak az óhajnak kifejezését, bár csak a fölperes Gr. Teleki család hazafias

ajándékképpen zálogvisszaváltási jogáról lemondana. Végtelen nagy és nemes szolgálatot tenne ezzel a színházi alapnak, mely éppen most, midőn a kolozsvári új nemzeti színház föl-építésének költségei részben az alap jövedelméből kell hogy fedezetet nyerjenek, a legjobban reá van utalva tőke vagyonára.

Mindazonáltal, ha ez nem lenne lehetséges, kívánatosnak tartanám azt is, ha a színházi alap vagyonát illetőleg a Teleki család által támasztott zálogvisszaváltási pörben méltányos egyezség létesülhetne.

Azzal a kéréssel fordulok ennél fogva hozzád, méltóztassál ajánlatomat az érdekeltek bevonásával fontolóra venni s nagybecsű választodat velem mielőbb közölni.

Fogadd kiváló tiszteletem nyilvánítását.

Bpest, 1904 március 19.

Tisza.

Eredetije a Teleki nemzetség levéltárában 8330 sz. a.

*

A szakaturai jószág záloglevele 1819 március 22-én kelt. Teleki Pál gróf ekkor adja zálogba Újfalvy Sámuelnek. Ők ketten megegyeztek jószágcserebe és melyre Újfalvy még 61.000 forintot fizetett volna. Azonban a Gr. Teleki család ellenezvén, Gr. Teleki P. zálogba adta a jószágot Újfalvynak, aki ezután, mint „zálogos jószágot” tartja. A záloglevél ügynek aktái a marosvásárhelyi Teleki levéltárban.

Tisza Istvánnak fönnebb közölt levele eredménnyel járt, annyiban, hogy a család és a színházi alap vezetősége, kiegyezett. 1906-ban már meg is nyílt a kolozsvári Nemzeti Színház új épülete. — A szakaturai, azaz Újfalvy Sándor által Romladéknak elnevezett jószágról a Budapesti Hírlap 1910 szeptember 7-én megjelent számában megjelent cikkemben írtam, meglátogatván akkor a birtokot és udvarházat. „Rövid idő alatt gyümölcsfákkal és nemes díszfákkal ülteték tele — Újfalvy Sándor és felesége — udvarházuk környékét,

írtam. — A jobbágyság lelkébe pedig munkaszeretetet és szorgalmat plántáltak. A nemes házaspár régesrégén porladozik, de a gyümölcsfák egy része még gyümölcsöt hoz. Vén kőrték, odvas, de termő almafák ízletes gyümölcsöt adnak, hatalmas fenyők, kőris és egypár külföldi exotikus fa, melyek nevét se tudom, ékesítik a ház elejét. Négyszeres terrász vezet föl az útról a házhoz, mint valami erődítvény, a törött ablakok előtt még látszanak a régi virágágyak kidomborodó maradványai”. Megjegyeztem továbbá Újfalvy Károlynak, a néhai alapítványtevő U. Sándor rokonának kalauzolása mellett látogatván meg a birtokot és tőle kapván adatokat, hogy még szebb gyümölcsöt terem a másik ültetvény, az, mely a régi jobbágyok szabad utódainak lelkéből hoz termést: a falu népe a környék legszorgalmasabb, legdolgosabb lakossága, mely örökölte és megőrizte a munka szeretetét, hálás is az egykori földesúr iránt. A falu furcsa nevét magyarosabbá akarta tenni a hatóság. A falu népe azt kérte, hogy nevezzék el *Újfalvy* — *Sándorfalvának* az *öreg* után, mert így nevezik maguk között, 1866-ban elhunyt földesurukat. A falut azonban Szakadásnak nevezték el.

A kultuszkormány az 1400 holdból eladott 100 holdat román parasztoknak 1908 év táján, 600 hold erdőt pedig az odavaló román papnak. 1910-ben — mint írtam — megmaradt még 700 hold, maga a szakaturai birtok, a ház és belsősége. Kértem cikkemben a kormányt, hogy a kincstár ne parcelláztassa a megmaradt birtokot, mely így nem magyar kézbe jut, hanem tartsa meg és adja ki *bérbe* az egykori Újfalvy-jobbágyok utódainak, az udvarházból legyen valamely humanitárius, vagy kulturális intézmény.

A következő esztendőben a kolozsvári Újság c. lap szeptember 11 számában hírt adott arról, hogy a kultuszminisztérium árverést hirdetett a birtokra. A hagyományozó egyik rokona, Újfalvy Károly és a nagyilondai takarékpénztár megakarták vásárolni a birtokot, hogy magyar kézben maradjon,

Iun. 12-én azonban három szatmári parcellázóval a minisztérium megkötötte a vásárt: 212000 koronáért megkapták a birtokot és parcellázni fogják, természetesen azzal a főcéllal, hogy minél többet keressenek rajta. Így nem magyar kézbe kerülhetett a birtok. — Újfalvy Károlyt, Újfalvy Sándor rokonát az a tragikus sors érte, hogy 1918-ban, egy éjjel orvul mellbe lötték és gyilkosok keze által halt meg.

*

Sírgyalázás.

Százkilenc évvel Újfalvy Samu alispán és főbíró, Újfalvy Sándor atyjának halála után, tehát 1933-ban, a többszöri öröklés, osztozkodás és birtokeladás után odakerült új román gazda Istállót akart építeni s ebből a célból kövekre volt szüksége. A kackói szőlőhegy oldalában ott állott Újfalvy Samu családi sírboltja, benne a főbírón kívül ott nyugodott felesége, Újfalvy Sándor édesanyja és György nevű fia is. Az új birtokos felbontatta az Újfalvy-család kriptáját, a tetemeiket kidobatta belőle, a kövekből pedig istállót épített. Kackón lakik azonban özv. Újfalvy Lajosné, birtokos, a család egyik ivadékának özvegye. Mihelyt megtudta a sírgyalázást, Désre utazott s a román főszolgabírónál jelentést tett az esetről. Özv. Újfalvyné nem kérte a kegyetlenség megbüntetését, hanem engedélyért folyamodott, hogy a hegyoldalban heverő hamvakat a saját sírkertjében eltemethesse. Az engedélyt meg is kapta. Koporsót vásárolt és beletéve a hamvakat, kellő ünnepélyességgel, annak rendje és módja szerint eltemettette Újfalvy Samuékat. Balogh Árpád kackói ref. lelkipásztor mondott imát s a falusi nép kegyelettel kísértte az egykori földesúr koporsóját az Újfalvy Lajos-féle sírkertbe. Virágokkal borították a sírt. A kis református harang siratta az újból eltemetett családot. A lerombolt kriptá homlokán feliratos kőtábla állott s mivel a kackói kis református templomot az Újfalvy-ösök építették, a táblát 1934-ben ebben a régi temp-

lomban helyezték el. Feliratának szövege a következő: „Itt nyugszik mezőkövesdi Újfalvy Sámuel, a nagylelkű, jeles férfiú, Lángeszével, páratlan szorgalmával és tevékenységével, mint kormánybiztos, megyei tiszttviselő, nagy gazda, jó, édes atya és erős hitű, hü hazafi, halhatatlanná lett tettei és műveiben”

Újfalvy Sándor irodalmi munkássága.

Emiittem már, az Újfalvy családról szólván, hogy mily jeles írói tehetség nyilvánult meg több tagjában. Ez a talentum Sándorban is alkotásokban, irodalmi munkásságban jutott kifejezésre. Elsőbben is a Magyar Kurír 1832 nov. 2. számában olvassuk nevét, egy cikkénél, melyet vadászatairól irt. — Majd 1833—34-ben a Nemzeti Társalkodóban több fordítása jelent meg, jelentéktelen dolgok: előző stílusgyakorlatai csaknem valamennyi íróembernek.

1910-ben Sümegen jártam, hol Kisfaludy Sándor emlékezetére vonatkozókat kegyelettel néztem meg, le is fotografáltam házát és síremlékét. A Darnay-muzeumban, meglepetésemre, két Újfalvy-kéziratot találtam, a következő fordításait:

1. Spádai Hásper, egy lovas történet a XIII. századból-Kramer után szabadon magyarosította Újfalvi Sándor. 2 db. illusztráció hozzája, festette Szilváni László I—II. kötet.

2. A Verningek, B. Bilderbech után magyarosítva Újfalvi Sándortól 1834. 3 kötet I. Előszó 21 és fél lap, valószínűleg a regény szerzőjétől, aztán 16 1. II. kötet 194 1., III. kötet 176 1.

Inkább a dátumok fontosabbak ezúttal előttem. Újfalvy 1831-ben Balatonfüreden volt, feleségestől, pár hétig, megismerkedve Kisfaludy Sándorral, a kinek két napig vendége volt Sümegen. Azt hiszem, hogy Kisfaludy hatása indította meg lelkében az irodalmi működés forrását. Amit bizonyít, hogy a következő évben már lapokba ir, 1834-re pedig két terfedelmes fordítást, talán átdolgozással is, mert mindkettőt

„szabadon magyarosította”. Ez első kísérletek után sokáig nem tudunk arról, hogy a pennához nyúlt volna. Kéziratban maradt Emlékiratát, melyet e kötetben adunk ki, 1854—55-ben írta meg, 3 darabban (kötetben), ezek negyedréti alakban, kék bársony kötésben, kerültek az Erdélyi Múzeum Egylet-hez, melynek hagyományozta. Egyidejűleg kezdte meg második nevezetes művének írását. E kézirati munkájának címe: *Az erdélyi régebbi és közelebbi vadászatok és vadak. Újfalvy Sándor öreg vadásztól* Kolozsvárit 1854-ik évben. 1858 tavaszán, midőn Újfalvy, felesége halála után, pár hónapot Pesten töltött, bemutatta terjedelmes kézirátát Bérczynek, aki e pillanattól kezdve szakadatlanul ösztönözte arra, hogy Vadászlapjában minél többet írjon, e memoárjából. Tényleg ebben az esztendőben jelent meg az első vadászcikke Újfalvynak, már megírott könyvéből, melyet aligha adott ki kezéből, akkor nem volna meg, hanem lemásolt, talán javított is a másolt részeken. Erre nézve följegyeztem egy beszélgetésünkből, melyet Kőváry Lászlóval, a kiváló történetíróval folytatam Újfalvyról. Valószínű, hogy legelső cikkei közül valamelyikről, ha nem a legelsőről van szó. „Újfalvit — így beszélte Kőváry, — Bérczy, a Vadászlap szerkesztője, felszólította, hogy írjon lapjába. U. megírta a cikket s ezt mondta nekem: „Nézze meg a cikket, lehet e felküldeni így, vagy sem? Igazítsa ki”. Megnéztem, visszaviszem s azt mondom az öregnek (násznagyom volt, együtt laktunk a Bethlen D. házánál), hogy ez olyan stílus, hogy kár modernizálni. Ez ősi stílus. Rossz néven vette, azt hitte, hogy ki akarok bújni az átdolgozás alól”.

A vadászatokról szóló művéből, valamelyes részleteket a másik Emlékiratból is, nézetem szerint bele vegyítve, a következő közlemények jelentek meg.

1. Wesselényi Miklós zsidói vadászatai. *Vadász és Versenylap*, szerk. Bérczy Károly 1858 65—71 1.

2. Töredékek egy öreg erdélyi vadásznak „Az erdélyi

régibb és közelebbi vadászatok” című emlékirataiból. V. és V-lap 1858 529—533 1., 565—568 1., 581—586 1.

Ugyané folyóiratban 1859 évf. 38-42 1., 54—591 1., 69-751 1., 87-91 1., 154-159 1., 178-184 1.

3. U. o. Kolozsvárról I. A farkas jelleme. 1862. évf. 97—99 1., II. A görgényi vadászatokról 1861-ben 1862 évf. 115—118 1. Néhány sor a cenzúra által törölve és kihagyva. Erre vonatkozólag Bérczy 1862 ápr. 8-án kelt levelében, melyet Újfalvy levelesládájában találtam, ezt írja, mentegetőzve: ... „én a görgényi cikket betűről betűre kiszedtettem. A revisio ívének második példánya a rendőrségi censurára ment, ez a lapot lefoglalta s kinyomatását csak a megtörtént csonkítással engedte meg”.

3/a. Kisfaludy Sándor életéhez. Vasárnapi Újság 1859.8 sz.

4. Visszaemlékezések (Éji lesjártat). V. és V.L. 1863.1—41.

4/a. *Erdélyből*. (Adatok az 1863—4. évi görgényi vadászatokról.) Vadász és V. Lap 1865.

5. Terjedelmes közleménye nyomtatásban e művéből: Erdélyi vadászatok és vadak (nagyobb munka töredékei.) — *Hazai és Külföldi Vadászrajzok* Pest 1867 (1866) 295—351 1., tehát 57 oldalon. Ezt a könyvet Bérczy K. állította össze a Vadász és Versenylap hat évfolyamának érdekesebb cikkeiből. (Szerkesztősége azonban a címlapon nincs megnevezve.)

6. *Az erdélyi régebbi és közelebbi vadászatok*. Írta Mezőkövesdi Újfalvy Sándor (1854). Újfalvy Sándor életrajzát bevezetésül írta: Dr. Gyalui Farkas, Minerva Rt. kiadása Cluj-Kolozsvár 1927 I-XVI. 1. Életrajz. 1—84. 1. Újfalvy művéből, mely persze terjedelmesebb, mint az előbbi kiadványban közölt részletek: a vadászati kézirat *egyharmada*.

7. Ebből a füzetből mutatványt közölt a kolozsvári *Pásztortűz* 1927 évf. 610—613 lapjain, valamint az 1928 évf. 151 — 155 lapjain.

Most áttérünk *Emlékirat* c. művére, melyből részleteket

közöltek a következő lap és folyóirat: 1. A Kardos Samu által szerkesztett Régi *Okiratok és Levelek Tára* 1905/6. évf. az Emlékirat I. darabjából közölt részleteket. 2. Milyen volt egy régi táblalíró, *Erdélyi Hírlap* 1906 dec. 25. sz. Kiadta, bevezetéssel Gyalui Farkas. 3. Wesselényi Miklósról. Kiadja Gyalui Farkas (az Emlékiratokból) Erdélyi Lapok 1909. 20 sz.

Újfalvy Sándor irodalmi működéséről irván, főlemlítem, hogy néhai *Torma Miklós* alispán, kiválóan olvasott és jeles férfiú, közölte velem, hogy Újfalvy „egy erdélyi szépirodalmi lapba” „*Utazás Romladéktól Kolozsvárig*” címmel irt egy cikket. Kerestem ezt a bizonyára érdekes útirajzot, de eddig nem sikerült megtalálnom.

Újfalvy vadász-jellemrajzában, melyet Bérczy Károly ír le róla, (Vadász és Versenylap 1863. 4. sz.) Újfalvynak egyéniségét is pompásan jellemzi. Elmondja, hogy midőn lapja megindult, Kolozsvárról levél érkezett hozzá, mely őt üdvözlővén, kedvre, kitartásra, munkásságra ösztönözte. 1858 tavaszán, egy év múlva Újfalvy a levél írója, „ősz fűrtű, de élénk szemű férfiú, magát megismertette nálam. Ekkor ment özvegységre jutva Pestre”. Össze-barátkoztak. A Bérczy általakor kezdett Vadász műszótár szerkesztésében (1860-ban meg is jelent a szótár) nagy segítségére volt Erdély legöregebb vadászának széles tapasztalata és ismerete, mellyel őseredeti és már csaknem feledésbe menő kifejezéseket és erdélyi műszavakat adott a szerkesztő kezére. Ugyanakkor bemutatta terjedelmes kézirátát, mely Erdély régi és közeli vadászait tárgyalva, e címet viseli is. Újfalvy, a szerkesztő hosszas kérésére, beleegyezett, hogy a Vadászlap e becses műből Öreg erdélyi vadász aláírással, töredékeket közöljön. Bérczynek nem sikerült tőle, szerénysége miatt életrajzi adatokat kapnia, kénytelen volt több kortársához fordulni.

„Már gyermekkorában kitűnt vadász szenvedélye a rendes gyermekjátékok helyett „kocapuskával” puffogatott, majd nyíllal lődözött célba és madárra. Tizenharmadik évét járta, midőn atya, Belső-Szolnok híres alispánja és gazdája és vadásza egy elnyűtt, apró serétre töltött, rozsdás, kis vadászfegyvert, vállára akasztván, legelőbb vitte magával nyulászni a falu alatti törökbúzák közzé. A fiú előtt a szűk ösvényen megvillámlik valami. Vadászlázában oda süti fegyverét, csak úgy puffra. Lövése után nemsokkal, ott termettek a kopók s a csapat (nyomot) továbbvive, tőle kevés távolságra elhallgattak és kurrogni kezdtek, atya hamarabb oda ment s mire ő is odaért, izmos farkast talált atya előtt elterülve. Nyomorult kis fegyveréből a véletlen két szem seréttel fűrt át a farkas szívében. Atyja búsan fogadta, — na ficzkó nagyapád és atyád is jól lőttek, de te sohasem ejtesz el már vadat, mert tudd meg, hogy aki első lövésre farkast ejt, az más vadat sohasem érhet. A fiú, sértett büszkeségből, mindent megtett arra, hogy magát jó lövőnek kiképezze. Egy cseh kitűnő lövő vadászegénye későbbre ki is képezte. Vadász szenvedélye erősödött és kitűnő pisztoly lövő is lett. Ami fontos a vadászatnál, pompásan lovagolt is. Kedvelte a halászatot is. Annál inkább élhetett a sportnak, mert függetlenségi vágyában hivaltalt nem vállalt. Aki Romladéki jószágán meglátogatta, sohasem feledte el a ritka, szorgalmas gazdát, jóbarátot és hü hazafit, a szenvedélyes vadászt és mívelt társalgót. Egy régibb kor háztartása tárult itt a szem elé, az újabb idők míveltségével egyesítve. Emellett csín, de nem fényűzés, bőség, de semminemű pazarlás, vagy erőlködés. Nagy rend, de nem pedánság, némi táblabírói szeszély és vadászkülöntség, de mindig nemes indokból. A gazda télen nyáron folyton falun lakott, kedves nejével, kit Kisfaludy Sándor egykor a balatoni fürdön a magyar hölgyek egyik kitűnő gyöngyének nevezett.

Legfeljebb csak a megyegyűlésekre rándult a városba, more palrio, lóháton. Tavasztól ősz elejéig nagy részt gaz-

dasága körül fáradozott, vagy vendéget fogadott vagy olvasott. A vadászat különböző nemei természetesen akkor sem maradtak el, nem múlt nap, ha rosszullet, vagy más nevezetes ok nem gátolta, hogy kopóval, vizslával, bármi keveset ne vadásszon, vagy legalább otthon ne pisztolozzon. S midőn szeptember dereka beköszöntött, fegyverrel vállán megindult s koronként bejárta a Rezet, Bükköt, Meszest, Blozát, Cziblest, Ünököt, a borgoi, görgényi, háromszéki havasokat, a Mezőséget, Mármaros, Szathmár és Bihar szomszédos bérceit.

Hiven megjelent majdnem minden érdekeseb erdélyi vadászaton s egész karácsonyig, csak vendégkép fordult meg, néha, házánál. Ötvennyolc éves vadászati pályáján az erdélyi s magyarországi vadak és szárnyasok, csaknem minden nemét fölkereste és összelötte. Vadász-szenvedélinek leginkább tárgyai voltak a medve és farkas, melyeknek, ha nyomára jöhetett, napokig, sőt hetekig üldözte, éhséget, szomjúságot, rosszidőt számba nem véve míg utóbb is hatalmába keríthette.

„Legszenvédélyesebben kopóval üztem írja Újfalvy egy magán levelében.. Csak úgy s csak akkor éreztem magamat egészen helyen, ha csak magamra lehettem kopómmal a rengeteg vadonában. Mert éltem fővágya volt mindig szabadságom s függetlenségem. Világi fénynek, hivatal csiklandozásainak, vagyonnak, ambitionak nem engedtem alárendeltetni.

És szabad s független vándorlám át életem olykor tövises pályáját, mint nagyon kevesen sorsosaim közül. A közelebről lefolyt gyászos idők megrövidítettek vagyonomban, megtörték szabad mozoghatásomban, cselekvési körömet nagyon is korlátozták, de lelkiszabadságomat s egyéni függetlenségemet hajszálnyit sem rövidítették és tisztán, sértetlen viendem nemsokára, síromba és szenyfolt nélkül rakom teremtőm lábai elébe, mint a hogy áldást hozó kezeiből egykor átvettem volt.”

Gyönyörű himnusz zeng levelében a természet szépsé-

geiről, a magános erdőben. „Itt az erdő szebbnek, haraszt és virág virítóbbnak, madárdal bajosabbnak, a kopó csaholása villanyozóbbnak az őz rigyetése érdekesebbnek, a dúvadak ordítása rémletesebbnek, s maga az áldott természet még-egyszer nagyobszerűbbnek tetszett. A magasztos látványok s időnként felmerült hangok érzéseimet túlfeszítve, áhítattal borultam a százados fenyő tövére s buzgó hálát rebegtem a nagyszerű természet főalkotójához, a ki így tiszta és háborítatlan örömöket juttatott részemre. És itt nem volt szükség magyarázatra, mert felhevült érzéseim hangosan tolmácsolák, hogy a természet bájai határtalan vadász szenvedélyemet is túlszárnyalják és boldogságom hálás elismerése a szent kút-főből patakzik ki.”

Haszonért, vagy sikerért soha, hanem csak pusztá szenvedélyből vadászott. Wesselényi találóan jegyezte meg, hogy ő jobban lőtt és sokkal több vadat ejtett mint Újfalvy, de ez több élvezettel vadászott, mint ő. Eizért kortársai közt Újfalvy de csakis egyedül ő volt nálánál szenvedélyesebb vadász.

Számos mulatságos és veszélyes kalandja volt, melyek fenmaradtak a nép ajkain.

„Egy ötvennyolc éves vadászpálya — úgymond Bérczy — mindig szép, de olyan, mint az övé, kétszeresen az. Pályája korszakai nemzeti fejlődésünk korszakait jelzik. Első vadásztársai azon korszak emberei voltak, midőn még szunyadozott nemzeti öntudatunk s a vadászkiált méla hangjai közé nem vegyültek a politikai pártok jelszavai. Később azok, kikkel leginkább szeretett volna vadászni, egy nagy politikai párt taborát képezték. — E derék bajtársak már csaknem mind kidőltek a csatamezőn, vagy a sorscsapások alatt. De a mindinkább árván maradó öreg erdélyi vadász a közelebbi tiz év alatt is hü maradt régi szenvedélyéhez, egypár régi és új barátjával felkereste a rengeteg vadat. Nem kísérte őket többé a régi kedv. Éppen beillettek a szomorú korszakba, de itt az erdők szabad kebelén legalább inkább kibeszélhették magukat...”

ÚJFALVY SÁNDOR egykorú fényképe.
Az Erdélyi Múzeum-Egyesület tulajdonában.
(Gr. Mikó Imre fényképalbumában.)

Dr. Balogh Artúr ny. egyetemi tanár, aki maga is vadász-ember, *Egy híres erdélyi vadász a múlt században* címmel, érdekes és terjedelmes ismertetést irt Újfalvy Sándor-ról, méltatva őt, mint vadászt. Cikke megjelent a *Vadászlap* 1917 évfolyamának május 5., 15. és 25-én kiadott számaiban.

Újfavay S. arcképei: 1. U. arcképe ifjú korából. Egykorú festmény, valószínűleg Simó Ferenc műve. Megjelent *Letűnt Világ* c. művemben. 2. *id. Vastagh* György festménye, az Erdélyi Múzeum Egylet tulajdonában, Újfalvy hagyatékából. 3. A Vadász és V. lap 1863.4-ik számának mellékletén Vastagh festményének másolata, kőre rajzolta és nyomtatta Bohn és Grund. — A Hazai és Külföldi Vadászrajzok 1863-ban megjelent könyvben, az imént emiített könyvben adja, mellékletül Újfalvy arcképét. — 4. A Természetbarátok és Vadászok Évkönyve 1867. I. évfolyamában Újfalvynak fametszetben, vadászruhában ülve, előtte egy elejtett medvével ábrázolt képét közli. *Ab.* a rajzoló jegye, fára metszette Aug. Neuman. U. ez az Erd. Múz. Egyl. félszázados fennállása alkalmából megj. Emlékalbumban. A Pásztortűz 1928. évf. fényképmásolatban közli Vastag festményét, mely *Letűnt Világ* c. művem boríték-lapján is megjelent 1940-ben és e könyv elején. 5. Fényképe vadászruhában, puskával álló alak. gr. Mikó Imre fénykép-albumában, az Erd. Múz. Egyl. levéltárában. Másolatát e könyvben közöljük, a 434 lapon. 6. Fényképe idős korából. Gr. Mikó fénykép-albumában.

NÉV- ÉS HELYMUTATÓ

(A római számok a bevezető életrajz lapjait jelzik.)

- Abony 37,
 Agyagfalva 349.
 Álgya 252., 256.
 Alsó István 130.
 — Klári 78.
 — László 78., 79.,
 119.
 Amerika 377.
 Angolhon 68., 71., 338.
 Apafi Mihály III. 7.,
 176.
 Apor Péter IX.
 Arad 281.
 Asztalos Pál 355.
 August Károly 345.
 Ausztria 232., 335., 411.

 Bács Stefán 388., 389.
 Badacson 220., 234.
 Bája Mária 131.
 Bajza József 282., 296.,
 331., 381., 382.,
 408—9., 413.
 Bakony 221.
 Bakonyi ezred 275.
 Balacesco 346.
 Balaton 51., 212., 225.,
 233., 240., 244.
 Balaton-Füred 52., 206
 —207., 211—223.,
 227., 235—36., 246
 —242., 244., 427.
 Balázsfalva 347., 351.
 Baló István 87.
 Balogh Árpád 426.
 — Arthur dr. 434.
 — Pál Szaplóczai
 292., 297.
 Bánát 356.

 Bánffy 130.
 Bánfi Albert b. 292.
 Bánffy Farkas báró
 29.
 — György b. 56.,
 127.
 — György gr. 112.,
 118., 127., 158.,
 160., 161.
 Bánffy Miklós 265.
 Bányai Vita (Vitális)
 419., 421., 422.
 Baracska 393., 400—
 401.
 Bardocz Elek 264., 265.
 Baróthi százados 350.
 Bárta doktor VII.
 — könyvkereskedőné
 415.
 Bartakovics egri érsek
 409.
 Bártfai 282.
 Bartha László 397.
 Bástá 332.
 Bátos 32., 127.
 Gr. Batthyányi főispán
 219.
 gr. Batthyány Lajos
 378.
 Bécs V. 24., 25., 28.,
 51., 65., 102., 123.,
 152., 155, 158—9.,
 162., 165., 186., 191
 —193., 198., 208—9.,
 272., 275., 291., 335.,
 340., 343—4., 346.,
 347., 352.
 Beczó 128-
 Belgium 313., 338.
 Bellió 324., 325-

 Belső Szolnokm. 431-
 Bem 8., 350—356.
 Bembe cigány 176., 179.
 Benke Mihály 81.
 Benkő Ferencz 81.
 Benedek Rozália 295.
 Beöthy Ödön 295., 354.
 Bercsényiek 285.
 Berczy Géza 412.
 — Károly 412., 417.,
 428., 430., 433.
 — Margit 412.
 Bor de Mózsá 316., 348.,
 355.
 Bereok 308., 349.
 Berkesz 367.
 Bertalanfy 213.
 Beszterce 127., 129.,
 160., 275., 357.
 Bethlen kollégium nagy-
 enyedi V.
 Bezeródy István 245.
 Bethlen urak 365.
 — Gábor fejedelem
 83., 85., 332.
 — Gergely 366.
 gr. Bethlen János 286.,
 287., 295., 297., 365.
 ifj. Bethlen Jánosné
 grófné 296.
 gróf Bethlen Sándor
 20., 24.
 Bihar 432.
 Bilderbecz B. 417.
 Bíró Miklós 409.
 — Mózsi 208.
 Bocsásd cigányzenész
 265.
 Bocskai István 332.
 Bodola János 81.

- Boér Ferenc 130-
 Bonn 434.
 Bolívia 76.
 Bonaparte 49-
 Borbás 368.
 Borgó 432.
 — Szuszeny 388.
 Borsos Péter 155., 156.
 Boszporus 52.
 P>osznia 231.
 Bourdon Mária IV.
 Bölöny alispán 48.
 Brassó 308., 350., 356.
 Brazília 338.
 Bruckenthal 161.
 Buda VII. 52., 208.,
 211., 378., 414., 424.
 Budai szőlők 288.
 Budapesti Hírlap 424.
 Bufa cigány 78.
 Bukarest 324., 346.,
 356.
 Bukovina 234-, 275.,
 351., 396.
 Bűdös-Patak 226.
- Calcutta 105.
 Caraffa 333.
 Cainot 48.
 Csabai 127.
 Csabay fhdnagy 126.
 Csajági Laura (Vörös-
 marty M.-nó) 403—
 409.
 Csáki-Gorbó 28.
 gr. Gsáky 255., 256.
 Csángó hétfalu 327.
 Csányi László 354.,
 355—56., 388.
 Csapody 371.
 Csapódi Pál 296.
 Csehlon 206.
 Csehország 129., 346.,
 348.
 Cscjd III.
 Csép 400.
 Cserei 41.
 Nagyajtai Cserey Ilona
 34., 38., 43., 53., 59.,
 61., 62., 68., 73., 255.
- Cserei Mihály 112.
 — Miklós 365.
 Csernáton 310.
 Csicsó 78.
 Csiglen 53.
 Csobáncz 220.
 Csokmáu 384.
 Csokonai 16.
 Csongrád 224.
 Csúcsa 348., 351.
 Csuesuj cigány 28., 265.
 Czecz ezredes 351.
 Czegléd 377.
 Czenk 308.
 Cziráki 65.
 Czopáry László 396.
 Czuczor 413—4.
- Dániel Polixéna 36.
 Dánielné báró 40.,
 41., 42., 98.
 Darnay-múzeum 427.
 Dátos 61.
 Dávid cigány 265.
 Deák Antal VII. 134.,
 212., 213., 214., 217
 —8., 225., 238., 243.,
 354., 362., 364.
 Deák Ferencz 284.,
 295., 354., 371., 372.,
 404—408., 413.
 Debreczen 119., 169.,
 219., 236., 350.
 Dócse 179.
 Dedrád 127.
 gr. Degenfeld Ottó 164.
 — Pál 289., 292.
 Derecske 219.
 Desewffy Aurél 284.,
 286.
 — Emil 378.
 Déva 357.
 Devecser 207.
 Dézs 22., 78—9., 110.,
 116., 119., 127., 129.,
 180., 182., 188., 426.
 Dézsakna 23.
 Diósószentmárton IV.
 103.
 Diósgyenes 221.
- Domokos Antal 127.
 Dózsa György 130.
 — Dániel IX.
 — Andre VIII.
 Döbling 37.
 Döbnerutei Gábor IV.
 VII. 11—12., 37.,
 211.
 Dörgicse 215.
 Drág 265.
 Dunamelléki Várme-
 gyék 242.
 Dvernicky tábornok 239.
- Egeres 98.
 Eichom 102., 103.
 Ellenőr 331.
 Élőpatak X. 305., 321.,
 322., 324.
 br. Eötvös József 378.
 Eötvös Mihály 292.,
 296.
 Eperjesi József 127.
 Erdély 12., 35., 46—7.,
 56., 65., 74., 142.,
 158., 161—162., 165.,
 171., 204—f5., 210.,
 212., 216., 223., 224.,
 226—7., 236., 242.,
 266—271., 275., 280
 —81., 289., 290.,
 299-, 306—308., 310
 —11., 322., 327., 330
 —332., 339—345., 347
 —348., 350., 354—
 356., 371., 374., 391.,
 395., 400., 402., 405.,
 407., 411—12., 415.,
 418., 428—9.
- Erdélyi Gazdasági Egy-
 let 419.
 Erdélyi Hírlap 430.
 Erdélyi Irodalmi Tár-
 saság VIII-
 Erdélyi Múzeum 419.,
 421.
 Erdélyi Múzeum Egy-
 let IX. 428., 434.
 Ernyi 54..
 Erdőszáda 289., 290.

- Estei Maximilián fő-
 herceg 127.
 — Ferdinánd főhg.
 365., 367., 369.
 Északamerika 338.
 Esztegar Lukács 153.
 gr. Eszterházy ezredes
 135.
 — Jánosné 158-
 Esterházy herceg 217.,
 228.
 Eted 307.
 Eugén alkirály 123.,
 124.
 Európa 131—2., 158—
 9., 231., 233., 325—
 6., 333—335., 338.,
 340., 343.
 Farkas szolgabíró 212.,
 234.
 Farkas Sándor (Böloni)
 363., 369., 370.
 Feketető 225.
 Fenes 208.
 Ferdinánd főherceg' 123'.
 Ferdinánd korona-
 örökös 269.
 II. FerdAnáncH 340., 341.
 I. Ferencz 125.
 Ferencz császár 112.,
 123., 161—2., 269.
 Ferencz Zsigmond 397.
 Ferenczy József 78.
 gr. Festetics György
 216—218.
 — Ilona 217.
 Filker Elek 422.
 Fischer Erneszt 268.
 — Ernesztné 268.,
 296.
 Forrai Ferencz 422.
 Fortini jogtanár 141.
 Földváry József 368.,
 419.
 Fönixdorf dr. 287.
 Frankhon 68., 312.
 Freiwaldau 291., 391.,
 393., 415.
 Frimont 25.
 Gábor Ároi 349-
 Gábriányi 348.
 Gál Dani 316.
 Gálfalva 351.
 Galicia 127.
 Gállfy Endre dr. 422.
 Garay János 137., 297.
 Gáti arckép festő 176.
 Gedeon tábornok 348.
 Georgicon 218.
 Gergiczei 397.
 Gernyeszeg 24.
 Gicza cigány 265.
 Glantz Flórián József
 346.
 Görgény 429., 432.
 Göröghon 75., 338.
 Göttinga 102—103.
 Grác 27., 28,
 Graefenberg 291., 293.,
 415.
 Grund 434.
 Guernica Izidor 285.
 Gyalui Farkas XI. 429
 —430.
 Gyárfás József 130.
 Győr 123., 131—3., 333.
 Gyulafehérvár III. 310.
 Gyulai Pál 412.
 (Páter) H... 40—41.
 Hadad 279.
 Hadviger 252—254., 413.
 Haller 176.
 — István gr. VI. —
 188—9., 366.
 Haller János gr. 25., —
 28., 32.
 — Jánosné 27., 29.
 Halmágyi Sándor 415
 —6.
 Hankens Bálint 112., —
 175.
 Hankó Dani 348.
 Háromszék 306., 308.,
 309—313., 315., 327.,
 348., 350., 432.
 Hatfaludi alispán 266.,
 270.
 Hatházi Zsigmond 397.
 Hátszeg 344., 347.
 Ilgyesi főbíró 130.
 Helmecezy 282.
 Helvétion 338.
 Helvét nemzet 308.
 Heropei Ádám 81.
 Hermán 349.
 Hértelendy Mihály 306-
 Hollómező 97—98.
 Horvát Dani 365.
 Horváth János 286.
 I. iorvatorífcág 12:f., 344.
 Hunyadi Mátvás 314.
 Huszár Károly 365.
 báró Huszár Náni 29.
 Inczódy Anna VI.
 Isehl 207.
 István nádor VII.
 Iszlai Miklós 146., 148.
 Jancsó Pál 54.
 Jancu (Jánk) 350., 356.
 János dragonyos ezred
 268.
 János főherceg 61.,
 123.
 Jassi 356.
 Jeddí Zsuzsi 86., 88.
 Jékei Sándor 189.
 Jelasich bán 344—5.,
 354.
 Jóidő közhuszár 127—
 28.
 Jósika br. 275.
 János 274, 342.,
 367.
 — Lajos 285—6.
 — Miklós 209., 294.,
 296.
 — Samu br. 344.
 József I. 341.
 — II. császár 21., —
 25., 27—29., 32.,
 161., 188., 204.,
 275.
 Kabos 266.
 Kaczkó 13—4., 20., 30.,
 70., 78., 80., - 97., 110.,
 426.

- Kaiser trombitás 128. Kisfaludy Sándor VII. Kővárvidék 397., 410.
 Kánt 223. 134., 214., 218., Kőváry László VI.,
 Kanyaró Dani 102—10 221., 223., 226— VIII. 428.
 Kapjon 25., 28. 233., 335—6., 238— Kramer 427-
 Gróf Karácsai Feodor 243., 245., 306— Kiaszna 38.
 — és Sándor 105. 307., 362—64., Kubinyi Ferencz 296.
 Kanta 310. 427., 431. Kufstein 32., 39., 49.,
 Karlovicz 344. — és) neje 219—220,* 52.
 Károly VI. 341. — S.-nő 219. Küküllőmegye IV.
 — 309. Klauzál Gáibor 2241, Lambert 296.
 Károlyi gr. 49., 50. 295., 361—2., 378. Láng 54.
 Gr. Károlyi György Kocsi 54. Laskay alispán 48.
 273., 282., 283., 287. Kocsiné 56. Laurianni 346.
 Katona László 368. Kodonyi erdő 420. Latour gr. 347—8., 350.
 — Miklós 388.' Kódor helység 160. Lekenee 128.
 Kaukázus 105- Gr. Kollonics 260. Lengyelhoji 35., 231.
 Kazinczy Gábor 409. gr. Kolonics Maxim- Leopold) 1-309., 340—41.
 (ünnepély) 409. lián 295—6. Lcszai Anna, Újfalvy
 Kebele 30. Kollowrát tábormok 124. Sándor né VI.
 Koczeli István 166— — Lajos 376., 380.
 167., 168., 171—184. Kolozsvári Heti Lap — Lőrincz VI. 164.
 Keglevits tárnok 378. VIII. Kolozsvár V., VII. és Lombárd-Velencei ki-
 Kehida 238., 240., 364. VIII. 44—5., 55., 60., ráláság 348.
 Kelemen Béni (Benjá- 105., 114., 118., 126., Luigi 252., 254.
 min) 72—73., 252., 128., 182., 194.) 208., Luther 338.
 272i, 295., 298 393 224—5., '238., 262., Lüders 356-
 —394. 268., 310., 348., 351.,
 Kelemen Lajos XI. 355., 364., 369., 372.,
 Kernend 244. 384—5., 388., 398.,
 br. Kemény Dénes 295., 375. 401—2., 407., 411.,
 — — Domokos 295, 413., 417., 418—420.,
 Kemény Ferencz 269., 422., 423., 428., 429
 297. —30.
 gróf Kemény Samu Kolozsvári Közlöny 417.
 150. Kolozsvári nemzeti szín-
 Kemény Zsigmond br. ház IX. 423—4.
 36—38., 295., 405— Komis 78.
 406., 413. — cigány 180.
 Kendeffy Ádám 209., Kosály 25.
 255—257., 268—9. Kossuth Lajos 279.,
 416". 285., 288., 289., 295.,
 Kerekes 127- 303., 339., 378., 414.
 — Mártonné 89. Kovács József 81.
 Keszthely 216—218. Kovácsi Antal 422.
 Kézdivásárhely 348. Kölcsey Ferencz 137.,
 Királyhágó 306—7. 144., 289.
 Kis százados 275- Körös (helység) 104.
 — Károly 392. Kőrösi Csorna Sándor
 — Marci 100. V. 99—107.
 — Megyer 124. Kővár 207-, 389—90.

- Martonvásár 394., 401.
 Máthé Izsák 17-
 Mátéh János 11., 14.
 Máthé Jánosné III. 77.
 Máté Kata, havadi
     IV., V.
 Maximilián főherceg 59.
 Medgyes 352—3.
 Metternich 342.
 Mezei jogtudor 66—68.
 Mező-Csávás 16.
 Mezőség 432.
 Mező-Telegd 284-, 286.
 Mikes 406.
 gr Mikes János (Jankó)
     209., 366.
 Mikes Lőrincz 366.
 Mikó Imre gr. 297.,
     405., 409., 420., 434.
 Miksa- császár 332.
 Minerva Könyvtár XI.
     — Rt. XI. 429.
 báró Misko Zsófi 27.
 Br. Miske Zsuzsa 27.
 Mohács 82.
 Mohai Károly 81.
 Mohaiak 266.
 Moldova, Moldvaország
     231., 308., 321., 325.
 Molnár Borbára 12.
 Mont-Verron 363.
 Montecuculi 124-
 Montesquieu 115.
 Móti cigányzenész 265.
 Murány 35.
 Miillor Iván (Ignác)
     361., 362.
 Nagybánya 236., 390.
 Nagy-Enyed V. 79—80.,
     84., 88., 90., 93—95.,
     99., 126., 310., 351.,
     391.
 Nagy György 98., 99.
 Nagylonda 425.
 Nagy-Károly 59., 253.,
     263.
 Nagy Lázár 384.
     — Lazámé 295.
 Nagyszeben 10., 27.,
     38—40., 205., 344.,
     346—7., 350—352.,
     355—6., 361.
 Nagyvárad V. 153.,
     208., 282., 288., 350.
 Nalácz József br. VIII.
 Napóleon 123., 134.,
     158—9., 333., 342.
 Naszód 95. 346.
 Navarin 256.
 Nodeczky 234.
 Nemegeyi János 80.
 Gr. Nemes Ádám 369.
     — Zsuzsa 28.
 Német, orvos 156.
 Nemzeti Társalkodó 427.
 Neuman Aug. 434.
 Nopcsa László 281—
     282., 368.
 Nóvák Johanna 194.
 Ocsowszky könyvtár-
     nok 157.
 Ojtoz 353.
 Olgyai százados 135.
 Oláhország 23., 308.,
     318., 321., 325., 331.,
     353.
 Olaszhon 123., 346.
 Oroszország 245.
 Osztrákhon 331”
 Osztralonka 214.
 Paar gr.
 Pál Sándor 422.
 Falatka 10—11., 361.
 Palatkay Eszter 78.
     — Ferencz 13.
 özv. Palatkay Ferencz-
     né V. 9., 361.
     — László 78—79.
 Gr. Palm Jozefa 161.
 Palota 212.
 Palugyai 253.
 Pap Ignác 389.
 Pap Joszip 389.
 Párdubicz 207.
 Paris 104., 105., 273.,
     324.
 Pásztortűz 429.
 Pataki Mózes 60.
 Pecsétszeg 22.
 Pécsi 78.
 Perczel Mór 356.
 Persián Kálmán IV.
 Pest. VII. 153., 208—9.,
     211., 217., 223—24.,
     226., 236., 238., 244.,
     281., 284., 288., 291.,
     297., 342., 344—5.,
     376—8., 380—82.,
     400—1., 403—4., 406.,
     408—9., 412—3., 415.,
     417., 419., 428., 430.
 Pesti Napló 104., 105.
 Petele 127.
 Petőfi IV.
 Petrarca 234.
 Pintye 19.
 Piski 352.
 Pituk Kristóf 119.
 Pongrácz cigány 265.
 Pozsony 269., 281—2.,
     284., 286., 297., 338.,
     411.
 br. Pölnicz 251—2., 257.,
 Prága 36., 348.
 Pradetis 24.
 Prinker 252., 274.
 Prissnitz 291., 292-
 Pruner kertész 252.
 Puchner Antal br. 345
     —353., 356.
 Pygmáeusok 54.
 Rác Imre 189.
 gr. Eáday Gedeon 295.
 Radna 51., 265.
 Eadnai fürdő 264.
 Radnótfái Samuel 409.
 Ragályi Tamás 279.,
     290.
 Rajacsica ércsek 344—
     345.
 Rákóczi 123., 176., 339.
 Rákócziak 285., 333.
 Rákos 209.
 Récsy Ádám 17., 127.,
     413.

- Regensburg 123.
gr. Revicky 269-
Riebel őrnagy 344—
345., 350.
Romladék (Szakatura)
VI. 187., 207., 214.,
233., 237—8., 362—3.,
373., 381., 385—90.,
397—99., 413—15.,
418., 420., 423—25.,
424., 431.
Róna 51., 384.
Rosbach 132.
Rotschild 210.
Salmen szász gróf 344.
Sárpaták 148.
Sáska 54.
Sebedei 282.
Schiller 16.
Schreiber 366.
Schtuller 281.
Segesvár 352—3.
Sepsi Szentgyörgy 308.,
349.
Siaguna püspök 344—5.
Sikó festő 421.
Simó ügyvéd 94.
Sólymos 55.
Sós orvos 94.
Stadion 337.
Stamborszky dr. orvos
229.
Stapf 385.
Sümeg 214., 218—9.,
226., 233., 235—6.,
306—8., 362., 364.,
427.
Szabó udvarbíró 252.
Szakadás 425.
Szakatura, lásd Romia-
dók.
Szamosújvár V. 110.,
153.
Szántó 218.
Szász Gerő 417.
Szász Régen 127., 130.
Szászsebes 351.
Szászváros 352.
Szathmár 432.
Száva László 78—79.
Széchenyi Ferenc gr.
379.
— István gróf. VII.
37., 68., 74—76.,
209., 223., 244.,
274., 282—287.,
291., 337., 342.
Szécsy Mária 35.
Szeged 377.
Szegedy Róza. L. Kis-
faludy Sándorné is.
306.
Székely Keresztúr 310.
Székes III.
Székesfejérvár 211—2.
Szeletrak 22.
Szemere 378., 384.
Szergyei 79.
Szentés 362.
Szentgyörgyi 157.
Szontiván 400.
Br. Szentkereszti Zsig-
mond 127.
Szentkirály 280.
Szerbia 231.
Szerdahely 351.
Szeredai Benedek 146.
(e lapon hibásan
Szerdahelyinek nyom-
tatva) 148.
Szerdahelyi Benedek
a 146-ik lapon Szere-
dainak olvasandó, 146.
Szeremlei 75., 253., 273.
Szicília IV.
Szigliget 221., 223.
Szilágyosmlyó 384.
Szily őrnagy 135.
Szimion 178.
Szolnok-Doboka váir-
megye 423.
Szombati 61.
Szolnok 176., 208., 224.,
377.
Szolnok-megye 69.
Szókefalva 9.
Szt.-Iváni László 427.
Szucság 415.
Szulejman 332.
Tamási János 419-
421—2.
Tátika 221.
Táncsics 331.
Tavaszy Sándor XI.
Teke 127.
Gr. Teleki-család 341.,
423—4.
Teleki nemzetség 424.
Teleki Ádám gr. 21.,
24., 32.
— Domokos 295.
Teleki Géza gr. 423—4.
— József gr. 44—46.,
297.
— László 295., 413.
— Mihály V. 146
—7., 148., 149.,
150., 158., 341.
Teleki Pál gróf 424.
— Pálné özvegy gróf
29.
Teleki Sámuel gr. 24.,
39., 156—7., 161.,
423.
Temes 357.
Temesvár 346.
Terge hadnagy 149.
Thököly 123., 333.
Thökölyék 285.
Tibet 105—106.
Tihany 51., 214.
Timoni 356.
Tisza István gr. 423—4.
Tokaj 61., 64., 377.
gróf Toldalagi 59.
Toldi Miklós 244.
Tomba Ádám 87.
Torda 310., 351.
Torda-megye 45-
Torma Miklós 430.
Tökés 45., 59—60.
Tömös 357.
Török Feri 146., 148.
Transilvania 340.
Trieszt 207.
Túri 365.
Túröczy Károly 191.

- Udvarhely 84., 310.
 Udvarhelyszék 28(1., 307.
 Ugrón István 45-
 Újfalvy huszárszázados
 207.
 — Ádám 419., 422.
 — György 426.
 — János III.
 — Károly IV. 226.,
 425—6.
 Krisztina III—
 IV. 11., 12., 13.,
 14., 16.
 — Lajosné öz. 426.
 — Samu és Sámuel
 III—VI. 9—11.,
 13—4., 26., 203.,
 206., 361., 362.,
 364., 418., 426
 —427.
 Sándor III—XI.
 112., 194—5.,
 228—9., 247.,
 295., 361—64.,
 370—1., 373—6.,
 380—84., 386.,
 388., 390., 391
 —394., 396—7.
 401., 403., 406—7.,
 409., 410., 412.,
 413., 417—8., 422
 —423., 425—429.,
 430., 432., 433—4.
 (Számos helyen
 név nélkül.)
 Újfalvy- Sándorfalva
 425.
 Újfalvy Sándorné VIII.
 236—8., 364., 380—1.,
 414., 424.
 Újfalvy Zsuzsanna 420
 —22.
 Újházi László 296.
 Újság 425.
 Urbán 296., 344—7.,
 350—1., 388.
 Vadász- és Versenylop
 417., 428—430.
 Vadászlapp 434.
 Választút 110.
 Váradai Lajos 92.
 Vámos 351.
 Vander Null 352—353.
 Varsó 289.
 Vas Antal 189.
 gr. Vaas Samu 292.
 Vaskapu 356.
 Vastagh György id.
 festő 434.
 b. Vay Miklós 345.,
 347.
 Véér György 189.
 — „László 160.
 Vér Farkas 296., 368.,
 409.
 Vérr 78.
 Verbőczy lásd Wer-
 bőczy
 Verestorony 353., 357.
 Vermes 128.
 Viczay gróf 282—3.
 Vinkler jogtanár 141.
 Viski 280.
 — Elek 100.
 — Sándor 100.
 Vízakna 351.
 Vörösmarty Béla 401.
 — Erzsi 400., 402.,
 403.
 — Kör 396.
 — Mihály 54., 136
 —7., 282., 296.,
 373—75., 380—1.
 394., 396., 400-
 401., 404., 413—4.
 — Mihályné özvegy
 401., 403—4., 407.,
 409.
 Werbőczy István 17—
 19., 28., 35., 95.,
 115., 118., 126.,
 128., 150., 175—
 6., 275—277.
 Washington 363.
 Wesselényi árvák 420.
 — (a két) VIII.
 34—5., 37., 51.,
 60.
 — -család 34., 37.
 Wesselényiek 34., 37.,
 50., 52.
 br. Wesselényi Béla 295
 — Farkas 49., 255
 —6., 279., 292.,
 299.
 Wesselényi Ferencz
 35., 292., 295.
 — Ferenczné 295.
 Br. Wesselényi István
 36., 48., 127—
 128., 265.
 Wesselényi József br.
 48., 268.
 — Józsefna 279.
 Br. Wesselényi Kata
 265.
 Wesselényi László 35.
 br. Wesselényi Mária
 295.
 id. Wesselényi Miklós
 32—36., 38., 44
 —5., 47—8—9—
 50., 53., 54—5—
 6—7., 59., 61., 72.
 id. Wesselényiné 40.
 (L. Cserey is)
 Ifj. Wesselényi Miklós
 br. VII. 37., 44—
 47., 49., 52., 53.,
 58—96., 197., 200.,
 206., 229., 234.,
 244., 250—303.,
 343., 366—7., 370
 —1., 374—5., 382
 —383., 385., 391.,
 393., 396., 401.,
 413—416., 428.,
 433.
 — Miklósné 295-
 299.
 Windschgrätz 348., 350.
 gr. Wurnbrandt alapít-
 ványai hölgy 28.

- gr. Wurmbrandt 281.,
282., 285—7.
Württemberg 316.
- Záák 227.
Zágon 308.
Zágráb 344.
- Zala és Z..megye 134.,
215., 225., 227., 232
—234., 238., 240.,
306., 354.
Zala-Egerszeg 219.
Zalatna 347-
- Zeyk József 296.
— Károly 296.
Zichy 212.
Zilah 59., 83., 271., 275.,
384., 413.
Zimmermair tanár 344.
Zöllner 347—8.
Zrínyiek 217.
Zrínyi Miklós 82., 332.
— Péter 333.
Zunya cigány 265.
Züllich Illés 422.
Zsibó 34., 38—9., 43.,
45., 47—49., 51., 60—
62., 68—71., 74., 76.,
209., 251., 253—4.,
257—259., 262—3.,
266—8., 273., 275.,
277., 282., 289—292.,
294., 296., 298—9.,
351., 357., 370., 392.,
428.
Zsibói gazdaság 250.
Zsombori 78-, 266.
— Borbara V. 9—
10., 13., 361.
Zsombory István 208.,
361.

TARTALOM

	Lap
Újfalvy Sándorról, Írta Gyalui Farkas	III—XI
Emlékirat 1854. 1-ső darab	1
Előszó Újfalvytól	3
Emlékirat 1855. 2-ik darab.....	137
Emlékirat 1855. 3-ik darab.....	247
A tizenegy fejezetre osztott mű, e kötetünkben 357 lapra terjed. Valamennyi fejezet elé odaírtam, részletesen, tartalmát.	

Függelékül és kiegészítésül,

Újfalvy S. és családja levelezéséből	359
Az 1—400-ik lapig bezáróan, már 1918. előtt ki volt nyomtatva a könyv. A következőket, valamint a bevezető életrajzot most állítottam össze.	
Wesselényi M. és Újfalvy baráti leveleiből	413
U. S.-ról gyászjelentés.....	
Újfalvy S. végrendelete	418
Tisza István gr. miniszterelnök levele Gr. Teleki Gézéhez, az U.-hagyaték ügyében	423
A romladéki (szakaturai) jószág.....	424
Sírgyalázás	426
U. S. irodalmi munkássága.....	427
U. S. vadász-jellemrajza.....	430
U. S. arcképei	434
Név- és helymutató	437
Tartalom.....	445
E könyvben kiadott képek: 1. U. S. vadászaton. Id. Vastagh György festménye után. Eredetije az E. Múz. Egyl. tulajdonában. 2. Újfalvy Sándorné Lészay Júlia. Egykorú festmény után, mely Kispál László úr tulajdona. Mindkettő a belső címlap előtt. 3. Az Újfalvy-család címere. 4. Újfalvy fényképe, E. M. E. tulajdonában.	
Javítandó sajtóhiba. A 146-ik lapon <i>Szerdahelyi</i> név helyett <i>Szeredai</i> olvasandó.	